

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI

IOAN NECULCE

BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI

(serie nouă)

XVI-XVIII

2010-2012

Iași
2012

COLEGIUL DE REDACȚIE

Lăcrămioara Stratulat
Senica Țurcanu
Sorin Iftimi (secretar de redacție)
Cătălin Hriban
Zamfira Pungă
Tamilia Marin
Costică Asăvoaie

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața „Ștefan cel Mare”, nr. 1
Iași, 700028, tel. 0232/213296, int. 180 sau 178

ISSN 1454-0754

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
„IOAN NECULCE”. BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI
(serie nouă)
XVI-XVIII, 2010-2012

SUMAR

Abrevieri	5
<i>Vitalie Josanu</i>	
Comerțul genovez și ecouri culturale occidentale în Moldova și Dobrogea (secolele XIII-XV)	7
<i>Cosmin Niță</i>	
Politica externă a Țării Moldovei în domnia lui Ștefan cel Tânăr (1517-1522)	47
<i>Sorin Iftimi</i>	
Heraldica palatului Sturdza de la Miclăușeni (județul Iași)	55
<i>Bobi Apăvăloaei</i>	
Palatele domnești de la Frumoasa-Iași (secolul al XVIII-lea)	103
<i>Mihai Mîrza</i>	
Socotelile vistiernicului Toader Palade cu diecii de vistierie, după un catastif de la mijlocul secolului al XVIII-lea	115
<i>Lucian-Valeriu Lefter</i>	
Trei documente inedite privitoare la istoria orașului Iași (1780-1785)	135
<i>Arcadie M. Bodale</i>	
Câteva date noi despre biserica Adormirea Maicii Domnului („domnească”) de la Ruginoasa, jud. Iași	145
<i>Arcadie M. Bodale</i>	
Informații privitoare la comuna Belcești și la biserica cu hramul Sfinții Arhangheli din satul Ciorăni	153
<i>Corneliu Ciucanu</i>	
Profesorul Traian Brăileanu și teoria elitelor. Un doctinar uitat al dreptei românești interbelice	159
<i>Ina Chirilă</i>	
Societatea culturală, istorico-arheologică „Muzeul orașului Iași”. Destinul unei instituții uitate	177

<i>Aurica Ichim</i>	
Odiseea muzeală a trăsurilor lui Cuza-vodă	209
<i>Sorin Ulea</i>	
Un engolpion moldovenesc de la jumătatea veacului al XVII-lea	227
<i>Varvara M. Măneanu, Chirilă Enescu</i>	
Un pomelnic scris pe ceramică provenit de la biserica din Reditu (30 mai 1829)	233
<i>Cătălin Pungă, Zamfira Pungă</i>	
Pictorul Ștefan Dimitrescu în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei	237

ABREVIERI

AAR	<i>Analele Academiei Române</i> , București.
AARMSI	<i>Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice</i> , București.
AIIAI	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași</i> , Iași.
ANI	Arhivele Naționale Iași.
ANR	Arhivele Naționale ale României, București.
ArhGen	<i>Arhiva Genealogică</i> , Academia Română. Societatea Română de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Iași.
ArhMold	<i>Arheologia Moldovei</i> , Institutul de Arheologie, Iași.
AȘUI	<i>Analele Științifice ale Universității „A. I. Cuza” din Iași</i> , Iași.
BAR	Biblioteca Academiei Române, București.
BCMI	<i>Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice</i> , București.
Carpica	<i>Carpica</i> , Muzeul Județean de Istorie „Iulian Antonescu”, Bacău.
CercIst	<i>Cercetări Istorice</i> , Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
CMI	Comisiunea Monumentelor Istorice, București.
Dacoromania	<i>Dacoromania</i> : Jahrbuch für östliche latinität, München.
DJAN Iași	Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași.
ÉBPB	<i>Études Byzantines et Post-Byzantines</i> , București.
Europa XXI	<i>Europa XXI</i> , Academia Română - Filiala Iași, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană.
FHDR	<i>Fontes Historiae Dacoromanae</i> , București.
Hierasus	<i>Hierasus</i> , Muzeul Județean Botoșani, Botoșani.
Historia Urbana	<i>Historia Urbana</i> , Academia Română. Comisia de Istorie a Orașelor din România, Sibiu.
IN	<i>Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași</i> .
MI	<i>Magazin Istoric</i> , București.
MMS	<i>Mitropolia Moldovei și Sucevei</i> , Iași.
Monumentul	<i>Monumentul. Lucrările Simpozionului Național Monumentul -Tradiție și Viitor</i> , Iași.
Muzeul Național	<i>Muzeul Național</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București.
Peuce	<i>Peuce</i> , Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea.
Pontica	<i>Pontica</i> , Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.
RA	<i>Revista Arhivelor</i> , Arhivele Naționale ale României, București.
RBNF	<i>Revue de la Bibliothèque National de France</i> , Paris.
RI	<i>Revista Istorică</i> , București
RIS	<i>Revista de Istorie Socială</i> , Iași.

RMI	<i>Revista Monumentelor Istorice</i> , București.
RRH	<i>Revue Roumaine d'Histoire</i> , L'Institut d'Histoire „Nicolae Iorga”, București.
SAI	<i>Studii și articole de Istorie</i> , Societatea de Științe Istorice din România, București.
SCI	<i>Studii și Cercetări Istorice</i> , Iași.
SCIA	<i>Studii și Cercetări de Istoria Artei</i> , București.
SCIV(A)	<i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
SMIM	<i>Studii și materiale de istorie medie</i> , Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
Xenopoliana	<i>Xenopoliana</i> , Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași.
ZOIOD	<i>Zapiski Odesskogo Obščestva Istorii i Drevnostej</i>

COMERȚUL GENOVEZ ȘI ECOURI CULTURALE OCCIDENTALE ÎN MOLDOVA ȘI DOBROGEA (SECOLELE XIII-XV)

Vitalie Josanu

În ciuda politicii tradiționale a Constantinopolului de îngădire a accesului negustorilor străini spre Marea Neagră – determinând într-o oarecare măsură concentrarea marilor afaceri dintre Orient și Occident în Mediterana Orientală – Strămtorile nu au reușit să constituie o barieră spre această resursă strategică a bizantinilor. Până în veacul XIII, centrele pontice asigurau principalele rezerve de hrană a mării metropole bizantine – în continuă creștere demografică și expansiune teritorială – motiv pentru care acceptarea altor afaceriști era percepută cu riscul de reorientare economică a regiunii și un veritabil gest autodistructiv. Marele drum al mătăsii, cunoscut încă din antichitate în nordul Mării Negre, își redusese mult din intensitate, cedând în fața arterei din Asia Mică, ce pornea din Extremul Orient, prin orașul asiatic Tabriz și avea capetele principale în porturile mediteraneene din sud-vestul Anatoliei, acolo unde negustorii armeni înființaseră o formațiune statală proprie – Armenia Mică. Spre aceeași Armenie Ciliciană – stat negustoresc ce avea să atingă rapid apogeul economic – se îndrepta și drumul de uscat, al mirodeniilor și pietrelor prețioase, dinspre India, prin Bagdad.

În preajma marii invazii mongole, fluxul mărfurilor era asigurat de numeroși intermediari, astfel încât ajungeau pe piețele din porturile din Mediterana Orientală cu prețuri de câteva ori mai mari decât se puteau procura în locurile de origine. Fragmentarea politică a Asiei Mici, taxele, prohibițiile și riscurile au permis negustorilor occidentali să mișune, în special, pe piețele din apropierea coastelor maritime, fără a reuși să pătrundă mai adânc în teritoriu. Asia rămânea deocamdată spațiul în care poveștile unor fabuloase comori se împleteau cu întâmplări ciudate, neamuri și obiceiuri dintre cele mai diverse, unele chiar periculoase. Desigur, o istorisire a unui parcurs obișnuit – fără incidente deosebite – s-ar fi reflectat altfel asupra profitului iar negustorii Orientului erau destul de pricepuți în a îmbina arta povestitului cu câștigul. Realitatea crudă era însoțită de un bogat arsenal de fantasmе, unele menite să așeze cununi de lauri pe capetele temerarilor, altele să dea în luciu ochii celor ce jinduiau spre înavușire, alimentând spiritul de aventură cruciată și cavalească, cu mari palpitații în epoca marilor descoperiri geografice și a călătoriilor transoceanice¹. Cu toate acestea, din comerțul practicat cu fabulosul Orient negustorii italieni obțineau în jurul anului 1200 profituri remarcabile, venitul comercianților genovezi a crescut de patru ori în doar cinci ani. Ceva mai târziu, în secolul XV, negustorii venețieni înregistrau beneficii de 40% iar aceste profituri atrăgeau tot mai mulți amatori de a se

¹ Franco Cardini, *Războinicul și cavalerul*, în *Omul medieval*, Jacques Le Goff (coord.), Ed. Polirom, Iași. 1999, p. 88-89.

îmbogăți, în ciuda faptului că la fel de numeroase ca reușitele erau și falimentele răsunătoare².

Încă din secolul al XI-lea negustorii căpătaseră o tot mai mare însemnătate, mărfurile lor, de la produsele de lux până la cele de strictă necesitate, multe dintre ele imposibil de produs pe plan local, erau căutate de întreaga societate. Deși întruneau un procentaj nesemnificativ în rândul populației urbane, datorită marilor bogății pe care au ajuns să le dețină, negustorii deveniseră principalii factori de decizie în multe orașe europene, predominând ca reprezentare în consiliile municipale, controlau justiția, impuneau legislația, politica fiscală și implicit imprimau direcțiile politicii de stat³.

Expansiunea comercială a negustorilor italieni în Mediterana Orientală, ce a presupus inclusiv sporirea numerică a participanților, nașterea unor asociații și diversificarea mărfurilor – ca răspuns la o continuă creștere a cererii venite dinspre Europa Centrală și Occidentală – a constituit un permanent factor de presiune asupra Bizanțului, imperiu ale cărui putere și fast își restrânseseră efectul ca simple piese din recuzita basileilor. Îndârjirea cu care au fost apărute Strâmtoarele a constituit unul dintre principalele motive pentru care Veneția a hotărât – în ciuda oricăror prejudecăți – să abată forțele Cruciadei a IV-a din calea spre eliberarea Sfântului Mormânt pentru a-și consuma energia războinică sub zidurile Constantinopolului.

Căderea Țarigradului și transformarea sa în capitală a unui imperiu latin în inima Ortodoxiei – o formă de uzurpare ce a animat numeroase reacții de bravadă a diverșilor urmași testamentari ai basileilor – a deschis porțile negustorilor italieni spre Marea Neagră. Preponderent, comercianții italieni au reușit să acapareze piața constantinopolitană după care s-au răspândit pe firele ce o alimentau. Contrar așteptărilor bizantine însă, negustorii italieni nu au simțit nevoia de a emancipa din mrejele cererii constantinopolitane arealul Mării Negre, specializat în livrarea de cereale și produse animale. Desigur, cel puțin în intervalul 1204-1261, nu se poate bănui aici existența vreunui angajament al „frâncilor” în acest sens – în condițiile în care tot ei controlau politic și economic marea metropolă a lumii –, cât inutilitatea și rentabilitatea scăzută a vreunei afaceri care presupunea scoaterea produselor cerealiere și animale pontice mai departe de imensa piață de desfacere a Țarigradului. Din aceste motive, consemnările acestor categorii de mărfuri în metropolele din Italia, Alexandria ori alte mari centre mediteraneene au un caracter sporadic și coincid unor perioade de criză alimentară.

Abia în ultimele două decenii ale veacului XIII, când sultanul Baybars al Egiptului și-a extins controlul asupra Armeniei Mici – cu capetele arterelor comerciale asiatice – și a impus condiții de neacceptat pentru negustorii italieni, economia Mării Negre reușea să spargă vechile tipare și să-și întindă sfera relațiilor dincolo de Strâmtoare și regiunile limitrofe. Performanța însă nu s-a datorat în cea mai mare parte resurselor sale tradiționale, cât mărfurilor orientale care au ajuns să fie tranzitate pe apele sale în urma devierii marilor fluxuri comerciale transoceanice, preluând astfel rolul pierdut de Mediterana Răsăriteană. Comerțul cu sclavi – unul dintre principalele „produse” ale Pontului pe piața Alexandriei – se dezvoltă după mijlocul secolului XIII și are un caracter excepțional, generat în contextul conjunctural al tensiunilor politice dintre Hoarda de Aur și Egipt, pe de o parte și Ilhanatul Persiei, pe de alta.

În prima jumătate a secolului XIII, negustorii „frânci” se aflau într-o perioadă de început a expansiunii economice în mediul bizantin și periferic. Deocamdată, ei reușeau să

² Jacques Rossiaud, *Orășeanul*, în Jacques Le Goff (coord.), *op. cit.*, 1999, p. 140-141.

³ Aron J. Gurevici, *Negustorii*, în Jacques Le Goff (coord.), *op. cit.*, p. 225-239.

acapareze piața Constantinopolului, astfel încât erau deja percepuți în exterior ca reprezentanți ai marii metropole. La 1247 Ioann de Plano-Carpini – întors din călătoria sa la mongoli - a găsit la Kiev mai mulți negustori „de la Constantinopol”, care au venit prin țara tătarilor. Numele dezvăluie însă o cu totul altă realitate: printre cei pomeniți se afla un Mihail din Genova, Manuil din Veneția, Iacob Reverius din Accra, Nicolae din Pisa. De asemenea și celelalte nume de negustori par a fi de origine „frâncească”⁴. Mențiunea este valoroasă și constituie un indiciu în sensul că negoțul bizantin în Marea Neagră – la mijlocul veacului XIII – a fost deja substituit de cel italian, rămânând însă a gravita în jurul Constantinopolului.

Marele impact mongol din 1241, care a cuprins Marea Neagră, a stăvilit pentru o vreme și accesul latinilor în regiune însă, în scurtă vreme, numeroasele iscoade – sub înfățișarea umilă a călugărilor franciscani⁵ – în vastele stăpâniri ale cuceritorilor care au înfricoșat Europa aveau să sublinieze organizarea desăvârșită a imperiului Kipceacului și deschiderea hanului față de negustori. Regiunea însă prezenta atunci un interes secundar pentru economia mondială – în sensul imprimat de negustorii Mediteranei Orientale – astfel încât, primele rapoarte ale misiunilor vizau culegerea de informații legate de identificarea miraculoaselor resurse de putere a mongolilor. Speriată de perspectiva căderii Sfântului Scaun sub tăvălugul de nestăvilit al hoardelor, primele și cele mai însemnate misiuni în Ulusul Giuci au fost coordonate direct de Papalitate și au avut drept obiectiv îmblânzirea prin creștinare a acestui neam neînfricat. Călătoria lui Marco Polo, înfăptuită începând cu anul 1260 se detașează de cele precedente tocmai prin accentul pus pe oportunitățile de exploatare comercială și cunoașterea potențialului economic al Orientului stăpânit de mongoli⁶. Este un itinerariu întreprins de negustori – spre deosebire de misiunile călugărilor – și tinde să prefigureze extinderea negoțului venețian și eliminarea intermediarilor, acțiune pe care venețienii nu au reușit să o materializeze, fiind anticipați de mameluci.

Sucesiunea faptelor istorice ar îndemna pe undeva să se creadă că nu atât compatrioții săi, cât rivalii lor – de neîmpăcat la acea vreme – au profitat de deschiderea lui Marco Polo, cel care își redactase istorisirile aflat în prizonieratul genovez, după 1296. Genova era însă pe atunci bine înrădăcinată în Marea Neagră avea propriile sale iscoade, unele întâlnite și de călătorul venețian, care au penetrat destul de departe, în pământurile Asiei. În urma tratatului încheiat cu basileul de Niceea Mihail VIII Paleologul în martie 1261, Genova – alungată de venețieni din afacerile mediteraneene, după bătălia de la Accra, din 1257 – se angaja să contribuie la alungarea latinilor din Constantinopol, obținând în schimb substituirea negustorilor venețieni cu cei proprii. Marea Neagră devenea monopol genovez iar împăratul trebuia să vegheze la Strâmtori și să îngreueze accesul vreunei corăbii venețiene.

Împinsă în Marea Neagră, Genova a fost nevoită să redeschidă și să amplifice seria negocierilor cu Sarai-ul, obținând îngăduința hanului de a-și fixa stabilimente în centrele pontice controlate de mongoli sau pentru a înființa unele așezări noi. De regulă, au reușit să se dezvolte stabilimentele genoveze din vechile colonii pontice care au traversat

⁴ Ioann de Plano-Carpini, *Istoriia mongolov, imenuemyh nami tatarami*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Karpini>

⁵ Guillome de Rubruk, *Putešestvie v vostočnye strany*, trad. A. I. Maleni, în *Putešestvie v vostočnye strany*, Moscova, 1997, <http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Rubruk/>; *Izvestija vengerskih missionerov XII-XIV vv. o tatarah v vostočnoj Evrope*, în *Istoričeskij arhiv*, tom. III, Moscova-Leningrad, 1940, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Ungarn/XIII/1220-240/Izv_veng_missioner.

⁶ *Cartea lui Marco Polo sau Descoperirea lumii*, editat de A. T'Serstevens, traducere Traian Filip și Gheorghe Edmond Gussi, Ed. Eminescu, București, 1972, p. 79.

antichitatea și au reușit să supraviețuiască, fiind integrate într-o adevărată osatură a economiei bizantine. O constatare lesne de făcut suprapunând harta coloniilor grecești cu cea a coloniilor genoveze din Marea Neagră și care, indirect, constituie o mărturie clară a continuității majorității acestora. Așa s-a întâmplat la Pera, Caffa, Trapezunt, Sinope, Sudak, Mangop dar și la Enisala (*Bambola?*), Cetatea Albă ori Chilia. Astfel, Genova prelua de la bizantini un imperiu colonial preexistent, împins la limita supraviețuirii de nenumăratele invazii ale populațiilor migratoare.

Litoralul occidental al Mării Negre, până la gurile Dunării, a cunoscut o evoluție aparte și a fost integrat parțial imperiului colonial genovez. Chiar și această regiune nu prezintă un parcurs istoric unitar, fiind vizibilă o oarecare diferențiere datorată evoluției politice particulare în anumite perioade. Deși s-au aflat mult mai strâns legate de aria politică și culturală a Bizanțului⁷, cetățile aflate la sud de gurile Dunării nu au putut fi cuprinse realmente în proiectul politico-economic fixat la Nymphaion, decât parțial și în secvențe temporare scurte. În a doua jumătate a secolului XIII, teritoriul Dobrogei, deși era controlat politic de tătari, păstra caracteristicile unei civilizații periferice bizantine ale cărei contacte cu metropola fuseseră afectate de rebeliunea bulgară. Cetățile bizantine de la Dunăre abandonaseră misiunea de a apăra *limes*-ul în fața nesfârșitelor horde migratoare și au supraviețuit cele care au reușit să rămână importante centre comerciale ale Constantinopolului. În această vreme, *Vicina* – ce ar trebui localizată la Noviodunum, Isaccea – era bine cunoscută și frecventată de navigatori deținând prim planul afacerilor din regiune. Cantitatea impresionantă a descoperirilor monetare bizantine, comunitatea urbană generată, centralizarea vieții religioase pe soclul celor trei martiri descoperiți în apropiere, în cripta bisericii paleocreștine de la Niculițel, atingând rangul de Mitropolie, scoate în evidență un centru care – în secolul XIII – rămânea o ancoră a imperiului de la Constantinopol, în spații pe care nu le mai putea controla în mod direct.

Astfel, cetatea dunăreană intrase de timpuriu în atenția negustorilor occidentali, iar după Nymphaion devenise printre primele porturi în care genovezii au căutat să-și deschidă afacerile. Negustorii occidentali sunt menționați pentru prima dată la *Vicina*, în anul 1281, aducând din Pera constantinopolitană postavuri și stofe franco-lombarde, țesături de Buhara, țesături de mătase asiatice. Aproape un deceniu mai târziu printre străinii *habitatores* din *Vicina* se regăseau originari din Genova, Ancona, Mantua⁸. Condițiile politice însă nu au fost favorabile legăturilor durabile cu genovezii, fapt care – în lipsa unor alternative viabile și a declinului ireversibil în care intrase comerțul bizantin – i-a grăbit căderea. Portulanele genoveze din secolul XVI, mai menționează *Vicina*, deși cetatea dobrogeană își pierduse din însemnătate, încă de la mijlocul sec. XIV⁹.

La finele secolului XIII, teritoriul Dobrogei era controlat de tătarii puternicului emir Nogai, care – spre deosebire de stăpânii săi – s-a dovedit destul de ostil față de negustorii genovezi. Atitudinea sa era similară cu a bulgarilor, arătându-se mult mai binevoitori față de venețieni. Negustorii Republicii Sfântului Marcu însă aveau deocamdată accesul îngăduit la Strâmtori și preferau adesea drumurile de uscat, ceea ce nu putea asigura un

⁷ Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Ed. Academiei Române, București, 1974, p. 42, 45-46 și *passim*; Idem, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400-1400)*, Ed. Meridiane, București, 1976, p. 114.

⁸ Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, Universitatea din Iași, București, 1935, p. 174-175; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident*, p. 143.

⁹ Emmanuelle Vagnon, *Cartographie d'une ville disparue. Vicina sur le Danube*, în RBNF, nr. 24, Paris, 2006, p. 10.

volum în creștere a tranzacțiilor comerciale. Drept răsplată pentru contribuția adusă la eliminarea lui Nogai, bulgarii țarului Feodor Sviatoslav au primit pentru o vreme dreptul de a-și așeza garnizoane în orașele de până la Nistru și să perceapă vamă.

După moartea țarului Sviatoslav (1321 sau 1322), statul bulgar își pierdea poziția importantă în zonă, întinderea Hoardei de Aur până în Delta Dunării fiind marcată de documentele franciscane și mărturiile arabe ulterioare. Flamura cu semilună și tamga deasupra Mau(r)o-Castro, de pe hărțile lui Angelino Dulcert (1339) dar și – mai devreme – ale lui Petro Vesconte (1320) și Marino Sanudo cel Bătrân (1321)¹⁰, sugerează însă că Bugeacul a fost doar «arondat»¹¹ Bulgariei și aceasta cu statut de provincie a Kîpciakului¹². Învrăjbirea cu Genova și Serbia a avut urmări dezastruoase pentru Bulgaria care a cunoscut cu această ocazie cea mai mare înfrângere din istoria sa, aceea de la 28 iunie 1330, la Velbuzd¹³. Izolarea politică și economică a Bulgariei devenea iminentă, mai ales că, în același an, Urș al III-lea al Serbiei reînnoia tratatul cu Veneția și deschidea negustorilor venețieni calea spre România prin țara sa. El acorda însă protecție doar călătorilor ce mergeau la Constantinopol sau în Imperiu, nu și în Bulgaria¹⁴.

În vârtoarea acestor evenimente nefaste pentru bulgari nu se mai pomenește nimic despre prezența lor la nordul gurilor Dunării. Momentul pare a fi evident odată cu moartea țarului Feodor Sviatoslav. Astfel, retragerea bulgarilor de la Cetatea Albă și Chilia, concomitent cu revenirea genovezilor a fost urmată de ridicarea primelor nuclee fortificate. În același context al retragerii stăpânirii bulgare, genovezii căutau să revină în viața economică a Vicinei, dar au încercat să-și deschidă și stabilimente pe căi mai scurte. Astfel, pe ruinele vechii cetăți Heraclea – la *Enisala*, exact în mijlocul Dobrogei de astăzi – în prima jumătate a secolului XIV¹⁵ răsărea o fortificație genoveză, cunoscută sub numele de *Bambola*. Așezarea sa între lacurile Razelm și Babadag, la aproximativ o zi de mers spre Vicina și două spre Brăila, vădește un ambițios proiect ce implica supravegherea și absorbția monopolizatoare a resurselor regiunii. Judecând după amplasamentul ales, se pare că, în prima jumătate a secolului XIV, cetatea genoveză de la Enisala a fost concepută ca o soluție pentru decăderea Vicinei.

Obiectivul vizat de genovezi a fost însă zădărnicit de Dobrotici – după aproximativ un deceniu - care a reușit să constituie o formațiune politică, începând cu anul 1347, cunoscută sub numele de Țara Cărvunei și să cuprindă sub sceptrul său fâșia de litoral de

¹⁰ I. Dumitriu-Snagov, *Monumenta Romaniae Vaticana. Manuscrise – Documente – Hărți*, în *Catalogul expoziției istorice de la Muzeul Național Cotroceni. Două milenii de creștinism românesc*, ediția a II-a, București, 1996, tav. 107, 108; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 111-112; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Ed. Universitas, Chișinău, 1994, p. 215; Vitalie Josanu, *Quelques considérations sur la double dénomination de Cetatea Albă*, în *ÉBPPB*, vol. V, București, 2006, p. 393-394.

¹¹ N. Iorga, *Momente istorice. Români și tătari în evul mediu*, în Idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 73-74; Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția cinghizhanizărilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 247-248.

¹² Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, vol. II, Ed. Meridiane, București, 1988, p. 206; Idem, *Contributions à l'histoire de Cetatea Albă (Akkerman) aux XIIIe et XIVe siècles*, Ed. Cultura Națională, București, 1927, p. 3-4; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 213-214; Virgil Ciocîltan, *op. cit.*, p. 241-242; N. D. Russev, *Na grani mirov i ėpoh. Goroda nizov'ev Dunaja i Dnestra v konce XIII-XIV v.v.*, Vysšaja Antropologičeskaja Škola, Chișinău, 1999, p. 61-62, 97.

¹³ Gh. I. Brătianu, *Recherches sur...*, p. 113.

¹⁴ Idem, *Marea Neagră...*, vol. II, p. 174; Idem, *Les Vénétiens dans la Mer Noire au XIVe siècle. La politique du Sénat en 1332-33 et la notion de latinité*, p. 34.

¹⁵ Albert Baltres, Lucian Stanciu, *Cercetări privind rocile utilizate la construirea cetății medievale de la Enisala*, în „Peuce”, serie nouă, IX, 2011, Tulcea, p. 524.

la Anchalos până la porțile cetății de la Enisala. Dobrotiță s-a dovedit însă un personaj cu ambițioase strategii politice pe plan extern și pentru care prezența latină în Marea Neagră constituia o formă de uzurpare a vechilor tradiții bizantine. Implicat în luptele pentru putere de la Constantinopol, căsătorit cu fiica unui înalt demnitar imperial, dinastul dobrogean după atingerea gurilor Dunării căpătase un rol important pe agenda politică bizantină. Acesta și-a făcut remarcată poziția politică în anul 1366, când s-a implicat activ în acțiunea de eliberare a basileului Ioan V Paleologul, luat în captivitate de țarul bulgar de Târnovo, Ivan Alexandru și coregentul acestuia Ivan Șişman, atunci când se întorcea dintr-o călătorie în Italia și Ungaria, complicând astfel preparativele de cruciadă antiotomană ale Occidentului. Drept urmare, principalele obiective ale cruciaților – conduși de contele Amedeo de Savoia, eroul admirat pentru alungarea turcilor din insula Gallipoli – s-au rezumat la o expediție în Marea Neagră pentru eliberarea împăratului, marcând o strânsă colaborare politico-militară cu despotul dobrogean. Corăbiile cruciaților au atacat porturile Mesembria Anchialos și Varna. Eșecul din fața Varnei i-a reunit pe combatanți la masa tratativelor, astfel încât bazileul captiv a fost eliberat. Dobrotici se învrednicea cu recunoașterea titlului de *despot* și punea bazele unei alianțe matrimoniale cu Bizanțul. Totodată, câștiga un important avantaj în raporturile cu Țaratul bulgar¹⁶.

În ciuda păcii încheiate, Dobrotici a fost pe tot parcursul vieții sale un mare inamic al negustorilor genovezi, iar aceștia au menținut *devetum*-ul – adică blocada economică – față de porturile dobrogene¹⁷. Flota lui Dobrotici s-a ciocnit adesea cu corăbiile genoveze și otomane în Marea Neagră și a ajuns până la Trapezunt, acolo unde despotul insista să-și înscăuneze ginerele, pe Mihail Paleologul, fiul împăratului Ioan V. În caz de reușită, despotul putea controla indirect portul ce aproviziona Marea Neagră cu mărfurile orientale, unul dintre centrele de greutate a imperiului colonial genovez în regiune.

Astfel, înconjurată de ostilitatea lui Dobrotici, comunitatea genoveză de la Enisala nu a reușit să atingă nivelul de dezvoltare așteptat, în ciuda amplasamentului său, atât de generos. Dezvoltarea sa nu a putut fi asigurată – decât într-o măsură nesemnificativă – după încheierea păcii din anul 1387, între genovezi și Ivanco, fiul lui Dobrotici, tocmai din cauza intervalului cronologic destul de scurt ce a mai rămas, până la căderea și transformarea Dobrogei în pašalâc. Fortificația genoveză ridicată pe ruinele Heracleii este unul dintre exemplele de referință privind eșecurile politicii coloniale genoveze, într-un spațiu mult mai deschis față de colaborarea cu Veneția. Sunt probabil atitudini izvorâte ca urmare a acțiunilor venețiene în Marea Neagră după Cruciada a IV-a.

Chilia și Cetatea Albă au fost principalele beneficiare ale declinului economic al Vicinei și de stagnare a evoluției comunității de la Enisala, deși pentru moment, intrarea lor sub stăpânire bulgară părea să le împingă spre un deznodământ similar. Evoluția istorică a regiunii însă le-a rezervat o altă soartă, devenită pentru aproape un secol și jumătate singura poartă a Mării Negre, ce asigura schimbul mărfurilor hanseatice cu cele orientale.

¹⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, vol. II, p. 186; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările române și Italia până la 1600*, Ed. Științifică, București, 1972, p. 58; V. Mărculeț, *Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387) – componentă a luptei pentru supremație în bazinul vest-pontic din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Pontica”, XL, Constanța 2007, p. 379. Trebuie semnalate și unele îndoieli exprimate în istoriografie cu privire la capturarea bazileului bizantin, aspect complementar subiectului de față, motiv pentru care opinia este doar semnalată ca atare, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Formarea despotatului lui Dobrotici*, în „Peuce”, IV, Tulcea, 1973-1975, p. 240-241.

¹⁷ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 218.

Mari încurajatori ai comerțului, hani mongoli au stimulat roirea negustorilor în imperiu – profitând de pe urma taxelor de strajă și vamă percepute – și au permis crearea unor *emporii* de-a lungul coastelor maritime. Deși nu este îndeajuns clarificată problema așezămintelor franciscane în Marea Neagră, se pare că acestea au reprezentat primele centre care au intermediat contactele dintre genovezi și autoritățile Hoardei de Aur. Astfel, încă din prima etapă, călugării minoriti au fost percepuți de localnici drept agenții latinilor și au trebuit să plătească – uneori sub cununa muceniciei¹⁸ – pentru aversiunea unor dinastii locale. În regiunea ce interesează studiul de față, cazul fratelui Angelo de Spoleto, masacrat de bulgari la Cetatea Albă în 1314, este de referință. O scrisoare trimisă de către cneazul Gedymin al Lituaniei către monahii Ordinului franciscan, datată în 26 mai 1323, constituie o dovadă în plus a faptului că la baza represiviunilor nu s-a aflat întotdeauna rezerva față de mesajul religios. Călugării erau invitați să propovăduiască în Lituania însă au fost exceptați cei care „fac negoț în dauna caselor domnitoare și a vieții duhovnicești, ducând spre pierzanie propriile lor suflete”¹⁹.

După prima jumătate a secolului XIV – moment cronologic ce coincide cu etapa finală a amplului proiect de fortificare a coloniilor genoveze – mănăstirile franciscane dau semne de împlinire a rostului lor în Marea Neagră. Așezământul lor de la Cetatea Albă, certificat documentar, nu mai beneficiază de vreo atestare măcar în amintirea colectivă, deși s-ar părea să mai existe unii martori arheologici. La finele secolului XIX, A. A. Kočubinskij – într-un articol dedicat Cetății Albe, publicat în prestigioasa revistă a Societății Imperiale din Odessa – mărturisea despre o descoperire cu adevărat remarcabilă, atribuită „perioadei genoveze”. Săpând în lutul moale de sub stâncă, două bătrâne aflate în căutare de comori, ca mulți alții pe atunci, au descoperit un cavou boltit, din piatră, direct sub zidul citadelei dinspre liman, având un inventar bogat din piese de aur. Știrea s-a răspândit destul de iute printre localnici, astfel încât cercetătorul a reușit să vadă și să descrie - din întreg tezaurul înstrăinat printre diverși amatori de antichități – doar un inel de aur, rotund cu piatră. Din păcate, bunul nu a putut fi răscumpărat însă A. A. Kočubinskij susține că a citit pe el inscripția cu litere gotice, AMOR și avansa ipoteza ca mormântul a aparținut vreunui episcop catolic²⁰.

Este din păcate singura mărturie arheologică – imposibil de verificat – a prezenței unui prelat catolic la Cetatea Albă. A. A. Kočubinskij precizează că mormântul mai putea fi văzut în momentul redactării articolului. Trei decenii mai târziu, însă complexul arheologic nu mai era amintit de Paul Nicorescu în articolul său despre restaurarea Cetății Albe în timpul administrației românești. Lucrările de restaurare au vizat printre altele și consolidarea stâncii dinspre liman, serios afectată de pierderea stratului de lut peste care este așezată, argila fiind spălată de apele Nistrului și exploatată de localnici²¹. Trebuie remarcat însă că – după toate aparențele – mormântul nu poate fi pus în legătură cu fortificația medievală, mai ales că în preajma castelului au existat două cimitire vechi. Judecând după contextul arheologic al descoperirii cavoul poate fi atribuit unei perioade imediat anterioare ridicării construcției militare. Mai mult decât atât, în apropiere a

¹⁸ *Ibidem*, p. 105; Odoriko Pordenone, *Vostočnyh zemel' opisanie, ispolnennoe Odoriko, bogemcem iz Foro Julio, čto v provincii Antonija*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus7/Odoriko/frameset1.htm>.

¹⁹ *Poslanija Gedimina monaham Ordena minoritov (franciskancev) 26 maja 1323*, în *Poslanija Gedimina*, (trad. V. T. Pašuto, I. V. Štal'), Vilnius, Mintis, 1966, <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XIV/Gedimin/6.phtml?id=2247>.

²⁰ A. A. Kočubinskij, *Tyra (Tiras')-Bjalgrod'-Akkerman' i ego novaja lapidarnaja nadpis' ot' 1454 goda (s' tremja snimkami)*, în *ZOOID*, t. XXIII, Odessa, 1901, p. 121-122.

²¹ p. Nicorescu, *Lucrări de consolidare și de restaurare la Cetatea-Albă*, în *BCMI*, secția Basarabia, vol. III, Chișinău, 1931, p. 5-6.

funcționat latrina castelului și scocul de scurgere a reziduurilor de la bucătărie, elemente incompatibile cu amenajarea vreunui spațiu de înhumare, ce implică oarecare conotații de sacralitate. Săpăturile din Curtea Garnizoanei efectuate de Ernst von Stern au surprins un context arheologic bulversat de numeroase intervenții la care a fost supus terenul în decursul secolelor²², astfel încât – din păcate și deocamdată – urmele complexelor care au fost dezafectate pentru a face loc cetății cu patru turnuri la colțuri constituie doar o ipoteză. Sondajele sale au surprins însă în două locuri, în sectorul de sud-vest fundația din piatră a unei construcții cu elevație de lut²³. Contextul arheologic existent nu a permis o încadrare cronologică a vestigiilor deși construcția pare a fi diferită de ruinele antice, cu pereți din piatră, ale Tyras-ului, unele dezvelite recent în același sector.

O serie de ancadramente păstrate în *lapidarium*-ul cetății, dar mai ales fragmentul cu *brâu selgucid* amplasat în poziție secundară pe turnul de sud-vest al castelului, cel prăbușit, confirmă faptul că puțin timp înaintea înălțării nucleului fortificat, pe amplasamentul acestuia sau în apropiere au existat construcții medievale din piatră. Nu este exclus ca printre imobilele dezafectate, de la care au fost reutilizate unele materiale, să se fi numărat și așezământul mănăstirii franciscane, cea care – între timp – a generat și primele morminte.

Revenind la inelul descris expeditiv de A. A. Kočubinskij, în lipsa reproducerii, trebuie mărturisită convingerea că pe degetele defunctului nu s-a aflat o bijuterie oarecare, iar caracterele gotice ale inscripției sugerează că este vorba despre un cavou amenajat în evul mediu, la cumpăna sec. XIII-XIV. Este vorba despre o inscripție retrogradă, un negativ, care după aplicare ar lăsa să se citească, de fapt, cuvântul ROMA. Cu alte cuvinte, A. A. Kočubinskij văzuse un inel sigilar, ceea ce confirmă bănuiala sa legată de identitatea personajului. Franciscanii se bucurau de o mare libertate și trecere la curțile Europei Răsăritene, erau „ochii și urechile” Papei în Orient și nu ascultau decât de acesta.

Retragerea călugărilor franciscani din afacerile pontice a fost grăbită de pătrunderea masivă în regiune a grupurilor de refugiați, originari din Armenia Mică, fenomen petrecut după 1285-1286. Acest regat, plasat la extremitatea de sud-vest a peninsulei Anatoliei, odinioară unul dintre cele mai bogate ale lumii – fiind principalul intermediar și beneficiar al schimburilor comerciale dintre negustorii occidentali și cei ai Orientului – a căzut sub loviturile sultanului egiptean Baibars. Mare adversar al negustorilor occidentali și, prin urmare, principal obstacol pentru continuarea și dezvoltarea relațiilor comerciale desfășurate de aceștia atât în portul de la Alexandria, cât și în proaspăt cucerite porturi ale Ciliciei, sultanul mameluc a determinat strămutarea centrului de greutate al comerțului cu Orientul din Marea Mediterană în Marea Neagră și un masiv exod al populației urbane, cu vechi tradiții negustorești și meșteșugărești²⁴. De fapt, negustorii armeni-cilicieni, prin stabilirea în Marea Neagră, au reluat contactele cu partenerii tradiționali și au canalizat drumul caravelor spre noile vetre. Foștii parteneri ai genovezilor din Mediterana Orientală au primit adăpost în coloniile pontice – cu asentimentul tătarilor – și au contribuit la o adevărată revoluție economică a regiunii.

În strânsă legătură cu acest important transfer de populație urbană – ce s-a remarcat prin capacitatea de a împrumuta Bizanțului vechi tradiții artistice ale Orientului – se constată aproape spontan primele atestări documentare ale coloniilor din Marea Neagră,

²² E. von Stern, *O poslednib' raskopkab' v' Akkerman'*, în ZOOID, t. XXIII, Odessa, 1901, p. 37-38, 41.

²³ *Ibidem*, p. 36.

²⁴ Elena A. Ajbabina, *Dekorativnaja kamennaja rez'ba Kaffi XIV – XVIII v.v.*, Ed. Sonat, Simferopol, 2001, p. 8.

în jurul anului 1290, la aproape trei decenii după instituirea monopolului genovez în regiune. Într-un timp record, contactele intercoloniale au căpătat o amploare nemaipomenită, concomitent cu absorbirea către bazinul pontic a principalelor rute comerciale orientale. La începutul sec. XIV, *Jitia Sfântului Ioan cel Nou* atestă la Cetatea Albă prezența vracilor din Persia și India²⁵, iar cercetările arheologice au scos la lumină monede ale regilor cilicieni și o imensă farfurie persană, toate justificându-se aici foarte probabil grație stabilirii refugiaților cilicieni. Nu este exclus de asemenea, ca o parte din cantitățile însemnate de sticlărie venețiană, faianță chinezească, ceramică emailată decorată cu medalioane – considerată a fi „de factură bizantină” – descoperite la Cetatea Albă, dar și în toate celelalte colonii genoveze de pe litoralul Mării Negre, în nivelurile arheologice datate la finele veacului XIII, să fi constituit averile pe care pribegii armeni au reușit să le salveze.

Ostilitățile întâmpinate de genovezi pe litoralul de vest și nord al Mării Negre, din partea tătarilor nogaieni, a bulgarilor și a lui Dobrotiță, culminând cu incendierea Caffei la 20 mai 1308 de către hanul Toktai, proaspăt victorios asupra lui Nogai, a determinat o revizuire a politicii coloniale a Genovei în Marea Neagră. Un imperiu colonial durabil putea rezista în această regiune instabilă doar dacă se sprijinea pe fortificații din piatră, iar acestea trebuiau să înconjoare nu doar Caffa. Odată cu preluarea puterii de către noul han Uzbek, genovezii condiționau revenirea la Caffa de reconstruirea fortificațiilor, lucrări începute chiar în anul 1313, iar ulterior îngăduința hanului fusese extinsă și asupra celorlalte colonii pontice. Lucrările din colonii au fost finanțate și supravegheate direct de către metropolă. În același context favorabil, ce ar trebui să corespundă retragerii bulgarilor, despre care izvoarele referitoare la Cetatea Albă nu mai amintesc după anul 1314, a fost ridicat nucleul fortificat de la Cetatea Albă și Licostomo.

Domnia hanului Uzbek a asigurat un avânt în dezvoltarea economică a Mării Negre. În vremea sa a prins consistență și varianta deviată ce alimenta regiunea, pe ruta Tabriz-Trapezunt, în dauna arterei cu capătul în portul cilician Aias, din Mediterana Orientală²⁶. Genovezii își finalizaseră cu succes proiectul de fortificare a coloniilor și se simțeau destul de bine ancorați în regiune, astfel încât gesturile de deschidere a hanului față de rivalii lor venețieni – încurajați cu *jarlâk* să se așeze la Tana în 1333, ca o alternativă la monopolul sufocant, instituit de Republica Sfântului Gheorghe – nu avea motive de îngrijorare. Venețienii își asiguraseră accesul în Marea Neagră, obținând și un privilegiu din partea bizantinilor în anul 1365. Astfel, în concurență acerbă – uneori spălată în confruntări sângeroase cu genovezii – negustorii Republicii Sfântului Marcu roiau în tot cuprinsul *Ilbanatului* și erau amintiți tot mai frecvent la Trapezunt.

Anul 1341, când Uzbek își încheia domnia, a însemnat și finalul unei etape de bunăstare și liniște pentru negustorii frânci. La scurt timp după urcarea pe tronul de la Sarai a hanului Djanibek, mongolii s-au arătat iritați de înconjurarea stabilimentelor genoveze cu ziduri fortificate, iar pentru declanșarea războiului era așteptată orice scânteie, chiar și aceea a morții unui oarecare supus tătar, răpus de o presupusă mână

²⁵ *Vieta și scrierile lui Grigorie Țamblacu*, editat de Ep. Melchisedec, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II, 1884, III, p. 94; *Муѣниѣство і зѣііе свѣатого, всевал'ного великомуѣника Іоанна нового Трапезунтского, постраданѣго в Левкополе, нынѣваемом, по обѣѣму употребленію, Аккерман*, editat de Porfirij Ćigirinskij în *ZOOID*, t. IX, Odessa, 1875, p. 155, variantă tradusă în limba română Vitalie Josanu, *Jitia Sf. Ioan cel Nou de la Suceava - o variantă culeasă la Trapezunt*, http://medievistica.ro/pagini/disc_conexe/texte/biserical/jitia_Josanu/jitia.html.

²⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, vol. II, p. 123-124; Virgil Ciociltan, *op. cit.*, p. 105-107; Ovidiu Cristea, *Veneția și problema Strămtorilor (1204-1308)* în *SMIM*, vol. XVII, Ed. Istros, Brăila, p. 104-105, 108.

criminală francească. Iureșul și cruzimea tătarilor i-a adus pe vechii rivali – genovezi și venețieni – în aceeași tabără, ripostând cu dârzenie în fața unei Hoarde, dependentă de arginții negustorilor, însă dornică a-și reafirma prestigiul de odinioară. Încă de la 1342, relațiile genovezo-venețiene în Marea Neagră deveniseră destul de apropiate, ambele tabere înțelegând să depășească micile neînțelegeri dintre supușii lor. Într-o scrisoare din 24 ianuarie, dogele Genovei comunica la Veneția că – la plângerea făcută de venețieni l-a schimbat pe vechiul consul genovez de la Tana, Anfreon Passium, acuzat de abuzuri – reprezentantul nou numit având însărcinarea să medieze conflictul și să reazeze „dragostea frățească” în relațiile dintre reprezentanții celor două republici italiene. Pentru a fi încredințați de sinceritatea intențiilor lor, genovezii îi comunicau lui Bartolomeo Gradonico, dogele Veneției că au stabilit măsuri aspre pentru sancționarea vinovaților, astfel încât să servească drept exemplu și altor supuși genovezi predispuși să „încalce legea”²⁷.

Noile tensiuni din stepă generate de războiul hanului Djanibek cu italienii din colonii a dus, la mijlocul veacului XIV, la reculul comerțului în partea orientală a Mării Negre și – implicit – reorientarea spre litoralul de nord-vest²⁸. Blocat de negustorii frânci, Imperiul Hoardei căzuse pradă unei noi crize financiare ce nu mai putea fi depășită prin deschiderea arătată de Berdibek, noul han, în 1358, față de negustorii venețieni, după reînnoirea vechiului privilegiu. Coeziunea statală, susținută pe autoritatea fermă a puterii centrale, era compromisă odată cu aceasta²⁹. Grație acestor evenimente, atenția negustorilor italieni se concentra spre litoralul de nord-vest al Mării Negre. Prin intermediul rutelor ce traversau regiunea est-carpatică de-a lungul râurilor Siret, Prut și Nistru, cunoscute ca „drumul moldovenesc”³⁰, porturile Chiliei și Cetății Albe s-au transformat în adevărate debușee pontice ale Hansei, aflată în regiunea Europei de nord-vest.

În arealul format de Anglia de sud-est, Normandia, Flandra, Champagne, ținutul dintre Rin și Meusa, ținutul renan inferior, se constată o dezvoltare semnificativă a industriei postăvărilor. Pe lângă aceste produse în circuitul hanseatic, cu importante centre la Bruges, Köln, Visby, Lübeck, Magdeburg, Bremen, Reval etc., sunt amintite mărfuri precum pește sărat, grâu, vinul de Rin, minereu de fier, cositor, articole metalice din Renania, armuri de Mainz, pietre prețioase, stoffe de lux, lemn, animale și produse animaliere, dulciuri orientale parfumate cu ulei de trandafir, mirodenii indiene, etc. Negustorii scandinavi organizați în asociații, denumite „hansă”, în anul 1358 au pus bazele unei uniuni a marilor orașe, cu centrul la Lübeck. Teritoriul de bază a Hansei l-a constituit însă orașul Visby, de pe coasta de vest a insulei Gotland, în mijlocul Mării Baltice. Sursa de prosperitate a acestui mare oraș al Balticii, precum și principala cauză a decăderii sale, au fost heringii, care populau în cantități imense Marea Baltică – „marele heleşteu al Europei”, după expresia lui Wolf Schneider³¹. Prin secolul XII, bancurile de heringi preferau coastele sudice ale Balticii, iar mai târziu s-au concentrat spre coasta de sud-est a Suediei și în jurul insulei Gotland³².

²⁷ *Sbornik Venecijano-Genuejskih gramat (1342-1391)*, în ZOOID, vol. IV, Odessa, 1860, p. 183-185.

²⁸ *Ibidem*, p. 208, doc. VI.

²⁹ Virgil Ciocâltan, *op. cit.*, p. 202-203; Anatol Gorodenco, *Monety čekanki Asprokastro (Belgoroda) iz častnyh kollekcií*, în *Labirint*, nr. 1/2001, Chișinău, p. 20.

³⁰ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, vol. II, p. 213-214.

³¹ Wolf Schneider, *Omniþreþzentul Babilon. Oraþul ca destin al oamenilor de la Ur la Utopia*, Ed. Politicã, Bucureþti, 1968, p. 277.

³² Fr. Nienstedt, *Livonskaja letopis'*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus14/Nienstedt/text1.phtml?id=998>;

După 1400 însă, soarta orașului Visby, stăpânul de odinioară al Mării Baltice, se schimba radical. Sufocat de concurența numeroaselor colonii și sărăcit din cauza migrării bancurilor de heringi în fața țărmului olandez, se transforma într-un oraș de provincie cedând întâietatea orașului Lübeck. Această importantă uniune a negustorilor nordici a dăinuit până în secolul XVI, la destrămarea Ligii Hanseatice contribuind concurența tot mai accentuată a olandezilor și englezilor, precum și deplasarea comerțului internațional în Oceanul Atlantic și cel Indian, ca urmare a Marilor Descoperiri Geografice. Tradiția și spiritul comercial al orașelor Hansei a dăinuit însă mult după aceea³³.

Unul dintre avantajele imediate pentru litoralul pontic moldovenesc, capabile să aducă un profit consistent, a fost existența celei mai scurte rute comerciale care lega Polonia, conectată la resursele Hansei, de Marea Neagră³⁴. Importantele debușee maritime de pe litoralul nord și nord-vest pontic – unele generate³⁵, altele antrenate în comerțul internațional grație negustorilor genovezi – constituiau o piață de desfacere a mărfurilor din teritoriile învecinate și au devenit poli de atracție pentru comercianții din centrul și nordul Europei. Negustorii Europei centrale și septentrionale au creat deja un traseu comercial în câmpia polono-bielorusă, formând spre sud drumul Leipzig-Liegnitz-Breslau-Cracovia-Liov. Drumurile Europei centrale și nordice legau Marea Nordului, Baltica și Adriatica prin Villach-Udine, sau Sopron-Nagy Kànisza-Agram-Zengg³⁶.

Contactul dintre cele două mari regiuni economice – pontică și hanseatică³⁷ – s-a materializat odată cu accelerarea vieții economice a statului polon³⁸ și traversa teritoriile stăpânite de Hoarda de Aur, din stânga Nistrului, spre Caffa, fapt pentru care a căpătat denumirea de „drum tătareșc”³⁹. Practic, a fost reanimat drumul „de la varegi la greci”, scos din funcțiune odată cu invazia tătaro-mongolă. Populația din dreapta Nistrului a fost antrenată spre acest flux prin variantele ce traversau Prutul și erau direcționate spre „șleahul” principal⁴⁰.

³³ Wolf Schneider, *op. cit.*, p. 276-280; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ediție îngrijită de Adrian Angheliescu, Ed. Eminescu, București, 1981, vol. I, p. 62; Florentina Cazan, *Activitatea comercială în Baltica. „Hansa germană” și importanța ei*, în *SAI*, vol. XLI-XLII, București, 1980, p. 55-56; Richard Lewinsohn, *O istorie a animalelor. Rolul lor în dezvoltarea civilizației umane*, București, 1988, p. 195-197; Jacques Le Goff, *Evul mediu și nașterea Europei*, Iași, 2005, p. 142, 149-151.

³⁴ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, vol. II, p. 214; N. Iorga, *op. cit.*, 1981, vol. I, p. 62; Idem, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, în Idem, *Opere economice*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 73-74; N. Grigoraș, *Vechi cetăți moldovenesti*, în *SCI*, vol. XX, Iași, 1947, p. 15.

³⁵ Al. I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în sec. XIII-XVII*, București, 1989, p. 16.

³⁶ S. Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (secolele XIV-XVI)*, în *AIIAI*, XIX/1982, Iași, p. 269; D. C. Giurescu, *Așezământul acordat de Alexandru cel Bun la 1408*, în *File din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 80-81; Șerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum și stat*, în Idem, *Geneza statului în evul mediu românesc*, București, 1999, p. 216-217.

³⁷ *Ibidem*; S. Mehedinți, *Fruntașia României spre răsărit, în Basarabia. Recurs la identitate*, ediție îngrijită de C. Asăvoaie și V. Munteanu, Ed. Agora, Iași, 2000, p. 87; Ș. Papacostea, *Drumurile comerciale internaționale și geneza statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga și în istoriografia zilelor noastre*, în *SMIM*, vol. XVIII/2000, Brăila, p. 48; S. Tabuncic, *Contribuții referitoare la raporturile comerciale dintre satele și târgurile Țării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – începutul secolului al XVI-lea*, în *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 1-2 (49-50)/2002, Chișinău, p. 51; C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Ed. Enciclopedică, București, 1997, p. 53.

³⁸ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 14.

³⁹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 58;

⁴⁰ E. Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenesti. (Contribuțiuni în legătură cu luptele lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei)*, în *Lucrările societății geografice „Dimitrie Cantemir”*, vol. II, 1939, Iași, p. 108-109, 111; N. Iorga,

Amplificarea conflictelor dintre creștini și tătari și extinderea dominației lituaniene, după victoria de la Sinie Vody (1362/1363), până spre țărmurile Mării Negre au făcut ca drumul „tătăresc” să fie părăsit de polonezi în favoarea drumului din dreapta Nistrului. Pentru întâia dată, la 1382, actele Liovilui pomenesc despre „drumul moldovenesc” sau „via walachiensis”⁴¹. În a doua jumătate a secolului XIV, regiunea cuprinsă între Nistru și Dunăre a ajuns singurul segment de litoral deschis navigatorilor genovezi spre ținuturile nordice ale Europei și devenise tot mai atractivă odată cu obținerea privilegiului comercial din 1379, acordat de regele maghiar, Ludovic I de Anjou. Genovezii primeau cale liberă pe Dunăre, până la Orșova, iar de aici, pe uscat, până la Timișoara și capitala Regatului Ungariei.

Ofensiva anti-tătară deschisă la mijlocul veacului XIV și-a stabilit ca obiectiv principal împingerea tătarilor până dincolo de Nistru, iar puterile direct interesate erau Regatul Ungariei și Regatul Poloniei. Foarte probabil, împărțirea teritorială a Țării Moldovei propusă în anexa secretă a tratatului de la Lublau în 1412, își are originile în această vreme, fiecare dintre parteneri asigurându-și controlul politic asupra unor importante sectoare ale fluxului comercial ce lega nordul Europei de cele două porturi de la Marea Neagră, Chilia și Cetatea Albă. Între timp însă, s-au produs câteva defecțiuni majore ce au compromis întregul proiect și au dus spre o finalitate neprevăzută: înființarea Țării Moldovei. Cel mai afectat a fost Regatul Ungariei care a pierdut controlul asupra mărcii de apărare, constituită la răsărit de Carpați, căzută în mâinile cneazului răzvrătit, Bogdan din Cuhea. Pentru a contracara iminenta replică a Ungariei, Bogdan a intrat sub protecția Hoardei de Aur într-un context în care și Regatul Poloniei accepta să plătească tribut hanului Gianibek, primind în schimb Rutenia. Ungaria pierduse un aliat important în timp ce frontul anti-tătar se mutase în stânga Nistrului, inițiativa fiind preluată de cnejii lituanieni. Retragera celor trei emiri tătari, printre care și Demetrius, în dreapta Nistrului după înfrângerea de la Sinie Vody, a constituit o altă lovitură primită de Ludovic I de Anjou, aceștia preluând controlul asupra gurilor Dunării.

În lipsa posibilităților reale de redresare a situației, regele Ungariei recunoștea stăpânirea emirului Demetrius și încheie cu el un privilegiu comercial la 1368, prin care negustorii brașoveni primeau îngăduința de a face comerț în regiune. „Subiectul moldovenesc” din agenda politică a Curții de la Buda – înaripată și de susținerea pontificală în misiunea de readucere a „schismaticilor” pe calea cea dreaptă – părea să aibă un succes neașteptat după ce regele maghiar a preluat și tronul vacant al Poloniei, în anul 1370. Singura soluție a lui Lațcu de a scăpa din cleștele deschis de Ludovic I, a fost să anunțe trecerea la catolicism, cerând ca biserica din Moldova să fie subordonată direct Papei. În anul următor, la Siret, capitala de atunci a Țării Moldovei, fusese înființată Episcopia catolică. Între timp însă, marca de apărare de la răsăritul Carpaților s-a extins mai mult, probabil după lupta de la Sinie Vody, concomitent cu întinderea controlului lituanian spre sud, peste Nistru, ceea ce ar însemna că încă Bogdan I sau chiar Lațcu I a renunțat la protecția mongolă și a deschis o strânsă colaborare militară moldo-lituaniană. Așa se explică rapidă coagulare statală la răsărit de Carpați, finalizată – se pare și fără împrejurimile Chilie – în jurul anului 1377. În mod indirect, faptul că prima linie de apărare cu cetăți ale Țării Moldovei a fost constituită la hotarele de vest și nord – în timp ce linia de răsărit a cunoscut lucrări de fortificare ușoare, iar cele din piatră apăreau mai târziu – consolidează ideea că pe atunci, peste Nistru, se aflau prieteni.

Negoțul și meșteșugurile..., p. 72, V. Băican, *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*, București, 1996, p. 136, fig. 22.

⁴¹ S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 274; A. Gorodenco, *op. cit.*, p. 20.

Merită reținut, de asemenea, că începutul relațiilor moldo-polone a fost fixat de Petru I Mușatinul cu regele Vladislav II Jagiello, fostul Mare Duce al Lituaniei, în septembrie 1387, la nici un an de la încoronarea sa ca rege al Poloniei. Tot atunci a fost parafat și primul privilegiu comercial acordat negustorilor lioveni, pentru a face negoț pe drumul „moldovenesc”, străbătând Țara Moldovei până la Cetatea Albă. În anul următor Petru I îi oferea Rigăi, cu titlu de împrumut, chiar în clipa când solul regal anunța în fața voievodului solicitarea stăpânului său, importanta sumă de 3000 de ruble „frânțești”, echivalentul a 52 kg de aur fin. În mod sigur, o asemenea deschidere față de un „proaspăt” partener politic nu poate fi concepută decât prin prisma unor antecedente istorice cu semnificații profunde.

Comerțul precede civilizația urbană. Drumul comercial moldovenesc – cu toate ramificațiile sale – a contribuit și la înființarea primelor târguri românești, cât și a rețelei acestora, înainte de apariția statului⁴², dar nu mai devreme de secolul XIV⁴³. Până la mijlocul veacului XVI, taxele vamale plătite de negustori la vămile externe și interne au constituit principala sursă de venituri a Țării Moldovei. Privilegiul lui Alexandru cel Bun către negustorii lioveni din 1408 surprinde organizarea unui sistem vamal unitar, dar și o prioritizare a fluxului de mărfuri – prin instituirea de taxe preferențiale – pe direcția nord-sud⁴⁴.

Rețeaua comercială care lega Marea Baltică de Marea Neagră s-a constituit atunci când în Europa secolului al XII-lea s-a constatat o renaștere a noilor așezări urbane create și susținute de către autoritățile locale prin acordarea de privilegii. Astfel, odată cu organizarea statului polon, au reînscut primele căi comerciale orientate spre coloniile pontice⁴⁵. În prima jumătate a veacului XIV, portulanul lui A. Dulcert schițează contactul dintre regiunile Mării Negre și a Mării Baltice – având ca centru intermediar orașul Liov – prin două variante terestre. Aici se întâlneau negustorii din nordul pontic cu cei ai Hansei, „navigând până în Flandra și Bruges, prin Baltica și Marea Nordului”⁴⁶. Prima variantă pornea de la coloniile genoveze din Crimeea, iar a doua avea capetele la apus de Nistru, la Moncastro, Licostomo și Vicina⁴⁷. Un rol deosebit de important pentru economia Poloniei și a întregii regiuni din răsăritul Europei l-a jucat orașul Lemberg (Liov), piață de desfacere cu drept de depozit pentru negustorii apuseni și pentru cei ce veneau din porturile Gdansk, Ploțc, Wrocław, Cracovia, din Flandra, Germania și cnezatele rusești. Pentru nordici, Marea Neagră mai era cunoscută și sub numele de „Marea Liovului”.

Este consemnat marele curent comercial internațional care pornea de la Constantinopol – Gurile Dunării, Moncastro, Caffa – Camenița, Liov – Gdansk – Flandra⁴⁸. Se poate observa că drumul comercial menționat comporta două variante. Una

⁴² E. Diaconescu, *op. cit.*, p. 51-52; N. Iorga, *Istoria comerțului cu Orientul*, în Idem, *Opere economice*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 359, Al. Ungureanu, *Orașele din Moldova. Studiu de geografie economică*, București, 1980, p. 27; Ioan Prăjinaru, *Rolul factorului geografic în apariția și dezvoltarea orașului Botoșani*, în „Hierasus”, 1978, Botoșani, 1979, p. 317.

⁴³ Victor Spinei, *Aspecte economice și sociale ale evoluției comunităților locale din spațiul est-carpatic în sec. X-XIII*, în *Hierasus*, anuar '78, vol. I, Botoșani, 1979, p. 233.

⁴⁴ Ș. Papacostea, *Drumurile comerciale...*, p. 54; C. Cojocariu, *Târgul Cernăuți până la începutul secolului al XVIII-lea*, în *IN*, (serie nouă), vol. I, Iași, 1995, p. 39-40.

⁴⁵ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 145; Jan Rutkowski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*, Paris, 1927, p. 53.

⁴⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, vol. II, p. 122; Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 19.

⁴⁷ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 58.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 53.

dintre acestea pornea din coloniile genoveze din Crimeea și împrejurimi (inclusiv Tana⁴⁹), străbătea Crimeea, stepa nordică, Podolia și prin Camenița și Tarnopol se ajungea la Liov. Varianta este cunoscută sub numele de „drumul tătăresc”, deoarece trecea prin regiuni locuite și stăpânite de tătari⁵⁰ și avea o ramificație în dreapta Nistrului, cu ieșire la Cetatea Albă.

Amplificarea conflictelor dintre creștini și tătari și extinderea dominației lituaniene până la țărmurile Mării Negre au făcut ca drumul „tătăresc” să se deplaseze în dreapta Nistrului, fenomen favorizat și de constituirea statului medieval moldovenesc, ai cărui domni au luat sub protecție drumul comercial de aici, acordând privilegii atrăgătoare și instituind o pază eficientă⁵¹ pe întreg traseul existent între hotarele țării. Taxele vamale achitate de negustorii străini au devenit principala sursă de venituri, alături de prada de război și moneda care provenea din produsele exportate⁵². Odată cu acceptarea protecției Poloniei în 1387 de către Petru I Mușatinul, se constată un avânt al contactelor comerciale moldo-poloneze, iar privilegiul din 1408 acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni a fost însoțit de o deschidere similară la Liov⁵³.

Momentul când „drumul tătăresc” a cedat în fața rețelei mult mai scurtă, mai sigură și din ce în ce mai intensă, aflată în dreapta Nistrului, se află în strânsă conexiune cu luptele de la Sinie Vody, de la 1363. Este un fenomen verificat și de rezultatele cercetărilor arheologice de la Suceava care evidențiază pentru perioada anterioară, respectiv secolele IX-XIII, extrema raritate a monedei, în contrast cu bogăția obiectelor de podoabă și de cult⁵⁴. Odată cu organizarea statului moldovenesc, rețeaua de drumuri capătă trei artere care traversează Țara Moldovei de la nord la sud și urmăresc în principal firul râurilor Siret, Prut și Nistru.

Numită „drumul moldovenesc”, rețeaua avea orientarea principală spre Moncastro dar avea și unele ramificații spre Chilia și Vicina. Reconstituirea sa a fost făcută după amănuntele regăsite cu precădere în privilegiile comerciale către negustorii lioveni acordate de Alexandru cel Bun la 8 octombrie 1408 și Ștefan cel Mare la 3 iulie 1460⁵⁵. De la Cetatea Albă, un șleah numit și „drumul Siretului” sau „drumul Liovului” se întindea spre nord-vest, unde se unea cu cel care pornea de la Chilia (Lycostomo), trecea prin Lăpușna, Iași, Hârlău, Suceava, Siret, Cernăuți, Sniatyn, Colomeea, Halici și ajungea la Liov. O ramură a acestui drum ținea cursul Bâcului și apoi linia Prutului, pe care îl traversa prin

⁴⁹ Vasile Pârvan, *Alexăndrel vodă și Bogdan vodă. Șapte ani din istoria Moldovei (1449-1455)*, în Idem, *Studii de istorie medievală și modernă*, București, 1990, p. 112.

⁵⁰ N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile...*, p. 73; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 58.

⁵¹ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, vol. II, p. 214; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399-1 ianuarie 1432)*, Ed. Junimea, Iași, 1984, p. 126-138; Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare domn al Moldovei 1457-1504*, Ed. Enciclopedică, București, 1990, p. 15; M. Rusu, *Aspecte ale genezei târgurilor și orașelor medievale din Transilvania*, în *Historia Urbana*, tom II, 1994/1, București, p. 23-41; L. L. Polevoj, *Problema vozniknovenija gorodov feodal'noj Moldavii (istorija izučenija, ego rezul'taty i perspektivy)*, în *Moldavskij feodalizm. Obščee i osobennoe*, Chișinău, 1991, pp. 67-85; M. D. Matei, *Opinii cu privire la orientările actuale în cercetarea românească a orașului medieval*, în *Historia Urbana*, tom I, 1993/1, pp. 9-18; Idem, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească. Până în secolul al XVII-lea*, Ed. Helios, Iași, 1997, pp. 7-257.

⁵² Nicolae Iorga, *Istoria comerțului cu Orientul...*, p. 351; Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 65; Sergiu Tabuncic, *op. cit.*, p. 52.

⁵³ Andrzej Mikolajczyk, *Moldavian coins in the 15th century Poland*, în *ArbMold.*, XII/1988, Iași, p. 270.

⁵⁴ Emil Ioan Emami, Mihai Ștefan Ceaușu, *Să nu dărați dacă nu știi să zidești (contribuții de morfologie urbană la cunoașterea istoriei orașului Suceava, 1388-1988)*, Ed. Glasul Bucovinei, Rădăuți-Iași, 1991, p. 33.

⁵⁵ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 68-73.

vadul de la Țuțora spre Iași, Târgu Frumos, Cotnari, Hârlău, Botoșani, Dorohoi, Hotin, Camenița⁵⁶, ultimul oraș fiind controlat de lituanieni⁵⁷.

În fine, cel de-al treilea fir intra în țară prin Vama Stâncii (Otaci), urmărind apoi terasele de vest ale Nistrului, spre Cetatea Albă, trecând prin Soroca, Orheiul Vechi, Lăpușna, Tighina, Căușani, Ciubărciu și Purcani. Acesta era calea preferată de negustorii din Rusiei și Podoliei, precum și itinerariul urmat de călugării ruși, fiind considerată cea mai directă legătură cu Constantinopolul⁵⁸. De la Tighina, o variantă ducea spre Caffa.

Suceava constituia un mare nod de legătură pentru toate direcțiile. Aici se instituise obligația de desfacere pentru anumite mărfuri, cum ar fi postavurile și dreptul de depozit⁵⁹.

Cele expuse mai sus constituie câteva puncte de reper ale ceea ce se înțelege prin expresia de „drum moldovenesc” și trebuie să se țină cont că acesta presupunea mai multe ramificații menite să includă și alte orașe îndepărtate în comerț⁶⁰. În afară de căile comerciale care uneau Marea Baltică de Marea Neagră, au existat și itinerarii care traversau regiunile moldovenești spre munții Carpați, făcându-se o legătură cu orașele din Ardeal și Ungaria⁶¹.

Aceste drumuri care vin de peste Carpați au fost înființate ținându-se cont inițial de drumul tătăresc. În aceeași ordine de idei, ar putea constitui un indiciu complementar și aliniamentul pe direcția vest-est al principalelor orașe ale Țării Moldovei. După harta Moldovei medievale întocmită de V. Băican⁶² pe marginea izvoarelor cartografice se remarcă trei asemenea alinamente: Cernăuți-Hotin care traversează Nistrul la Mohilău (drumul Hotinului); Câmpulung Moldovenesc-Suceava-Botoșani-Ștefănești-Bălți-Soroca spre Jampol; Ținutul Neamțului și Bacăului-Roman-Tg. Frumos-Iași-Țuțora-Lăpușna-Orhei. Ultimul aliniament nu este atât de bine conturat precum primele două poate și din motivul că era mai apropiat de cele două porturi moldovenești. În mod tangențial se poate astfel coborî vechimea orașelor de pe aceste alinamente, regăsite în celebra *Listă a orașelor rusești îndepărtate și apropiate*⁶³, până cel puțin sub debutul conflictelor alianței polono-lituaniane cu tătaro-mongolii, culminate cu lupta de la Sinie-Vody, din anul 1363.

Traseul drumurilor comerciale a putut fi stabilit după indicațiile călătorilor care le-au parcurs, după vechimea localităților, după acte domnești și după hărțile vechi privitoare la Țările Românești⁶⁴. Este important să se precizeze că drumurile comerciale *magnaе viae* s-au orientat după cursul râurilor sau treceau de la o vale mare la alta și după pasurile munților Carpați. Drumurile vechi erau greu de străbătut și destul de periculoase pentru a fi

⁵⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 73; Emil Diaconescu *op. cit.*, p. 109; Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 29-30; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 58.

⁵⁷ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 126.

⁵⁸ Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 26-28.

⁵⁹ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 77; *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, (documente externe) editate de M. Costăchescu, Iași, 1931, p. 633; C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 126.

⁶⁰ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 98, 109 și *passim*.

⁶¹ G. I. Brătianu, *Recherches sur...*, p. 123; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 145; Al. Cebuc, C. Mocanu, *Din istoria transporturilor de călători în România*, Ed. Științifică, București, 1967, p. 21; E. M. Podgradskaja, *Ėkonomičeskie svjazi Moldovy so stranami Central'noj i Vostočnoj Evropy v XVI-XVII vv.*, Ed. Știința, Chișinău, 1991, p. 57-58.

⁶² V. Băican, *op. cit.*, p. 136, fig. 22.

⁶³ M. N. Tihomirov, *Spisok russkih gorodov dal'nih i bližnih*, în *Istoričeskie zapisi*, tom. 40, Moscova, 1952, p. 217; E. p. Naumov, *K istorii letopisnogo "spiska russkih gorodov dal'nih i bližnih"*, în *Letopisi i broniki. Sbornik statei 1973 g.*, Moscova, 1974, p. 153-154.

⁶⁴ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 52-53; *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare...*, vol. II, p. 630-633.

parcurs în timpul nopții, fapt pentru care au apărut popasuri (*mansiones, menșiluri*) unde se schimbau caii de poștă. Popasurile erau apropiate unul de altul pentru ca negustorii să nu fie nevoiți să rămână noaptea pe traseu. Caracterul acestei organizări nu este nici pe departe un model original și se pliază după modul de asigurare a drumurilor comerciale cunoscut în Hoarda de Aur. Nu este exclus chiar ca în mare parte, șleahurile moldovenești ieșite la „lumina” documentară în anul 1408, cu punctele de popas și dotările aferente, să fie mult mai vechi, parte a unei rețele aflată la hotarele apusene ale Imperiului mongol⁶⁵.

În jurul popasurilor s-au construit așezări stabile care și-au abandonat trăsăturile rurale și se plasează pe o nouă treaptă de evoluție, fără însă a dobândi caracteristicile sociale, economice, structurale pentru a căpăta funcțiunile unui oraș. Pentru țările românești extracarpătice acestea ar trebui fixate din punct de vedere metodic și conceptual la definiția de *târg*: perceput ca o formă intermediară ce nu a reușit să se desprindă definitiv de „lumea satului”. Târgurile au apărut, mai ales, pe cursul râurilor mari care erau și principalele artere de comunicație: Moldova, Bistrița, Suceava, Bârlad, Siret, Prut și Nistru⁶⁶. În aceste așezări au existat și piețe de desfacere pentru negustori, fapt certificat și în multe din numele orașelor moldovenești în care apare termenul de *târg*. De asemenea, dezvoltarea orașelor a fost susținută prin instituirea vămilor care erau puncte obligatorii de trecere pentru negustori⁶⁷.

O caravană negustorească însuma de regulă, în jur de 60 de care trase de câte 6 cai. Se adăugau apoi, paznicii călări care mergeau pe de lături, caleașca stăpânului și caii de rezervă. Cel puțin după numărul carelor s-ar putea considera că însoțitorii unui negustor ajungeau la 60 de persoane. Adesea, pentru a se apăra mai bine de hoți, negustorii preferau să se grupeze⁶⁸, astfel încât caravanele să prezinte o aglomerație însemnată de mărfuri și de oameni, un adevărat târg în mișcare.

În ceea ce privește Cetatea Albă, așa cum se întâmpla de regulă, mongolii au avut tot interesul să mențină viața economică a orașului. S-a constatat chiar că urme arheologice specifice civilizației tătar-mongole sunt concentrate, la Cetatea Albă, în zona *extra muros*⁶⁹, iar după izvorul hagiografic privind martiriul sfântului Ioan cel Nou autoritatea supremă în oraș o deținea reprezentantul hanului, numit aici *eparh*. Prima mențiune cunoscută până acum, care atestă prezența genovezilor la Moncastro este aceea din 8 mai 1290 și reprezintă o transcriere a unui notar din Caffa privind pe Giacomo di Finale care se îndrepta „*ad partes Malvocastris et decinde in Constantinopolim*”⁷⁰. Din păcate, izvorul nu conține alte amănunte ceva mai consistente în privința orașului de la limanul Nistrului, în afara traseului și a celor 800 de aspri baricați de Caffa pe care îi avea de la Enrico Salvatore.

Trebuie observat însă că mențiunea simplă a Cetății Albe, fără alte precizări, de localizare măcar, poate duce la concluzia că orașul nu era frecventat de italieni pentru prima dată. La fel se întâmpla patru ani mai târziu când Genova cerea guvernului bizantin o listă a indemnizațiilor amintind despre o corabie ce a trecut strâmtoarele și se îndrepta la

⁶⁵ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 80.

⁶⁶ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 51-52; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 145; Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare...*, p. 16.

⁶⁷ Al. Ungureanu, *op. cit.*, p. 27; Al. Andronic, *Considerații privind geneza orașelor medievale din Moldova în lumina urbanizării localității Vaslui*, în *Historia Urbana*, tom II, 1994/1, Ed. Academiei Române, p. 20.

⁶⁸ Ioan Prăjinaru, *op. cit.*, p. 327.

⁶⁹ M. D. Matei, *op. cit.*, p. 80; P. P. Toločko, *Kočevye narody stepij i Kijskaja Rus'*, Ed. Abris, Kiev, 1999, p. 184. De precizat aici că în perioada stăpânirii tătarăști, fortificația Moncastro-ului se rezuma la fortul patrulater, cu patru turnuri circulare pe colțuri, așa cum este reprezentat în *Codex Latinus Parisinus*.

⁷⁰ Gh. I. Brătianu, *Contributions à l'histoire ...*, p. 7; V. Spinei, *Moldova în secolele...*, p. 269.

„Maurocastrum”⁷¹. Probabil la această dată genovezii dețineau aici un depozit pentru mărfuri (*fondaco*) și câteva case⁷². În același timp ultimele două decenii ale secolului XIII constituie perioada primelor mențiuni ale orașelor pontice în strânsă legătură cu evenimentele politice care au dus la căderea Armeniei Mici sub mameluci, provocând cel de-al doilea val de migrație genoveză-armeană în Marea Neagră. Vicina, alături de Caffa⁷³, sunt printre cele mai timpurii pomenite în această perioadă (1281)⁷⁴.

Concomitent, în Occidentul medieval, se constată apogeul dezvoltării urbane cu un rol aparte acordat negoțului⁷⁵. Spre deosebire de târgurile din restul Țării Moldovei care și-au păstrat până foarte târziu caracterul semi-rural, în sensul menținerii unei economii agrare închise alături de practicarea unor meșteșuguri și negoț⁷⁶, la Chilia și Cetatea Albă, precum și în alte mari centre comerciale dobrogene, trebuie văzută o diviziune a muncii, produsă încă din secolul XIII și atingerea nivelului de dezvoltare urbană, cu o perioadă de înflorire cuprinsă între înc. sec. XIV-XV. După toate aparențele, genovezii nu au fost deschizători de drum spre orașele din regiunea de nord-vest a Mării Negre, ci mai degrabă au folosit o cale bătătorită de triremele bizantine în căutare de cereale, pentru hrana numeroasei populații a Constantinopolului. Dependența populației din metropola bizantină de resursele cerealiere de pe coastele Mării Negre – legătură ce a revigorat comerțul pontic – explică în bună măsură reticența îndelungată a basileilor de a îngădui accesul altora aici, precum și „grija” arătată de italieni după ce au reușit să străpungă bariera de la Strâmtori, ca orașenii împăratului din Romania să nu rămână înfometaji. Relația specială a Chilieii cu Pera constantinopolitană⁷⁷ apare bine lămurită din această perspectivă.

Însemnarea de la 8 mai 1290 este o atestare a permanentizării comerțului genovezilor la Moncastro fără a se exclude prezența italiană aici – mai mult episodică – chiar înainte de tratatul de la Nymphaion (1261), corespunzător primului aflax genovez în Marea Neagră, al doilea constatându-se în 1285-1286 după căderea Armeniei Mici. Italienii au căutat să evite – pentru început – conflictele cu hanii Hoardei de Aur cărora le achitau costul exploatării teritoriilor supuse lor.

În ceea ce-i privește pe venețieni, aceștia nu reușiseră să-și întărească pozițiile la Dunărea de Jos pe tot parcursul secolului al XIII-lea. În 1292, la curtea lui Nogai se îndrepta o solie a Republicii Sf. Marcu pentru a încheia un acord în privința condițiilor de negoț cu teritoriile supuse tătarilor. Totuși, factoriile lor apăreau în nord-vestul Pontului abia în secolul al XIV-lea⁷⁸, într-o atmosferă destul de tensionată întreținută de genovezi⁷⁹. Procesul de destrămare a Hoardei de Aur, produs în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, nu mai putea asigura un climat favorabil pentru desfășurarea comerțului terestru. Eșecurile

⁷¹ *Ibidem*, p. 2.

⁷² *Ibidem*, p. 3.

⁷³ V. Ciocîltan, *Enigme ale diplomatiei: primele tratate tătarogenoveze*, în *SMIM*, vol. XVIII/2000, Ed. Istros, Brăila, p. 16.

⁷⁴ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, Ed. Științifică, București, 1972, p. 31.

⁷⁵ Jacques Le Goff, *op. cit.*, p. 19.

⁷⁶ Ion Toderașcu, *Unele precizări în legătură cu botarul și vatra târgurilor din Moldova (sec. XV-XVIII)*, în *AȘUI*, (serie nouă), secțiunea III, a. Istorie, t. XII, 1966, Iași, p. 3.

⁷⁷ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, în *Idem, Opere economice, vol. cit.*, p. 501-502.

⁷⁸ Gh. I. Brătianu, *Les Vénitiens dans...*, p. 31-32; I. G. Kononova, V. B. Perhavko, *Drevnjaja Rus' i Nijnee Podunav'e*, Ed. Pamjatniki istoričeskoj mysli, Moscova, 2000, p. 98-99.

⁷⁹ Șt. Andreescu, *Note despre Cetatea Albă*, în *SMIM*, vol. XVIII/2000, Ed. Istros, Brăila, p. 57. Ș. Papacostea, *Drumurile comerciale...*, p. 52.

mongolilor la răsărit de Carpați, culminat cu înfrângerea de la Sinie Vody, în 1363, a determinat strămutarea tocmai aici, în dreapta Nistrului, a principalei artere de comunicație terestră, ce unea Caffa cu orașele Hansei, prin Liov. În anul 1387, Polonia a devenit stăpână peste Galiția și Liov și tot atunci se înregistrează prestarea omagiului de vasalitate de către Petru I Mușatinul față de Vladislav Jagiello. Este o apropiere impusă de situația încordată din stepă, ce aducea pierderi însemnate economiei poloneze, prin obturarea „drumului tătăresc”, înghițit de expansiunea lituaniană⁸⁰. Pentru domnul Țării Moldovei, aceste evenimente au creat prilejul potrivit de captare a acestei importante resurse de venit ce avea doar un capăt la Cetatea Albă. În cadrul negocierilor, se puneau bazele unui acord economic ce avea să compromită definitiv drumul de legătură al Caffei cu Liovul, prin Luț și Vladimir⁸¹. Stepă Kîpceakului era tot mai izolată și ocolită de caravanele de negustori, care au început să aglomereze drumurile Moldovei.

Aceste împrejurări politice multiple au dus la creșterea bruscă a importanței Cetății Albe, implicit a „drumului moldovenesc” și a statului ce ajunsese să le stăpânească, întrucât devenise nu doar legătura Constantinopolului cu Hansa, ci și a Caffei. Schimburile de mărfuri ale coloniei venețiene de la Tana cu negustorii din Nürenberg, care se efectua, de asemenea, prin Lemberg, a avut un itinerariu deviat spre țărmul de nord-vest al Mării Negre, călătorindu-se pe apă până la Cetatea Albă, apoi se lua calea de uscat spre Liov, prin Suceava⁸². Din acest punct de vedere, proiectul constituirii unui vice-consulat venețian la Moncastro, în 1435, are la bază realități economice bine motivate și deschideau Veneției perspectiva de a-și ancora temeinic afacerile pontice și chiar stabilimentul de la Tana. Alexandru I. Gonța observa că îndată ce Țara Moldovei a asigurat paza hotarelor, Cetatea Albă a început să atragă tot mai mulți comercianți și a reușit să concureze Caffa⁸³.

Grație condițiilor geografice specifice, țărmurile sudice și nordice ale Mării Negre au constituit o unitate economică închisă și bine încheagată⁸⁴, mediu în care Chilia și Cetatea Albă au devenit centre comerciale „internaționale” importante înainte de a ajunge sub autoritatea domnilor Țării Moldovei⁸⁵. Orașul de la limanul Nistrului, asemenea Chilie, își datorează înflorirea în special comerțului de tranzit, fiind o piață unde se făcea schimbul mărfurilor bizantine, orientale și mediteraneene cu cele provenite din regiunea hanseatică, Europa Centrală și de Sud-Est. Chilia a devenit un debușeu pontic pentru mărfurile germane și ungurești, antrenând interesul special al Regatului Ungariei față de acest port. Stăpânită de Țara Moldovei abia la începutul veacului XV și integrată pentru scurtă vreme de Ștefan cel Mare, Chilia a rămas în afara sistemului economic de la răsăritul Carpaților, desfășurat pe o axă de la nord la sud⁸⁶. De aceea, tranzitul mărfurilor „moldovenesti” spre Cetatea Albă – oraș indisolubil legat de procesul coagulării statale a Țării Moldovei – era prioritar.

Cetatea Albă constituia principalul port al Liovului – un Tabriz al comerțului Europei Septentrionale spre Orient – la Marea Neagră. Fapt ce explică interesul deosebit

⁸⁰ S. Iosipescu, *Drumuri comerciale...*, p. 273-274; E. M. Podgradskaja, *op. cit.*, p. 77-78.

⁸¹ Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 25.

⁸² Vasile Pîrvan, *Alexăndrel vodă și Bogdan vodă. Șapte ani din istoria Moldovei, 1449-1445*, în *SMIM*, București, 1990, p. 112.

⁸³ Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 25.

⁸⁴ Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600*, București, 1996, p. 240; Victor Cojocaru, *Geografia istorică a ținuturilor de la nordul și nord-vestul Mării Negre în secolele VI-I a. Chr.*, în *Studii în onorarea Gheorghe Postică. Studii de istorie veche și medievală*, Chișinău, 2004, p. 107.

⁸⁵ p. Cocîrlă, *Țîrgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală secolele XV-XVIII*, Chișinău, 1991, p. 114.

⁸⁶ Gh. I. Brătianu, *Recherches sur...*, p. 122-123.

al Coroanei poloneze față de Belgorod și implicit față de Țara Moldovei, care pe lângă stăpânirea portului nistrean, era direct interesată în garantarea siguranței negustorilor pe drumurile sale, pentru că „domnia se hrănea (...) din negoț”⁸⁷. Aceste realități au susținut până destul de târziu tradiționala legătură moldo-poloneză din care au avut de profitat ambele puteri, astfel încât a păstrat reflexe permanente chiar și atunci când Țara Moldovei s-a aflat sub cele mai aspre perioade ale suzeranității otomane⁸⁸.

Din privilegiul acordat de Ștefan cel Mare liovenilor, la 3 iulie 1460, poate fi identificată o bună parte din marfa pe care o desfăceau și tranzitau prin Moldova. Se remarcă aici pânza de Lituania și de Krosno, pânza subțire, barchet, postav pecetluit, lucruri de plumb, talere metalice, brăie simple și cu nasturi metalici, diverse tipuri de arme și unelte din fier. De asemenea, un an mai târziu, negustorii lioveni îi aduceau domnului Țării Moldovei șpori (pinteni), pălării de vară, postavuri de Bruges și de Florența, cupru, scrumbii, vin de Malvazia și caii scumpi⁸⁹.

Mărfurile cumpărate de genovezi la Cetatea Albă au fost produse provenite din resursele regiunilor învecinate sau transportate de negustorii polonezi, moldoveni, ruși etc. și expuse în piețele cetății. Este vorba în special de cereale, blănuri, carne sărată (de porc sau vită), pește sărat (sturioni, somn, crap), ceară și miere, vin, lemn.

Un produs căutat a fost sarea, care se găsea în spațiul moldovenesc⁹⁰. Un itinerar grec de la finele veacului XIV precizează că la Moncastro – „oraș ce se află într-un golf”, desigur se are în vedere limanul Nistrului – „merg vasele și încarcă sare”⁹¹. Sarea comercializată la Cetatea Albă provenea din exploatarea miniere de pe versanții răsăriteni ai Carpaților Orientali și de la instalațiile pentru extracția sării din apa de mare. Asemenea Cetății Albe, pe litoralul românesc, mai sunt cunoscute instalații pentru extragerea sării marine, folosită pentru conservarea peștelui, la Chilia și Sulina. Ultimul toponim se datorează chiar acestei activități și este trecut în portulanele italiene cu numele *Salinae*. În Crimeea existau de asemenea instalații de extragere a sării marine⁹².

Mierea și ceara de albine se exportau în cantități însemnate prin Chilia și Cetatea Albă. Mierea a fost un produs de primă necesitate în alimentație, în calitate de îndulcitor, iar ceara avea mare căutare în bisericile și locuințele creștinilor din întreaga Europă. Creșterea albinelor în spațiul românesc este o îndeletnicire străveche. Impresia mediilor culte din vremea lui Herodot era că „ținutul de dincolo de Istru e ocupat de albine și din cauza lor nu se poate pătrunde mai departe”⁹³. Documentele medievale conțin numeroase mențiuni ale acestei ocupații bine organizată în țările române⁹⁴.

⁸⁷ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc...*, p. 531; N. Grigoraș, *Din istoria diplomației moldovenesti (1432-1457)*, Iași, 1948, p. 81.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 20-21.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 491.

⁹⁰ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 54-55; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 34-35; I. Dumiriu-Snagov, *op. cit.*, p. 199.

⁹¹ *Călători străini despre țările române*, vol. I, ediție îngrijită de Maria Holban, Ed. Științifică, București, 1968, p. 16.

⁹² C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 124, nota 158; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 55-56; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 251.

⁹³ *Geții și dacii în izvoarele scrise în greacă și latină*, ediție îngrijită de Vasile Cotiugă și Marius Alexianu, Iași, 2001, p. 56; S. Iosipescu, *Drumuri comerciale...*, p. 280.

⁹⁴ I. Ciută, *Îndeletniciri apicole în Moldova feudală cu privire specială asupra zonei Bacăului (sec. XIV-XVIII)*, în „Carpica”, VIII/1976, Bacău, p. 227-228.

Registrul lui Pegolotti reține vânzarea la Licostomo a unei cantități de 121 *cantaria* de miere, adică în jur de 6000 kg, în valoare de aproximativ 700 perperi bizantini de aur: Registrul lui Predono înregistra și expedieri de ceară de la Chilia spre Genova⁹⁵. O condică de vechi reglementări și ordonanțe ale curții otomane, de la cumpăna sec. XV-XVI, menționează – printre alte mărfuri, cum ar fi trunchiuri de copaci și scânduri, aduse cu pluta pe Nistru, șindrile, cai, vite, oi, bivoli, porci, pește și untură de pește – cantități de miere și ceară de albine, comercializate la Chilia și Akkerman⁹⁶. Regiunile Chilie și Cetății Albe nu erau doar colectoare a produselor apicole, pentru a fi comercializate, ci și importante zone de producție, apicultura de aici constituind o caracteristică economică importantă și în prezent.

Pentru comerțul cu miere și grâu, Mănăstirea Pobrata primea scutire vamală de la Petru II prin actul din 5 aprilie 1448, atunci când căraușii săi vor trece prin vadul de la Țuțora în drum spre Cetatea Albă⁹⁷. Mănăstirea Bistrița avea, de asemenea, întărire de la Ștefan cel Mare, la 8 septembrie 1457, pentru vama și pietrele de ceară din târgul Bacău, morile aflate mai sus de târg și vama de la Tazlău. Aceste vămi și pietrele de ceară trebuiau colectate doar de către dregătorii mănăstirii⁹⁸.

Cele mai importante produse pentru care a fost „vizitată” Cetatea Albă erau grâul și meiul. Această prețioasă marfă – de multe ori dovedită a fi un produs strategic – a determinat o evoluție impresionantă a dezvoltării relațiilor agrare și implicit a exploziei de așezări rurale în Țara Moldovei, atestată abundant în primele documente interne până la finele veacului XV⁹⁹, concomitent cu pierderea controlului asupra celor două piețe internaționale de desfacere de la Marea Neagră. Colonizările de noi sate, pornite din nevoia extinderii suprafețelor cultivate, aveau la bază rațiunea obținerii surplusului de grâu, atât de căutat de negustorii genovezi și destinat numeroasei populații a metropolei bizantine, coloniilor din nordul Mării Negre sau Trapezunt. De aici și constatarea că Țara Moldovei nu era doar o țară de tranzit pentru marele comerț, ci o parte deosebit de activă, profund marcată structural de perspectivele economice ale Pontului. Cerealele constituiau principala resursă de bogăție a boierimii moldovene din veacurile XV-XVI, dar și de mai târziu, când s-a ridicat orașul Galați, ca piață cerealieră. Țările Române au continuat să rămână grânarul Constantinopolului chiar și după „islamizarea” acestuia¹⁰⁰, în ciuda prețurilor dezavantajoase. Utilizarea pe scară largă a cerealelor în producția alcoolului, remarcată în a doua jumătate a veacului XVIII, a creat multă agitație la Înalta Poartă, a declanșat un conflict comercial cu Polonia și un șir întreg de măsuri prohibitive din partea domnitorilor moldoveni¹⁰¹.

Conform unei prevederi a tratatului de la Nymphaion, genovezii aveau dreptul să exporte în mod liber cereale din „Romania”. Astfel, în manualul de comerț al lui Balducci Pegolotti (redactat către 1321-1329 sau 1335-1336) se amintea de grâul adus din Vicina și

⁹⁵ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 35.

⁹⁶ Gemil Tahsin, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Ed. Academiei Române, București, 1991, p. 202.

⁹⁷ DRH, A, Moldova, vol. I, (1384-1448), coord. C. Cihodaru, București, 1975, doc. 278.

⁹⁸ DRH, A, Moldova, vol. II, (1449-1486), volum întocmit de L. Șimanschi, G. Ignat, D. Agachi, București, 1976, doc. 65.

⁹⁹ Un nou val al colonizărilor rurale se remarcă în perioada de la finele sec. XVI și începutul secolului XVIII, cu un impuls nou dat de comerțul cu animale, aducător de mari profituri pe piețele din Polonia.

¹⁰⁰ Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră...*, vol. I, p. 100.

¹⁰¹ Al. I. Gonța, *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală*, în Idem, *Studii de istorie medievală*, ediție îngrijită de Maria Magdalena Szekely și Stefan S. Gorovei, Ed. „Dosofteri”, Iași, 1998, p. 133.

„Maocastro”¹⁰². Un alt izvor din 1359 amintește la Chilia despre schele pentru încărcat grâu și că venețienii se plâneau că nu puteau cumpăra și ei acest produs din cauza genovezilor¹⁰³. Înainte de 1359, s-au păstrat acte ale venețienilor, începând din anul 1276 – adică după împăcarea lor cu împăratul bizantin – care aminteau de grâul adus din Marea Neagră. Tratatul veneto-bizantin din 1285 conține clauza grâului, la fel și tratatul din 1303. Tratatul din anul următor, semnat de genovezi și bizantini, interzicea cumpărarea de „grâu și alte semințuri” pe teritoriul Imperiului și permitea exportarea lor fără drept de tranzit pentru grâul provenit din „alte țări cari sunt la Marea Neagră și nu sunt supuse Imperiului nostru”.

Fig. 1. Depozit de grâu la Cetatea Albă. Curtea portuară

Același produs a constituit și un motiv de conflict între venețieni și bizantini pentru că cei dintâi pretindeau să vândă în Imperiu fără a plăti taxe – grâul străin cumpărat din Marea Neagră (1319 și 1330)¹⁰⁴. Este vorba și de grâul comercializat pe piețele de la Chilia și Cetatea Albă și produs de populațiile sedentare din regiunile limitrofe. Cantități importante de grâu proveneau din regiunile dintre Carpați și Nistru precum și din Podolia,

¹⁰² A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a, *De la întemeierea țărilor române până la moartea lui Petru Rareș, 1456*, vol. II, ediție îngrijită de Alexandru Zub, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1986, p. 205; Marian Malowist, *Quelques aspects concernant la situation des principautés valaques du XVe siècle vues de Caffa*, în *Dacoromania*, 4/1977-1978, p. 95-96; Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 57-58; S. Iosipescu, *Drumuri comerciale...*, p. 280; Victor Spinei, *Realități etno-politice de la Dunărea de Jos din secolele XI-XII în cronică lui Mihai Sîriacul*, în Idem, *Universa valachica. Românii în contextul politic internațional de la începutul mileniului al II-lea*, Chișinău, 2006, p. 332.

¹⁰³ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 54; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 34; Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 34.

¹⁰⁴ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, Edițiunea Academiei Române, București, 1899, p. 46-47.

fapt consemnat de cronicarii polonezi¹⁰⁵. Destinația principală a grâului provenit din bazinul Mării Negre, inclusiv de la Cetatea Albă, erau Constantinopolul și Pera, a căror supraaglomerare depășea posibilitățile de aprovizionare ale Imperiului Bizantin. Genovezii au știut să profite de aceste lipsuri ale metropolei bizantine, în pofida reacțiilor ostile din partea unora dintre împărași sau a populației, nemulțumite de profiturile mari ce se fac pe seama lor¹⁰⁶.

Înainte de încărcarea pe corăbii, cerealele erau depozitate între zidurile Cetății Albe, în încăperile amplasate în Curtea Portuară și în Curtea Civilă. Urmele unei posibile amenajări pentru păstrarea grâului ar putea constitui ruinele construcției cu pereți din piatră și tavan boltit din cărămidă, tencuit pe interior, situate în curtea portuară în stânga porții Ovidiopolului. Modul de depozitare a cerealelor, astfel încât să reducă daunele produse de rozătoare, pare a fi asemănător celor cunoscute în alte edificii special amenajate din veacul al XIX-lea, așa cum sunt vechile depozite de mărfuri din Piatra-Neamț, cunoscute sub numele de „Casa Paharnicului” sau „Casa Albu-Semaca”. La Casa Paharnicului, ridicată de aga Dimitrie Gheorghiadis, s-au mai păstrat cârligele metalice din tavan utilizate, nu pentru « imobilizarea tâlharilor » – așa cum învederează legendele locale – ci pentru agățarea sacilor cu cereale. În curtea portuară de la Cetatea Albă o asemenea soluție de depozitare a cerealelor trebuia să fi fost preferată utilizării „gropilor de provizii” sau chiupurilor îngropate din cauza pânzei freatice aflată aproape de suprafață în acel sector.

Nu este de neglijat amploarea comerțului cu sclavi. Negustorii genovezi îi cumpărau de la tătari și îi vindeau în zonele unde exista sclavajul. Multe izvoare contemporane aminteau despre robii „blaci” sau „vlahi” care se vindeau în diverse piețe ale Europei. Însemnările lui Antonio di Ponzo atestă în septembrie 1360 că Bartholomeus de Azzano a achiziționat o sclavă cu numele Maria de la un „sarazin” de la Cetatea Albă (*in loco Asperi Castrî*) și tot un sarazin de la *Maocastro* vindea unui genovez o sclavă de origine tătară. Negustorii de la Cairo și Alexandria cumpărau în coloniile genoveze din Marea Neagră „sclavi creștini de la creștini”. Călugărul Bartolomeu de Genova, aflat la Constantinopol, nota la 1438 că prin Bosfor treceau anual peste treizeci de corăbii cu sclavi, vânduți de tătari la Moncastro, Tana și Caffa¹⁰⁷. De asemenea, Sylvestros Syropoulos – membru al delegației bizantine la Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439) – descria condițiile de transport improprii pe care negustorii venețieni le-au asigurat la întoarcere, comparabile doar cu confortul și comoditatea pe care le găseau „robii cerchezi sau sciți transportați pe corăbii de la Caffa sau Asprocastron”¹⁰⁸.

Foarte probabil, comercializarea sclavilor de origine română a încetat la Cetatea Albă și Chilia după intrarea lor sub autoritatea Țării Moldovei. Ideea lansată de Victor Spinei pare destul de plauzibilă chiar dacă argumentul adus nu este tocmai cel mai nimerit. Și anume, se indică asupra atitudinii tranșante a lui Petru Aron împotriva stăpânitorilor castelului Lerici¹⁰⁹, aflat la vărsarea Niprului care în vara lui 1455 cereau prețuri de răscumpărare exagerate pentru 14 orășeni din Cetatea Albă, cumpărați de la tătari.

¹⁰⁵ Victor Spinei, *La genèse des villes du sud-est de la Moldavie et les rapports commerciaux des XIIIe-XIVe siècles*, în *Balkan Studies*, 35, 2, Thessaloniki, 1994, p. 235-236.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 225; Idem, *Moldova în secolele...*, p. 249; Sergiu Tabuncic, *op. cit.*, p. 52.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 226; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 36.

¹⁰⁸ *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, vol. IV, *Scriptores et acta Imperii Bizantini saeculorum IV-XV*, publicate de Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae Șerban Tanașoca, Tudor Teoteoi, Ed. Academiei RSR, București, 1982, p. 383.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 227.

Episodul este altminteri destul de bine cunoscut și dezbătut, astfel încât aprecierea rolului jucat de voievodul Țării Moldovei în cucerirea castelului Lerici în vara lui 1455 este puțin cam exagerată. Dimpotrivă, izvoarele relevă clar că acțiunea aparține orășenilor din Cetatea Albă care nu au dat curs insistențelor genovezilor și a domnului Țării Moldovei de eliberare a castelului capturat.

Chiar dacă mai există mențiuni răzlețe despre sclavi români în jurul anului 1400, nu se face precizarea asupra locului unde au fost comercializați. Este inadmisibil, pe de altă parte, ca autoritățile centrale moldovenești să tolereze golirea de populație din propriile ținuturi, cu scopul de a fi vândută ulterior prin intermediul marilor piețe de la Marea Neagră, asupra cărora dețineau controlul. Aceasta în contextul eforturilor constante ale domniei de colonizare a locurilor pustii, prelungite până în secolele XVIII-XIX, demersuri care se puteau înfăptui, înainte de toate, datorită resurselor umane din interior, ca mai apoi să se recurgă la grupurile provenite din afara hotarelor. Comparativ cu Imperiul Hoardei de Aur politica economică a Țării Moldovei era așezată preponderent pe principii sedentare și gândită de oameni fideli factorului de stabilitate iar componenta demografică a fost tratată cu atenție deosebită încă de la început. Izvorul bizantin mai sus amintit, poate fi totodată și un element de reper în sensul celor arătate, dacă se are în vedere faptul că deși Asprocastron este pomenit drept piață de sclavi, această „marfă” era originară din nordul Mării Negre.

De la finele secolului XIV se înregistrează pe piața occidentală creșterea cererii de blănuri, introduse în moda vestimentară ca urmare a valului de glaciațiune ce afecta Europa. În costumul aristocraților din vestul Europei își făcuse loc eleganta mantie îmblănită (*la boupelande*), cu mâneci largi ce atingeau pământul și adesea decupate pentru a scoate în evidență dublura din blănuri prețioase¹¹⁰. Soli ruși de la Pscov și Novgorod care transportau blănuri de jder, mătase, șube, căciuli de blană, postavuri de lână, dinți de pește (probabil de morsă), aur și argint – „în total vreo 60 feluri de daruri” – erau întâlniți la Camenița, în 1421, de călătorul francez Guillebert de Lannoy și destinate lui Vitold, aflat acolo¹¹¹. Camenița este un important punct comercial, aflat sub controlul lui Vitold, ce se afla pe drumul spre Cetatea Albă și era preferat drumului spre Caffa, unde se aflau latinii.

În comerțul cu blănuri de animale domestice (oi, capre, vite) și sălbatice (lupi, vulpi, râși, jderi, veverițe, cerbi etc.) erau implicați activ și negustorii din țările române. Privilegiul din 1408, menționează aceste mărfuri, supuse taxelor vamale. Blănurile de jder, pe lângă ceara, argintul și caii de soi, erau supuse unui regim prohibitiv și erau îngăduite la export abia după ce se acopereau trebuințele domniei. Pe la 1466, negustorii din Roman transportau jderi și helgii la Cetatea Albă și Chilia¹¹². Negustorii florentini ce aduseseră piper la Cetatea Albă, în 1478, au cumpărat 3000 de piei și blănuri diferite, valorând 2000 de galbeni¹¹³.

¹¹⁰ H. Nichifor, *Evul Mediu-evul castității*, în *România literară. Almanah*, București, 1988, p. 41; S. Iosipescu, *Drumuri comerciale...*, p. 269.

¹¹¹ *Voyages et ambassades de Messire Guillebert de Lannoy, chevalier de la Toison d'or, Seigneur de Santes, Wilerval, Tronchiennes, Beaumont et Wabégnies. 1399-1450. Mons, typ. D'Em. Iloyois, 1840, in 8°, 140 str. S kartoju*, publicat și tradus de F. Brun, în *ZOOID*, t. III, Odessa, 1853, p. 437; Guillebert de Lannoy, *Puteșestrie i posol'stva*, trad. O Kudrjavcev, în *Velikaja Rus' rycarja de Lannoa // Rodina*, № 12, 2003, <http://www.vostlit.info/Texts/rus13/Lannoa/text.phtml?id=778>.

¹¹² I. Nania, *Istoria vânătorii în România (din cele mai vechi timpuri până la instituirea legii de vânătoare – 1891)*, București, 1977, p. 156-157.

¹¹³ *Ibidem*, p. 157.

Încă din 1416 călugărul Epifanie, urmat puțin mai târziu de diaconul Zosima, au folosit aceeași cale pentru a se imbarca la *Belagrod*. Cu siguranță, pelerinii ruși spre „locurile sfinte” – ale căror mărturii de călătorie sunt tot mai consistente de la finele secolului XIV – foloseau drumul străbătut de negustori¹¹⁴ prin Cetatea Albă. De remarcat, în context, relatarea pelerinului rus Varsanufrie privind călătoria din 1456 spre Ierusalim și Palestina, traversând Țara Moldovei cu observații care denotă deja o bună cunoaștere a locurilor. După ce a părăsit orașul Kiev, a mers „în Țara Românească, numită Țara Moldovei (*Пошел ... в землю Волошскую, называемую Молдавской землей*). Aici se află un râu mare care curge din Țara Ungurească, din munți înalți, numele acestui râu este Moldava. Aceasta se varsă în râul Siret lângă Târgul Romanului. După numele acestui râu se numește și Țara Moldovei. Și am văzut multe orașe și de toate în acea țară. De acolo am mers la Belgorod de pe Nistru și din Belgorod am mers în Bizanț, la Constantinopol”¹¹⁵.

Același drum – prin Țara Moldovei – a fost preferat și de Johannes Schiltberger, căzut prizonier în lupta de la Nicopole din 28 septembrie 1396 și care a stat în captivitate vreme de 32 de ani, până când a reușit să evadeze împreună cu alți cinci amici și să ajungă, trecând prin multe peripeții, la Constantinopol. Împăratul bizantin i-a urcat într-o galeră care mergea spre *Valahia Mică*, la cetatea Chilia. De aici s-a despărțit de tovarășii săi și s-a alăturat unui grup de negustori ce se îndrepta spre orașul „Alb, aflat în Valahia”, adică Cetatea Albă, apoi a ajuns la Iași (Aspar Sarai), Suceava spre Lemberg¹¹⁶.

În veacul al XVI-lea, istoricul Pavel Jovius nota despre comerțul rușilor: «cei din Moscova trimit în Europa cel mai bun in, cânepă pentru funii, piei de vită și multă ceară. La ei nu se află zăcămintele de aur și nici de argint, de asemenea în toată țara lor nu au fost găsite pietre prețioase; însă natura care i-a lipsit de asemenea bogății, i-a răsplătit din belșug pentru aceasta cu blănuri bogate și rare, care în vremurile noastre, fiind foarte căutate și dintr-un lux nemărginit, au crescut atât de mult în preț, încât blănurile pentru o șubă costă nu mai puțin de o mie de monede de aur. Odinioară le vindeau mult mai ieftin, întrucât oamenii din nordul îndepărtat, care nu cunoșteau încă atunci luxul nostru rafinat, studiat și nemărginit, în simplitatea lor adesea le schimbau pe lucrurile cele mai ieftine și neînsemnate. Astfel, de exemplu, locuitorii din Permi și Peciora plăteau pentru un topor din fier atâtea blănuri de sobol, câte negustorii din Moscova, legându-le la un loc, reușeau să le treacă în gaura toporului, unde se introduce toporișca»¹¹⁷. La Cetatea Albă rușii mai făceau comerț cu cuțite și harnașamente¹¹⁸.

¹¹⁴ *Hoždenie Zosimy v Tzar'grad, Afon i Palestinu*, în *Kniga boždenij. Zapiski russkikh putešestvennikov XI-XV vv*, Moscova, 1984, <http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Hozenija/XV/Zosima/frame-text.htm>. Este vorba despre un traseu tradițional – alături de varianta imbarcării la Caffa – folosit de pelerinii ruși, precum egumenul Daniil în jurul anilor 1104-1107, *Hoždenija Daniila, igumena Russkoj Zemli* în *Kniga boždenij. Zapiski russkikh putešestvennikov XI-XV vv*, Moscova, 1984, <http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Hozenija/XII/Daniil/frame-text.htm>; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc...*, p. 483; Idem, *Studii istorice...*, p. 81-82; Victor Spinei, *La genese...*, p. 237.

¹¹⁵ *Hoždenija Varsanofrija v Egipet, na Sinaj i v Palestinu* în *Kniga boždenij. Zapiski russkikh putešestvennikov XI-XV vv*, Moscova, 1984, <http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Hozenija/XV/Varsonofij/frame-text.htm>.

¹¹⁶ Johannes Schiltberger, *Putešestvie po Evrope, Aziji i Afrike*, trad. F. K. Brun, Baku, 1984, cap. 33-60, <http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Schiltberger/frame-text2.htm>.

¹¹⁷ Pavel Jovius, *Posol'stvo ot Vasilija Ioannoviča k Klimentu VII*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus10/lovij/text.phtml?id=574>, cantități impresionante de blănuri comercializate de ruși sunt consemnate și de călătorul german Iohan Filip Kilburger în *Kratkoe izvestie o russkoj torgovle, kakim obrazom onaja proizvodilas' črez vsju Russiju v 1674 godu*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus14/Kilburger/text2.phtml?id=691>. În 1478, un grup de negustori florentini din Pera au comercializat piper la Cetatea Albă, iar la întoarcere au cumpărat 3000 de piei în valoare de 2000 de „galbeni”, N. Iorga, *Istoria comerțului românesc...*, p. 506.

¹¹⁸ Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600*, p. 238.

La schimb pentru aceste produse genovezii aduceau obiecte de lux, postav de Florența, țesături de in, stofe, bumbac, săpun, orez, vin, fructe din Grecia, mirodenii și mătăsuri orientale etc.; articole pe care și le puteau permite în special păturile înstărite ale localnicilor¹¹⁹. La 1452, Bogdan II al Moldovei a confiscat mărfurile negustorului genovez Petro de Gravaigo, care era nevoit să suporte astfel pedeapsa pentru un conațional de-al său. Acesta transporta prin Țara Moldovei bumbac, pălării și taftă¹²⁰.

O adevărată surpriză pentru lumea arheologilor o constituie descoperirea unei monede indiene din aur la Brăești, jud. Botoșani, într-un tezaur compus în special din ducați venețieni imitați și autentici și ungurești, încadrat cronologic la finele secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea¹²¹. Pe undeva, descoperirea unei asemenea monede – reflecție a comerțului care a antrenat un areal destul de extins – face admisibilă știrea din legenda martiriului Sf. Ioan cel Nou despre prezența vracilor din India și Persia¹²² la Cetatea Albă.

Cercetătorii ruși au observat că, în veacul al XIV-lea, în circulația monetară a Hoardei de Aur, alături de monedele din argint au fost prezente și emisiunile indiene din aur ale sultanilor din Delhi. În regiunea de la vărsarea râului Volga, în prima capitală a Hoardei, la Sarai Batu, două asemenea exemplare au făcut obiectul descoperirilor întâmplătoare din anii 1963 și 1971, completând astfel numărul celor trei dinari indieni cunoscuți aici. Prezența lor a fost pusă în legătură cu strânsele raporturi comerciale ale Hoardei de Aur cu India, reflectată și de izvoarele istorice. Totodată, pătrunderea acestora în Ulusul Giuci a fost facilitată și de faptul că în Hoardă raportul de schimb dintre aur și argint era mult mai avantajos¹²³.

Faptul că Moncastro a întreținut relații comerciale cu regiuni atât de îndepărtate rezultă și din săpăturile arheologice care au scos la iveală materiale edificatoare. Este cazul descoperirii imensei farfurii persane din secolul al XIII-lea, resturi de porțelan chinezesc și de sticlărie venețiană¹²⁴. Meșteșugarii armeni erau specializați în imitarea porțelanului chinezesc, un asemenea centru este cunoscut în capitala Ani¹²⁵ și putea ajunge de aici la Cetatea Albă cu ajutorul corăbiilor negustorilor din Trapezunt. În același timp, pe baza inventarului ceramic, se poate presupune o strânsă legătură comercială dintre Cetatea Albă, Suceava și Orhei. Fragmente asemănătoare s-au găsit și la Putna, Păcuiul lui Soare și Curtea de Argeș¹²⁶.

De la Moncastro, o bună parte din produsele negustorilor italieni era dusă spre Liov, punct de întâlnire cu negustorii Hansei, pătrundea până în Flandra și Bruges, prin

¹¹⁹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 56; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 37.

¹²⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 504.

¹²¹ Victor Spinei, *La genese...*, p. 250.

¹²² Ep. Melchisedec, *Vieța și scrierile lui Grigorie Tamblacu*, în *AAR*, seria II, tom. VI, secț. II. *Memorii și notițe*, București, 1884, p. 94. Vezi și versiunea de la Trapezunt a martiriului *Mučeničestvo i žitie svjatogo, vsehval'nogo velikomučenika Ioanna novogo Trapezuntskogo, postradašego v Levkopole, nayevoemom, po obščemu upotrebleniju, Akkerman*, editat de Porfirij Čigirinskij în *ZOOID*, t. IX, Odessa, 1875, p. 155.

¹²³ G. A. Feodorov-Davydov, *Dve zametki po zolotoordynskoj numizmatike*, în *Voprosy drevnej i srednevekovoj arheologii Vostočnoj Evropy*, Ed. Nauka, Moscova, 1978, p. 254.

¹²⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Contributions à l'histoire ...*, p. 2.

¹²⁵ Viada Arutjonova-Fidanjan, *The Armenians*, în *History of Humanity*, vol. IV, UNESCO, London, 2000, p. 252.

¹²⁶ Em. I. Emandi, *Civilizația medieval-urbană. Un depozit de marfă din vremea lui Ștefan cel Mare, descoperit la Suceava*, în *Hierarus*, IX/1994, Iași-Rădăuți, p. 261-165.

Marea Baltică și Marea Nordului¹²⁷. Relațiile comerciale întreținute cu negustorii genovezi au asigurat Cetății Albe un loc important în Pont, o perioadă de înflorire începând cu secolul al XIV-lea¹²⁸.

Misionarul franciscan Odoriko de Pordenone, care a călătorit în țările răsăritene în perioada 1316-1330, a traversat Marea cea Mare pe o galără venețiană și a acostat la Trapezunt – unul dintre cei mai des menționați parteneri comerciali ai Cetății Albe că „este frumos monopolizat de genovezi acest oraș și este așezat într-un loc bun și este port pentru perși, midieni și toate neamurile din acea parte a mării”¹²⁹. Peste un veac un izvor anonim din 1445, intitulat „Expediția de pe Dunăre”, atestă la portul „numit Cetatea Albă (...) multe corăbii ale celor din Trapezunt”¹³⁰, „regat” despre care Johannes Schiltberger susținea în primele decenii ale veacului XV că este „bogat în vii”¹³¹. Remarca sugerează indirect că pe corăbiile negustorilor din Trapezunt – pe lângă produsele orientale – se transporta vin, marfă ce stimula producția ceramică.

Comerțul intens, practicat la Cetatea Albă, a implicat și un circuit monetar corespunzător, de la groșii lui Petru I Mușatinul¹³², la groșii de argint utilizați în toată Europa centrală și răsăriteană, aspri, monede bizantine și, mai târziu, florini, monede italienești de aur¹³³. Este important să se precizeze că florinul a fost cunoscut în documentele moldovenești sub numele de zlot. Este zlotul de la Caffa, pătruns în ținuturile noastre grație comerțului pontic. Datorită sensului său – de monedă de aur – zlotul a ajuns să denumească diverse valute: zloți tătărești, leșești, nemțești, turcești, ungurești, de Moncastro, piaștri turcești etc¹³⁴.

La Cetatea Albă au fost descoperite două tezaure monetare reprezentând exclusiv emisiuni tătărești din veacurile XIII-XIV. Primul, descoperit în anul 1904, reprezintă cea mai mare descoperire de acest fel din Moldova și conținea 3263 monede din cupru din care 12 emisiuni ale lui Tola Buga din Crimeea (1287-1288), 3224 de Toqtai în 1291 și 1297-1300 și 17 neprecizate. Tezaurizarea pare să se fi produs în contextul luptelor dintre Toqtai și Nogai. Al doilea tezaur conține doar 17 monede din care 3 piese de argint reprezintă emisiuni ale lui Uzbek (1313-1342) și 14 din bronz: una de la Gianibek (1342-1357), 12 emisii locale de tip Costești-Gârlea I și II și una neprecizată¹³⁵.

Mai sunt cunoscute în jur de o sută de exemplare monetare ale Hoardei de Aur, provenite din săpături și descoperiri izolate de la Cetatea Albă. Cele mai vechi emisiuni datează din vremea lui Uzbek, finalizând cu monede bătute de Abd Ullah ori chiar emisii Chekhr al-Djedid (Orheiul Vechi). Dintre monedele de altă proveniență datate în secolele XIII-XIV și identificate la Cetatea Albă este cunoscută o emisiune a ilhanului Abu-Said (1316-1335), trei monede ale regilor Armeniei Mici, Hetum I (1226-1270) și Hetum II

¹²⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, vol. II, p. 122- 123.

¹²⁸ Mircea D. Matei, *Geneză și evoluție urbană...*, p. 80.

¹²⁹ Odoriko Pordenone, *op. cit.*

¹³⁰ *Călători străini...*, vol. I, p. 83.

¹³¹ Johannes Schiltberger, *op. cit.*

¹³² p. P. Byrnea, N. D. Russev, *Monety srednevekovoj Moldavii*, în *Stratum plus*, nr. 6, Sankt-Petersburg, Chișinău, Odessa, 1999, p. 213.

¹³³ C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, 1971, p. 233.

¹³⁴ Al. Constantinescu, *Moneta în evul mediu românesc*, (partea a III-a), în *SAI*, XXXIII-XXXIV, București, 1976, p. 203.

¹³⁵ Victor Spinei, *La genese...*, p. 232; Idem, *Moldova în secolele...*, p. 258-260.

(1289-1294, 1295-1296, 1299-1305), precum și câteva monede moldovenești emise de Petru I Mușatinul (1376?-1391?)¹³⁶.

Șirul privilegiilor comerciale acordate de către domnitorii moldoveni începând cu Petru I, Ștefan I și Alexandru cel Bun au contribuit la înflorirea comerțului Liovului cu Moldova în secolul XV¹³⁷. Acordul lui Alexandru cel Bun din 1408 a fost „încheiat cu sfetnicii și cu orașenii din târgul Liovului și cu tot poporul lor și am făcut așezământ despre vămi, în Țara noastră, cu mărfurile lor. Și le-am rânduit vămi și le-am ușurat, să dea vamă, în Țara noastră...”¹³⁸. Vama principală a țării era la Suceava, iar vămile de hotar au fost fixate la Cernăuți, Hotin, Tighina, și Cetatea Albă¹³⁹. Prezența vameșilor moldoveni la Hotin, Tighina și Cetatea Albă presupune și menținerea unei străji moldovenești în aceste orașe¹⁴⁰. Privilegiul din 8 octombrie 1408 poate fi privit și ca o consecință a omagiilor de vasalitate repetate, prestate de către Alexandru cel Bun regelui Poloniei, Vladislav Jagello.

Comerțul Țării Moldovei atingea noi dimensiuni, fapt reflectat de urmele de cultură materială din prima jumătate a secolului al XV-lea scoase la lumină de cercetările arheologice. Raportul numeric dintre groșii polonezi și celelalte nominaluri în tezaurele monetare descoperite, corespunzătoare acestei perioade emisiilor poloneze, este net în favoarea emisiilor Coroanei. Astfel se prezintă tezaurul de la Cuhurești, raionul Florești (1957), cu un total de 596 monede de argint și 16 piese de bijuterie din care 436 sunt semigroși polonezi și ruteni, apoi 46 dirhemi tătarăști și 5 aspri genovezi de Crimeea. O situație oarecum asemănătoare s-a observat și în tezaurul descoperit, în 1980, la Stroinți, raionul Kamensk (Bucovina), pe Nistru¹⁴¹. În ambele tezaure s-a remarcat numărul aproape nesemnificativ al groșilor moldovenești, una, respectiv două piese.

Fără a nega toate implicațiile pe care le presupun asemenea date, în sensul unui circuit monetar, de mărfuri și prezențe economice în regiune a supușilor fiecărui emitent, numărul atât de redus al monedelor moldovenești în tezaure este deplin explicabil¹⁴². Tezaurizatorii nu par să fi acordat o atenție specială nominalurilor, cât metalului, în cazul de față, argintul și o piesă din aur. De asemenea, au fost alese și monedele cu cel mai bun titlu, altfel s-ar putea înțelege ceva mai greu – exceptând aici locul de descoperire, aproape de regatul Poloniei – numărul redus al monedelor italiene având în vedere că mențiuni ale zloților tătarăști, aspri tătarăști, abundă în documentele moldovenești, la care se adaugă și împrumutul pe care Petru I al Moldovei îl făcea suzeranului său, în „ruble frâncești”. Deși în fața observațiilor de mai sus s-ar putea aduce natura împrejurărilor ce pot determina acțiuni de tezurizare, cantitățile și valorile îngropate denotă faptul – cu unele excepții – că acestea au fost adunate în timp, reprezentând, de fapt, economiile tezurizatorului, „banii albi pentru zile negre”. Iar aceste economii făcute în timp, permit o anumită selecție calitativă, care este o garanție pentru păstrarea valorii intrinsece și chiar a posibilităților de câștig, prin speculă, având în vedere intervențiile repetate în titlu.

¹³⁶ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 57; Victor Spinei, *La genese...*, p. 232-233.

¹³⁷ Andrzej Mikolajczik, *op. cit.*, p. 270.

¹³⁸ *Documente moldovenești...*, vol. II, ed. M. Costăchescu, p. 633.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 633.

¹⁴⁰ Alexandru Husar, *Cetatea Albă, în Cetăți de pe Nistru*, Chișinău, 1998, p. 152.

¹⁴¹ Andrzej Mikolajczik, *op. cit.*, p. 269.

¹⁴² De precizat totuși că în anul 2010, printre tarabele comercianților de artizane aflate în parcare Cetăți Albe, monede din vremea lui Petru I Mușatinul, jumătate de gros, puteau fi cumpărate la doar 20 de grivne. O singură persoană avea expuse 7 asemenea piese sustrate din împrejurimile cetății și susținea că sunt printre cele mai ieftine emisiuni monetare vechi, deoarece sunt mai puțin căutate, fiind și cele mai frecvente descoperiri.

Pe lângă monede, vestigiile culturii materiale descoperite în centrele moldovenești aduc unele completări la perceperea dezvoltării societății în secolul XV. S-a înregistrat o creștere considerabilă a volumului producției ceramicii de uz comun alături de diversificarea largă a formelor și tipurilor de vase corespunzătoare întrebunțurilor gospodărești din ce în ce mai variate. O mare răspândire capătă vasele cu toartă. La Suceava se regăsesc forme caracteristice secolului anterior perpetuate acum la modele cu pastă de calitate foarte bună. În ceramica veacului XV se constată o uniformizare a întregii producții de olărie moldovenească fiind șterse acele deosebiri regionale sesizate în secolul XIV. Simplitatea decorului este pusă în legătură cu cererea în continuă creștere a ceramicii de uz comun¹⁴³. Este remarcabilă pentru această perioadă și răspândirea ceramicii smălțuite, al cărei apogeu este înregistrat pentru a doua jumătate a secolului XV¹⁴⁴, fenomen legat iarăși de amplificarea comerțului pe drumul moldovenesc și interferențele tot mai accentuate cu lumea și civilizația pontică.

Pe lângă vestigiile ceramice de proveniență bizantină, cercetările arheologice de la Cetatea Albă au identificat fragmente de o înaltă desăvârșire tehnică, decorate cu email policrom, ale căror analogii au fost identificate în nordul Italiei și Spania. Acestea au ajuns în portul de la limanul Nistrului grație comerțului cu genovezii din metropolă sau din celelalte centre comerciale ale Mării Negre. O altă direcție interesantă – ce marchează existența unor strânse relații comerciale și o influență culturală – se află spre regiunile nord-caucaziene și Crimeea, o serie de fragmente ceramice având trăsături comune cu materialele descoperite la Caffa și Chersones. Au fost identificate și tipologii ceramice originare din Iran, Asia Centrală și China¹⁴⁵.

La rândul lor, produsele din sticlărie rezultate din cercetările de la Cetatea Albă prezintă tehnici decorative și de preparare specifice Veneției și Orientului Apropiat, mai ales Siriei¹⁴⁶.

Deși la o primă vedere actul de închinare a lui Petru Aron față de păgâni a fost condamnat de cronicari și istoriografie, prin această pacificare, Moldova și-a asigurat liniștea dinspre turci, deosebit de activi după 1453. Nu era amenințată doar Țara Moldovei. Având cheia Mării Negre prin cucerirea Constantinopolului, Mahomed al II-lea i-a silit la plata tributului pe cetățenii Trapezuntului, Mangupului și ai Caffei¹⁴⁷. În semn de bunăvoință pentru închinarea domnului de la Suceava, la 9 iunie sultanul a acordat negustorilor de la Cetatea Albă un privilegiu comercial în cadrul statutului de *muâbede* (tratat de pace). Conform privilegiului, negustorii moldoveni aveau dreptul „să vină pe mare cu corăbii aparținând negustorilor din Cetatea Albă (...) și să facă comerț liber la Edirne, Bursa și Istanbul”¹⁴⁸. Sultanul își dădea seama de importanța Cetății Albe care constituia o punte de legătură între comerțul nord-european și cel levantin, legat și de traficul comercial al stepelor nord-pontice, stăpânite de tătari, crescători de animale și

¹⁴³ Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun – nesmălțuită – din prima jumătate a secolului al XV-lea de la Suceava*, în *SCIV*, tom 17, nr. 2/1966, București, p. 307.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 307.

¹⁴⁵ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 230-231; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident...*, p. 38-39.

¹⁴⁶ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 231; N. Iorga, *Istoria comerțului cu Orientul...*, p. 373.

¹⁴⁷ *Istoria militară a poporului român*, vol. II, Ed. Militară, București, 1986, p. 288.

¹⁴⁸ *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, 1455-1774, volum întocmit de Musafa A. Mehmed, București, 1976, doc. 2; *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858. Tratat*, alcătuit de I. Ieremia, Ed. Universitas, Chișinău, 1992, doc. 49.

agricultor¹⁴⁹. Astfel, s-a păstrat și întărit legătura dintre Cetatea Albă și Constantinopol, devenit acum capitală a imperiului turc.

Importanța firmanului turcesc pentru Moldova, în general și Cetatea Albă, în special, s-a amplificat odată cu reînnoirea privilegiului comercial pentru negustorii lioveni la 29 iunie 1456. În afară de semnificația sa politică, privilegiul lui Petru Aron a încercat să întărească rolul economic al Cetății Albe în traficul internațional de mărfuri, venind în întâmpinarea intereselor mercantile ale lui Mahomed al II-lea¹⁵⁰.

Perioada cuprinsă între sfârșitul sec. al XIV-lea și începutul sec. al XV-lea – corespunzătoare instituirii controlului Țării Moldovei la limanul Nistrului – este însoțită de o înviorare a comerțului cu Polonia, făcut prin Moncastro¹⁵¹. În comerțul practicat la Chilia și Cetatea Albă, au fost antrenați mulți negustori moldoveni, alături de munteni, armeni, ruși, greci, tătari sau evrei. Produsele comercializate de ei sunt, practic, cele atestate anterior, în perioada tătarască: grâu, sclavi, ceară de albine, unt curat, grăsimi (seu), piei de animale. În urma divorțului de Alexandru cel Bun, Ringalla primea anual, pe lângă venitul din târgul Siret și Volhovăț, 600 „de ducați de aur sau galbeni roșii ungurești”, cu garanția regelui Poloniei. Dacă angajamentul voievodului ar fi fost încălcat, și Craiul trebuia să primească o sumă similară, urmând ca – în caz de neplată – importanta sumă de bani, respectiv „douăsprezece sute de galbeni”, să fie scoasă de la negustorii moldoveni¹⁵².

Izvoarele istorice atestă negustori de la Weissenborg (Cetatea Albă) care practicau comerțul cu piper la Liov. În procesul contra domnului Țării Moldovei, genovezul Petro Gravaigo avea drept martor pe Hector Mansano, italian stabilit la Cetatea Albă. Reclamantul avea de recuperat și o datorie de 4000 de galbeni de Moncastro în acest oraș¹⁵³. Este de remarcat activitatea negustorului Giorgio Pollo de la Cetatea Albă care pe la 1465 avea afaceri la Liov. Într-o perioadă apropiată, actele liovene fac referire la Dumitru, fiul lui Iurghi Volata sau „Walata” din Cetatea Albă, implicat în negoțul cu piper. În 1472, Iurghi Volata este menționat din nou. Această importantă familie de negustori din Cetatea Albă avea conexiuni în Țara Românească și Brașov¹⁵⁴. Nicolae Iorga mai identifică o familie de comercianți de la Cetatea Albă implicată în „negoț pentru sume mari, cu sutele de ughi”, respectiv Calian (Kaliani, Kylianus) tatăl și fiul Duca. Ei comercializau piper și arome fiind bine cunoscuți pe piețele poloneze pe la 1473. Duca mai este menționat pe la 1500, când cumpăra la Liov postav de speță *Trichten*¹⁵⁵.

Orașul de la limanul Nistrului a pus în mișcare și o serie de caravane ale negustorilor din interiorul Țării Moldovei. Până și voievozii cu o prezență episodică în scaunul Țării Moldovei, așa cum a fost Petru II, avea propriii săi negustori delegați să-i reprezinte interesele de afaceri. Cel puțin acest lucru rezultă dintr-un act de la 5 aprilie 1448 în care acorda carte de slobozenie oamenilor din Râpiciani, Rădăuți, Dăbrăcinești, Bălănești,

¹⁴⁹ Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 234.

¹⁵⁰ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, p. 282; Gemil Tahsin, *op. cit.*, p. 201.

¹⁵¹ G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 28.

¹⁵² DRH, A, vol. I, p. 48.

¹⁵³ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc...*, p. 504.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 524; Idem, *Istoria românilor. Cavalerii*, vol. IV, București, 1996, p. 118, Idem, *Lucruri noi despre Chilia și Cetatea Albă*, în Idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 327.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

Davâdăuți, din prisăcile de la Rădăuți, Rusnădzești și Visoca pentru marfa ce o vor vinde la Cetatea Albă, „fie ale domniei mele, fie boierești”¹⁵⁶.

În anul 1466, negustorii din Roman aveau afaceri la Cetatea Albă și Chilia transportând pește proaspăt și sărat, postav, pânză, fier, plută, oale, vase de lemn, produse apicole, mere, varză, vite, cai, berbeci, piei de jderi și veverițe¹⁵⁷. Boierii moldoveni au fost, la rândul lor, atrași în comerț, unul dintre cei mai activi și bogați a fost logofătul Mihul, cel împuternicit de Sfatul Domnesc și Petru Aron să închine țara turcilor. Acesta era bine privit la curtea regelui Poloniei și de fruntașii șleahței poloneze și era activ pe piețele din Liov, Cracovia sau Lituania unde aducea oi, vite, piei și mătăsuri de Levant. În 1479, Mihul făcea afaceri la Liov cu pârcălabul Cetății Albe, Hărman, prin reprezentantul acestuia, armeanul Calinic. Alături de Hărman, în 1477, la Liov erau comercializate mărfuri trimise de un alt pârcălab al Cetății Albe, Duma¹⁵⁸.

Numeroși negustori din spațiul românesc sunt amintiți la Caffa: Iachobus Valachus, Radu, Stoica, Stancu, Dimitrie, Ioan din Suceava, Bartolomeu din Moncastru, Ioan Valahul din “Thujhavia” (Suceava), Constantin de Vicina, Iohanes de Vicina, Teodor de Telicha, Mihail Balș etc¹⁵⁹. Negustorul moldovean Petru Manu este atestat cu afaceri la Cetatea Albă și primea de la Bogdan II dreptul de a opri negustorului genovez, Petro de Garavaigo, 18 saci de bumbac, o sută de căciuli și doi saci de tafta. Păgubitul – având drept martor pe Hector Mansano, *burgensis Moncastri*, primea însă satisfacție din partea Genovei care instituise măsuri represive față de supușii moldoveni, iar daunele erau estimate de Dogele genovez la 4000 de galbeni din Cetatea Albă¹⁶⁰. În veacul XV pare că s-a atins apogeul economic al Cetății Albe negustorii de aici erau menționați nu numai în Crimeea sau Liov, ci și la Constantinopol, Trapezunt, precum și celelalte orașe din Anatolia turcească¹⁶¹.

¹⁵⁶ DRH, A, vol. I, doc. 278.

¹⁵⁷ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc...*, p. 529.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 514-516.

¹⁵⁹ Idem, *Studii istorice...*, p. 110; G. Brătianu, *Recherches sur...*, p. 124; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 38; Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 238.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 110.

¹⁶¹ Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare...*, p. 16-17; Marian Malowist, *op. cit.*, p. 97.

Fig. 2. Galion, Episcopia Romanului

De la Gregorio de Reza, fost consul al Caffei, se cunoaște că în a doua jumătate a veacului, în centrul genovez al Mării Negre activa o „faction valachesca”, iar în momentul cuceririi cetății de către turci, în 1475, aici au fost surprinși peste 100 de negustori moldoveni¹⁶². Ceva mai devreme chiar, în 1432-1433, Iliaș II angaja mercenari lituanieni împotriva fratelui său pentru o leafă lunară de 5 grivne de lăncie, iar în cazul în care domnul nu-și va respecta angajamentul vor putea – printre altele – să se despăgubească pe seama negustorilor moldoveni¹⁶³. Faptul că această condiție era rezonabilă, denotă în mod indirect și implicarea destul de activă în comerțul Țării Moldovei a negustorilor moldoveni, respectiv a valorilor vehiculate de ei, în măsură să fie acceptate drept gaj pentru sumele relativ mari pe care trebuia să le achite domnul. Prin urmare, firmanul turcesc din 1456 nu reprezintă un moment de debut al participării negustorilor moldoveni la marele comerț din Pont, cât mai ales o recunoaștere a prezenței și un stimul pentru perioada când Țara Moldovei s-a plasat sub obediență turcească.

O serie de italieni s-au stabilit și în alte orașe moldovenești. Dintre aceștia s-au remarcat bancherul Dorino Cattaneo, ajuns cămăraș și vameș al Țării Moldovei în 1465, iar Battista de Vesentino este unul dintre tehnicienii domnului. La Suceava s-a constatat că italienii reprezentau a patra comunitate ca mărime, având creat aici un *fondacco*¹⁶⁴. La sancționarea fraților Giustiniani de către Ștefan II, în 1444, asistau câțiva martori genovezi

¹⁶² G. Lăzărecu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 38.

¹⁶³ Constantin Rezachevici, *Mercenarii în oștile românești în evul mediu*, în RI, tom 34, nr. 1, București, ianuarie 1981, p. 42.

¹⁶⁴ Emil Ioan Emandi, *Habitatul urban și cultura spațiului. Studiu de geografie istorică. Suceava în secolele XIV-XX*, Ed. Glasul Bucovinei, Iași, 1996, p. 59.

stabiliți în Moldova, fiind pomeniți Cristofor Goardia de San Romolo, Francisc de Bergamo, Ioan Rovello¹⁶⁵.

Deși problema este încă prea puțin abordată în istoriografia noastră, se poate vorbi despre existența contactelor comerciale interne, sporadice totuși, între centrele urbane moldovenești în veacurile XIV-XV. Cel puțin, în această direcție a fost interpretată descoperirea unor monede „tătaro-bulgărești” – larg răspândite la Cetatea Albă – în situl de la Orheiul Vechi și la Costești, cu legenda nedescifrată, precum și existența unui fond comun al culturii materiale¹⁶⁶. Există însă și scurte referiri documentare în acest sens, cum ar fi actul de la 23 februarie 1453, prin care Alexandrel voievod dădea dreptul Mănăstirii lui Iațco, de lângă Suceava, să colonizeze un sat. Oamenilor ce se vor așeza aici li se acorda o serie întreagă de scuturi, „să fie slobozi și să umble în bunăvoie cu oale sau cu sare, sau după pește, fie că vor umbla cu marfă vie sau moartă, cu ce vor putea să aibă, pretutindeni în țara noastră, vânzând și cumpărând, și prin târguri și prin sate”, fără să plătească vamă¹⁶⁷.

Privilegiul din 9 iunie 1456, dat de Mahomed II negustorilor din Akkerman, permitea acestora „să vină cu corăbiile lor și să facă negoț, făcând alșveriş cu locuitorii la Adrianopol și la Bursa și la Istanbul”¹⁶⁸. S-a opinat că la Cetatea Albă moldovenii au înființat, încă din timpul lui Alexandru cel Bun, un șantier de construcții navale și au dispus de flotă maritimă și fluvială proprie. Românii construiau nave ușoare care cu timpul au ajuns să fie preferate corăbiilor venețiene grele pentru navigarea pe Dunăre¹⁶⁹. La 1462 corăbierii moldoveni au fost menționați în portul venețian Kandia (Creta), iar Ștefan cel Mare se implica în construirea unui „turn pentru corăbii” la debarcaderul mănăstirii Zografu, de la Muntele Athos, în anul 1475¹⁷⁰.

Până în prezent, se cunosc 30 de reprezentări de corăbii pe frescele de la Humor, Moldovița, Neamț, Sucevița, Râșca, Episcopia Romanului etc. Majoritatea lor corespunde epocii lui Ștefan cel Mare, având la pupă steagul cu culorile Țării Moldovei, roșu și albastru și însemnele domnești: capul de bour cu stea și lună nouă. „Pânzarul” din prima jumătate a secolului XV avea o singură punte cu catarg și velă pătrată, cu vârful provei ridicat și întors ca la gondole, pupa fiind dreaptă. Dimensiunile probabile erau de 17,4 m lungime, 4 m lățime, pescaj 1,8 m, tonajul 60 tone. Conform specialiștilor, imaginile sugerează construcția autohtonă, deși se admite că moldovenii puteau prelua unele nave de la genovezi care erau nevoiți să-și ferească mărfurile de restricțiile turcești, iar negustorii de la Cetatea Albă beneficiau de privilegiul comercial din 9 iunie 1456. Este posibil ca românii din Țara Moldovei să fi acumulat experiență navală de la genovezi, reușind să-și ridice și să-și manevreze propriile lor corăbii¹⁷¹.

¹⁶⁵ N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 110.

¹⁶⁶ V. Spinei, *Moldova în secolele...*, p. 261; L. L. Polevoj, *Neizvestnye bolgarskie monety?*, în *Stratum plus*, nr. 6, Sankt-Petersburg, Chișinău, Odessa, 1999, p. 151.

¹⁶⁷ DRH, A, vol. II, doc. 28.

¹⁶⁸ *Documente turcești...*, vol. I, doc. 2.

¹⁶⁹ Al. Cebuc, C. Mocanu, *op. cit.*, p. 147.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 173; N. Koslinski, C. Crăciunoiu, *Nave românești în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *MI*, anul XXI, nr. 9, (246), 1987, p. 10-11. Din păcate, cea mai recentă lucrare în domeniu, cum este teza de doctorat dedicată navelor și navigației în Marea Neagră, semnată de Andreea Atanasiu, nu prezintă minime preocupări pentru această dezbatere, astfel încât subiectul rămâne într-un con de umbră, solicitând în continuare o cercetare specială.

¹⁷¹ S. Columbeanu, *Aspecte ale istoriei navigației în România (din cele mai vechi timpuri până la tratatul de la Adrianopol - 1829)*, în *Studii*, tom. 25, nr. 4, Ed. Academiei Române, 1972, p. 729-730; N. Koslinski, C. Crăciunoiu, *op. cit.*, p. 11.

Fig. 3. Fusta, Episcopia Romanului

O inscripție de pe un octoih bulgar relatează că, atunci când Baiazid al II-lea a pornit să cucerească la 1484 Chilia și Cetatea Albă, o mică flotă moldovenească condusă de un pârcălab de la Chilia i s-a opus la Isaccea. Flotila avea misiunea să păzească trecătorile de la Dunăre. În urma confruntării dintre cele două flote, „Capudanul”, adică amiralul moldovean a căzut prizonier în mâinile sangeacbeiului Silistrei. Episodul constituie un reper important pentru existența marinei de război a Țării Moldovei¹⁷².

În ceea ce privește ambarcațiunile italiene, se consideră că pe Marea Neagră au navigat ambele tipuri cunoscute în epocă, respectiv, *vasele lungi* cu rame și *vasele pântecoase* cu vele și au fost utilizate în funcție de marfa transportată. Astfel, pentru mirodenii și alte produse exotice, cu valoare ridicată, erau preferate galerele, cu tonaj mic, dar iuți și ușor de manevrat. Mărfurile cu volum mare, cereale, lemn, minerale erau transportate pe navele „rotunde”, mai lente, dar cu o capacitate mare și mult mai stabile¹⁷³.

Cetatea Albă și Chilia au constituit puncte nodale ale comerțului pontic, mai ales în timpul controlului moldovenesc, atunci când s-a asigurat și un flux nestingherit pentru mărfurile negustorilor hanseatici, polonezi, unguri și români. Și aceasta a fost posibil odată cu declinul Hoardei de Aur care a provocat creșterea nesiguranței la nordul Mării Negre, respectiv trecerea drumului comercial tătăresc în stânga Nistrului. Acest fenomen, cu toate consecințele sale, este indisolubil legat de procesul de formare și afirmare a Țării Moldovei, atât ca element generator de structuri și resurse, cât și ca produs, grație dezvoltării avantajelor sale. Prin urmare, aceste scurte referințe se află în miezul evenimentelor politice majore care au corespuns perioadei de înflorire a statului medieval moldovenesc.

¹⁷² Ion Chirtoagă, *Sud-estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699)*, București, 1999, p. 26-27; S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 729.

¹⁷³ Andreea Atanasiu, *Veneția și Genova în Marea Neagră. Nave și navigație (1204-1453)*, Ed. Istros, Brăila, 2008, p. 110.

Substratul economic a marcat profund cadrul relațiilor politice internaționale ale Țării Moldovei, în general și a Cetății Albe, în particular. Stăpânirea Chilie și – mai ales – a Cetății Albe, a ridicat Țara Moldovei la statutul de subiect al politicii internaționale în sud-estul Europei. Drumul comercial moldovenesc ce traversa țara de la nord la sud avea un capăt și rostul la aceste două mari centre, iar veniturile obținute din exploatarea prin vămi și a piețelor Chilie și Cetății Albe au constituit o importantă resursă de putere. Aurul generează și asigură puterea.

Țara Moldovei a ieșit din frontul antiotoman odată cu pierderea Cetății Albe. Însuși genialul conducător militar, Ștefan cel Mare, cel care a ieșit în evidență prin succese remarcabile în lupta cu puternica armată a lumii medievale, a decis să depună armele. Fără aceste două mari surse de venit, ce au constituit chiar motivul principal al confruntărilor moldo-otomane până în 1484, Țara Moldovei era pusă în imposibilitatea să mai susțină – nu doar din punct de vedere strategic ci, mai ales financiar – un război cu Imperiul otoman. Acest lucru l-au înțeles voievozi precum Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, dar și Mahomed II și Baiazid II. Toate inițiativele post 1484 de recucerire a Chilie și Cetății Albe luate de domnitorii moldoveni au la bază același resort motivațional. Declinul Țării Moldovei a început odată cu lovitura din 1484, fără a mai putea reveni la capacitatea de a-și determina singură soarta, în ciuda câtorva sclipiri, care însă, pe termen lung, s-au soldat cu eșec și pierderi incommensurabile.

Cuceririle turcești de la mijlocul veacului XV au declanșat criza comerțului mediteranean și au impulsionat explorările pentru identificarea căilor maritime alternative spre Orient¹⁷⁴. Parte a acestui proces al economiei mondiale, după anul 1484 s-au schimbat și prioritățile comerciale ale Țării Moldovei, orientându-și mărfurile pe piețele Poloniei, Transilvaniei, Cehiei, Germaniei și Rusiei. Fenomenul remarcat în veacurile XVI-XVII este determinat de subevaluarea de către turci a mărfurilor moldovenești, concomitent cu revoluția prețurilor pe piețele europene, ca urmare a surplusului de aur și argint adus în Europa din Lumea Nouă. Prețurile s-au ridicat în special la materia primă, produsele agroalimentare și animale absorbite de industriile emergente ale statelor apusene și central-europene¹⁷⁵.

Industrializarea agriculturii și extinderea suprafețelor cultivate în Europa de Apus și Centrală a avut drept efect restrângerea pășunilor și declinul creșterii animalelor. Același lucru se poate urmări și în Polonia, unde extinderea producției și comerțului cu cereale a determinat scăderea fermelor de animale, dezechilibru compensat prin absorbția masivă a producției animale din Moldova. În sec. XVI, Țara Moldovei a devenit unul dintre marii exportatori de vite pe piața central-europeană și apoi otomană¹⁷⁶.

Dezvoltarea rapidă a relațiilor comerciale la început de sec. XIV s-a reflectat asupra creșterii demografice la răsărit de Carpați, fiind extinsă aria suprafețelor cultivate și colonizarea regiunilor slab populate. Veacul XIV corespunde apariției rețelei urbane a Țării Moldovei, strâns legată de traficul de mărfuri pe „drumul moldovenesc”. Tot atunci, antrenarea Țării Moldovei – aflată încă în plin proces de constituire – în marele comerț transcontinental a oferit puterii voievodale resursele necesare întreținerii fastului, ceea ce făcea distincția necesară față de mediile paupere, dar și față de păturile boierești. O tendință asemănătoare s-a manifestat în rândul boierimii, față de restul populației, manifestându-se la nivel artistic printr-o oarecare desprindere de bagajul comun al artei

¹⁷⁴ E. M. Podgradskaja, *op. cit.*, p. 8-9.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 273-274.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 16, 26.

populare, al cotidianului¹⁷⁷ și substituirea în parte a acestuia cu alternativele de import, de calitate superioară. Atunci când cererea crescuse într-atât de mult încât să integreze nevoile târgoveților și orașenilor, pe teritoriul Țării Moldovei a început să prindă contur fenomenul imitației. Importurile presupun o gamă foarte diversificată pe plan material și imaterial, la nivelul gesturilor, simbolurilor, modului de comunicare, atitudinilor, etc.

La început stângaci executată, apoi din ce în ce mai elaborat, pe lângă rolul strict funcțional, arta imitativă – în multiplele sale forme de exprimare – constituie dovada pătrunderii și acceptării de către marea masă a populației. În timp și pe neobservate, artizanii locali reușesc să o topească în ceea ce obișnuim a numi arta populară autentică. Frumosul și bunul gust în artă sfidează orice bariere. De aceea – observând în particular cazul românesc, într-un mediu ortodox și chiar în lăcașurile de cult se particularizează o sinteză artistică la care-și dau concursul importuri culturale ale mediilor catolice, armenе, dar și musulmane. În mod evident, la o asemenea finalitate a condus cadrul larg și continuu al inter-relaționării românești cu exteriorul.

Spre deosebire de elită – predispusă să-și îmbogățească orizontul cultural și material cu o serie de expresii artistice străine, unele cu caracter „aulic”, deseori superioare din punct de vedere calitativ – marea masă a populației Țării Moldovei a rămas fidelă formelor tradiționale, fiind continuatoarea artei populare artizanale, vizibilă cu predilecție în olărie, prelucrarea metalelor și țesături¹⁷⁸. Până prin sec. XVI, este destul de dificil a preciza în ce măsură arta populară a reușit să împrumute din bagajul cultural de import, pătruns printre elite, bănuind tocmai accesul limitat. Foarte probabil însă, penetrarea lor în biserici și cele mai modeste case boierești a generat seria imitațiilor ce au reușit să se înrădăcineze atât de adânc în arta populară, încât este aproape de neconceput a le percepe ca fiind străine. Multe dintre acestea s-au păstrat în repertoriul decorativ al caselor țărănești, ornamente sculptate în lemn ale streșinilor, susținute de șiruri de stâlpi (coloane) în jurul prispelor, cu arcatură stilizată, dar care traduc - în structurile din lemn - arcadele trilobate ale construcțiilor din piatră.

Cu toate acestea, încă în veacul XV istoricul bizantin Laonic Chalcocondil era impresionat de asemănarea dintre români și italieni nu doar prin limba vorbită, ci „și în celelalte privinți și în felul de viață obișnuit și folosesc încă și astăzi aceleași arme și aceleași veșminte ca romanii”¹⁷⁹. Din punct de vedere cultural, trebuie înțeles aici că mediul românesc era favorabil importurilor artistice apusene. Deși greu sesizabile din punct de vedere arhitectural influențele italiene – văzute mai ales, prin arta Renașterii în care s-au remarcat meșterii Italiei – pot fi distinse prin produsele de lux, accesibile elitelor.

Au rezistat secolelor, până în prezent, relativ puține elemente de cultură materială, cele mai consistente fiind din domeniul ceramicii¹⁸⁰, care să ofere o imagine fidelă și de ansamblu a patrimoniului artistic din Moldova, corespunzător secolelor XIII-XV. La Cetatea Albă, în Dobrogea și pe întreg litoralul de nord al Mării Negre a cunoscut o largă răspândire ceramica „de tip bizantin” cu medalioane viu colorate. Ceramica smălțuită constituie aici o descoperire banală. Sunt interesante articolele de lux – faianță și sticlărie, de exemplu – ce provin din regiuni îndepărtate, cum sunt Persia, India, China, Veneția. Deși multe dintre materiale sunt perisabile, în tezaurele mănăstirilor, dar și o serie de morminte voievodale, au fost descoperite veșminte cu fir și odoare de factură occidentală.

¹⁷⁷ Răzvan Theodorescu, *Bizant, Balcani, Occident...*, p. 39.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 39, 144.

¹⁷⁹ FHDR, IV, p. 455.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 38.

Reprezentările de pe cahle sugerează că la curțile noastre a prins contur portul după moda occidentală, obicei topit însă în urma căderii Țării Moldovei sub suzeranitate otomană.

În interioarele odinioară căptușite cu blănuri și țesături țărănești, își făceau apariția tapițeriile de import, fiind preferate în toată Europa produsele atelierelor din Asia Mică și Caucaz. Cancelaria Domnească a importat, cu preferință din Italia, pergament și hârtie, cu filigranele specifice: balanța în cerculețe, foarfece, cap de taur¹⁸¹. Puțin a lipsit ca limba de cancelarie să rămână latina, așa cum părea să fi fost până în vremea lui Petru I Mușatinul, dacă Pontificatul ar fi înțeles pe deplin adâncile resorturi pentru care Lațcu își voia episcopii subordonați direct Papei. Strămutarea scaunului lui Iosif de la Cetatea Albă în centrul mitropolitan proaspăt constituit la Suceava a dus la abandonarea latinei în diplomația oficială.

Pe marginea izvoarelor istorice, se poate deduce printre altele importul vinului de Trapezunt, destinat gusturilor rafinate și posibilităților financiare pe măsură. În mod evident, piața de spițerii orientale a produs consecințe în cuhniile de la curțile voievodale și boierești. Nu au lipsit de la mesele bogaților și fructele exotice.

Nu este exclus că măcar în principalele centre moldovenești, unde sunt certificate comunități genoveze – Chilia și Cetatea Albă – să fi existat monumente arhitectonice de factură occidentală. Aceasta chiar în pofida faptului că – până la Renaștere, genovezii și venețienii au fost fascinați de soluțiile oferite de meșterii levantini. Dacă la Chilia, posibilitățile de identificare sunt reduse – din cauza stării deplorabile a sitului – la Cetatea Albă mai există speranța rezultatelor arheologice. Tradiția cronicarilor noștri, după care toate cetățile vechi moldovenești au fost ridicate de genovezi ar trebui să corespundă măcar cu oarecare investiții în cele două porturi de la mare. În fond, le este recunoscut un mare merit în construcțiile de fortificații, așa cum de altfel genovezii sunt percepuți în întreg spațiul pontic.

Izvoarele epigrafice descoperite la Cetatea Albă oferă indicii cu privire la preluarea directă a unor elemente artistice occidentale¹⁸². Dintre acestea, inscripția din 1454 a lui Stanciu conține un scut al cărui câmp a fost deteriorat din vechime¹⁸³, însă modul de execuție și amplasare amintește de seria inscripțiilor latine cunoscute la Caffa, cetatea genoveză din Crimeea. Aceeași soluție de prezentare a însemnelor heraldice se distinge în inscripția de la Cetatea Albă datată în 1479, unde – deasupra textului – sunt alăturate solemn stema Țării Moldovei, fără scut și stema dinastiei mușatinilor în scut. Nu mai puțin interes este reprezentat de inscripția din 1484 – datată greșit în 1476 –, care se desprinde de caracterul sobru al tradiției bizantine. Compoziția sa utilizează simbolurile regăsite și în inscripția din 1479, însă într-o manieră liberă, sugerând mișcare, continuitate și un mesaj politico-istoric oficial, toate posibile grație posibilităților de exprimare oferite de stilul renescentist. Se pare că inscripția din 1484, de la Cetatea Albă, marchează punctul de cotitură în modul de reprezentare a armoariilor Țării Moldovei și generează noile posibilități de abordare ale veacurilor următoare.

¹⁸¹ A. I. Yacimirskij, *Slavjanskija i russkija rukopisi rumynskih bibliotek*, Sankt-Peterburg, 1905, p. 35.

¹⁸² I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*, în *AARM*, XXX, 1908, pp. 1-50 + anexă cu planșe.

¹⁸³ A fost publicată inițial de A. A. Kočubinskij, *op. cit.*, p. 174-176, anexa II.

Fig. 4. Inscricțiunea din 1454 de la Cetateas Albă

Fig. 5. Inscripția din 1479 de la Cetatea Albă

Fig. 6. Inscripția din 1484 de la Cetatea Albă

Mănăstirea franciscană de la Cetatea Albă presupune pe lângă comunitatea monahală și ridicarea unui lăcaș de cult oricât de modest, anexele aferente și un întreg bagaj material necesar bunei oficierei a ritualurilor religioase, dar și a desfășurării vieții cotidiene. Toate s-au topit în timp trebuind să fie sacrificate pentru alte nevoi speciale de amenajare a spațiului, pretabil înălțării primelor fortificații de piatră. Posibile urme de arhitectură occidentală ar mai putea fi surprinse în așezările dobrogene menționate de portulane, cum sunt cele de la Sulina, Constanța, Mangalia¹⁸⁴. La Moncastro, în colțul de nord-vest al Curții Civile, se identifică fundații de piatră cu un contur octogonal. Judecând după grosimea pereților – în jur de 0,80 m – este exclusă posibilitatea ca ruinele să certifice vreun turn de apărare solitar. Foarte probabil, aici a fost amenajat un *Baptisterium*, cunoscut la romani, moștenit și perpetuat de creștini¹⁸⁵. În Italia, mai ales, acest tip de construcție a devenit o capelă anexă la bisericile catolice, folosită pentru oficierea botezurilor. Construcții similare de plan poligonal, din lemn, se regăsesc și astăzi în apropierea bisericilor ortodoxe din zona Moldovei, păstrând altarul, dar cu o funcționalitate primenită, nu neapărat de strictă necesitate. În sprijinul identificării propuse pentru ruinele de la Cetatea Albă stă și amplasamentul lor, foarte aproape de sursa de apă. Peretele fundației, dinspre liman se întrerupe lăsând două spații înguste, probabil pentru amplasarea conductelor de alimentare cu apă și golire. Prin urmare, este posibil ca fundațiile de la Cetatea Albă să aparțină complexului de cult al comunității italiene: în prima etapă, de funcționare a mănăstirii franciscane, ori într-o etapă secundă, când așezământul de cult a fost strămutat pentru a face loc cetății. *Baptisterium*-ul de la Cetatea Albă a funcționat – se pare – până la cucerirea turcească, fiind bine amplasat la adăpostul zidurilor

În concluzie, chiar dacă până în prezent s-au păstrat relativ puține elemente de cultură materială care să reflecte strănsele și complexe legături ale Țării Moldovei cu genovezii, acestea sunt certificate de abundența mărturiilor scrise. La gurile Dunării, în porturile moldovenești de la Marea Neagră și în cuprinsul Țării Moldovei sunt amintiți frecvent negustori, meșteri, aventurieri, iscoade, cavaleri, diplomați, călugări occidentali. Mulți nu se află doar în trecere pe aceste meleaguri. Așa cum s-a văzut mai sus, numeroși „frânți” s-au așezat în orașele Țării Moldovei, continuându-și activitatea în plan particular, ori chiar în serviciul comunității și statului. Asemeni sașilor sau armenilor, multe familii italiene – împreună cu întregul lor bagaj cultural – și-au dat concursul la particularizarea și evoluția civilizației medievale românești.

Nu poate fi ignorat faptul că deja prin veacul XIV, mai ales XV, în Marea Neagră activa a doua sau chiar a treia generație de negustori italieni stabiliți definitiv în colonii. Comerțul lor era regional, de intermediere și mulți dintre ei nu au cunoscut la propriu metropola de origine. Ceea ce înseamnă că familiile de *frânți* au fost desprinse de multă vreme de noile gusturi și forme de manifestare culturală ce prindeau între timp contur la Genova. Pe de altă parte, metropola însăși nu a fost centru de frunte al Renașterii, stilul

¹⁸⁴ Răzvan Theodorescu, *Bișanț, Balcani, Occident...*, p. 146.

¹⁸⁵ A. H. Toramanjan, *Ob arhitekture krepostnyh sooruzenij Moldavii (Armjanskije paralleli)*, în *Պատմա-բանասիրական հանդես*, (Revista de Istorie și Filologie), nr. 3, Erevan, 1974, p. 185-186.

care reușește să desprindă civilizația italiană de sub autoritatea culturală a Bizanțului. Din acest punct de vedere, genovezii din Marea Neagră erau la rândul lor purtători ai culturii bizantine și au apelat în repetate rânduri la meșterii levantini și armeni, recunoscuți pentru calitatea muncii lor. Strict din considerente financiare, nu avea rost să fie aduși de la mari depărtări specialiști – a căror măiestrie încă nu fusese pe deplin și universal recunoscută – mai ales când în preajmă puteau afla destui în măsură să satisfacă pretențiile calitative, de durabilitate și estetice. Pătrunderea stilului Renașterii în Țara Moldovei nu pare să se fi datorat italienilor care controlau comerțul pontic, cât, cel mai probabil, pe căile comerciale de uscat, prin intermediul Transilvaniei și Țării Românești. Va trebui recunoscut aici, mai curând, marele merit al negustorilor ragusani și pisani, cei care au dominat căile comerciale terestre ale Balcanilor, atât înainte, cât și după cucerirea otomană.

POLITICA EXTERNĂ A ȚĂRII MOLDOVEI ÎN DOMNIA LUI ȘTEFAN CEL TÂNĂR (1517-1522)

Cosmin Niță

În aprilie 1517, când Bogdan al III-lea a murit și fiul său Ștefan a fost uns domn la Suceava, sultanul Selim II se afla în Egipt¹. În aceste împrejurări, transferul puterii s-a făcut fără dificultăți din partea Porții și domnul minor a primit, printr-un sol otoman, însemnele puterii: „tuiurile, sangiacul, turban, caftan domnesc și un armăsar împărătesc”². În toamna aceluiași an devenise public proiectul european de cruciadă antiotomană, potrivit căruia în timp de trei ani trebuia înlăturată stăpânirea și influența turcească din Europa. În primăvara anului 1518 fuseseră luate toate măsurile pentru a trece la punerea în aplicare a proiectului. În martie, la Roma, a fost organizată o procesiune dedicată păcii și cruciadei, unde s-a citit bula prin care principii creștini potrivnici cruciadei erau pasibili de excomunicare³.

Planul prevedea atacarea simultană a turcilor pe mare și pe uscat. Prima campanie, prevăzută pentru anul 1518, viza o acțiune militară ce trebuia să cuprindă zona dintre Chilia și Semendria, la care trebuiau să participe trupe polone ce urmau să fie ajutate de oștile din cele două Țări Române. Pentru 1519, trupele regelui polon și cele moldo-valahe trebuiau să avanseze către Bosnia superioară și după joncțiunea cu trupele regelui Franței, să se îndrepte spre Adrianopol. Pentru 1520, era planificat atacul asupra Constantinopolului, urmând ca apoi să fie cucerită Asia Mică și Locurile Sfinte⁴. Deși prin tratatul cu Polonia, din toamna anului 1517 – despre care va fi vorba mai jos – Ștefan cel Tânăr, noul domn al Țării Moldovei, se angaja să participe la cruciadă⁵, iar Leon X rezervase un rol important Moldovei și Țării Românești în expediția împotriva Chiliei și asupra Adrianopolului, nici una dintre intenții nu s-a materializat.

Tot în toamna aceluiași an, Sfatul Domnesc al Moldovei a dus tratative cu Regatul Poloniei pentru încheierea unui tratat de alianță, trimițând pe Luca Cârje cu misiunea de a semna acest document. Negocierile s-au terminat înainte de 2 decembrie 1517 și s-au concretizat prin tratatul încheiat la 4 mai 1518. Acesta confirmă tratatele încheiate anterior de Bogdan al III-lea și de Ștefan cel Mare la 22 ianuarie 1510⁶, respectiv 12 iulie 1499⁷. Prin clauzele tratatului se pot înțelege natura relațiilor dintre marea boierime și puterea

¹ Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, București, 1978, p. 154.

² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, postfață și bibliografie de M. Popescu, București, 1986, p. 76.

³ Liviu Pilat, *Între Roma și Bizanț. Societate și putere în Moldova (sec. XIV-XVI)*, Iași, 2008, p. 231.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II/3, ed. N. Densușianu, București, 1892, p. 261, nr. CCIV.

⁶ Mihai Costăchescu, *Documente de la Bogdan voevod (1504-1517)*, București, 1940, p. 468.

⁷ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 417-441.

centrală de la acea vreme, deoarece, prin împrejurările semnării sale, documentul exprimă viziunea clasei politice asupra alianțelor externe⁸.

Tratatul redactat de partea poloneză este cel din 2 decembrie 1517⁹, în care regele Sigismund primea clauzele tratatului cu „mai multă credință” față de Ștefăniță decât față de tatăl său, Bogdan al III-lea, și a promis că va respecta pacea dintre cele două țări semnate, incluzând persoana voievodului Moldovei și a fratelui său Petru¹⁰.

Ștefan cel Tânăr se obliga să dea ajutor Poloniei cu trupe când Regatul ar fi fost în pericol. De asemenea, el nu trebuia să dea ajutor dușmanilor regelui. Sigismund se obliga să adăpostească pe Ștefăniță, pe fratele său Petru și familiile boierești, în cazul că acesta și-ar fi pierdut tronul. De asemenea, era stipulată și participarea Țării Moldovei la marea expediție europeană împotriva turcilor, dar această participare era condiționată de trecerea Dunării de către Sigismund însuși cu oștile sale. Mai mult, diplomația moldovenească păstra o porțiță pentru eventuala neparticipare a lui Ștefăniță, care, în caz că va fi împiedicat de boală, urma să fie înlocuit de fratele său, Petru. Tot în clauzele tratatului era prevăzut ca Regatul Poloniei să apere Țara Moldovei împotriva amenințării Imperiului Otoman¹¹.

Prin acest tratat Moldova se obliga să dea cât mai multe informații Poloniei despre mișcările turcilor; iar dacă Moldova ar fi fost silită să dea ajutor turcilor contra Poloniei, pacea nu ar fi fost ruptă. În această privință, Țara Moldovei își păstra o anumită libertate de acțiune. În ceea ce privește neînțelegerile de la graniță sau în legătură cu supușii ambelor țări, acestea urmau să fie judecate pentru moldoveni de către căpitani de Camenița și Halici, iar pentru supușii poloni din Moldova de către pârcălabii de la hotar. În tratat mai era prevăzut că în fiecare an, în prima duminică de Rusali, trebuia să se constituie o „dietă”, la graniță, în fața cetății Hotinului, iar după două săptămâni urma să fie mutată la Colacin, pe teritoriul moldovenesc. Scopul acestor diete era administrarea justiției, în chestiunile ivite în zona hotarului, pentru supușii ambelor țări¹².

În legătură cu chestiunea litigioasă a teritoriului Pocuției, redată Poloniei de către Bogdan al III-lea, acest tratat nu amintește nimic.

Tratatul, redactat în numele domnului Moldovei și al fratelui său Petru, în 4 mai 1518, la Hârlău, are o dată destul de îndepărtată față de a textului emis de partea poloneză. În textul polonez sunt enumerați principalii consilieri ai regelui, pe când în textul moldovenesc nu este menționat nici un membru al Sfatului Domnesc.

Pentru început, Ștefan cel Tânăr și fratele său Petru „se învoiește și întărește această pace și liniște veșnică, precum o învoim și o întărim și cu această scrisoare a noastră, asemenea și Noi Ștefan Voievod și cu fratele nostru Petru; dorim să ținem și să legăm pace și liniște veșnică și cu preastrălucitul Sigismund, craiul Poloniei”¹³. De asemenea, se garantează de Ștefăniță că „Țara noastră a Moldovei și sfetnicii noștri vor ține și vor strânge această pace și liniște veșnică”¹⁴.

⁸ Virgil Pâslariuc, *Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*, Chișinău, 2005, p. 44.

⁹ Textul tratatului este redactat în limba latină, în 2 decembrie 1517 la Vilna; mai există și un alt text al tratatului dat la 9 martie 1518.

¹⁰ Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european (1517-1527)*, București, 1972, p. 24.

¹¹ *Ibidem*, p. 24-25.

¹² *Ibidem*, p. 25-26.

¹³ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 496.

¹⁴ *Ibidem*, p. 497.

În continuare, este stipulat ajutorul reciproc împotriva tătarilor și altor dușmani ai celor două țări. De asemenea, părțile se obligau să nu adăpostească pretendenți la tronul ambelor țări; același lucru era valabil și în cazul nobililor polonezi și a boierilor moldoveni.

Prin acest tratat, Ștefăniță se obliga față de regele Sigismund să îi dea cât mai multe știri despre mișcările turcilor, iar turcilor să nu le dea sfat sau ajutor împotriva Poloniei. Aceeași obligație o avea și Polonia față de Țara Moldovei. Iar dacă domnul moldovean ar fi fost silit să dea ajutor turcilor contra Poloniei, pacea nu se rupea. De asemenea, Țara Moldovei se obliga să participe la expediția ce urma să fie organizată împotriva Imperiului Otoman, iar dacă Ștefăniță nu se putea prezenta, putea să fie înlocuit de fratele său Petru; dar, până la organizarea expediției de către regatele Poloniei și Ungariei trebuiau să apere Moldova de amenințările turco-tătare.

Negustorii din regatul Poloniei erau liberi să facă comerț în Moldova, cu condiția să își plătească taxele stabilite anterior.

„Și de asemenea, în ceea ce privește strâmbătățile de la graniță, din amândouă părțile, am lăsat staroștilor de Hotin și de Cernăuți și staroștilor de Hotin și de Cernăuți, care vor veni după dânsii [să le judece, n.ns.]. Și la aceasta, dacă s-ar întâmpla vreo strâmbătate și pagubă vreunui supus din țările și dintre supușii Măriei sale Regelui Sigismund, sau oricăruia din țările lui, acelaia căruia i-ar fi strâmbătate va cere dreptate de la staroștii de Hotin și de Cernăuți. Și tot astfel, supușilor noștri, cărora s-ar întâmpla strâmbătate din partea supușilor și din partea țărilor Măriei sale Regelui Sigismund, acesta asemenea va cere dreptate de la staroștii din Camenița și din Galiția...”¹⁵. În final, domnul Moldovei și fratele său împreună cu toți sfetnicii promit „prietenie” regelui Sigismund și urmașilor săi, iar obligațiile asumate în tratat ... „le vom ținea puternic și neclintit și nestricat și le vom împlini fără nici o viclenie și fără nici o schimbare și fără de nici o înșelăciune”¹⁶.

Noua orientare a politicii externe moldovenești nu a rămas necunoscută factorilor de conducere ai Imperiului Otoman; de aici intențiile imediate ale turcilor au fost aflate și în Germania în așa fel încât, împăratul Maximilian I îi transmite lui Wilhem, ducele de Bavaria, știrea că turcii vor să atace țările române¹⁷.

Dezacordul sultanului Selim I față de acest act s-a manifestat printr-o cumplită invazie, organizată din ordinul său de către tătarii crâmleni. Conducerea Țării Moldovei, prin iscoadele sale, a aflat de campania ce se pregătea și a luat măsuri de apărare, instalându-și tabăra la Hârlău. Din această poziție putea să intervină în orice direcție ar fi fost atacat de dușmani¹⁸.

Ajutorul polonez stipulat în tratat nu a venit, deoarece regele Sigismund se afla în pregătiri de nuntă cu principesa milaneză de Bona Sforzza. În acest timp, la începutul lunii august „ridicatu-s-au Albu sultan cu tătarii de la Pericop, cu multă oaste tătarască și au trecut Nistrul, fără veste și au tras cătră Prut, de au ajunsu la locul ce se chiamă Șerbanca”, la vărsarea Ciuhurului în Prut; „ci norocul cel bun al lui Ștefan vodă, s-au prilejuit cu oaste gata în gura Coroviei și au dat veste și țării, de sârgu să se strângă”¹⁹.

De la Hârlău, Ștefăniță a trimis pe „Petrea Cărăbătu și cu toți giosenii să treacă Prutul [...]. Luni dimineață²⁰ în revărsatul zorilor, i-au lovit fără veste [...] și mulți dintre tătari au peritu, mulți în Prut s-au înecat și s-au fostu înglodintu în Ciuhuru. Și pre mulți

¹⁵ *Ibidem*, p. 500.

¹⁶ *Ibidem*, p. 501.

¹⁷ Horia I. Ursu, *op. cit.*, p. 29.

¹⁸ *Istoria militară a poporului român*, vol. II, București, 1986, p. 381.

¹⁹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 101.

²⁰ În *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche data luptei este 8 august iar în *Letopisețul de la Putna nr. 1* și în *Letopisețul de la Putna nr. 2* data este 9 august.

i-au prinsu vii, așijderea și pe doi mârzaci mai mari, anume: Tamizu și Bicazu. Și câți au rămas i-au gonitu priste câmpi, tăindu-i și săgetându-i până la Nistru. Acolo, fiindu obosiți caii de fugă multă, intrându în Nistru, s-au înecat, numai sultanul cu puțini au scăpat [...].

Iară Ștefan vodă s-au întorsu cu mare laudă și au dat învățătură [=poruncă] tuturor boierilor să se strângă la Hârlău, la zioa sfântului mucenic Dimitrie și acolo, dacă s-au adunat, ospete și bucurie mare au fostu, și pre toți vitejii cei buni i-au dăruit. Și decii ș-au luat luiș doamnă²¹.”

În același timp, o altă armată tătară, mai mică la număr – deoarece hanul condusesese grosul forțelor în Moldova – a pătruns în Polonia; năvălitorii au prădat Galiția. Regele Sigismund a încercat să oprească invazia prin plata unui tribut. Acest fapt este cunoscut deoarece un sol al lui Ștefăniță a intervenit pe lângă rege, cerându-i să nu mai plătească tribut, ci să lupte²². În cele din urmă tătarii au fost respinși, ca și în Moldova.

În anul următor, 1519, situația în Europa s-a schimbat radical, deoarece, după moartea împăratului Maximilian, la 12 ianuarie 1519, s-a deschis o nouă luptă politică și diplomatică pentru succesiune, care a antrenat toate țările europene, formarea unei coaliții antiotomane rămânând pe plan secund. În Europa, toate alianțele vechi s-au destrămat formându-se altele noi, pe baza altor interese. Toată atenția statelor creștine era canalizată spre alegerea noului împărat, iar câștigarea voturilor electorilor era unica preocupare, în timp ce sultanul Selim II făcea planuri de cucerire.

În februarie 1519, la Buda, se știa că Moldova era amenințată de un atac otoman. Nu se cunoștea exact locul în care urma să se desfășoare principalul atac turcesc, dar se știa că direct vizate erau Polonia, Ungaria, Țara Românească și Moldova²³. De altfel, atât regatul Ungariei cât și regatul Poloniei țineau mult ca Moldova să nu fie ocupată de otomani, aceasta reprezentând un zid în calea turcilor. Deși aceste două țări vecine Moldovei se suspectau reciproc, cu privire la o eventuală dominație asupra ei, în fața pericolului otoman ele își dădeau mâna, încercând, doar prin promisiuni, să salveze Moldova de la o eventuală ocupație otomană.

Îndemnurile veneau în mod special din partea Ungariei, care era cea mai expusă amenințărilor turcilor. Astfel, la 7 martie, magnații Ungariei trimit regelui Poloniei o delegație prin care aceștia îl rugau pe regele Sigismund să îi ajute pe moldoveni atunci când vor avea nevoie. Mai mult, solia maghiară insistă asupra faptului că o eventuală ocupare a Moldovei de către turci ar reprezenta un pericol pentru ambele regate²⁴. Regele Poloniei a răspuns că va da ajutorul militar, în conformitate cu tratatele încheiate²⁵.

Prin urmare, interesul regatului Ungariei de a păstra Moldova în cadrul alianței antiotomane era o problemă ce ținea de securitatea regatului și acest interes devenea tot mai evident pe măsură ce amenințarea otomană se accentua. Acest interes al regatului Ungariei se va manifesta tot timpul, până la bătălia de la Mohács (1526).

În contextul situației existente în Europa, principii creștini aveau mare nevoie de un răgaz din partea turcilor pentru a-și vedea de tumultoasa alegere a împăratului Germaniei. Astfel, din pricina acestor evenimente, s-a ajuns la un tratat de pace, încheiat în data de 30 mai 1519, la Adrianopole²⁶, între sultanul Selim II și Ludovic II, regele Ungariei. Pacea a

²¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 101.

²² Horia I. Ursu, *op. cit.*, p. 32.

²³ *Ibidem*, p. 33-34.

²⁴ *Hurmuşaki*, II/3, p. 320, nr. CCXXXIII.

²⁵ *Ibidem*, p. 321, nr. CCXXXIV.

²⁶ F. C. Nano, *Condiția tratatelor și a altor legăminte ale României*, București, 1938, p. 29.

fost încheiată pentru trei ani, în tratat fiind cuprinse regatul Spaniei, ducatul Burgundiei, statele italiene, papa Leon X, Rodosul, Moldova și Țara Românească. Dar, în ceea ce privește Țările Române, în tratat se preciza că acestea vor plăti în continuare tributul și darurile obișnuite față de Poartă²⁷.

În luna iulie 1519, la Roma, a sosit un ambasador al lui Neagoe Basarab, Anton Paicalas, cu probleme ce interesau atât politica Țării Românești cât și a Moldovei, deoarece ambasadorul avea împuternicirea de a reprezenta și pe domnul Moldovei. Anton Paicalas a tratat cu Papa ca domnii români să intre împreună într-o alianță cu Sfântul Scaun și totodată să participe la expedițiile ce se vor face împotriva turcilor, alături de ceilalți principii creștini. Domnii români au promis că nu vor încheia pace, armistițiu sau alianță cu Imperiul Otoman fără învoirea Papei. La rândul său, Papa trebuia să dea asigurarea că, în caz că se va face pace cu Imperiul Otoman, Țările Române să participe cu drepturi egale la stabilirea condițiilor. Papa Leon X a acceptat și declara că Scaunul Apostolic se obligă să îndeplinească aceste condiții²⁸.

În opinia lui Horia I. Ursu, această acțiune diplomatică a Țărilor Române nu era decât o consecință a urmăririi atente a evenimentelor politice și a diplomației, în scopul de a le folosi cât mai mult în interesul lor; acest joc politic, până în acel moment, a garantat supraviețuirea Țărilor Române ca entități statale²⁹.

În acest timp s-a declanșat marea rivalitate pentru tronul imperial, dintre Francisc I regele Franței și Carol regele Spaniei; în urma acestei competiții Carol a fost ales împărat, la 28 iunie 1519. Acest fapt a adus o nouă schimbare a echilibrului politic european. Franța a fost izolată, fiind flancată de jur împrejur de posesiunile habsburgice; ea nu avea cum să iasă din această împresurare decât prin câștigarea de alianțe ferme în răsăritul Europei; de aici a rezultat și alianța Franței cu Imperiul Otoman.

Tot în acest an, în data de 7 august, la Cracovia, a fost încheiat un tratat între Ștefăniță, domnul Moldovei și Sigismund regele Poloniei, cu privire la administrarea justiției între cele două țări³⁰. Acest tratat prevedea ca, în fiecare an, în ziua de Sfânta Treime, să se țină un consiliu pe malul Nistrului, în fața Hotinului, de asemenea, un alt consiliu urma să se țină peste două săptămâni după cel de la Nistru, la locul numit Colacin. Se mai prevedea că într-un an consiliul se va ține în regatul Poloniei, iar în anul următor întâlnirea va avea loc în Țara Moldovei. La aceste consilii era făcută dreptate supușilor din ambele țări și trecerea la hotar era fără plată. În continuare, în document, era prevăzută reglementarea pedepselor aplicate hoților, în funcție de infracțiunile comise³¹.

În anul următor, 1520, amenințările otomane și tătare se intensifică, deoarece sultanul Selim II s-a decis să atace Ungaria, deși făcuse pace cu Ludovic II. În primăvara celui an, pregătirile otomane erau terminate și tot în același timp tătarii au primit ordin de atac. Astfel, Polonia și Moldova se așteptau la un nou atac tătăresc, deoarece, la 28 aprilie 1520, prin dispozițiile luate de adunarea de la Lemberg împotriva unei invazii tătare, regele a făcut apel la toți palatinii, castelanii și căpitanii din Polonia să ia armele pentru apărarea țării. Aceste informații au fost primite de la Ștefăniță și de la informatorii din „Tartaria”. În acest timp, tătarii au trecut râul Nipru și așteptau prilejul pentru a pătrunde în Polonia. În luna iulie, un sol al lui Ștefăniță vodă a sosit la Buda și l-a informat pe rege că a început

²⁷ Hurmuzaki, II/3, p. 305, nr. CXXIII.

²⁸ *Ibidem*, p. 307, nr. CXXIV.

²⁹ Horia I. Ursu, *op. cit.*, p. 36.

³⁰ F. C. Nano, *op. cit.*, p. 29.

³¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 520-525.

lupta între cei doi hani tătari, cel din Crimeea cu cel Transvolgian; aceste vești au adus liniște dinspre răsărit³².

Ofensiva otomană se îndrepta către poziția cheie ce permitea pătrunderea în centrul Europei, cetatea Belgradului, care, în 1456, nu a putut fi cucerită de Mahomed al II-lea și nici de urmașii săi. Noul sultan, Soliman, și-a terminat pregătirile din tabăra de la Adrianopol, apoi la Sofia, pentru a fi mai aproape de câmpul de operații de la granița Ungariei. Obiectivele precise ale lui Soliman nu erau cunoscute în țările creștine, pentru că, deși Ungaria era cea mai amenințată, circulau intens zvonuri că Soliman avea de gând să cucerească Polonia, Transilvania, Țara Românească și Moldova³³.

Soliman a declanșat ofensiva în momentul dezbinărilor politice dintre statele creștine, pentru ca ele să nu aibă timp să organizeze o expediție comună. În acest moment Moldova se afla în sfera pregătirilor creștine.

Situația în Europa era nefavorabilă unei alianțe împotriva turcilor. Polonia se afla în război cu marele maestru al ordinului teutonic, Albert de Brandenburg, pe care avea să îl înfrângă în 1521. Continua, însă, războiul dintre Polonia și Moscova și abia în 1521 s-a ajuns la o pace pe cinci ani. Veneția încheia pace cu Poarta, pentru a-și proteja comerțul. Numai Ungaria continuă să ceară ajutoare cu disperare³⁴, dar nu a primit nici un sprijin, în afară de câteva contingente germane.

În acest context al politicii europene, Moldova continuă să își facă datoria de aliat al Poloniei, fiind știut faptul că Moldova a constituit un „zid” în calea înaintării Imperiului Otoman spre Polonia și Ungaria. Aceste țări au manifestat un interes deosebit pentru rezistența Moldovei în fața turcilor.

Față de ofensiva otomană din 1521, Moldova se afla într-o situație foarte complicată. Această stare a lucrurilor este prezentată în solia lui Ștefăniță către regele Sigismund al Poloniei. Solia este datată între sfârșitul anului 1522 și primele zile ale anului 1523³⁵. În acest timp se cunosc presiunile turcești asupra Țării Moldovei, pentru ca aceasta ca să participe cu trupe împotriva regatului Ungariei, deși Ludovic II se aștepta ca domnul Moldovei să-l ajute cu trupe împotriva turcilor. Din conținutul actului diplomatic reiese că Moldova a preferat să nu participe activ de o parte sau de alta, fiind legată prin tratate de Creștinătate; domnul Moldovei îi informa pe regii creștini de mișcările turcilor.

Încă de la începutul anului 1523 domniile români au primit ordin să participe cu trupe la expedițiile turcești. Vizirul Piri-pașa a transmis solului domnului moldovean, aflat la Constantinopol, să execute orice poruncă îi va da sultanul³⁶. Pentru a găsi un motiv plauzibil de evaziune la un asemenea ordin al sultanului, Ștefăniță, împreună cu Sfatul Țării, a mobilizat oștirea împotriva unui pericol presupus iminent din partea tătarilor³⁷.

În timp ce armata sultanului s-a deplasat către Belgrad, Poarta a fost trimis un sol, care îi cerea lui Ștefăniță să meargă cu armata sa în Țara Secuilor, împreună cu domnul Țării Românești și Mehmed sangiacul de Nicopole. Pentru a se sustrage și acestui ordin, domnul Moldovei l-a orbit pe trimisul turc „cu multe daruri, haine, aspri și cai, și toate acestea pentru creștinătate”³⁸.

³² Horia I. Ursu, *op. cit.*, p. 40.

³³ Sanuto, *Diarii*, tom. XXX, p. 377-397, 446, *apud* Horia I. Ursu, *op. cit.*, p. 40.

³⁴ Horia I. Ursu, *op. cit.*, p. 42.

³⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 550.

³⁶ *Ibidem*, p. 541.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

După două săptămâni a sosit alt trimis turc, care i-a spus să se grăbească cu trupele spre Țara Secuilor; însă domnul, împreună cu sfatul țării, s-a împotrivit, ca și în solia precedentă, cu daruri, iar scrisoarea turcului a fost trimisă imediat regelui Ungariei, pentru a se convinge de adevărul știrilor trimise de domnul Moldovei³⁹.

Prin aceste acțiuni Moldova a dovedit fidelitate față de tabăra creștină, în măsura posibilităților create de politica realităților existente, care nu au îngăduit sacrificarea țării pentru cauza creștină.

Crezând că turcii nu vor mai insista pentru intervenția sa armată în Transilvania, Ștefăniță vodă și-a dizolvat tabăra și a plecat la Suceava, iar după două săptămâni a plecat spre Hârlău, unde, în drumul său aproape de podul Siretului, i-a ieșit un curier de la vornicul Țării de Jos, care i-a adus vestea neplăcută a sosirii unui trimis turc, în persoana lui Sinan Celebi⁴⁰. Situația a fost critică, pentru că oastea țării a fost trimisă la vatră, iar motivul invocat, privitor la iminenta invazie tătară nu mai putea fi crezut. A fost găsită repede o soluție, trimisul fiind întârziat în drumul său cu tot felul de popasuri și în acest timp a fost strânsă oastea, care trebuia să fie gata în așteptarea tătarilor. Când a ajuns la Hârlău, solul turc a înmânat domnului o nouă scrisoare, care avea un ton mai hotărât, în care sultanul îi porunca lui Ștefăniță să participe, alături de Sinan Celebi, la ofensiva împotriva Țării Secuilor. Răspunsul la această solie a fost pe măsura momentului politic respectiv. Sinan Celebi a primit din partea domnului Moldovei următorul răspuns: „Cum voi pleca contra secuilor? Căci secuii sunt și ascultă de Regele Ungariei și Noi avem pace cu Regele Ungariei. Apoi, când vom pleca în contra Țării Secuilor, atunci Leșii vor ocupa țara mea, căci unii oameni sunt cu Ungurii, și Regele Ungariei este nepotul Regelui Poloniei și Principatul Litvaniei, asemenea este cu dâșii și Tătarii de partea cealaltă. Și apoi, dacă vrea Sultanul să piardă Țara mea și s-o pustiească de bunuri, Noi nu vom avea de unde să-i mai dăm tributul”⁴¹.

Sinan Celebi nu a fost mulțumit de acest răspuns, punându-l pe Ștefăniță vodă într-o situație dificilă. În acest moment, Ștefăniță a convocat Sfatul domnesc. Boierii l-au sfătuit să țină „legătura cu creștinii”⁴². Văzând această opțiune a boierilor, Ștefăniță a trimis pe Totrușan logofătul și pe Eremia vistiernicul să rezolve această problemă. La început trimisul turcilor nu a vrut să audă de nici un fel de înțelegere, dar apoi a făgăduit să ia toată greutatea de pe capul Moldovei, dacă i se dau 100.000 de aspri „peste celelalte daruri”. În cele din urmă s-a ajuns la înțelegerea ca Sinan să primească 60.000 de aspri și 500 de berbeci, plus alte multe caftane aurite, cai, blănuri și alte daruri⁴³. Despre acest Sinan Celebi se spunea că era moldovean de origine; tatăl său a fost prins într-o luptă cu turcii, în timpul lui Ștefan cel Mare și crescuse în legea musulmană⁴⁴.

Dar presiunea otomană nu a sfârșit aici, puțin mai târziu, un nou sol turc a venit din partea sangeacului de Silistra, rugându-l pe Ștefăniță să-i îngăduie să treacă prin Moldova în cazul unui atac împotriva Poloniei. Solul a adus și o scrisoare în acest sens din partea sultanului; mai mult, în această expediție domnul Moldovei trebuia să dea ajutor armat. Domnul a răspuns la fel ca în cazul lui Sinan Celebi: „nu putem să facem aceasta, căci avem pace și prietenie cu Regele Poloniei, și țara noastră este așezată între țările Regelui

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 542.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 543.

⁴⁴ *Ibidem*.

Ungariei și țările Regelui Poloniei, și Măria sa Sultanul va face pagubă țărilor noastre⁴⁵”. Acest sangiac era potrivnic Țării Moldovei și nu a acceptat nici un răspuns. Astfel, vornicul Iurie a primit primejdioasa misiune de a face tot posibilul ca sangiacul să fie înlocuit; el a reușit acest lucru plătind patru Pași cu suma de 30.000 de aspri⁴⁶.

După aceste evenimente, cu „vreo săptămână și jumătate, înainte de Nașterea Domnului⁴⁷”, noul sangiac de Silistra a trimis un sol la Ștefăniță vodă ca să întărească prietenia cu Domnul Moldovei și mai mult să afle informații despre regatul Poloniei și principatul Lituaniei. Insistența cu care acest demnitar încerca să afle anumite informații despre Polonia i-a pus în gardă pe domn și pe sfetnicii săi apropiați. Încercând metoda „decriptării” unor informații prin intermediul vinului, s-a aflat că turcii pregăteau o nouă expediție în Polonia⁴⁸.

Acest eveniment a fost foarte important deoarece a determinat trimiterea soliei către regele Poloniei. Luca Cârje, în numele domnului Moldovei, a făcut apeluri insistente către regele Sigismund să nu părăsească Moldova, să nu o lase singură în fața „păgânătății”, și a lansat îndemnul ca toți regii creștini, împreună cu Papa „să se trezească” și „să stea în față cu puterea împotriva păgânilor⁴⁹”, căci altfel sultanul „ar ocupa Rodosul, atunci ar cădea toată Creștinătatea sub mâinile lor”⁵⁰. Folosirea sintagmei „afară de Creștinătate”, în opinia lui Virgil Pâslariuc, are scopul de a sublinia o stare de disperare care i-a cuprins pe factorii de decizie ai Țării Moldovei⁵¹.

Solia a fost încheiată prin câteva rugăminți, printre care se cere permisiunea de a cumpăra de la Lublin o serie de mărfuri menite să fie trimise ca daruri pentru demnitarilor otomani și rugămintea de a permite negustorilor poloni să vândă moldovenilor „cînzeci de cetnari” de plumb, pentru noua mitropolie de la Suceava, pe care domnul a zidit-o și a sfințit-o în acel an⁵².

În timp ce turcii amenințau centrul Europei, în Moldova încep o serie de frământări interne ce vor duce la un conflict armat. Totodată, a fost adoptată o nouă orientare a politicii externe – care a fost pusă în aplicare începând cu anul 1523 – pentru a menține integritatea Țării Moldovei. Coordonatele acestei orientări reies din solia lui Luca Cârje, la Cracovia. Din relatările făcute transpar realități de natură politică care stau la baza politicii Țării Moldovei.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 545.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 546.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 547.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Virgil Pâslariuc, *op. cit.*, p. 50.

⁵² Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 549.

HERALDICA PALATULUI STURDZA DE LA MICLĂUȘENI (JUDEȚUL IAȘI)

Sorin Iftimi

Vechea moșie a Miclăușenilor, aflată pe valea Siretului, la 20 km nord de Roman¹, a intrat în stăpânirea familiei Sturdza la sfârșitul secolului XVII. Aici, în mijlocul unui spațios parc în stil peisajer, se află palatul înălțat de George A. Sturdza, după 1880, pe locul vechiului conac al familiei².

Actuala clădire, neogotică, a urmat sugestia altui castel sturdzesc, cel de la Ruginoasa, care a fost refăcut în acest stil pe la 1850, de către logofătul Costache Sturdza, bunicul matern al lui George Sturdza. Se consideră că lucrările de construcție a castelului de la Miclăușeni au fost conduse de arhitectul Reineke, care realizase primele planuri ale castelului, în 1880. O contribuție pare să fi avut însă și arhitectul I. Grisberg, care, în 1882, trimitea lui George Sturdzaschișele sale³. Pentru un ochi avizat, virtuțile artistice ale monumentului sunt relative (unitatea și rigurozitatea stilului, decorațiunea ce poate părea excesivă ș.a.), dar pentru privitorul obișnuit castelul este fermecător, prin aerul romantic pe care îl degajă. Stemele, devizele, vechile inscripții încastrate în zid, care alcătuiesc încărcata decorațiune a fațadelor, contribuie din plin la aceasta.

Castelul are 47 de camere: 24 la parter, 14 la etaj și 9 la mansardă. La acestea se adăugau și trei terase de dimensiuni diferite. Dintre amintitele camere, 17 erau pictate în întregime și aveau inscripții latinești, iar 6 erau tapetate, având doar plafoanele pictate. Palatul era dotat cu 21 de sobe din teracotă, porțelan sau faianță. Marmura scărilor interioare a fost adusă din Dalmația (Fig. 1).

Castelul adăpostea una din cele mai prețioase biblioteci particulare din țară, care deținea, în 1944, circa 60 000 de cărți (între care multe valori bibliofile) și o importantă colecție de manuscrise vechi, ce au stat la baza colecției Academiei Române, prin generoasa donație a lui Dimitrie A. Sturdza⁴. Majoritatea manuscriselor de cronici

¹ La 1880, pe vremea construirii sale, palatul de la Miclăușeni se afla în ținutul/județul Roman.

² Pentru istoria familiei Sturdza vezi: Alexandru A. C. Sturdza, *Généalogie de la maison princière et comtale de Sturdza ou Sturza. Observation sur les noms, les titres, les charges, les blazon, les familles nobles alliées. Autorités historique*, Paris, 1904; idem, *Le règne de Michel Sturdza, prince régnant de Moldavie 1834-1849*, Paris, 1906; Ștefan S. Gorovei, *Sturdzeștii*, în *MI*, 1994, nr. 1, p. 7-11, nr. 2, p. 27-39, nr. 3, p. 22-25 și nr. 4, p. 10-13; Cristian Popișteanu, Dorin Matei, *Sturdzeștii. Din cronică unei familii istorice*, cuvânt înainte de Dan Berindei, București, Fundația Culturală „Magazin istoric”, 1995.

³ Vezi scrisoarea acestuia către George Sturdza, din 20 decembrie 1882, în care arăta că a pregătit un număr de nouă proiecte pentru refacerea curților de la Miclăușeni, în forma unui castel, după „stilul arhaic”. Se precizează că ferestrele din plan sunt simple, pentru că scara desenului este mare, dar că a schițat și un desen mai detaliat. Turnul adăugat în proiect era necesar pentru accesul la al doilea etaj și de acolo în pod, dar „servește, la timp de trebuință, pentru vederea în depărtare”. Celelalte profiluri și detalii, la scară mică, aveau să fie realizate după ce George Sturdza își va da acordul (ANI, Documente, P. 645/8).

⁴ *Din arhiva familiei Sturdza de la Miclăușeni, manuscrise și documente dăruite la 18 ianuarie 1904 de D. C. Sturdza-Șcheianu*, București, 1907, 20 p. (cu portretele marilor logofeți D. I. Sturdza și C. D. Sturdza).

moldovenești, publicate pentru prima dată de Mihail Kogălniceanu, la jumătatea secolului XIX, proveneau din această bibliotecă, fondată de marele logofăt Dimitrie Sturdza și împărțită apoi între fiii săi, de la Șcheia și Miclăușeni.

Alte încăperi ale castelului erau destinate trofeelor militare (arme și armuri vechi), bijuteriilor de familie sau colecțiilor arheologice și numismatice, alcătuind un neprețuit muzeu, ce putea să rivalizeze oricând, prin numărul și valoarea pieselor adunate aici, cu muzeele publice de astăzi. „Sala armelor”, amenajată în acest palat aduna, precum în castelele occidentale, portretele și blazoanele strămoșilor. Se știe că a existat o colecție de busturi din marmură de Carrara și portrete vechi, pictate în ulei ale înaintașilor (pentru care se prevăzuse, în *Condica Șcheiană* un „Index picturarum familiarum”, neconcretizat însă), din păcate dispărute astăzi. Castelul era o veritabilă „Arcă a lui Noe” menită să salveze valorile unei lumi vechi, care își simțea sfârșitul aproape. Era un loc ideal pentru ca pana unui Walter Scott autohton să reînvie, pentru posteritate, istoria vechii Moldove.

Fig. 1. Castelul de la Miclăușeni, fațada de sud

Ceea ce trezește însă interesul special pentru palatul de la Miclăușeni este *fastuoasa decorațiune heraldică a fațadelor*, care nu a fost studiată până acum. Peste câteva decenii, un edificiu public celebru, Palatul de Justiție din Iași (cunoscut ca Palatul Culturii), înălțat de asemenea în stil neogotic, va avea cutezanța de a repeta experiența unor fațade cu o abundentă decorație heraldică.

Împletirea stilului gotic cu arta heraldică nu este o simplă întâmplare: epoca în care s-a născut Heraldica este tocmai aceea a catedralelor gotice și a Cruciadelor. Altoiul a prins atât de bine încât efectul estetic este unul remarcabil. În epoca modernă, după o lungă perioadă în care interesul pentru autenticitatea artei blazonului a fost relativ modest,

marcând o perioadă de decădere, curentul romantic este cel care a readus în atenție atât stilul neogotic cât și Heraldica, fundamentată acum pe baze mai riguroase.

Heraldica este, prin definiție, un fenomen european, cunoscând formele sale clasice de manifestare în spațiul occidental. Revitalizarea acestui fenomen în spațiul românesc, în a doua jumătate a secolului XIX, poate fi privită și ca o formă simbolică de integrare europeană, prin cultivarea unor valori comune. În același timp, heraldica este o formă specifică de manifestare a civilizației creștine, având ca arie de răspândire Creștinătatea, mai ales cea apuseană. De aceea o mare parte din piesele heraldice sunt legate de istoria Bisericii și de simbolurile religioase, chiar dacă arta blazonului și-a creat un repertoriu și o gramatică proprie.

Heraldica este și un univers al imaginarului istoric, un domeniu în care se reflectă mentalitățile unei epoci foarte diferită de cea prezentă. Pentru evaluarea cazurilor întâlnite, gândirea carteziană, logică, a omului modern nu este instrumentul cel mai adecvat; va trebui să redescoperim gândirea simbolică, specifică omului medieval.

Ctitorul castelului: George A. Sturdza.

În holul de onoare al castelului se află o pisanie în limba latină, pictată în culori diverse, în care se arată etapele dezvoltării reședinței Sturdzești de la Miclăușeni:

„DOMUS EDIFICATA HACE AB PROAVO IOANE, 1752, MATHIEOGHICA PRINCIPE, ECCLESIA ADDITA AC STABULATIONIBUS DEMETRIO IOAN SANDU STURZA PRINCIPE, AMPLIFICATA AC HORTIS CIRCUMDATA AB ALEXANDRO ET ECATERINA PARENTIBUS MICHAELE GREGORIO STURZA PRINCIPE ADDITO HIPODROMO A.D. 1888 (...)”.

În traducere: „Casa ridicată aici de strămoșul Ioan 1752, sub Matei Ghica principe, adăugându-se de către Dimitrie biserică și grajduri, sub Ioan Sandu Sturdza principe, mărită și înconjurată cu grădini de Alexandru și Ecaterina părinți, sub Mihail Grigore Sturdza principe, fiind adăugat maneaj în anul de la Hristos 1888”⁵ (Fig. 2).

Nu se mai poate citi astăzi, numele adevăratului ctitor a castelului, *George A. Sturdza*, personalitate tipic romantică și conservatoare, marcat de un anume „don-quistism” (Fig. 3). Se spune că îi plăcea să trăiască într-o lume paralelă, creată de propria-i imaginație. La punctele de acces pe domeniul său (de 30 ha) construisese trei turnulețe de strajă, poruncind să fie înălțat întotdeauna steagul sturdzesc, ori de câte ori stăpânul se afla acasă. Se fotografia între armuri și trofee strămoșești, purta corespondență în limba latină cu Alexandru Mavrocordat, de la Miroslava (lângă Iași). El era protectorul devotat al comorilor bibliofile și muzeistice pe care familia le tezurizase, de cel puțin trei generații. George Sturdza avea o adevărată pasiune pentru caii de rasă, plăcându-i să admire, din balcon, demonstrațiile de dresaj ale jocheilor. Prefera să facă drumul până la Roman (20 km) călare pe cal, ca un adevărat nobil, etichetându-i drept „derbedei” pe automobilisti începătorii de secol XX. Monumentul său funerar, vegheat de un leu în adormire, se află lângă capela castelului. Luxosul mormânt era menit să evoce grandoarea de altădată a strămoșilor celui ce odihnește aici⁶.

⁵ Două rânduri, în care se repeta și anul 1888, sunt șterse iar ultimele două rânduri sunt ilizibile; cf. Costin Merișca, *Castelul Miclăușeni în cultura română*, Iași, Ed. Cronica, p. 1996, p. 49. Pentru istoria palatului vezi și recenta carte a prots. Cleopa Constantin Nistor, *Miclăușeni, istorie, prezent și perspectivă*, Iași, Ed. Trinitas, 2007, 112 p., cu 53 planșe color.

⁶*Ibidem*, p. 56-57.

Fig. 2. Pisania pictată din holul castelului

Fig. 3. George Sturdza, ctitorul castelului

I. Originile legendare și istorice ale stemelor familiei Sturdza

a. Strămoșul legendar: contele Turzó sau Strozza?

Mihai Dim. Sturdza semnala, într-o lucrare recentă, moda așa numitului „boierism” românesc, manifestată din plin în veacul XIX. Este vorba despre tentația diverselor familii, aparținând vechii elite sociale, de a-și făuri o istorie familială autonomă, precum cea a marilor case nobiliare din Occident. Se imaginau origini cât mai nobile și mai îndepărtate, situate cel mai adesea în afara hotarelor țării. Astfel, unele familii și-au „descoperit” rădăcini antice romane sau italiene: Movileștii pretindeau că se trag din eroul roman Mucius Scaevola, care s-a ilustrat în războaiele cu etruscii; Cantacuzinii, aveau cele mai numeroase asemenea tradiții, trăgându-se, după caz, din eroii antici ai Greciei, dintr-un ofițer roman ce luptase în legiunile lui Nerva (96-98 d. Hr.), dintr-un rege al Kașilor sau al sarmaților, din dinastia franceză de Valois sau din cunoscuta familie imperială bizantină; familia Lecca se voia descendentă dintr-o familie patriciană romană sau dintr-un cavaler Manichen, ordin special existent în Imperiul bizantin, dar de origine italiană, sau din Luc-Raymond Lecca, unul din conducătorii cavalerilor cruciați; despre familia Cuza se spunea că se trage din „cavalerii cuzi”, de origine italiană, ce se distinseseră în războaiele cu stratioții; familia Callimachi își găsisese și ea un înaintaș originar din Florența; chiar și pentru frații Buzești este menționată o asemenea legendă genealogică ce le atribuia o origine italiană. Familii precum Balș, Brâncoveanu, Ghica, își afirmau originea lor balcanică, din Serbia sau Albania, mai mult sau mai puțin documentată. Beldimanii se vedeau urmași ai familiei contale maghiare Beldi; cei din neamul Bogdan se pretindeau descendenți din

Bogdan Lăpușneanu vodă (1568-1572)⁷. În stemele familiilor Ralet, Zotta, Balș putem descifra chiar legende ce indică o descendență biblică. Sunt și tradiții asupra unor origini exotice, necreștine, precum cele ale familiilor Cantemir și Sion, ce se pretindeau descendenți ai unor prinți tătari. Dacă ar fi să ne raportăm doar la criteriul veridicității, am respinge aceste tradiții fanteziste dintr-un condei, ca fanteziste, dar din perspectiva unei istorii a imaginarului și a mentalităților avem de-a face cu un material documentar atrăgător, ce nu a fost încă pus în valoare. În acest context, era inevitabil ca și Sturdzeștii să cultive asemenea construcții imaginare privitoare la trecutul familiei lor.

Fig. 4. Stemă ce redă sigiliul imaginar al contelui Turzo, strămoșul legendar al Sturdzeștilor

Străbătând aleea de acces spre castelul de la Miclăușeni, prima imagine de pe fațada clădirii, care ni se oferă privirii, este un basorelief, ce reprezintă un călăreț aflat în plin avânt⁸. În vârful suliței sale flutură flamura un gonfalon. Purtătorul unui asemenea steag de luptă era un comandant militar. Despre aceasta „stemă”, regretatul profesor Costin Merișca, cel care cunoștea în detaliu istoria castelului, ne-a lăsat doar o referință sumară, din care se vede că se afla departe de a-i pătrunde înțelesul, fiind mai familiarizat cu documentele scrise decât cu cele iconografice: „Decorațiunile exterioare ale castelului se dovedesc a fi, mai toate, interpretarea unor detalii din stema sturzească. Dar pe fațada edificiului apare o emblemă nouă: un cavaler medieval călare, atacând cu sulița – care se vrea, desigur, stema castelului, a castelanului George A. Sturdza, a ramurii miclăușene a

⁷ Pentru toate acestea vezi Octav George Lecca, *Familiiile boierești române. Istorie și genealogie (după izvoare autentice)*, cu adnotări, completări și desene de Mateiu Caragiale, ediție de Alexandru Condeescu, București, Ed. Libra, 1999, *passim*.

⁸ Nu putem vorbi despre o „șarjă” în sensul propriu, deoarece purtătorul gonfalonului nu avea voie să coboare hampa pentru „șarjă”, pentru a străpunge pe cineva cu vârful acesteia. Coborârea steagului ar fi semnat, pentru companioni, renunțarea la luptă.

familiei Sturdza”⁹. Nu știm însă ca diverse ramuri ale acestei familii să fi avut steme distincte¹⁰ (Fig. 4).

Dacă privim cu mai multă atenție această stemă putem recunoaște, în ciuda dimensiunilor monumentale, *pecetea unui cavaler medieval*, care se aplica în ceară. Ea corespunde sigiliilor de *tip equestre*, de război, caracteristice pentru secolele XII-XIII. În Franța și Anglia acest tip de sigiliu era rezervat doar cavalerilor (*militēs*), luptători în armură, în timp ce în Germania a fost adoptat, în aceeași epocă, de toți nobili¹¹. Sigiliile de acest tip își păstrează caracterul predominant iconografic, scuturile heraldice reprezentate ocupând un loc secundar. La Miclăușeni, în câmpul sigilar, este reprezentat un călăreț în armură, cu viziera coborâtă, pentru atac. Tipologic, coiful aparține unei epoci mai târzii, nefiind de tip „oală”, precum al cruciașilor. Pintenii călărețului sunt bine evidențiați, deoarece, dincolo de rolul lor practic, ei simbolizau statutul nobilimii militare, erau un însemn de putere și distincție; atunci când era degradat un cavaler, mai întâi i se scoteau pintenii, care erau apoi distruși prin lovituri de topor¹². Pe brațul stâng se poate vedea scutul, de formă „antică” (de cavalerie), specific epocii cruciadelor, a „heraldicii vii”. Scutul despicat, are reprezentări plate, abia vizibile astăzi: în prima partițiune crucea cu șarpele, iar în cea de-a doua leul sturdzesc. Aceleași două simboluri sunt reluate pe valtrapul calului, în conformitate cu uzanțele vremii. Faptul că sunt reprezentate ambele steme ale Sturdzeștilor, atât crucea cu șarpele cât și leul, considerate a avea vechimi diferite, poate fi evaluat ca un anacronism, dar cronologia nu este prea însemnată într-o asemenea construcție simbolică, retroactivă. În exergă se află o inscripție circulară, cu litere arhaice. În mod obișnuit ea conține datele de identitate ale posesorului sigiliului: nume, titluri, eventual proprietăți. Aici întâlnim însă deviza, în limba latină, intercalată de trei repere cronologice considerate reprezentative pentru istoria familiei: *UTROQUE 1204 CLARESCERE 1689 PULCHRUM 1879*. Primul an face referire la Cruciada din 1204, cel de-al doilea face aluzie la anul aflat pe diploma nobiliară conferită Sturdzeștilor de principele Transilvaniei (corect 1679!), iar al treilea număr reprezintă, probabil, anul începerii lucrărilor la castelului de la Miclăușeni (1879). O stemă similară, sculptată în marmură, se află pe mormântul lui George Sturdza de lângă capela castelului (Fig. 5).

Pe fațada de sud a castelului, deasupra emblemei sigilare amintite, se află un alt simbol, prea puțin remarcat. Este vorba despre un cocor sau poate un Phoenix, care ține în gheare un scut, pe care se pot fi citite două cuvinte latinești: *SURSUM CORDA* („Sus inimile!” sau „Ridicați-vă inimile voastre!”). Expresia face parte din dialogul de deschidere a *Rugăciunii euharistice (Anafora)* în liturgiile Bisericii creștine.

⁹ Costin Merișca, *op. cit.*, p. 46. Fotografia de la p. 47, fiind una de epocă, ne dezvăluie faptul că două din ramurile de laur ce împodobeau inițial această stemă au dispărut între timp, astăzi păstrându-se o reprezentare simplificată, mai „aerisită”. Un călăreț este înfățișat și pe steagurile ce împodobesc stemele domnilor Ioan Sandu Sturdza și Mihail Sturdza, ca trofee (păresimi). El nu este însă un însemn al familiei Sturdza, ci îl reprezenta pe Sf. Gheorghe, patronul Mitropoliei și al Țării Moldovei.

¹⁰ Se cunoaște, astăzi, sigiliul heraldic al panului Miclăuș, întemeietorul satului Miclăușeni, a cărui stemă putea să fie preluată de Sturdzești ca însemn al acestui domeniu nobiliar. Este vorba despre *o săgeată, așezată în pal, ieșind dintr-un corn de lună urcător* (cu ambele vârfuri îndreptate în sus); stema amintește de herbul Drag-Sas, întărind ideea că Miclăuș a fost un personaj din anturajul lui Dragoș vodă Descălecătorul. Este însă puțin probabil ca Sturdzeștii să fi știut de acest însemn (din documente, sau din ruinele curții de la Miclăușeni).

¹¹ Cf. Ileana Căzan, *Imaginar și simbol în heraldica medievală*, București, Ed. Silex, 1996, p. 17.

¹² Cf. Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica. Tratat tehnic*, București, Ed. Științifică, 1974, p. 92.

Fig. 5. Strămoșul Sturdzeștilor, pe mormântul lui George Sturdza

Fig. 6. Deviza „Sursum corda” de pe fațada de sud

Textul integral, în limba latină, este: *Vobiscum Dominus*¹³ / *Et cum Spiritu Tuo* / *Sursum Corda* / *Habemus ad Dominum* / *Gratias agamus Domino Deo Nostro* / *Dignum et iustum estimare* (Domnul să fie cu tine / și cu duhul tău / Ridicați inimile voastre / Noi le ridicăm la Domnul / Să aducem mulțumiri Domnului Dumnezeuului nostru...).

Este surprinzătoare invocarea divinității în acest loc, chiar dacă în deplin acord cu spiritul romantic-medieval al reprezentărilor simbolice de pe fațada castelului. Probabil că aceasta este imaginea cu care George Sturdza a dorit să înceapă șirul întregii povești ilustrate și nu emblema de inspirație sigilară care atrage atenția tuturor.

*

Tot Mihai Dim. Sturdza, amintit mai sus, arată că întocmirea arborilor genealogici a devenit o preocupare constantă abia în secolul XIX, având ca justificare nevoia de legitimare istorică a nobilimii. Se știe că ideile Revoluției franceze (1789) precum și succesul continental al noii elite, burghezia, puneau sub semnul întrebării rosturile existenței vechii elite, de sorginte feudală. În acest context istoric, „nobilimea amenințată cu dispariția a inventat mitul sângelui vărsat în Cruciade, al ruinelor gotice, acroșându-se de prestigiul tradițiilor pentru a rezista progresului invadator al nivelării sociale”¹⁴.

Asupra strămoșului din care descinde întreg neamul Sturdzeștilor au existat mai multe tradiții familiale. Cunoaștem faptul că logofătul Grigore Sturdza (tatăl lui Mihai vodă) solicitase urmașului scăpătat al unei familii contale ungare, Alexis de Béthlen, care avea preocupări de genealogie, informații despre originea Sturdzeștilor. Printr-o scrisoare din 1813, acesta îi răspundea că identificase două familii Thurzo, una în Banat, iar alta cu întinse domenii în vecinătatea Pressburgului, oferindu-se să procure logofătului actele necesare despre oricare dintre cele două familii din care comanditarul ar vrea să-și tragă neamul, pretinzând însă o plată pe măsură¹⁵. Cercetările nu au mai continuat, dar în sânul familiei Sturdza a încolțit ideea că își trage stirpea din nobilii maghiari de Thurzo.

Cercetările au fost reluate în 1840, la solicitarea lui Alexandru S. Sturdza, dintr-o altă ramură a familiei, stabilit în Rusia, la Odessa, care avea în perspectivă o încastrare cu nobilii ruși Gagarin¹⁶ (Fig. 8). Domnul Moldovei, Mihail Sturdza, a dispus atunci înființarea unei comisii speciale, formate din logofătul Dimitrie Sturdza, vistierul Alecu Sturdza, vornicul Costache Sturdza, vornicul Ioan Neculce și aga Gheorghe Asachi, primul director al Arhivelor Statului din Moldova. Comisia era prezidată de marele logofăt Dimitrie Sturdza care, la cei 90 de ani ai săi, avea o vastă experiență în interpretarea vechilor documente, în judecăți și hotărnicii. Actele ce au stat la baza lucrărilor Comisiei au fost transcrise în *Condica Șcheiană*¹⁷. Între tartajele acestei condici se află și o „carte împărătească” emisă de Curtea de la Viena, la 5 ianuarie 1841, adresată Conventului din Cluj, exprimând acordul pentru efectuarea cercetării de arhivă privitoare la eventualii strămoși ardeleni ai Sturdzeștilor. Documentul era adresat însă „Serenissimi Principi Moldaviae Michaelis *Turzo alias Sturdza*”, fapt ce a fost privit ca o recunoaștere apriorică a

¹³ O deviză asemănătoare, „Cu noi Dumnezeu” (*Deus nobiscum*) se afla pe stema Arhiepiscopiei Ortodoxe a Iașilor, pe la 1900.

¹⁴ Cristian Popișteanu, Dorin Matei, *op. cit.*, p. 130.

¹⁵ *Ibidem*, p. 130-131.

¹⁶ Căsătorirea ficei lui Alexandru S. Sturdza cu un Gagarin s-a și realizat. Vezi și Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. II, București, 1943, p. 111. O stemă Gagarin-Sturdza este reprodușă de Traian Larionescu, *Armorialul Moldovei de Sus. Album heraldic*, vol. II (multigrafat), București, 1977, pl. 85, fig. 820.

¹⁷ ANI, Colecția Manuscrise, nr. 65 (*Condica Șcheiană*).

ascendenței dorite. La Cluj cercetările au fost făcute de către Mihailik, care nu a găsit dovada căutată.

Fig. 7. Genealogia familiei Sturdza, 1842

Fig. 8. Stema nobiliara rusă Gagarin-Sturdza

Radu Rosetti arăta cum Comisia, în lipsa unor necesare instrumente de control a informației documentare, a fost indusă în eroare de doi nemeși ardeleni, de origine română: Antonie și Francisc Boer de Nagy Berivoj, din Făgăraș. Aceștia posedau un document de la sfârșitul veacului XV, emis de Vlad Dracul, tatăl lui Țepeș vodă, în calitate de herțeg (*duce*) al Făgărașului. Ei au obținut o copie legalizată a actului, de la superiorul mănăstirii de la Cluj (*Conventul Cluj-Mănăstur*). În document a fost lăsat intenționat un spațiu, după numele „Ioan Vlad”, în care s-a adăugat ulterior numele de „Sturdza”; s-au operat și alte câteva modificări, analizate în detaliu de Radu Rosetti. Astfel meșteșugit, documentul a fost vândut domnului Moldovei pentru însemnata sumă de 800 galbeni¹⁸. Pe

¹⁸ Cristian Popișteanu, Dorin Matei, *op. cit.*, p. 132-133; Radu Rosetti, *Amintiri*, vol. I, Iași, 1922, p. 231-234; idem, *Despre chipul în care a fost alcătuită genealogia familiei Sturdza*, în „Adevărul literar și artistic”, nr. 477, din 26 ianuarie 1930, p. 4. Plecând de la acest fals documentar se putea lesne conchide, peste decenii, că în venele Sturdzeștilor curgea același sânge ca și în acelea ale „contelui Dracula”. Celebrul personaj literar avea să fie inventat însă de scriitorul irlandez Briam Stocker abia în 1897.

această bază, lucrările Comisiei, au fost tipărite în tipografia „Albina”, a lui Asachi sub titlul de *Genealogia familiei Sturza sau Turzo* (Iași, 1842)¹⁹ (Fig. 7).

Eforturile au fost reluate de Elena Sturdza, născută Ghica-Comănești, soția marelui vistiernic Alexandru (Alec) Sturdza. Aceasta spera să documenteze o origine mai veche și mai înaltă a familiei, precum și recunoașterea *titlului de conte*, („moștenit” de la Turzó). În 1847 a plecat la Viena, făcând apel la Curtea Imperială. În capitala Imperiului, cu toate relațiile pe care le avea acolo și cu toate sumele de bani pe care le-a pus în joc, nu a reușit să obțină ce dorea, Camera Heraldică neputând stabili nici o legătură documentară între familiile Turzó și Sturdza. Aceasta nu a împiedicat-o să folosească, până la moarte, titlul de „contesă de Turzó-Sturdza”²⁰. Mai mult chiar, Alec Sturdza, întemeiase la 1840, pe moșia sa, Găiceana de la ținutul Tecuci, un târg pe care l-a numit chiar *Turzo*. Eșecul acestui demers a determinat familia să renunțe la ideea descendenței din nobilimea maghiară și să își îndrepte cercetările spre alte zări.

*

La 1899, genealogistul Octav George Lecca, susținea *originea veche italiană* a Sturdeștilor. El vorbea de un *Sturza aut Sturzelius (comes)*, care era amintit, pe la începutul veacului XV, drept cancelar și ambasador al curții imperiale germane la dieta din Varșovia, folosind ca sursă cronică lui V. A. Ulianițki, apărută la Moscova, în 1881²¹. Reluând chestiunea, la 1911, același autor considera că strămoșii acestui neam au fost cei din familia Struzza sau Stroza, atestați încă din veacul XII²².

În lucrarea dedicată domniei lui Mihail Sturdza, Alexandru A. Sturdza a înlăturat din genealogia familiei pe contele Turzó, ca pe „o eroare lipsită de fundament”²³. Propunea, în schimb, un strămoș la fel de exotic, de origine gotică sau italiană: „contele Sturza, cavaler de Rhodos, care a luat parte la *Cruciata seniorilor* din secolul XIII; a murit și a fost înmormântat în insula Rhodos”. El se întreba dacă este același personaj cu voievodul Sturdza, cneaz de Banat, amintit în documente la 1242 și 1266 (Fig. 9). Pe lângă alte suspiciuni asupra veridicității celor afirmate, Radu Rosetti se întreba și „de la ce suveran a căpătat acel Sturdza titlul de *conte*, căci e știut că la acea vreme titlurile erau necunoscute și în Ungaria și în Polonia și în Rusia și la slavii de sud și la bizantini”²⁴.

Observăm o atitudine evazivă în discursul lui Alexandru A. Sturdza referitor la cruciada la care pretindea că a luat parte strămoșul său; în calitate de conte maghiar își putea însoți suveranul, pe regele Andrei II al Ungariei, în expediția din 1217, sau pe regele Ludovic, la 1246; o a treia posibilitate ar fi cruciada din 1270. „Cruciada seniorilor” însă, a fost numită cea din 1204, când cavalerii apuseni, în loc să elibereze Ierusalimul, au spoliat Bizanțul, împărțind Imperiul de Răsărit în mai multe regate latine și punând chiar un împărat latin pe tronul basileilor. De altfel, anul 1204 figurează, ca reper cronologic, și pe

¹⁹ Amedée Foras, *Genealogia familiei Sturdza sau Turzo*, cu arborul spiței și cu stema dreasă d’un adins comitat duple documente, cercetată de Ghenerealniceasca Obicinuita Adunare a Moldovei și întărită prin hrisov domnesc, Iași, Institutul Albinei, 1842; idem, *Généalogie de la maison princière et comitale de Sturdza du Turza*. Observation sur le nom, les titres, les charges, le blason, des familles noble alliées, Paris, 1904, un tabel, 3 ilustrații.

²⁰ Cristian Popișteanu, Dorin Matei, *op. cit.*, p. 133-134. Cătălina Opaschi, *Vistierniceasa Elena Sturdza și „une affaire de famille” la Viena (1847)*, în *AILAI*, XXX, 1993, p. 679-690. Vezi și Vasile Panopol, *Pe ulițele Iașului*, Ed. Mihai Sorin Rădulescu, București, Ed. Alfa, 2000, p. 127-128.

²¹ Octav George Lecca, *op. cit.*, p. 542.

²² Cristian Popișteanu, Dorin Matei, *op. cit.*, p. 134.

²³ *Ibidem*, p. 135.

²⁴ În „Adevărul literar și artistic”, 479, din 9 februarie 1930, p. 4.

sigiliul de cavaler reprodus pe fațada castelului, la care am făcut deja referire. În legătură cu acest episod istoric putea fi pusă și o prețioasă relictă capabilă să alimenteze memoria mitologică a familiei, păstrată în capela de la Miclăușeni și care putea trece drept suvenir legat de amintita Cruciadă. Este vorba despre o cruce mare de argint cu Sfântul Lemn, împodobită cu pietre prețioase (27 rubine, 12 smaralde, 28 diamante și 34 perle), purtând o inscripție de la împăratul Nikefor Focas, cu anul 964. S-a arătat însă că este vorba despre un fals târziu, de proveniență rusă, donat la 1848, de Alecu D. Sturdza bisericii familiei²⁵. Efortul financiar consistent făcut pentru a achiziționa o asemenea relictă poate fi pus și în legătură cu legenda genealogică și crucea din blazonul Sturzeștilor. Strămoșul întemeietor al neamului se jertfise tocmai pentru a elibera Sfântul Mormânt, locul unde se aflase Lemnul Adevăratei Cruci, de sub stăpânirea păgână. În exprimare heraldică, aceasta putea fi transpusă prin eliberarea crucii de aur din captivitatea năpârcii negre, simbolizând stăpânirea islamică asupra Ierusalimului.

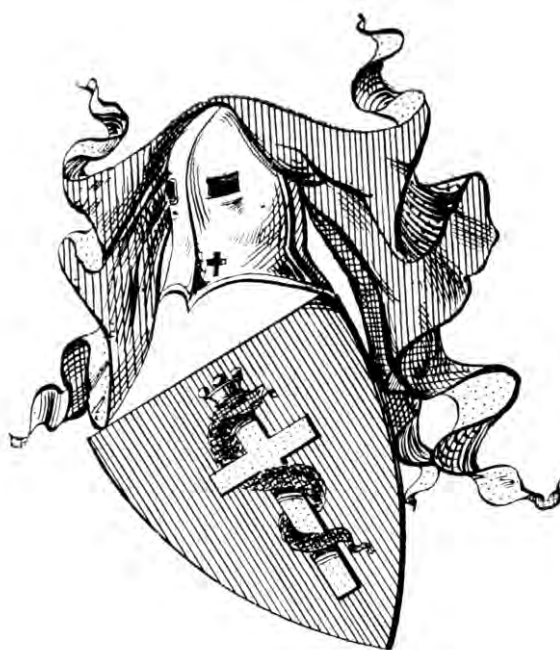

Fig. 9. Stema imaginată a contelui Sturdza, care ar fi participat la „Cruciada seniorilor” (sec. XIII) și al cărui mormânt s-ar afla în insula Rhodos

Existența unui mormânt al acestui strămoșului legendar în insula Rodos ține de o epocă diferită, sfârșitul secolului XIII, când se depuneau cele din urmă eforturi de către cavalerii creștini pentru a păstra controlul asupra Locurilor Sfinte. Aceasta ar presupune că un strămoș al Sturzeștilor a fost de confesiune catolică, deoarece numai așa putea să facă parte din Ordinul monahal al Cavalerilor Ospitalieri (Ioaniți)²⁶. Aceștia au reprezentat, multă vreme, cea mai însemnată forță militară din Palestina, fiind apărători ai Ierusalimului în fața cuceririi islamice. După căderea cetății Acra (1291), ultima posesiune creștină în

²⁵ Costin Merișca, *op. cit.*, p. 37-38.

²⁶ Pentru calaverii ioaniți (ospitalieri) vezi și Alain Demurger, *Cavalerii lui Christos. Ordinele religios-militare în Evul Mediu (sec. al XI-lea – al XVI-lea)*, traducere de Ovidiu Pecican, Chișinău-București, Ed. Cartier, 2003, 458 p. (vezi mai ales cap. XII, *Spiritul de corp. Semne și simboluri de apartenență*, în care autorul tratează despre veșminte, cruci și insigne, culori și forme ș.a.)

Țara Sfântă, Ordinul s-a refugiat în insula Cipru, iar în 1309 au dobândit insula Rodos, stabilindu-se aici pentru două secole²⁷. Deci numai după această dată un cavaler ospitalier putea să fie înhumat în amintita insulă. În 1552 turcii au cucerit Rodosul, ospitalierii refugiindu-se în insula Malta, schimbându-și și denumirea în Ordinul cavalerilor de Malta²⁸.

Pentru a fi admis în Ordinul Ioaniților orice candidat trebuia să facă dovada nobleței sale prin completarea unui scut heraldic cu stemele a opt înaintași nobili, iar pentru a accede spre funcții de conducere trebuia să poată completa un blazon cu 16 asemenea cartiere, ceea ce, desigur, nu era deloc ușor de îndeplinit²⁹.

Fig. 10. Conte Sturdzo, strămoșul legendar
(fațada de est)

Fig. 11. Înger susținând cadranul solar
(fațada de est)

Dacă parcurgem iconografia stucaturilor exterioare ale castelului, spre dreapta, în sensul invers al acelor de ceasornic, următoarea imagine reprezintă un *senior în majestate*. Acesta este un personaj încoronat, așezat solemn pe un jilț (ce nu e vizibil) și înveșmântat în faldurile unei elegante mantii. Pe genunchiul drept el sprijină o cruce, de mari dimensiuni, pe care o ține și cu brațul drept. Un șarpe având capul spre stânga heraldică,

²⁷ Cf. Pavel Chihaia, *Artă medievală*, vol. IV, București, 1998, capitolul *Rhodos, cetatea ideală* (p. 48-50), *Valetta, orașul ordinului Sfântului Ioan* (p. 51-58).

²⁸ Cf. Ovidiu Drîmba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 2, București, 1987, p. 562.

²⁹ Cf. Constantin Ittu, *Elite și putere în Europa heraldică a secolelor (XII-XV)*, Sibiu, 2004, p. 105, nota 8; vezi și G. M. Pierredon, *Istoria politică a Ordinului Suveran al Sfântului Ioan de Ierusalim (ordinul de Malta)*, București, 1993, p. 1-12.

este încolăcit pe cruce. De cealaltă parte, în mâna stângă, relaxată în jos, ține un pergament cu o inscripție încă lizibilă. Considerăm că acesta este strămoșul fondator al familiei, acel „conte Torzó”, într-o altă ipostază decât cea eroică, în armură. Nu este exclus ca textul de pe amintitul pergament să fie chiar deviza familiei: *UTROQUE CLARESCERE PULCHRUM* („Strălucește pretutindeni în mod deosebit”) (Fig. 10). Imaginea ar putea fi chiar cheia acestei devize, dar tâlcul ei deocamdată ne scapă. Mesajul ar fi că strămoșul fondator s-a ilustrat deopotrivă în credință ca și în vitejie, pe câmpul de luptă dar și în vreme de pace.

Pe peretele de răsărit al castelului întâlnim un înger, cu aripile coborâte, ce ține în dreptul pieptului un *cadran solar*, în formă de jumătate de disc; privirea îngerului se înalță spre cer (Fig. 12). În fiecare dimineață soarele își plimbă razele pe acest cadran, ca un perpetuu *memento* a faptelor de arme săvârșite de strămoșul fondator în Răsărit, la Locurile Sfinte. Ierusalimul nu era privit ca un punct geografic periferic, așa cum ar putea apărea astăzi. Existau *mapamonduri* desenate astfel încât în centru era reprezentat chiar orașul în care s-a jertfit Mântuitorul, ce continua să fie onorat ca un centru al Universului.

Fig. 12. Stema lui Alexandru Moruzi vodă de la Palatul domnesc din Iași

Fig. 13. Stema lui Mihail Sturdza, provenind de la Palatul domnesc din Iași

În spatele castelului este amplasată principala terasă, pe care se poate ajunge doar prin holul de la etaj. Ușa de acces este flancată de două mici scuturi heraldice în care cele două steme ale Sturdzeștilor, crucea cu șarpele și leul, sunt reprezentate separat. Colțurile terasei sunt străjuite de două sulite de turnir, sculptate în piatră, având la bază capete de lei³⁰ și pe care sunt înfășurați doi șerpi sturdzești. Terasa are perspectiva deschisă spre capela familiei, acolo unde se află și mormintele sturdzeștilor din această ramură. Ea reprezintă deci, o privire spre trecut, spre strămoși. Nu întâmplător, sub această terasă se află și arcadele de piatră sub care sunt adăpostite pietre de mormânt și pisanii, adunate în ceea ce s-a numit *Museum Familiarum*. Cea mai veche piesă de aici este piatra tombală a Irinei Bucium, prima soție a lui Ion Sturdza (m. 1725), cel dintâi membru al familiei care a locuit efectiv la Miclăușeni. Întâlnim aici, fapt surprinzător, și stema cu pisanie a Palatului domnesc de la Iași, ce fusese construit la 1806, de Alexandru vodă Moruzi³¹ (Fig. 13). Ea a fost desprinsă de pe vechea clădire fie cu ocazia restaurării palatului domnesc de către Mihail vodă Sturdza, la 1843, fie după incendiul din 1880, care a dus, în cele din urmă, la

³⁰ Este posibil ca aceste capete de lei să provină din stema insulei Samos, prin Maria, soția lui George Sturdza, care era fiica lui Ion Ghica, fost despot de Samos, după cum vom vedea.

³¹ Pentru acestea vezi Costin Merișca, *op. cit.*, p. 54-55.

decizia demantelării vechiului palat și construirea actualului Palat al Culturii. Piesa a fost adusă la Miclăușeni pe temeiul că Sturdzeștii de aici se considerau rude ale Moruzeștilor; faptul era real, chiar dacă înrudirea era mai îndepărtată. Această legătură de familie nu a mai ajuns să fie exprimată într-o formă heraldică pe fațadele castelului.

b. Vechea stemă a Sturzeștilor: crucea cu șarpele (1615)

Octav George Lecca arăta că „armele primitive ale familiei Sturdza erau: pe fundal roșu, o cruce latină de aur, încolăcită de un șarpe verde, cu o coroană de baron. Acest blazon se vede pe mormântul unui Sturdza cavaler de Rodos, îngropat în insula Rodos, cum și pe scrisorile patentate din Arhivele Vaticanului”³². Documentele invocate de autor nu știm să fi fost publicate, existența lor reală rămânând sub semnul întrebării. Ideea unui Sturdza, cavaler de Rodos a fost lansată după cum am văzut, de Alexandru A. C. Sturdza, în lucrarea sa din 1907. Ostrovul fortificat al ioanișilor păstrează și astăzi o generoasă zestre de steme, săpate în piatră, ce au aparținut foștilor cruciați. Nimeni nu a identificat însă printre acestea o stemă Sturdza. În plan simbolic, s-ar putea face o apropiere cu acest *Ordinul Suveran Militar Spitalicesc al Sfântului Ioan de Ierusalim, de Rodos, și de Malta*, știut fiind faptul că ioanișii aveau drept însemn o cruce latină albă (de argint), pe fond roșu³³. În cazul Sturdzeștilor, crucea este de aur. În privința asocierii celor două simboluri, se cunoaște o reprezentare a stemei orașului Siret, în care Sf. Ioan, patronul spiritual al urbei, ține în mână o cruce pe care este încolăcit un șarpe³⁴. Se cuvine să remarcăm că patronul orașului este același cu patronul Ordinului Cavalerilor Ioaniși³⁵.

Fig. 14. Vechea stemă Sturdza în mozaicul scărilor interioare de la Miclăușeni

³² Octav George Lecca, *op. cit.*, p. 550.

³³ Cf. Mioara Cremene, *Dicționar inițiativ al ordinilor cavalești*, București, 1998, nr. 179, p. 263-280.

³⁴ Traian Larionescu, *op. cit.*, vol. II, p. 136, nr. 1246.

³⁵ Întâmplător sau nu, primul Sturdza care a intrat în stăpânirea Miclăușenilor, la 1699, se numea Ioan (vezi Costin Merișca, *op. cit.*, p. 20), iar constructorul conacului de la 1755, de pe aceeași moșie, a fost tot un Ioan, fiul lui Sandu Sturdza (*ibidem*, p. 29).

O coincidență a istoriei îi aduce pe acești cavaleri catolici pe teritoriul Țării Românești, adică acolo de unde se pretindea că provenea falsul personaj Ioan Vlad Turzól! Prin cunoscuta *Diplomă a Cavalerilor Ioaniți*, dată de regele maghiar Bella IV, la 1247, aceștia erau îndemnați să se stabilească la hotarul Regatului Apostolic, acolo unde erau încheiate primele formațiuni statale românești. Nu se știe dacă invitația a produs consecințe istorice sau a rămas doar pe hârtie. Asemenea frânturi de informații, nesigure sau chiar contrafăcute, puteau să stimuleze imaginația unui heraldist ce ar fi avut sarcina de a zămisli o stemă cât mai prestigioasă pentru familia Sturdza. Astfel de tradiții neclare, legende familiale, au stat adesea la baza alcătuirii blazoanelor, fiind apreciate și în epocă, dar și astăzi, ca una din sursele de inspirație valabile.

Culoarea verde a șarpelui, precizată de Lecca, reprezintă smalțul heraldic rezervat în mod obișnuit reptilelor, fiind considerată chiar „culoarea naturală” a acestora. De culoare verde (cu greu obținută și deci special aleasă) este șarpele în stema reprezentată în mozaicul scării interioare a castelului de la Miclăușeni (Fig. 14).

În stemele mai vechi ale Sturdzeștilor, șarpele era însă *negru* și nu verde, după cum se poate observa pe stemele policrome de pe arborele genealogic al familiei, păstrat la Arhivele Naționale Iași³⁶ (Fig. 15). Coroana, pe care Lecca o descrie, ca fiind de baron, ar trebui reprezentată, potrivit canoanelor heraldicii, ca având câte o perlă mare în vârful fiecăreia din cele cinci raze³⁷.

Fig. 15. Vechea stema Sturdza pe arborele genealogic al familiei

Fig. 16. Stema familiei italiene Visconti

³⁶ ANI, Documente, P. 340/43, 44.

³⁷ Marcel Sturdza-Săucești, *op. cit.*, 1974, p. 111, 112 (fig. 24). Astfel este descrisă coroana de baron german, care avea opt raze (dintre care doar cinci sunt vizibile), fiecare cu câte o perlă mare în vârf. Cea de baron francez avea o înfățișare mai modestă: un cerc de aur în jurul căruia se încolăcea un șirag de perle. O asemenea coroană (însoțită de monogramă) este reprezentată la Miclăușeni pe poarta grilajului de metal a cimitirului din jurul capelei.

Tradiția care situează în nordul Italiei originea familiei Sturdza permite o analogie cu celebra stemă de cruciat a ducilor de Milano, din familia Visconti: „Pe blazonul său se vede un mare șarpe înghițind un sarazin stacojiu. Această compoziție armorială datează din anul 1283, evocând o faptă eroică a lui Ottone Visconti, care, plecat în Cruciadă, a ucis în luptă, sub zidurile Ierusalimului pe un rege sarazin, care purta un coif surmontat de o viperă”³⁸ (Fig. 16). Stema rămasă în atenția contemporanilor prin preluarea sa ca marcă a mașinilor Alfa-Romeo, unde este însoțită, în cartierul secund, de Crucea Sfântului Gheorghe (roșie pe argint).

În afara coincidențelor arătate, cele două steme au deci în comun faptul că au fost puse în legătură cu eforturile cavalerești din vremea Cruciadelor. În cazul stemei Sturzeștilor, credem însă că sursa ar putea fi și de inspirație mai recentă.

*

Cea mai veche imagine a stemei sturdzești este amprenta sigilară din 1615, aparținând lui Gavriil Sturdza. Acesta este cunoscut ca participant la fronda boierilor împotriva lui Ștefan vodă Tomșa. Dacă un alt membru al familiei, Bărboi vornicul, a fost tras în țeapă la Iași, Gavriil avea să fie decapitat la ieșirea din Moldova a domnului mazilit, chiar în noiembrie același an. Trupul său a fost aruncat în apa Siretului, lângă Focșani, iar inelul sigilar a avut, probabil, aceeași soartă. Pe amprenta sigilară, aplicată în fum, se distinge, cu dificultate, crucea cu șarpele³⁹ (Fig. 17). Este semnalat și un sigiliu mai vechi, aparținând lui Ion Sturdza pârcălab de Hotin, pe un act de la 1547, dar nu știm să fi fost publicată nici o imagine a acestuia⁴⁰. Ștefan S. Gorovei făcea observația că stema sigilară a lui Gavriil Sturdza este timbrată de un vultur. Este vorba de o augmentare cu vulturul de argint polonez, ca o concesiune regală, ce presupunea deținerea „indigenatului” polon de către posesor, chiar dacă el nu apare pe listele cunoscute ale străinilor care se bucurau de acest privilegiu⁴¹. Acest prestigios element heraldic, cu sensul arătat, nu este întâlnit pe stemele palatului de la Miclăușeni. Probabil că el a fost înțeles (interpretat) ca *panaș cu trei pene de struț*, așa cum apare pe stemele de pe fațada clădirii.

³⁸ Nicolae Vatamanu, «Șarpele de aramă» (Numeri XXI) în *numismatică și istoria medicinei*, în „Studii teologice”, seria a II-a, an XXVII, nr. 3-4, martie-aprilie 1975, p. 295.

³⁹ Alexandru A. C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza*, Paris, 1907, planșa II (dupăp. 172), fig. 43. Este interesant de remarcat faptul că stăpânitorii anteriori ai moșiei Miclăușeni, familia Prăjescu, aveau ca stemă tot o cruce, având brațul superior terminat în săgeată.

⁴⁰ Ștefan S. Gorovei, *Addenda et corrigenda*, nr. 8, *La genealogia și heraldica familiei Sturdza*. Este semnalată o scrisoare din 1908, a lui Ioan Bogdan către Ion Bianu, în care se spunea „Am găsit într-un act de la 1547, pecetea, foarte bine păstrată a lui Sturdza postelnicul” (din păcate, stema nu este descrisă), arătându-se că această mărturie nu intrase, anterior, în circuitul științific. Autorul articolului observă faptul că Ion Sturdza fusese postelnic în 1540, pe când la anul emiterii documentului acesta era pârcălab de Hotin.

⁴¹ Idem, *Steme moldovenești augmentate în Polonia*, în *ArbGen*, 1995, nr. 1-2, p. 313; Idem, *Familii boierești române cu multiplă legitimare nobiliară*, în *ArbGen*, 1996, nr. 3-4, p. 223-236 (este relevantă dubla legitimare a nobilității familiei Sturdza, în Ardeal și în Rusia); Constantin Rezachevici, *Privilegiile de indigenat polon acordate locuitorilor Țărilor Române*, în *RI*, XXVIII, 1975, nr. 7, p. 1095-1098; Idem, *Indigenatul polon – o formă însemnată de integrare a nobilimii românești în cea europeană*, în *ArbGen*, 1996, nr. 3-4, p. 205-216; Costin Feneșan, *Diplome de indigenat polon ale boierilor moldoveni Grigore Hăbășescu și Gheorghe Hăjdău*, în *ArbGen*, IV (IX), 1997, nr. 3-4, p. 93-107.

Fig. 17. Cea mai veche imagine sigilară a stemei familiei Sturdza (1615)
(desen din Condica Șcheiană, ANI)

Fig. 18. Pestthaler Boemia 1528

Despre originea asocierii crucii cu șarpele a scris cândva Nicolae Vatamanu, în studiul său despre *Șarpele de aramă*⁴². Nefiind preocupat de heraldică, autorul nu a urmărit să facă o legătură între simbolul biblic și stema Sturdzeștilor. El arăta că sursa de inspirație este un episod vetreo-testamentar, din cartea *Numeri* 21.8. După fuga din Egipt și nesfârșita rătăcire prin deșert, înainte de a ajunge la Marea Roșie, poporul evreu și-a pierdut răbdarea și încrederea, răzvrătindu-se împotriva conducătorului Moise și, implicit, a lui Dumnezeu. Ca pedeapsă, Iahve a trimis asupra lor șerpi veninoși, făcând să moară „o

⁴² Nicolae Vatamanu, *op. cit.*, p. 290-296. Pentru acest simbol vezi și Cătălina Opaschi, *Secretarul domnesc Panaiotaki Kodrița și sigiliul său*, în *Muzeul Național*, XIV, 2002, p. 2002, p. 98-127 (cu 3 foto). Sigiliul dregătorului arătat datează din 1781.

mulțime de popor din fiii lui Israel”. Atunci evreii și-au recunoscut greșeala necredinței și l-au implorat pe Moise să se roage lui Dumnezeu pentru ridicarea acestei pedepse. Domnul l-a învățat pe Moise cum să facă un *șarpe de aramă* pe care să îl puie pe un stâlp; cei mușcați de șerpi, era suficient să privească acest șarpe de leac pentru a se vindeca⁴³ (Fig. 18).

Acestui episod biblic i-au fost asociate și epidemiile de ciumă neagră care au bântuit Europa începând cu cea din 1348-1350, atingând și teritoriul extracarpatic românesc. Au fost bătute atunci, ca și în secolul XVI, monede având pe ele reprezentarea șarpelui de aramă („pestthalerii”, sau talerii de pe vremea pestei), după cum au fost puse în circulație și diverse medalioane metalice purtătoare ale acestui simbol. Dintre medaliile-amuletă care au reținut atenția, demnă de amintit este aceea a medicului renascentist Parcellus, care are pe ea inscripția „Contra Pestem”. Șarpele era figurat cel mai adesea înfășurat pe o cruce de formă latină sau în formă de „T” („tau” egiptean), după cum se vede din reprezentările ce însoțesc studiul amintit. Aceste obiecte au fost purtate ca amulete protectoare împotriva flagelului ciumei, mai ales în Occident, dar probabil și la noi. Un asemenea medalion sau monedă (transformată eventual în medalion sau sigiliu) s-a putut păstra și în familia Sturdza, căpătând o valoare afectivă. Ulterior reprezentarea respectivă a putut fi considerată drept un vechi însemn de familie și transformat, prin liberă adopție (asumpțiune) în *stema a Sturdzeștilor*, apărând ca atare, la 1614, în sigiliul lui Gavriil Sturdza, ca blazon recunoscut și întărit de regele Poloniei.

Se pare că Sturdzeștii din epoca modernă nu cunoșteau această posibilă analogie cu legenda biblică; altfel se găsea o modalitate de a sublinia că nu este vorba de un șarpe oarecare (verde sau negru) ci de „Șarpele de aramă”, prin redarea acestuia în smalt roșu, ce ar fi putut simboliza foarte bine amintitul metal. În acest caz, scutul stemei ar fi trebuit să fie de aur sau argint.

Cele mai vechi mărturii de heraldică se rezumă, adesea, la sigiliile păstrate în familie. În mod curent la noi, acestea nu au precizate culorile prin codul de hașuri. Acest fapt a făcut ca, în epoca modernă, majoritatea să fie reproduse pe câmp de azur, după modelul francez, uniformizându-se. Este și cazul unor steme sturdzești reproduse în armorialul lui Traian Larionescu, în cazul cărora este indicat câmpul de culoare azurie în loc de roșu, fără să cunoaștem rațiunea acestui fapt⁴⁴. Smaltul scutului este tratat adesea ca un element secundar, fără mare însemnătate, devenind o problemă de gust al comanditarului șipierzându-și semnificația inițială.

Costin Merișca semna un catastif-testament de la 1737, „pecetluit cu trei peceti de ceară neagră, bine conservate (descrise în *Condica Șcheiană*, la p. 11)”. Autorul atribuia aceste sigilii, purtătoare de steme heraldice, lui Ioan Sturdza, fiul lui Chiriac Sturdza⁴⁵ (Fig. 19 a, b, c).

⁴³ Păstrat în Templu, șarpele de aramă a devenit obiectul unui cult superstițios; de aceea regele Ezechia a poruncit să fie distrus (2R, 18.4). Iisus a vorbit despre apropiata sa răstignire comparându-se cu șarpele de aramă, care-i mântuiește pe cei însuflețiți de credință (In, 3, 14-15) (cf. Danielle Fouilloux, ș.a., *Dicționar cultural al Bibliei*, Ed. Nemira, 1998, p. 206).

⁴⁴ Traian Larionescu, *op. cit.*, vol. I- II, nr. 901, 1142; smalturile indicate de autor, prin hașuri, sunt: în scut de azur, crucea de aur, amplasată pe trei coline de argint, șarpele fiind de culoare neagră.

⁴⁵ Costin Merișca, *op. cit.*, p. 119.

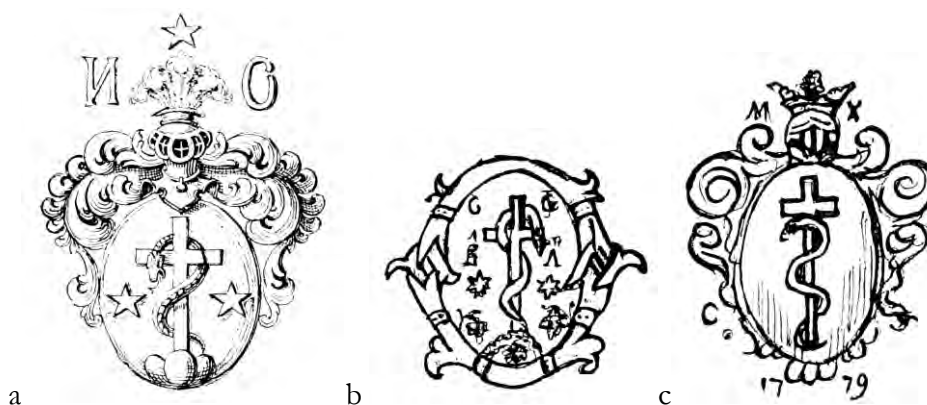

Fig. 19. Sigilii sturdzeșii din secolul XVIII (Condica Șcheiană)

Se mai poate remarca un fapt de detaliu: uneori șarpele din stemă ia forma literei „S”, transformându-se într-o monogramă *sui generis* a familiei Sturdza.

Potrivit arborelui genealogic al Sturdzeștilor, păstrat în Arhivele ieșene, generațiile anterioare anului 1679 au folosit această stemă simplă. După această dată, s-ar fi adăugat și leul sturdzesc. În realitate, se poate constata că în veacul XVIII reprezentanții familiei au folosit, *doar stema cu șarpele* ignorând, în fapt, stema mai recentă!

c. Blazonul conferit de Mihail Apaffy: leul cu spadă (1679)

Un personaj-cheie în istoria familiei a fost Ilie Sturdza, cel care a refuzat tronul Moldovei. Se știe că, după asediul eșuat al cetății Camenița (1672), sultanul Mahomed IV l-a mazilit pe Gheorghe Duca vodă, cerând boierilor să propună un alt domn. Aceștia voiau să-l aleagă pe logofătul Ilie Sturdza, dregător de seamă, stăpânul unei averi însemnate, care mai prezenta și avantajul de a nu avea urmași, neputând fonda o dinastie, care să aibă tendința de a monopoliza tronul țării⁴⁶. Înțeleptul boier, văzând prea bine cât de periculoasă putea deveni calitatea de domn în acele vremuri tulburi, a refuzat cu hotărâre propunerea, amenințând pe boieri că, dacă îl vor alege pe el domn, prima poruncă va fi să îi decapiteze pe ei. În cele din urmă a fost ales domn Ștefan Petriceicu, fratele soției lui Ilie Sturdza, care a avut, într-adevăr, parte de o domnie fragmentată și încercată de multe primejdii.

Refugiat în Transilvania, Ilie Sturdza a obținut probabil pentru anumite servicii aduse principelui Mihail Apaffy, privilegiul de indigenat ardelean, însoțit de o diplomă de recunoaștere a nobilității, redactată în limba latină, care era însoțită și de un blazon, fie recunoscut, fie conferit cu această ocazie (24 februarie 1679). Protejat de acest document, Ilie Sturdza s-a întors iar în Moldova, unde, într-adevăr, Gheorghe Duca nu a îndrăznit să se atingă de el.

⁴⁶ Semnificative sunt, totuși, înruderile domnești realizate de copiii lui Matei Sturdza: Ilie Sturdza avea ca soție pe Safta, sora lui Ștefan Petriceicu viitorul domn; Toderășco era căsătorit cu sora lui Gheorghe Ștefan vodă; sora lor, Maria Sturdza, a fost doamna lui Grigore Ghica vodă. Chiar și fratele mai mare, Chiriac Sturdza, era căsătorit cu Alexandra Prăjescu, aparținătoare de acel neam boieresc ce a transmis, prin femei, drepturile legitime la tronul Moldovei, în secolul XVII.

Diploma originală nu a mai ajuns până la noi. Se cunosc două copii, una din 1795, legalizată la Cernăuți⁴⁷, și alta la Iași, în 10 ianuarie 1843, păstrată la Arhivele Naționale Iași⁴⁸. Iată fragmentul în care este descris blazonul ce fusese pictat pe pergamentul original:

„*Scutum verum militare, coelestini coloris, in cujus campo sive area, leo quidam integer fulvus, anterioribus, pedibus in altum elevatis, sursum tendenti simili, cujus desuper capiti aurea corona imminere, in dextro vero pede partis anterioris ensem nudum oliva ramulis circumvolutum, firmiter tenere visitur, caracterizata superne epigraphe: UTRIQUE CLARESCERE PULCHRUM*”⁴⁹. Adică, în tălmăcirea domnului Costin Feneșan: „scut militar de culoare albastră, în al cărui câmp sau suprafață se înfățișează un leu întreg, cu picioarele din față ridicate în sus; pe capul lui se zărește o coroană de aur, iar apoi se vede cum ține cu piciorul drept, în partea din față, o sabie scoasă din teacă, care este înconjurată în partea de sus de ramurile înclinate, fiind împodobită cu legenda: „*Vrednic să strălucească de ambele părți*”. Descrierea, făcută în limbajul tehnic al heraldicii, este de mare folos, ea permițând o redesenare exactă a acesteia chiar dacă imaginea sa nu s-a păstrat și pe un izvod iconografic.

Comisia de la 1841, pentru a argumenta identitatea dintre familiile Turzó și Sturdza, compară și cele două steme, trăgând prea ușor concluzii favorabile. Blazonul Turzó era un scut tripartit având „în partea de sus, o jumătate de leu încoronat, spre dreapta, întins ca spre alergare, cu limba scoasă și cu coada cârligată, iar în partea de jos se afla alături doi trandafiri, iar al treilea (trandafir) la mijloc, sub dâșii; preste aceste din coroană asemenea se vede un leu”⁵⁰. Leul este însă cea mai frecventă piesă heraldică, regăsindu-se în 15 % din stemele medievale occidentale, după cum s-a constatat, la mare distanță de orice altă mobilă⁵¹. În aceste condiții, coincidențele nu sunt o raritate.

⁴⁷ A fost reprodușă de Alexandru A. C. Sturdza, în lucrarea sa *Règne de Michael Sturdza, prince régnant de Moldavie (1834-1849)*, Paris, Librairie Plon, 1906, p. 170-172 (în limba latină); mai nou, diploma a fost tipărită și de Marcel Sturdza-Săucești și Ștefan Hurmuzaki, cu ocazia publicării unor documente privitoare la domnia lui Ioan Sandu Sturdza, tot fără traducere, după exemplarul aflat în colecția celui dintâi (în *Revista Arhivelor*, 1972, nr. 4, p. 619-620). Textul are însă unele diferențe față de cel reproduș mai sus: “In signum autem hujusmodi verae et perfectae Nobilitatis eorum, haec Arma seu Nobilitatis insignia: -scutum videlicet militare caelestini coloris, in cujus campo sive area Leo quidam integer fulvus anterioribus pedibus, in altum elevatis sursum tendenti similis cui desuper capiti aurea corona imminet, in dextro vero pede pars anterior ensem nudum olivae ramulis circumvolutum tenere videtur, caracterizata superne epigraphe: – Utroque clarescere pulchrum”.

⁴⁸ ANI, Colecția Documente, P. 340/44 (copie din 4 iulie 1840, pergament, 55x72 cm), text latin, miniatură cu blazon. Aceasta a fost amintită și de Sever Zotta, director al arhivelor, în articolul *O diplomă de nobil transilvan pentru un boier din Moldova*, în *Omagiu profesorului I. Lupăș* (București, 1943, p. 879; și extras). Autorul se ocupă în special de diplomele acordate de Mihai Apaffy familiilor moldovenești Gore-Leoa și Buhuș. El făcea și precizarea că diploma a fost legalizată de Consulatul Austriac din Iași, iar semnătura Zotta aflată pe document aparținea unui frate al bunicului său, aflat în serviciul Austriei, în capitala Moldovei.

⁴⁹ Alexandru A. C. Sturdza, *Règne de Michael Sturdza*, p. 171. Conținutul stemei îi era familiar lui Alexandru S. Sturdza, la 1840, care o descrie în epistola sa către Mihail Sturdza, ca pe o stemă cunoscută de toate ramurile familiei: „le lion porte-glaive avec la branche d’olivier et la devise connue” (p. 186).

⁵⁰ Radu Rosetti, în „Adevărul literar și artistic”, nr. 478, 2 februarie 1930, p. 4. Descrierea nu este prea clară. E dificil de înțeles dacă leul care iese din coroană se află pe scut sau deasupra acestuia, în „creștetul” stemei.

⁵¹ Michel Pastoureau, *O istorie simbolică a Evului Mediu occidental*, trad. de Em. Galaicu-Păun, Ed. Cartier, București, 2004, p. 54 (vezi și capitolul *Consacrarea leului*, p. 51-69).

Fig. 20. „Stema” familiei Sturdza de pe copia diplomei de înnobilare, 1840 (ANI)

Am arătat deja că în Arhivele ieșene se găsește un sul de pergament ce reprezintă o copie legalizată, de pe la 1840, a diplomei sturdzești⁵². Documentul păstrează și o „stemă”, dar care nu este reproducerea fidelă a celei originale (deși în textul latin se află descrierea aceleia), în toate detaliile. Tratarea heraldică a fost înlocuită cu o abordare pur decorativă. Stema nu este așezată pe un scut, ci inclusă într-un cartuș baroc, în care până și coroana ce constituia timbrul este abia sugerată de decorațiuni vegetale; culoarea câmpului nu este de azur, ci verde. Leul sturdzesc, zugrăvit cu aur, este reprezentat în poziție bipedă, cu sabia ridicată și purtând coroană; orientarea sa este însă „necanonică”, spre stânga heraldică; lipsește și ramura de măslin ce însoțea sabia. Deviza familiei nu a fost scrisă pe uzuala eșarfă, ci pe trei dintre cele patru laturi ale chenarului care încadrează „stema” (Fig. 20). Este surprinzător dezinteresul comanditarului pentru heraldică, în acest caz, știut fiind că Mihail Sturdza a acordat, în general, mare atenție acestor chestiuni.

Alexandru A.C. Sturdza și Octav George Lecca susțineau că cel de-al doilea blazon al familiei Sturdza, leul înarmat cu o sabie, a fost „dat de Appafi voievodul Ardealului, prin procurația imperială a împăratului german Leopold I, *pentru șapte glorioase de războaie în timpul apărării Vienei*. E de azur cu un leu de aur în picioare, coroană de duce, armat de o spadă înconjurată cu o ramură de măslin. Aceste arme, cu titlu de principe al Sf. Imperiu, ca și deviza heraldică: *Utroque clarescere pulchrum*, au fost date de împăratul Leopold lui Ilie Sturdza slugerul, de la 1670”⁵³. Asediul Vienei a avut însă loc în 1683⁵⁴; Chiriac Sturdza

⁵² ANI, Documente, P. 340/43.

⁵³ Octav George Lecca, *op. cit.*, p. 550. Pentru pretinsa stemă conferită Sturdzeștilor de împăratul Leopold I, pentru participarea acestora la bătălia de la Viena vezi Marcel Sturdza-Săucești, *Die Brüder Sturdza im Polonischen Heer vor Wien 1683*, în „Adler”, Viena, XXIII, 1973, ian.-mart., p. 221-224 (cu patru ilustrații).

murise cu un an mai devreme, 1682, iar Ilie Sturdza, fratele mai mare, avea o vârstă la care nu știm dacă își mai permite participarea la o campanie militară.

Leul. Se admite că originea leului heraldic este în Orientul Cruciadelor⁵⁵. Acest animal era considerat a fi un simbol al autorității regale, dar putea fi întâlnit și în stemele unor personaje de rang mai puțin înalt. Circula, încă din veacul XIV, butada potrivit căreia „Cine nu are armerii, poartă un leu”. Totuși, încă din secolul anterior, scutul înfățișând *un leu* devenise, în scrierile cavalești occidentale, stema stereotipă a eroului creștin, în vreme ce pentru combatantul păgân simbolul convențional era *dragonul* (balaurul)⁵⁶. Treptat, leul a fost investit și cu o însemnată dimensiune christologică.

Leul este o mobilă heraldică dintre cele mai frecvente, în diversele sale ipostaze. Leul rampant, ținând o sabie ridicată, apărea în blazonul mai multor familii boierești din Moldova. Familiile Bogdan, Calmuțchi, Vârnav, Aristarchi, sunt câteva din exemplele cele mai cunoscute⁵⁷. Principii Transilvaniei au conferit și ei blazoane cu această reprezentare⁵⁸. În cazul familiei Aslan, leul poartă chiar și o ramură de măslin, dar în laba stângă. Caracteristic familiei Sturdza este faptul că cele două mobile sunt îmbinate, ramura de măslin șerpuind pe lama spadei⁵⁹.

În vechile armoriale, întâlnim și câteva steme în care este înfățișată doar spada împodobită cu ramura de măslin. Câte un braț, uneori protejat de armură (*dextroșeră*), ținând cele două simboluri asociate aflăm în stemele familiei Beller, Oros⁶⁰ și Literatti⁶¹. Uneori ramura de măslin este înlocuită de un șarpe, încolăcit, de asemenea, de-a lungulspadei⁶².

Trebuie să remarcăm faptul că atât Ioniță Sandu Sturdza cât și Mihail Sturdza, în calitate de domni, au folosit numai stema cu leul, pe care au asociind-o stemei Moldovei⁶³, ignorând vechea stemă cu șarpele. Din zestrea heraldică a familiei, desigur leul, animalul

⁵⁴ C. Rezachevici, „*Steagurile românești*” din oastea lui Jan Sobieski în campania pentru eliberarea Vienei (1683) după un nou izvod polon, în volumul colectiv *Românii și asediul Vienei (1683). Culegere de studii*, 1983, București, p. 35-52 (Ileana Căzan, *op. cit.*, p. 81-82).

⁵⁵ Bestiarele medievale atribuiau leului calități fabuloase, care să justifice proclamarea sa drept simbol al forței, inteligenței, purității, vigilenței și chiar al vieții. „Legenda medievală, cu o puternică încărcătură mitică orientală, afirmă că leul este regele animalelor pentru că trăiește în munți nestrăbătuți de pas de om și nici un vânător nu ar putea să se apropie de el pentru că își șterge urmele cu coada. Se credea că acest animal doarme cu ochii deschiși, veghind neconținut, din poruncă divină, asupra lumii. Leul era însuși simbolul vieții, pentru că, spune mitul, leoaica solitară naște pui morți, pe care îi „învie” în cea de-a treia zi prin suflul și răgetul ei dătător de viață”.

⁵⁶ Michel Pastoureau, *op. cit.*, p. 55, 56-57.

⁵⁷ Vezi Traian Larionescu, *op. cit.*, vol. I- II, nr. 118, 208, 209, 428 ș.a. La nr. 1166 este reprodusă o stemă atribuită familiei Bogdan, în care sabia leului este împodobită cu o ramură de măslin. Credem că este o greșeală, stema aparținând de fapt familiei Sturdza.

⁵⁸ Vezi Victor baron de Coroianu, *Familii nobile din Transilvania. Aristocrația rurală a Maramureșului și Făgărașului. Diplome și blazoane*, Ed. Gutinul, Baia Mare, 2001, p. 115, 115, 122, 132 (Paladi!), 133, 138.

⁵⁹ *Ibidem*, vol. I, nr. 404-407, vol. II, planșa H (132), fig. 4-6. La nr. 67 și 403 întâlnim aceeași ramură de măslin șerpuind de-a lungul unei săgeți; stema, datată în secolul XIV (!), este atribuită de autor, nu știm pe ce bază, tot familiei Sturdza.

⁶⁰ Traian Larionescu, *op. cit.*, nr. 196 (stemă de alianță), 953.

⁶¹ Victor baron de Coroianu, *op. cit.*, p. 121, 130.

⁶² Traian Larionescu, *op. cit.*, nr. 1115 (Farcaș);

⁶³ Cf. Tudor-Radu Tiron, *Despre dreptul la stemă al familiilor boierești din Moldova și Țara Românească*, în vol. *In honorem Gabriel Ștrempel*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2006, p. 759-760.

regal, era simbolul cel mai potrivit pentru a fi purtat de cei doi ca principii al Moldovei⁶⁴. Poate că ei au văzut în această stemă, conferită la 1679, chiar o predestinare a familiei lor de a accede la tron.

Leul sturdzesc se bucură de o reprezentare monumentală într-un loc public din vechea capitală a Moldovei, deși e acoperit astăzi de anonimat. Este vorba despre *Obeliscul leilor* din Grădina Copou, primul monument de for public din Principatele Române (ridicat la 1842, în domnia lui Mihail Sturdza). La o privire atentă, observăm că cei patru „lei coloși” (descriși cândva și ca „bronzați”), pe spatele cărora se sprijină obeliscul, au caracteristica din stema Sturdzeștilor: țin în labelle anterioare câte o spadă pe care este înfășurată ghirlanda din frunze de măslin⁶⁵ (Fig. 21). Postura lor este asemănătoare cu aceea a leului de pe mormântul lui George A. Sturdza de la Miclăușeni (cu diferența că acesta ține între labelle anterioare crucea cu șarpele în locul spadei) (Fig. 22).

Fig. 21. Leul cu atributele familiei Sturdza. „Obeliscul Leilor” din Grădina Copou-Iași (1842)

⁶⁴ Pentru stemele domnilor Ioan Sandu Sturdza și Mihail Sturdza, vezi Dan Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Brăila, Ed. Istros, 2005, p. 220-225, 243.

⁶⁵ Sorin Iftimi, *Iași în bronz și marmură. Memoria statuielor (I)*, în *Xenopoliana*, XI, 2003, 3-4, p. 180.

Fig. 22. Leul de pe mormântul lui George Sturdza de la Miclăușeni (1909)

d. Blazonul combinat: reunirea celor două tradiții

În limba clasică a heraldicii, descrierea stemei, după toate regulile artei, arată după cum urmează: „*mi-parti de gueules à une croix latine d'or enroulé d'une guivre de sable couronnée et d'azur à un lion issant d'or couronné, armé et lampasse de gueules, tourné à dextre et brandissant de la dextre un glaive d'argent enroulé d'un rameau d'olivier de sinople. L'écu est surmonté d'un heaume portant couronne ducale et trois panaches blancs; il est orné de la devise latine: UTRIQUE CLARESCERE PULCHRUM*”⁶⁶.

Iată cum sună aceeași descriere a blazonului sturdzesc, în redactarea Comisiei genealogice și heraldice coordonate de Gh. Asachi, constituită din porunca domnitorului Mihail Sturdza la 1842, păstrând parfumul arhaic al aceluia secol— „Armele sau Stema familiei Sturza, precum se văd și în Arborul Genealogic, sunt (...) următoarele: un scut preste care sunt așezate zeaua și coiful coronat și cu trii pene împodobit, împregiurat de semne eraldice, a căruia basă, scobită fiind de amândouă părțile, la mijloc rămâne ascuțită. Acest scut se împarte prin o linie de sus în gios în două părți, din care cea dreaptă are câmpu porfiriu, cea stângă azur (ceriu-albastru). În partea cea dreaptă se înfășoază o cruce de aur

⁶⁶ Alexandru A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 156. Reproducem și interpretarea dată de heraldistul Jean I. Mănescu devizei care însoțește stema Sturdzeștilor: „Il est beau de s'illustrer dans l'une comme dans l'autre», dans la guerre comme dans la paix symbolisées par l'épée et le rameau d'olivier constituant ensemble le «corps» de la devise. L'âme de la devise, son expression verbale, devant (selon le texte des lettres-patentes) figurer à l'intérieur de l'écu, la rendra inintelligible dès que le symbolisme de l'écu deviendra binaire, le lion des Sturdza de avant en cédant la moitié, d'abord aux armes des voivodes Jean Sandu (1822), et Michel (1834), puis aux armes anciennes de la famille (dans celles de tous les Sturdza, depuis 1842). Lectures possibles alors: Il est beau de s'illustrer dans les affaires de l'Etat dans celles de la famille (premier cas), dans la médecine (le serpent d'airain était par excellence un symbole de salut) et l'art militaire (second cas). La traduction de feu Marcel Sturdza-Săucești (*Heraldica. Tratat tehnic*, București, 1974, p. 124): «Brille partout d'une manière spéciale» est aberrante et prouve que l'auteur, qui en usait d'ailleurs lui-même (armes personnelles, idem, à l'intérieur de la couverture), n'y avait rien compris” (*Les armoires des Principautés roumaines à la veille de leur union (1834-1858)*, în *RRH*, XXVIII, 1989, nr. 3, p. 312, nota 40).

încoronată, asupra căreia este învâltucit un șarpe negru, iar în partea cea din stânga a scutului se vede un leu plăvan încoronat, stând în picioare, cu coada înarcată și ținând în ghearele piciorului dinainte o spadă goală înfășurată cu ramuri de măslin, iar sub scut este o cordea cu epigraful ce au înscriserea latinească: *Utroque clarescere pulchrum*⁶⁷ (Fig. 23-25).

Fig. 23. Stema familiei Sturdza, în pisania pictată a castelului de la Miclăușeni

Fig. 24. Stema Sturdza după Alexandru A. D. Sturdza

Fig. 25. Stema familiei după *Genelogia familiei Sturdza* (Iași, 1842)

Dincolo de zâmbetul pe care ni-l trezește lectura acestor rânduri, descrierea lui Asachi este interesantă și ca încercare de a găsi echivalențe românești la terminologia clasică, de a crea un vocabular heraldic în limba română. Această variantă a stemei (în care crucea este încoronată și nu șarpele) se regăsește pe monumentul funerar al lui Alecu D. Sturdza, din 1848, realizat în stil gotic, la München, de către Metzger, și amplasat după 1851, la vest de capela de la Miclăușeni, în afara incintei cimitirului⁶⁸. O particularitate este

⁶⁷ *Ibidem*, p. 184.

⁶⁸ Vezi Costin Merișca, *Castelul de la Miclăușeni*, p. 58.

și faptul că ramura de măslin nu înfășoară spada, ci e reprezentată paralel cu aceasta⁶⁹ (Fig. 26). Stema de pe monument este mai veche cu jumătate de secol decât cele de pe fațadele palatului.

Fig. 26. Stema de pe monumentul funerar al lui Alexandru Sturdza (1848): vedere generală (a) și detaliu (b)

O altă sugestie privitoare la stemele Sturdzeștilor, care merită a fi consemnată, este posibilitatea ca cele două steme ale familiei, deși par diferite, să aibă, de fapt, o origine comună: imaginea unui șarpe încolăcit pe o cruce latină se aseamănă cu aceea a unei ramuri de măslin înfășurate pe o spadă; culoarea verde este, în principiu, comună pentru ramura de măslin și pentru șarpe, după cum am arătat.

II. Steme privitoare la înrudirile familiei Sturdza

Cel mai mare interes, din perspectivă heraldică, îl prezintă fațada pe care se desfășoară stemele ce ilustrează înrudirile familiei Sturdza de la Miclăușeni. Ele pot fi descifrate doar având în față un arbore genealogic al acestei familii. Observăm astfel că stemele se referă la generațiile recente ale Sturdzeștilor. Cronologic, discursul heraldic este limitat de memoria afectivă a comanditarului, care cobora până la generația bunicilor.

În centrul construcției heraldice întâlnim însă o altă reprezentare a strămoșului mitic al Sturdzeștilor, ce face pandant cu cea de pe partea opusă a clădirii, descrisă la început (Fig. 27). Într-un chenar dreptunghiular, încărcat cu decorațiuni de factură gotică, este înfățișat personajul amintit, în armură completă (al cărei stil nu este potrivit cu epoca invocată).

⁶⁹ Această variantă grafică pare a fi mai explicită în privința devizei familiei: strălucește deopotrivă pe timp de pace sau de război.

Fig. 27. Strămoșul mitic al familiei Sturdza

Cavalerul este înfățișat îngenunchind⁷⁰ (pe genunchiul drept), sub o jumătate de arcatură cu ornamente gotice (poate în fața Sfântului Mormânt de la Ierusalim); se distinge pavimentul, în tablă de șah. Coiful de oțel, având viziera coborâtă, este încoronat cu o coroană deschisă, din care se înalță un panaș alcătuit din trei pene de struț. Din el coboară lambrechini vegetali (stilizați în manieră heraldică). Mâna dreaptă, coborâtă, ține o spadă cu gardă în formă de cruce, precum cele ale cavalerilor cruciați. În brațul stâng are o sulică (*hampă*) în vârful căreia flutură flamura unui gonfalon, ce se desfășoară în falduri, terminându-se într-un canaf (ciucure). Pe flamură se observă o stemă: scutul antic, în care se disting, cu dificultate 6 bezanți încadrați de 12 lacrimi (restaurarea ar trebui să pună mai bine în evidență această stemă). Este vorba de stema familiei Ghica, a cărei prezență în acest cadru nu o putem explica⁷¹. Scutul este înclinat spre stânga (ca în reprezentările arhaice), având colțul drept timbrat de un coif militar. Genunchiul stâng al strămoșului Sturdza (Turzo) este mascat de un scut germanic, asimetric, împărțit în pal. Cele două câmpuri, de aceeași culoare, sunt încărcate cu șarpele și crucea, respectiv leul cu sabia ridicată. Scutul este însoțit de o eșarfă cu deviza familiei. Deasupra capului cavalerului se află un pergament desfășurat, a cărui inscripție este puțin lizibilă. Eventuala descifrare a sa ar putea explica mult mai bine sensul întregii reprezentări. În colțul superior, din dreapta heraldică, se află un alt scut germanic, înclinat, încărcat cu un *cap de cal*. Acest element mai este descris în heraldică drept „cap de Bucfal”, trimiterea fiind la numele calului lui Alexandru Macedon, eroul cunoscutei „cărți populare” *Alexândria*, care a hrănit imaginația multor generații cu aspirații cavalești. Compoziția are mai multe eșarfe purtătoare de

⁷⁰ Pe sigiliul Ordinului Ospitalier, marele maestru era înfățișat în aceeași postură: îngenunchind în fața crucii patriarhale (Alain Demurger, *Cavalerii lui Christos*, p. 268-269).

⁷¹ Poate că personajul din imagine era considerat un strămoș comun Sturdza-Ghica.

înscricțiuni care ar merita un efort special pentru descifrare. Întreaga compoziție este timbrată de o coroană închisă, împodobită cu trei pene de struț, fiind încadrată de două coloane spiralate, pe ale căror capiteli se înalță fleuroni de factură gotică.

a. Moștenirea Heraldică Sturdza-Balș-Cantacuzino

Pe aceeași fațadă a palatului, într-un chenar trilobat, de stil gotic, sunt reprezentate stemele celor trei familii, așezate în scuturi încoronate. Lambrechinii nu sunt de factură vegetală ci sunt tratați sub formă de falduri textile, amintind de mantile heraldice muntenesti. Poziția superioară este ocupată de stemele reunite ale familiei Sturdza, crucea cu șarpele și leul cu sabia ridicată, așezate însă într-un singur câmp heraldic, al cărui smalț nu este definit; ar putea fi tălmăcit drept argint, caz în care mobilele heraldice amintite ar trebui să fie, obligatoriu redată în culori naturale și nu în metal. Scutul heraldic este timbrat de un coif militar de argint, văzut din față, cu rețele metalice la vizieră și având la gât un medalion; coiful este încoronat cu o coroană de aur din care se înalță un penaj format din trei pene de struț. Sub scut observăm șarfa pe care era înscrisă, de obicei, deviza familiei (Fig. 28).

Fig. 28. Stema Sturdza-Balș-Cantacuzino

Avem indicii cromatice, sub forma clasicului cod de hașuri, doar pentru blazonul familiei Balș: liniile verticale indică smalțul roșu al stemei. În cazul blazonului Cantacuzino, acvila imperială bizantină este așezată pe un câmp cromatic nedefinit (poate fi interpretat ca argint sau, mai curând, aur).

Stema Balș. Influența familie Balș din Moldova își construiește o legendă genealogică la fel de impresionantă ca aceea a familiei Sturdza. Potrivit acesteia, Bălșeștii descindeau din marchizii des Baux (Fig. 29), din sudul Franței, care erau și *prinți de Balșo*, în regatul Neapolelui, aceștia fiind și ultimii purtători ai titlului de împărați latini ai Constantinopolului⁷². De la ei împrumutaseră și blazonul: *în scut roșu, o stea de aur cu șapte rațe* (Fig. 30).

⁷²Cf. Mihail Dim. Sturdza, *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, București, Ed. Simetria, 2004, vol. I, p. 258,304. Tot aici și Tudor-Radu Tiron, *Un monument heraldic de la 1813: blazonul familiei Balș*, p. 268.

Fig. 29. Stema marchizilor des Baux

Fig. 30. Stema Balș
(după Em. Hagi-Moscu)

Deși simplă, stema are două particularități care îi conferă o identitate specifică: în mod obișnuit, în heraldica franceză, stelele au câte cinci raze, dintre care una este îndreptată în sus (acest tip de stea, socotit clasic, nu se descrie, ci doar abaterile de la model). Heraldica germană și italiană se raportează mai ales la steaua cu șase raze⁷³. În Orient, cifra șase semnifica normalitatea, naturalul, stând la baza sistemului de calcul. Având șapte raze, steaua familiei Balș este deja una neobișnuită. Cifra șapte reprezenta supra-naturalul, cifra magică (6+1), deci Divinitatea. În plus, astrele, ca obiecte cerești, atrag în mod firesc un câmp de azur, iar acesta, la rândul său, cere mobile de argint. Combinația de aur și roșu este iarăși una specială, fiind în mod tradițional apanaje ale împăratului, atât ale celui pământesc cât și ale Împăratului Ceresc. S-a arătat că steaua din blazonul marchizilor de Baux nu era una oarecare, ci chiar „Steaua regelui Baltazar”, unul dintre cei trei magi de la Răsărit care au anunțat nașterea pruncului Iisus, la Bethleem. Aceasta explică de ce, în reprezentările obișnuite, steaua familiei Balș are raza impară îndreptată în jos⁷⁴, ceea ce în limbaj heraldic ar fi definită drept o stea răsturnată: acea rază e îndreptată spre pământ, indicând locul nașterii Mântuitorului.

Stema Balșicilor din Albania, preținși înaintași ai familiei Balș, era o stea cu opt raze, pe câmp roșu. Raportat la aceasta, stema boierilor români apărea ca un împrumut marcat de o ușoară degradare, prin renunțarea la una dintre raze. Deși grafic pare mai echilibrată, raportat la uzanțele heraldicii, steaua cu opt raze este o creație mai puțin reușită, putând fi receptată doar ca pe o reprezentare atipică, lipsită pe deasupra de încărcătura legendei biblice.

S-au încercat mai multe explicații privitoare la steaua care a apărut pe cer, călăuzind pe cei trei magi până la Bethleem. Multă vreme s-a crezut că a fost vorba de o cometă, care a traversat bolta cerească la aceea epocă. Ea a fost identificată chiar cu cometa Halley, care și-a făcut apariția la o dată apropiată de anul 1 de la Hristos. Din punct de vedere heraldic,

⁷³ Marcel Sturdza-Săucești, *op. cit.*, p. 71.

⁷⁴ Cf. Maria Dogaru, *Un armorial românesc de la 1813. Spița de neam a familiei Balș*, 1981, p. 26-27. O asemenea stea cu opt colțuri, pe azur, ale cărei raze sunt despicate în argint și aur, întâlnim în stema familiei Filipescu (Cf. Cătălina Opaschi, *Sigilii și steme inedite ale familiei Filipescu*, în *ArbGen*, III (VIII), 1993. nr. 3-4, p. 89-106).

există o reprezentare recunoscută pentru cometă: „o stea cu coadă”. Aceasta se reprezintă ca o stea cu opt raze, dintre care una (inferioară la stânga) este ondulată și de trei ori mai lungă decât celelalte, terminându-se în formă de coadă⁷⁵. O asemenea imagine ar fi reprezentat însă doar o simplă cometă, lipsită de încărcătura sacră. S-a preferat, deci, varianta mai simplă, dar și mai rafinată, a stelei răsturnate, cu șapte raze, care păstra ambele avantaje: de a sugera că poate fi vorba despre o cometă și de a indica locul Nașterii cu una dintre raze.

S-a arătat că descendența Bălșeștilor din conții de Baux, din Provența, principi de Orania, nu se făcea direct, ci prin familia Balșici din Muntenegru, care s-ar fi refugiat în Moldova la curtea lui Alexandru Lăpușneanu, ca rude ale doamnei Ruxandra⁷⁶. În sprijinul acestui fapt se menționa descoperirea târzie în Arhivele orașului Ragusa a unei epistole emise de Alexandru vodă Lăpușneanu prin care anunța că primise la curtea sa pe descendenții ultimului duce de Sf. Sava, adică al Hertegovinei⁷⁷.

Alcătuitorii arborelui genealogic amintit îl aduc pe Balc din Albania, de la Zenta, arătând că familia acestuia se înrudea cu conducătorii Dalmației, Croației, Sloveniei, Bosniei, Serbiei și Bulgariei. Ei se sprijineau pe „*Istoria latinească* a lui Carol de Frenza”, tălmăcită în limba moldovenească de vistiernicul Constantin Cantacuzino⁷⁸. Și Hamine, în a sa *Istorie a Imperiului Otoman*, aprecia că blazonul familiei Balș din Albania înfățișa o stea de aur cu opt raze pe câmp roșu⁷⁹. Un alt autor, Noblesse, scria la 1913: „potrivit unei tradiții admisibile, familia Balș din România descinde din Balșii din Serbia, dar nicidecum din cei de Neapole, în ciuda asemănării blazonului”⁸⁰. B. P. Hasdeu, în a sa *Etimologicum Magnum Romaniae* respingea cu totul, încă din secolul XIX, aceste teorii, considerând că familia Balș, una dintre cele mai vechi și mai încărcate de istorie din Moldova, are suficient prestigiu pentru a se lipsi de asemenea fantezii genealogice. Legende de acest fel, îndreptățite sau nu, au reprezentat însă, dintotdeauna, o sursă însemnată pentru alcătuirea stemelor heraldice.

Stema Cantacuzino. Cea de-a treia stemă din această compoziție aparține, după cum lesne se poate constata, Cantacuzinilor: cunoscuta *acvilă bicefală*. Așa cum este înfățișată în această stemă de la Miclăușeni, smălțurile nu sunt clar indicate. Coadă acvilei este de factură germanică și nu grecească (Fig. 31).

Se știe că, la origine, avem de-a face cu un simbol imperial bizantin⁸¹, iar Cantacuzinii revendicau o asemenea descendență. Multe secole acceptată, această continuitate de sânge a fost privită cu rezerve de critica istorică, anumite segmente din arborele genealogic cantacuzinesc fiind neclare. Ultimele contribuții par să legitimeze o descendență continuă, fără verigi lipsă, a Cantacuzinilor din Țările Române din familia imperială bizantină⁸². Cu mult înainte ca știința istorică modernă să se pronunțe, blazonul

⁷⁵ Marcel Sturdza-Săucești, *op. cit.*, p. 72.

⁷⁶ Marcel Roman, *Între Balșici și Balș*, în *Arhiva Genealogică Română*, ianuarie 1944, p. 79-80.

⁷⁷ Cf. Mihail Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 306.

⁷⁸ Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 19-21.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 36-27, nota 33.

⁸⁰ Cf. Mihail Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 261.

⁸¹ Cele mai de seamă contribuții privitoare la moștenirea ideii imperiale bizantine, simbolizată prin perpetuarea acestui însemn, sunt datorate istoricului Dumitru Năstase (Atena).

⁸² Petre Ș. Năsturel, *De la Cantacuzinii Bizanțului la Cantacuzinii Turcrației și ai Țărilor Române*, în *ArbGen*, I (VI), 1994, nr. 1-2, p. 171-175; Ștefan S. Gorovei, *Continuitatea Cantacuzinilor: un punct de vedere*, în *ArbGen*, I (VI), 1994, nr. 3-4, p. 321-322; Ion Mihai Cantacuzino, *O mie de ani în Balcani. O cronică a Cantacuzinilor în vâltoarea secolelor*, Ed. Albatros, 1996.

Cantacuzinilor era deja constituit și acceptat ca atare, astfel încât amintitele dispute nu au putut influența domeniul heraldicii.

Fig. 31. Stema familiei Cantacuzino

Acvila bicefală („zgriptorul”) a devenit un simbol al Bizanțului doar în epoca târzie a Imperiului creștin⁸³. Se știe că a fost folosită și de dinastia Paleologilor, poate și de Comneni. După căderea Constantinopolului sub stăpânirea otomană, acest simbol a supraviețuit ca stemă a Patriarhiei Ecumenice, înaltul ierarh fiind considerat și „etnarh”, conducătorul comunității grecești(și în general a „națiunii ortodoxe”) din capitală și Imperiu.

În Moldova întâlnim, încă din veacul XVII, atât Cantacuzini, cât și Paleologi care foloseau drept stemă, în sigiliile lor, acvila bicefală bizantină⁸⁴. Știm că această stemă a fost recunoscută ca atare de principalele surse de legitimare din epoca modernă: Imperiul Habsburgic și Imperiul Rus.

*

Așa cum este alcătuită, construcția heraldică amintită poate fi considerată o referire la marele logofăt Dimitrie Sturdza, bunicul ctitorului, cel care a hotărât să lase vechiul castel și domeniul de aici mezinului familiei, Alecu D. Sturdza. Logofătul a fost căsătorit de două ori: prima dată la 1781, cu Soltana Ventura, iar a doua oară cu Elenco, fiica lui

⁸³ Vezi Dan Cernovodeanu, *Contribuții la studiul heraldicii bizantine între secolele XII și XV*, în „Buletinul Bibliotecii Române”, Freiburg, Germania, tom VIII (XII), 1980-81, p. 237-256; Pentru istoria blazonului familiei Cantacuzino vezi același autor, *Evoluția armeriilor Țărilor Române*, p. 246-251. Deviza Cantacuzinilor era *QUALE NOCENT DOCENT*, adică, „Din cele rele poți trage învățăminte” (Maria Dogaru, *Devizele în heraldica românească*, în *RA*, 1992, nr. 2, p. 213). Nu am identificat, până acum, această lozincă printre dictioanele latinești aflate pe pereții castelului de la Miclăușeni.

⁸⁴ Vezi Petronel Zahariuc, *Observații asupra unor sigilii medievale moldovenești (I)*, în *ArhGen*, IV (IX), 1997, 1-2, p. 255-266. Și alte familii, precum Hăbășescu, au folosit această stemă (Traian Larionescu, *op. cit.*, I, planșa 25, fig. 280; acvilă bicefală de aur pe azur).

Teodor Balș, de la Pașcani, și a Mariei, fiica lui Pârvu Cantacuzino, deci din ramura muntenească a familiei⁸⁵.

Dimitrie Sturdza era posesorul unei imense averi, din care doar a zecea parte a revenit lui Alexandru, tatăl lui George Sturdza. Se știe că logofătul a construit biserica aflată și acum în funcție, precum și manerurile din apropierea castelului. El este adevăratul fondator al neprețuitei Biblioteci de la Miclăușeni, după 1781. Una din cele cinci fete ale lui avea să devină mama doamnei Elena Cuza, deci soacra domnitorului Alexandru Ioan Cuza (1859-1866).

b. Alianțe matrimoniale prin fiicele lui Alecu Sturdza

Următoarea construcție heraldică, așezată de asemenea într-un chenar trilobat, de factură gotică, ne transmite un alt mesaj. Este vorba de alianțele matrimoniale de prestigiu încheiate de Sturdzeștii de la Miclăușeni, prin femei. Leul sturdzesc având vechea stemă dinaintea sa (crucea cu șarpele) este reprezentat frontal cu labelle superioare sprijinite pe două din cele trei scuturi, putând fi considerat și ca un „suport” al acestora. El adună în jurul său cele trei scuturi ale compoziției. (Fig. 32)

Fig. 32. Stema Suțu-Balș-Balș (căsătoriile fetelor)

Sturdza-Suțu. Poziția superioară este ocupată de stema familiei princiare Suțu, fiind alianța ce mai prestigioasă. Scutul folosit este unul de factură germanică, având două scobituri laterale. Este un scut scartelat, având în cartierele superioare două păsări orientate spre dreapta, cu piciorul drept ridicat; prima dintre ele ține în gheare un cap de bour⁸⁶. În cartierul al treilea întâlnim iarăși capul de bour, ca stemă a Moldovei, iar în ultimul cartier o stea cu cinci raze. Nu găsim nici o indicație asupra smalturilor câmpurilor heraldice; se sugerează doar faptul că mobilele sunt de metal pe culoare. Se observă o anumită nesiguranță în reprezentarea acestei steme, elementele conținute și rostul lor ne fiind prea limpezi pentru alcătuitor. De fapt, blazonul Suțu conținea în cartierele 1 și 4 stema familiei, un porumbel și respectiv o stea, iar în 2 și 3 acvila cruciată a Munteniei și

⁸⁵ Costin Merișca, *op. cit.*, p. 31-38.

⁸⁶ Prezența însemnelor de stat (acvila și capul de bour) în blazonul familiei Suțu a fost pretextul folosit de Alexandru Ioan Cuza pentru a porunci înlăturarea stemei sculptate de pe frontispiciu palatului Suțu din București. Tudor-Radu Tiron, *Despre dreptul la stemă al familiilor boierești din Moldova și Țara Românească*, p. 758.

respectiv capul de bour al Moldovei, în semn că Suțeștii au domnit în ambele țări române (Fig. 33).

Fig. 33. Stema Suțu după Hagi-Mosco

Fig. 34. Stema de pe mormântul lui Iorgu Suțu (1875) Miclăușeni

Nici în stema din cimitirul capelei de la Miclăușeni detaliile nu sunt prea limpezi, în ciuda eleganței lucrării. Acolo acvila cruciată repetându-se de două ori, „uzurpă” locul porumbelului⁸⁷ (Fig. 34). Cromatică stemei este, de asemenea cunoscută, din alte surse: porumbelul de argint pe azur, acvila valahică de aur pe albastru, capul de bour de aur pe roșu, iar steaua era roșie pe argint⁸⁸. Coiful ce timbrează scutul este reprezentat frontal, fiind încoronat cu o coroană închisă, princiară, din care coboară lambrechini vegetali. Pentru a corespunde întru totul rangului princiar, potrivit gramaticii Heraldicii, viziera coifului trebuia să fie ridicată, și nu închisă, așa cum o aflăm în această stemă.

Se putea face uz și de reprezentarea Dragonului, considerat „stemă vorbitoare” a familiei Drako-Suțu, dar aceasta nu se întâmplă în decorațiunile castelului de la Miclăușeni.

Personajul care prin care s-a realizat înrudirea Sturzeștilor cu familia Suțu este Elena A. Sturdza (m. 1910), cea mai mare dintre fiice, care a avut două căsătorii. Primul soț a fost Vasile Beldiman, iar cele de-al doilea Gheorghe (Iorgu) Suțu. Prințul Iorgu Suțu (1817-1875) era fiul lui Mihail Suțu vodă și a domniței Ruxandra Caragea. A fost un mare pasionat de cai, introducând la Iași cursele hipice și fiind organizatorul Jockey-Clubului din Moldova. La 1866, devine membru fondator al lojei „Steaua României”, al cărei

⁸⁷ Totuși, în combinațiile stemelor de stat cu cele familiale, primele ar trebui să aibă prioritate, ocupând pozițiile cele mai onorabile în scutul heraldic.

⁸⁸ Vezi Dan Cernovodeanu, *Evoluția Armeriilor*, p. 263-264; [Em. Hagi-Moscu], *Steme boierești* (album), București [1918], la litera S; Traian Larionescu, *op. cit.*, vol. I, București, 1976, Planșa 39, fig. 409. Într-o stemă mai târzie a familiei Suțu întâlnim o compoziție mai complicată și mai îndepărtată de eleganța simplă a modelului de referință: scut despicat; prima partițiune este scartelată, având, în primele două cartiere câte o păsărică de aur pe azur, în cartierul al treilea capul de bour, de aur pe roșu, iar în ultimul cartier steaua roșie pe argint; în partițiunea a doua, pe câmp roșu, acvila muntenească este reprezentată ca un porumbel negru (turturică?) surmontat de o cruce greacă de aur (*ibidem*, vol. II, 1977, Planșa 75, nr. 725). O. G. Lecca descrie stema ca „o stea cu cinci raze și în cartierul opus un porumbel alb; care se încartierează și cu armele țării”; observăm o dispunere cu totul diferită! (*Familiiile boierești*, p. 659).

venerabil a fost. El era proprietarul cunoscutului palat neoclasic de la Manta Roșie, de pe dealul Cetățuii, construită, se spune, pe locul fostului Cerdac al Doamnei. Salonul oval de pe fațada palatului beneficia de o splendidă perspectivă asupra Iașilor⁸⁹.

Sturdza-Balș. Cele două steme Balș, dispuse simetric în partea inferioară a construcției heraldice, sunt așezate în scuturi de tip germanic, asimetrice, având o singură scobitură laterală, în care se rezema, inițial, lancea cavalerului. Poziția înclinată a scutului, dincolo de efectul estetic, semnifica vechimea autentică a familiei nobiliare respective. Steaua cu șapte colțuri este cea specifică familiei, după cum s-a văzut. S-a operat însă o corectură estetică, îndreptându-se raza asimetrică a stelei în sus. Corectă din punct de vedere formal, această modificare arată că cel puțin executantul nu mai cunoștea rostul inițial al razei respective de a arăta spre pământ, indicând locul nașterii Mântuitorului. Coifurile ce timbrează colțurile celor două scuturi, deși încoronate, sunt inegale ca rang, primul având viziera închisă, pe când cel de-al doilea are viziera apărută de rețele de aur. Este o referire la statutul familial real al celor două ramuri distincte ale familiei Balș, după cum vom vedea, cea de-a doua fiind mai prestigioasă.

Prima stemă face referire la, Zoe A. Sturdza, care a încheiat o căsătorie de conveniență cu Dumitru („Muți”) Balș (Fig. 35). Acesta era fiul lui Constantin Balș, stăpânul întinsului domeniu (30 000 ha) de la Dumbrăveni-Botoșani (astăzi în județul Suceava), unde a fost cândva administrator și Gheorghe Eminovici, tatăl lui Mihai Eminescu. Domeniul era vestit mai ales pentru foarte valoroasa herghelie de cai pur-sânge existentă aici, mult înainte de întemeierea Jockey-Clubului moldovean. Mama lui Muți Balș era frumoasa actriță Ana Schaeme de la Burgtheater din Viena (m. 1887). Muți Balș avea și sânge sturdzesc, fiind nepotul marelui vistier Alexandru Balș (m. 1832) căsătorit cu Smaranda Sturdza de la Ruginoasa (1775-1845), fiica marelui logofăt Alexandru Sturdza și al domniței Ecaterina Moruzi. Din mariajul Zoiței Sturdza cu Dimitrie Balș nu au rezultat urmași⁹⁰.

Fig. 35. Mutzi Balș cu soția

Fig. 36. Alexandru Al. Balș cu soția

⁸⁹ *Palatul lui Iorgu Suțu de la Manta Roșie*, la Constantin Ostap, Ion Mitican, *Cu Iașii mână-n mână*, vol. II, Iași, Ed. Tehnopress, 1999, p. 99-103; Horia Nistorescu-Belcești, *Ordinul Masonic Român*, 1993, p. 547; Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, vol. II, Iași, Ed. Viața Românească, 1928, p. 439.

⁹⁰ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 305 (cu un portret al celor doi soți, ante 1844, p. 317).

Cea de-a doua alianță matrimonială, cu o altă ramură a familiei Balș s-a realizat în 1860, prin căsătoria mezinii, Ruxandrei A. Sturdza cu Alexandru A. Balș (1838-1894) (Fig. 36). Acesta a fost, pe rând, senator, prefect de Iași, precum și președinte al Curții de Conturi. Mama lui Alexandru Balș era domnița Elenco (m. 1854), fiica domnului Ioniță Sandu Sturdza, cea care a fost prima soție a viitorul domn Grigore Al. Ghica, înainte ca acesta să ajungă pe tron. Din căsătoria Ruxandrei cu Alexandru Balș au rezultat patru urmași: Alexandru, Elena, George și Matei. Ruxandra a decedat la Geneva, în anul 1878⁹¹. Reședința acestei ramuri era întinsul domeniul forestier de la Broșteni (40 000 ha), pe cursul superior al Bistriței, domeniu ale cărui baze au fost puse de bunicul mirelui, marele logofăt Constantin Balș. După 1877, Broștenii aveau să fie cumpărați de Carol I, devenind domeniu regal.

c. Alianțele matrimoniale ale fiilor lui Alecu Sturdza

Alecu Sturdza de la Miclăușeni a fost căsătorit cu Smaranda Sturdza, fiica logofătului Constantin Sturdza, din ramura de la Ruginoasa a Sturdzeștilor (Fig. 37). Aceștia au avut trei fiii, Dimitrie, Matei și George. Ce trei aveau, deci, o dublă ascendență sturdzească (atât paternă, cât și maternă). Din acest punct de vedere, expresia heraldică cea mai potrivită ar fi fost cea din *Le livre d'or de la noblesse fanariote*, unde stemele sturdzești sunt reprezentate de două ori în același scut: în cartierele 1 și 4 crucea cu șarpele, iar în cartierele 2 și 3 leul sturdzesc, combinație foarte echilibrată și reușită estetic⁹² (Fig. 38). Autorul stemelor de la Miclăușeni a ținut să îi reprezinte pe fiecare dintre frați prin blazoane de alianță familială. Matei Sturdza (1839-1870) s-a stins însă la vârsta de 31 de ani, la Napoli, fără să fi fost căsătorit și fără să fi lăsat urmași. Ne mai fiind în viață la data construirii castelului de la Miclăușeni, el nu a mai fost reprezentat printr-o stemă.

Fig. 37. Alecu Sturdza Miclăușeni

Fig. 38. Dubla stemă Sturdza (Livre D'Or)

⁹¹ *Ibidem*, p. 316-317.

⁹² Rizo-Rangabe, *Le livre d'or de la noblesse fanariote*, ed. I, 1894, p. 140-141.

Fig. 39. Stema Sturdza-Cantacuzino

Sturdza-Cantacuzino. Blazonul ce ilustrează această căsătorie este redat printr-un scut asimetric de factură germanică. Scutul este tăiat (*cupé*), partițiunea superioară fiind despicată (*palé*). O inovație grafică, motivată probabil doar pe considerente de ordin estetic (de economie a spațiului), a dus la inversarea ordinii celor două steme sturdzești, în primul cartier figurând leul cu sabia ridicată, pe azur (potrivit hașurilor), al doilea cartier fiind rezervat pentru stema veche (crucea cu șarpele), așezată în câmp roșu. Partițiunea inferioară a scutului găzduiește acvila bicefală bizantină, stema de familie a Cantacuzinilor. În varianta sa bizantină, acvila era înfățișată de aur, pe câmp roșu, sau de purpură. Imperiile moștenitoare, cel Habsburgic și Rus, au folosit însă o acvilă bicefală de “culoare naturală” (neagră), în câmp roșu (uneori pe aur). Ca stemă boierească, ce-i drept în reprezentări destul de târzii, a fost menținută culoarea neagră a acvilei, dar a fost adoptat fondul de azur⁹³, așa cum indică și hașurile din stema de la Miclăușeni (Fig. 39).

Din punct de vedere heraldic, nu este prea fericită nici partițiunea scutului, care pune într-o poziție de superioritate stema soției și care nu arată limpede că este vorba de o alianță matrimonială.

În privința elementelor exterioare ale scutului observăm că acesta este timbrat de un coif militar, de oțel, reprezentat din profil, cu viziera aurită, dar coborâtă în întregime; coiful este încoronat de o coroană princiară închisă. Lambrechinii sunt reprezentați sub forma unor falduri de voaluri bogate. Ca susținător al acestui blazon s-a folosit o ramură de dafin (laur); printre frunzele acestuia șerpuiește eșarfa pe care este inscripționată în mod obișnuit deviza familiei.

Această primă stemă se referă la Dimitrie A. Sturdza (1833-1914) (Fig. 40). Fiind fiul cel mai mare al familiei, după întoarcerea de la studii, în 1858, a preluat de la mama sa

⁹³ Traian Larionescu, *op. cit.*, vol. I, 1976, planșa 17, fig. 211.

grija administrării moșiei Miclăușeni. El a fost moștenitorul faimoasei biblioteci păstrate în casa părintească. S-a arătat că D.A. Sturdza a făcut și studii teologice; el a avut, la un moment-dat, chiar tentația intrării în monahism. A făcut ucenicie politică pe lângă Ion Ghica, fiind etichetat drept un *alter ego* al acestuia. Este cunoscut ca însemnat om politic, fiind succesorul lui Ion C. Brătianu la conducerea Partidului Liberal, ministru în repetate rânduri⁹⁴. A fost președinte al Academiei Române (1882-1884) și secretar permanent al acestei prestigioase instituții (1882-1914). Se numără printre fondatorii Bibliotecii Academiei, el însuși donând un foarte însemnat număr de manuscrise istorice și de rarități bibliofile, dintre cele păstrate la Miclăușeni. A editat colecția *Acte și documente referitoare la istoria renașterii României* (vol. I-X), precum și primele volume de documente din colecția *Hurmușachi*. A lăsat aproape 100 de titluri de cărți și broșuri tipărite. Este recunoscut drept întemeietorul *Numismaticii* românești, fiind, în epoca respectivă, cel mai avizat cunoscător al monedelor vechi de la noi. Valoroasa colecție numismatică a familiei a fost donată, de asemenea Academiei⁹⁵.

D. A. Sturdza s-a căsătorit, cu Zoe Cantacuzino (1847-1920), coborâtoare din ramura muntenească a acestei familii, Cantacuzino-Măgureanu. Ea era sora savantului medic Ion Cantacuzino (1863-1934). Fiul lor, Alexandru, avea să se căsătorească cu Eliza, fiica conservatorului junimist P.P. Carp⁹⁶.

Fig. 40. D. A. Sturdza

Fig. 41. Sigiliul heraldic al lui D. A. Sturdza

⁹⁴ D. A. Sturdza este acel ministru venit în inspecție la Pașcani, la „Domnul Trandafir” al lui Sadoveanu, și care, impresionat de harul pedagogic al inimosului învățător, i-a oferit un post mai bun, într-o școală din Iași, iar acesta, ca un adevărat „apostol”, l-a refuzat nevoind să-șipărăsească elevii și școala de care se atașase.

⁹⁵ Costin Merișca, *op. cit.*, p. 162-166.

⁹⁶ Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească (1866-1900)*, București, Ed. All, p. 40-42; idem, *Sturdzeștii de azi*, în *MI*, 1994, nr. 5, p. 41.

La Muzeul Județean Prahova se păstrează o interesantă matriță sigilară ce a aparținut lui Dimitrie A. Sturdza, concepută pentru a fi aplicată în ceară⁹⁷ (Fig. 41). Într-un chenar cvadrilobat, de factură gotică, asemănător cu cele de pe fațadele palatului de la Miclăușeni, este înfățișată stema personală, care nu cuprinde și stema soției (Cantacuzino). Scutul germanic, având o scobitură în flancul drept, este înclinat spre dreapta, ca în vechile steme; câmpul său este despicaț; în prima partițiune este înfățișată cea mai veche stemă a Sturzeștilor, crucea cu șarpele încoronat, iar în a doua partițiune întâlnim leul cu sabia ridicată, împodobită cu două ramuri de măslin șerpuite, în sens invers. Colțul stâng al scutului este timbrat cu un coif cu viziera coborâtă, încoronat cu o coroană clasică de baron (cu cinci perle mari), din care se înalță un panaș format din trei pene de struț, corespunzătoare aceluiași rang de baron. Lambrechinii ce coboară din coif sunt reprezentați sub forma unor falduri textile. Cei trei lobi inferiori sunt traversați de o eșarfă, pe care este inscripționată deviza familiei Sturdza: *UTROQVE CLARESCERE PULCHRUM*.

Sturdza-Ghica. A doua stemă de pe aceeași fațadă folosește un scut asemănător, de factură gotică, înclinat spre dreapta heraldică, potrivit uzanțelor. Formula grafică ce a fost găsită sugerează mai bine decât în cazul anterior faptul că avem de a face cu o alianță familială, dominantă fiind împărțirea scutului pe verticală (*palé*). În prima partițiune întâlnim stema familiei Ghica, ce constă în 12 lacrimi de argint⁹⁸, dispuse simetric pe un ax format din șase bezanți de aur. Partițiunea a doua a fost tăiată orizontal, pentru a primi cele două steme sturdzești, leul (pe câmp de azur) și crucea cu șarpele (pe roșu) (Fig. 42).

⁹⁷ *Apud*, Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 375, fig. 4. Muzeul Județean Prahova, nr. inv. 9186.

⁹⁸ Heraldistul Dan Cernovodeanu avea convingerea că aceste elemente, descrise ulterior ca „lacrimi”, au fost, la origine, *vârfuri de săgeți* (vezi *Evoluția armelor*, p. 253). Pentru stema familiei Ghica din Muntenia vezi recentul studiu al lui Tudor-Radu Tiron, *Ansamblul funerar al Ghiculeștilor de la București-Colentina – manifestare artistică a conștiinței de neam*, în *Monumentul*, XIII, partea 1, Iași, 2012, p. 281-306.

Fig. 42. Stema Sturdza-Ghica

Așa cum a fost realizată, stema are și două cusururi majore. Ea acordă preponderență stemei Ghiculeștilor, reprezentată în prima partițiune a scutului (ca și cum blazonul ar aparține unui bărbat din această familie, căsătorit cu o femeie din familia Sturdza). Faptul ar putea fi explicat prin aceea că, scutul fiind înclinat, prima partițiune a putut fi privită ca având o poziție inferioară. Legat tot de stema soției, nu putem să nu remarcăm câmpul hașurat oblic, de la dreapta la stânga („în bară”), ceea ce potrivit codului acceptat, indică *purpura* drept smalt – culoare rezervată împăraților și regilor – și nu culoarea verde, a Ghiculeștilor, pentru care hașurile ar fi trebuit să fie orientate invers (oblic, de la stânga la dreapta). Această confuzie poate fi pusă pe seama faptului că în heraldică „dreapta” și „stânga” sunt poziționate „în oglindă”, invers decât în limbajul curent. Nu este singurul caz în care întâlnim această eroare în stemele familiei Ghica, cunoscându-se sigilii de epocă având același defect⁹⁹. Colțul stâng al scutului este timbrat de un coif de rang înalt: fiind de argint, așezat frontal, având viziera protejată de rețele de aur și un medalion la gât, iar deasupra o coroană deschisă din care se înalță cele trei pene de struț. Din coif se desprind lambrechini de factură vegetală. Rolul de susținător al scutului este îndeplinit de o spadă de cruciat, așezată cu garda în jos, pe care se înfășoară eșarfa purtătoare a devizei familiei Sturdza (element întâlnit ulterior și pe fațada Palatului Culturii din Iași).

Mai putem remarca faptul că această variantă a stemei este specifică Ghiculeștilor din Muntenia, în special ramurii Ion Ghica (Fig. 43). Cei din Moldova păstrau bezanții, dar au preferat, în locul lacrimilor, ca scutul să fie cantonat de *patru vulturași* (alerioni), precum cei

⁹⁹ Radu Sc. Greceanu, *Contribuții genealogico-heraldice la biografia lui Ion Ghica*, în *ArhGen*, 1999, 1-2, p. 258, fig. 6.

care se pot vedea pe stema sculptată în piatră de pe frontonul Muzeului Unirii din Iași (ramura Ghica-Comănești).

Lacrimile din stema familiei sunt puse, de obicei, în legătură cu dubla decapitare: domnul Grigore Al. Ghica, precum și tatăl acestuia, dragomanul Alexandru Ghica, au avut un asemenea sfârșit tragic. Amândoi s-au bucurat de glorie și prosperitate (bezanții), plătite însă îndoit cu lacrimi. Această interpretare conduce însă și spre datarea stemei după anul 1777.

Există însă indicii de ordin heraldic potrivit cărora stema familiei Ghica ar face aluzie la vremea Cruciadelor. Nu știm ca o asemenea ipoteză să fi fost formulată până acum¹⁰⁰. „Filosofia” ce stă în spatele stemei, precum și elementele componente ale ei pot conduce spre o asemenea interpretare. Cele șase monede sunt *bezanți*, bani de aur emiși de împărații bizantini și care circulau în tot Orientul. Bezanții au fost incluși în heraldică între piesele onorabile, chiar dacă nu de prim rang. Sensul primordial al prezenței acestor monede în blazoane se tâlmăcește, în mod curent, ca o aluzie la un strămoș care a căzut prizonier în Cruciade și a trebuit să-și răscumpere libertatea cu o mare sumă de bani¹⁰¹. Lacrimile de argint fac și ele trimitere la un asemenea eveniment tragic ce ar fi putut avea loc la începuturile istoriei familiei, și nu neapărat la Ghiculeștii decapitați în epoca fanariotă. Chiar și culoarea verde a scutului oferă tot o asemenea sugestie, fiind numit în epocă „verdele de Sinople” (sau pur și simplu *sinople*)¹⁰². Verdele era considerat a fi, prin excelență, culoarea vieții, putând însemna, în cazul de față, răscumpărarea unei vieți sau, la modul general, tot ce ține de bucuria de a trăi, de tinerețe, de vigoare, înglobând chiar și comportamentul cavaleresc. Verdele era considerat ca fiind culoarea cavalerilor rătăcitori¹⁰³, luptători care luau asupra lor nobila misiune de a-i apăra pe cei slabi. Deviza familiei Ghica, „Munca neîntreruptă învinge toate!”¹⁰⁴, pare a nu avea nici o legătură cu această stemă cavalerască, din epoca eroică. Prin conținut, ea pare a fi mai curând de origine burgheză și deci, mult mai nouă. În realitate, deviza este de inspirație renascentistă, umanistă. Diconul respectiv este antic, fiind preluat din *Georgicele* lui Vergilius¹⁰⁵. De altfel, multe din cugetările înscrise pe pereții încăperilor castelului sunt extrase din acest autor clasic.

Stema analizată mai sus aparține mezinului familiei, George A. Sturdza (1841-1909), ctitorul castelului de la Miclăușeni în forma sa actuală. Diplomatul Ion Ghica, și-ar fi dorit de soț pentru fiica sa cea mai mare, Maria, pe Dimitrie A. Sturdza, partenerul său politic, însă diferența de vârstă ar fi fost mult prea mare. Astfel s-a ajuns, în 1869, la varianta căsătoririi cu fratele mai mic al acestuia, George A. Sturdza (Fig. 44).

¹⁰⁰ Nu am putut consulta încă articolul lui Albert Ghica, *L'Albanie et la Question d'Orient* (Ed. Dujarric, Paris, 1908, VI, 293 p.), unde autorul face descrierea stemei princiare Ghica.

¹⁰¹ Cf. Marcel Sturdza-Săucești, *op. cit.*, p. 54, 55.

¹⁰² *Ibidem*, p. 41. Verdele heraldic a dobândit denumirea de *sinople* după numele unui port la Marea Neagră, în nordul Anatoliei. Culoarea a fascinat în mod deosebit pe cruciați, impunându-se ca singura nuanță de verde acceptată de arta Heraldică.

¹⁰³ Cf. Ileana Căzan, *op. cit.*, p. 53.

¹⁰⁴ Deviza familiei Ghica, deși aceeași, este formulată diferit pe diverse steme ale lui Ion Ghica: *LABOR IMPROBUS OMNIA VINCIT*; *IMPROBUS LABOR OMNIA VINCIT*; *LABOR OMNIA VINCIT IMPROBUS* (vezi Radu Sc. Greceanu, *op. cit.*, p. 258, fig. 5, 6).

¹⁰⁵ Maria Dogaru, *Devizele în heraldica românească*, în *RA*, 1992, nr. 2, p. 211. Autoarea mai afirmă că deviza este inclusă în *ex-librisul* ce individualiza pe urmașii lui Ion Ghica, principe de Samos (o reproducere a acestui *ex-libris* se păstra la Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Stampe, Heraldică, c. IV, 2).

Fig. 43. Stema Ghica din Țara Românească

Fig. 44. Stema Sturdza-Ghica, pe pisania palatului de la Miclăușeni

Chiar și așa, mireasa era cu 11 ani mai tânără decât soțul ei. Ea s-a născut la Constantinopol (1851), după ce tatăl ei fusese numit guvernator la insulei Samos. Tânăra soție, cu temperament meridional, nu se simțea prea în largul ei la Miclăușeni, tânjind după vesela reședință ghiculească de la Gheorgani (Muntenia). Fermecătorul castel înălțat după 1880, poate reprezenta și un dar făcut de George Sturdza soției sale, o „colivie aurită”, menită să-i însenineze zilele, o încercare de a risipi atmosfera mai sobră a vechii clădiri de aici¹⁰⁶. Se pare că Maria Ghica s-a prins în acest joc, ocupându-se cel puțin de decorațiunile interioare. Se știe că ea era o talentată pictoriță, preocupată să reactualizeze arta medievală a miniaturilor. În cartea *Floricele rătăcite*, ilustrată de penelul său, se păstrează o miniatură a proaspăt înălțatului castel de la Miclăușeni¹⁰⁷. Decorațiunile grafice ale încăperilor, precum și vitraliile pictate ale ferestrelor, poartă amprenta sa, cel puțin la nivel conceptual. Unele picturi, precum stemele realizate în acuarele chinezești ce încadrează pisania aflată în holul castelului, ar putea fi zugrăvite chiar de mîna sa. Se cunoaște chiar și o stemă a lui Ion Ghica, ca despot de Samos, lucrată în acuarelă, la 1892, de către fiica sa¹⁰⁸. Recent au fost puse în evidență alte asemenea steme ale lui Ion Ghica¹⁰⁹. Capul de leu văzut din față,

¹⁰⁶ Costin Merișca, *op. cit.*, p. 174.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 173-178 (vezi BAR, Manuscrise, nr. 2879).

¹⁰⁸ Vezi Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, p. 365, fig. 6; idem, *Evoluția armeriilor*, p. 255; originalul păstrat la BAR, Cabinetul de Stampe, Heraldică, C IV 2, acuarelă, 468 x 475 mm). Această stemă este descrisă astfel de autorul citat: „Scut sfertuit de argint și verde, I cu acvila neagră cu aripile deschise, zborul coborât, ținând în cioc o cruce de aur și stînd pe o ramură verde, pasărea heraldică fiind însoțită în cantoanele din șef, la dextra de un soare auriu și la senestra de o lună întoarsă, din același metal (Țara Românească); al II-lea, cap de leu, culori naturale, din față (una din mobilele principatului Samos); al III-lea capul de bour din aur, însoțit de o stea din același metal, între coarne (Moldova); al IV-lea, jumătatea din față a unui taur ieșind, culcat și conturnat, culori naturale (altă mobilă din stema de Samos), peste tot un ecuson verde, cu șase perechi de vîrfuri de sulite ascuțite, argint (Ghica). Scutul, timbrat de o bonetă princiară, este încadrat, ca suport, de doi lei afrontați, stînd pe o eșarfă cu deviza *LABOR OMNIA VINCIT IMPROBUS*” (p. 255). S-a apreciat că stema nu a fost folosită de Ion Ghica, ci este un proiect târziu, o creație a fiicei sale, Maria Sturdza-Miclăușeni (Radu Sc. Greceanu, *op. cit.*, p. 255, nota 12).

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 251-260.

prezent în decorațiunile de pe terasa mare a castelului, sau pe ancadramentele unor ferestre, ar putea proveni din stema Samosului, pe această filieră.

Maria Ghica și-a învins nostalgia zilelor lungi de vară și printr-un program de muncă foarte susținut, ce cuprindea nu mai puțin de 10 ore pe zi. Chiar și la vârsta de 35 de ani, acest program conținea mult studiu pentru acumularea de diverse cunoștințe, pentru perfecționarea limbilor franceză, germană și engleză, ore de pian, echitație și cusături. Deviza familiei din care provenea, *Labor omnia vincit improbus!* („Munca stăruitoare învinge toate”), rămăsese un adevărat crez și un mod de viață. George A. Sturdza și soția sa, Maria Ghica, au avut o singură fiică, Ecaterina (1873-1952), căsătorită cu Șerban Cantacuzino, fiul liderului conservator Gheorghe Cantacuzino („Nababul”).

Leul cruciat. Deasupra intrării secundare a castelului întâlnim o prelucrare mai liberă a stemei Sturdzeștilor, care contopește ambele elemente din zestrea heraldică a Sturdzeștilor. Astfel, un leu rampant conturnat și limbat sprijină cu labele superioare o cruce rustică, din lemn (crengi), pe care este încolăcit un șarpe de culoare închisă. Dedesubt, pe o eșarfă ce urmează conturul superior al ușii, întâlnim deviza: ORDO ANIMA RERUM (*Ordinea este sufletul lucrurilor*) (Fig. 45).

Fig. 45. Leul cruciat al familiei Sturdza

Leul conturnat apare, în heraldica sturdzească, în stemele domnitorului Ioan Sandu Sturdza. Deoarece stema familiei domnitoare era amplasată pe atunci în prima partițiune (fapt neuzual) și stema de stat abia în a doua, a fost apreciat ca un gest de „curtoazie heraldică” (Dan Cernovodeanu) ca leul să nu fie orientat cu spatele la stema țării, ci să „privească”, cel puțin către aceasta.

Se cuvine făcută analogia cu leul de pe mormântul lui George A. Sturdza, aflat la nord de capelă. Și acela ține în labe o cruce pe care este împletit un șarpe. Alcătuirea heraldică arată amintește foarte mult, cel puțin în plan formal, de stema familiei Năsturel, din Țara Românească (de la Herești), familie din care provenea Elena, doamna lui Matei vodă Basarab. În cazul muntenesc însă leul lovește șarpele cu crucea, relația de confruntare fiind evidentă. S-a scris că stema a fost întocmită de cărturarul Udriște Năsturel, fratele doamnei.

Stema monumentală a castelului.

Deși tentația oricărui privitor este de a începe lectura stemelor de la Miclăușeni cu fastuasa construcție heraldică amplasată pe frontonul de deasupra intrării principale, am lăsat la final descrierea acesteia, considerând că ea decurge din celelalte și se încarcă, simbolic, cu întreaga poveste parcursă până acum.

În poziție centrală, întâlnim un scut de formă spaniolă (potrivită cu profilul acestui „hidalgo” care a fost George Sturdza), tăiat în două partițiuni. Cea superioară este la rândul său despicată, pentru a primi stemele sturdzești, crucea cu șarpele (pe roșu) și leul cu sabia ridicată (pe azur). Stema familiei Ghica, cea cu lacrimi de argint și bezanți, prezintă același cusur ca și în scutul descris anterior: hașurile indică drept smalt al câmpului purpura, și nu verdele „sinople”, cum ar fi corect (Fig. 46).

Scutul este timbrat de un coif de argint așezat frontal, având viziera protejată de rețele de aur, precum și un medalion din același metal la gât. El este încoronat cu o coroană deschisă, de aur, din care se înalță un proeminent panaș din trei pene de struț.

Patru lei heraldici (leopardzi lionați?), încadrează și susțin scutul stăpânilor castelului. Sub picioarele lor se află obișnuita eșarfă pe care se poate citi deviza familiei: *UTROQUE CLARESCERE PULCHRUM*. Leiul rampanți de aici preiau simbolul din stema Sturdzeștilor, dar valorifică, probabil, și tradiția ghiculească. În heraldica familiei Ghica leii apar frecvent ca susținători ai scutului heraldic. În stemele mai vechi, leul era înfățișat chiar în scut, făcând parte și din patrimoniul heraldic al familiei Ghica¹¹⁰.

Fig. 46. Stema monumentală Sturdza Ghica

¹¹⁰ Cf. Radu Ciuceanu, *Autocrație și naționalism. Destinul unei dinastii*, București, 2001, p. 39 (sigiliul heraldic, din 1642, al marelui vornic Gheorghe Ghica, viitorul domn).

Considerații finale

Deși li s-a atribuit mai mult un rol decorativ, care n-ar justifica o analiză specială a conținutului, stemele de pe fațadele castelului de la Miclăușeni se dovedesc a fi mai mult decât atât. Blazoanele din arborele genealogic al Sturdzeștilor (păstrat la Arhivele Naționale Iași), pictate și aurite cu măiestrie pe pergament, erau reduse la două tipuri, care nu transmiteau vreo poveste specială. Cele de pe fațada reședinței de la Miclăușeni reînvie însă un univers, o epocă. Ele pot fi „citite” ca file de istorie a unei familii boierești însemnate, ca un ansamblu coerent care ne oferă imaginea despre sine a clasei nobiliare autohtone, ce aspira la un statut asemănător celei din vestul Europei. Pentru istoria mentalităților, este un izvor iconografic de primă mână. Stemele de la Miclăușeni ne oferă un discurs legitimant, prin invocarea originilor și înrudirilor, dar pot fi privite și ca un veritabil „cântec de lebedă” a unei categorii sociale ce își simțea sfârșitul istoric aproape.

Prinvotul Adunării *ad hoc* din 1857, rangurile și titlurile boierești au fost desființate oficial. Boierimea, încheindu-și rolul politic și social, ieșea din istorie, autodizolvându-se¹¹¹. „Boieria” a persistat însă, mai mult ca o stare de spirit. Blazoanele deveneau, în acest context, doar amintiri de familie, de uz privat. *De jure* nu mai exista o clasă nobiliară ci doar o clasă de „proprietari”. Reforma agrară din 1864 a diminuat foarte mult baza economică a vechi elite sociale, chiar dacă ea însăși consimțise la aceasta. Fenomenul poate fi urmărit și la Miclăușeni: vornicul Alecu Sturdza moștenise abia a zecea parte din averea tatălui său, iar George A. Sturdza a trebuit să împartă această rămășiță cu frații săi. La 1864, el a cedat sătenilor de la Miclăușeni 1810 fâlcă de pământ. Declinul material al familiei era vizibil, însă amintirea glorioșilor înaintași întreținea orgoliul celui care a înălțat noul castel, cu sacrificii și cheltuieli deosebite. Ne aflăm în fața unei atitudini de frondă, de sfidare a destinului implacabil.

Un mod de conservare a vechii elite a fost reprezentat de alianțele matrimoniale cultivate cu atenție. Astfel, membrii vechilor familii se căsătoreau între ei, prețuind încă multă vreme patrimoniul simbolic adus de asemenea legături. Din punct de vedere formal, singura analogie ce poate fi făcută este aceea între stemele miclăușene și stemele din arborele genealogic al unei alte mari familii, Balș, întocmit și pictat la 1813¹¹². În documentul invocat se oferea câte o ilustrare heraldică personalizată pentru fiecare membru al familiei, cu înrudirile pe care acesta le realizase. Datorită contextului istoric diferit, motivația întocmirii și mesajul transmis de cele două armoriale nu sunt identice.

Încărcata decorațiune heraldică de la Miclăușeni poate fi privită astăzi ca operă a unui personaj excentric dar nu apărea la fel în epoca în care a fost comandată. Să nu uităm că aceasta coincidea cu domnia reginei Elisabeta (*Carmen Sylva*, ca poetă), soția lui Carol I. Ea însăși a fost privită drept o „originală”, prin mediul romantic și artificial pe care îl crease în jurul ei. Multe din inițiativele reginei au fost bine primite de societate, care rezona la asemenea proiecte. Să nu uităm că aceasta a reușit să readucă la mare cinste costumul popular românesc, înălțându-l, în anumite împrejurări, drept costum de ceremonie la Curtea regală.

¹¹¹ Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*, Ed. Academiei, București, 1995, p. 141.

¹¹² Maria Dogaru, *op. cit.*

Fig. 47. Palatul de la Miclăușeni, vedere dinspre nord-est

Am arătat că decorațiunea heraldică a palatului de la Miclăușeni nu a venit ca un veșmânt formal, care să îmbrace o clădire mai veche, concepută în alt spirit, ci a fost gândită împreună cu formele gotice ale castelului de la 1888, fiind legată organic de acestea. Opțiunea pentru decorul heraldic apare totuși surprinzătoare pentru că nu cunoaștem ca George A. Sturdza să fi avut preocupări legate de studiul blazoanelor. Mai mult, faimoasa bibliotecă de la Miclăușeni, atât de înzestrată pe diverse domenii, având circa 60 000 de volume, se pare că nu conținea cărți de heraldică. Sugestii în acest sens puteau să fie făcute de vărul său Alexandru A. C. Sturdza, vizitator frecvent al Miclăușenilor, cel care avea să facă investigații privitoare la vechiul armorial al Sturdzeștilor pentru cartea sa dedicată domniei lui Mihail Sturdza sau de către arhitecții austrieci care au realizat clădirea.

ANEXA

Semn de nobilitate

Noi, Mihail Apafi, din mila lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, domn al părților din regatul Ungariei, comite al secuilor, prin cuprinsul scrisorii de față dăm știre făcând cunoscut tuturor la care li se cuvine, că, deoarece, din voia dumnezeiască, se cuvine după chipul cum sunt plăsmuiți toți principii, ca aceștia să-și manifeste preaîndurător generozitatea binevoitoare față de ceilalți, atunci când nevoia o cere și dușmanul amenință, luând armele și ajutând cu sfatul, descind pe câmpul de luptă și știu să îndepărteze pustiirile de ogoare, să înlăture distrugerile din fața orașelor, să abată jafurile din fața metropolelor, să țină departe prădăciunile de cei avuți, să-i împiedice cetățeni de la exil, să scoată funia de după capetele celor nevinovați, să oprească smintita trufie a dușmanilor, să țină în frâu nerușinarea, să doboare îndrăzneala, să stingă furia, să nimicească cruzimea, și care nu fug de soare, nici se tem de ger și nici nu sunt vreodată prinși de farmecele zefirului, ci pleacă la luptă, petrec iarna cu sabia neclintită și rabdă căldura cu casca încinsă și stau de veghe la timp de noapte, strălucind spre marea podoabă a numelor lor și dobândind pentru nepoți faimă și nume nemuritor, iar atunci când timpul îngăduie pacea, pacea îndeamnă poporul la liniște, liniștea produce puritatea, puritatea face să se manifeste înțelegerea, înțelegerea atrage cinstea, cinstea leagă prietenii, prietenia răspândește credința în întreaga țară, ei se înveșmăntează cu toga și fac să se ridice tot felul de lucruri temeinice și rodnice, vestite și mărețe, pentru unul ca acela, anume preavestitul Ilie Sturza din Leușeni, din rândul fruntașilor Moldovei, de altfel mare vornic al aceleiași țări, gloria moșilor și strămoșilor și părinților căruia este vestită, în această dublă ocazie, când se așează soarta întreagă a țărilor și după ce a fost frântă reciproc nestatornicia stărnită, făcând să dăinuie spre bună și mai bună a lor cărmuire și sprijinind aceștia botarele, s-a obligat cu devotament și lucrează chiar și în prezent, împodobit fiind ca un reazem public fie cu ramura de măsline, fie să îndrepte semnul războiului, sub chipul Gorgonei, ținând noi, așadar, seama de aceste temeuri, precum și luând aminte, de asemenea, de rugămintele anume ale unor credincioși domni și sfetnici ai noștri, făcute în fața autorității noastre princiare, ba chiar ținând seama și luând aminte de strălucita credință și de râvna spre credință vrednică de laudă a aceluiași Ilie Sturza, cu care se străduiește zi de zi să ne fie pe plac în ochii Milostivirii Noastre, încrezători, fără îndoială, că va arăta și va aduce chiar și în viitor pilde la fel de bune sau chiar mai bune de credință cu aceeași sânguină a cinstei, așadar, pe același Ilie Sturza și prin el pe aleasa doamnă Safta Petriceicu, soția sa, pe Maria, fiica lor adoptivă, precum și pe Chiriac și Toader Sturza, cel dintâi paharnicul voievodului, celălalt însă mare vornic, frați după mamă, pe toți moștenitorii și urmașii lor de ambele sexe, din deosebita milostenie și deplinătatea puterii noastre princiare am hotărât să îi socotim, asociem, cooptăm în tagma și rândul adevăraților, născuților, recunoscuților și neîndoielnicilor nobili ai țării noastre a Transilvaniei și părților din Ungaria ce-i sunt alăturate, adăugând pe seama lor și nobilitatea Sciției Albe și dăruindu-le diplomă de blazon prin puterea scrisorii noastre de față, așa după cum îi socotim, asociem, cooptăm și trecem prin țaria acestei scrisori, hotărând în chip lămurit ca de acum înainte și pentru totdeauna același Ilie Sturza și prin el Safta, soția sa, și Maria, fiica lor adoptivă, precum și Chiriac și Toader Sturza, frați după mamă, și toți moștenitorii și urmașii lor de ambele sexe, să fie socotiți și cunoscuți drept nobili adevărați, născuți și neîndoielnici și cuprinși în țara noastră.

Iar ca semn al acestei adevărate și desăvârșite notabilități a lor le-am dat, le-am dăruit și le-am bărăzit cu milostivire, cu inimă cumpănită și potrivit cu o anumită bună știință și părintească a noastră dărnice princiare, Ilie Sturza și prin el Safta, soția sa, și Maria, fiice lor adoptive, precum și Chiriac și Toader Sturza, frați după mamă, și toți moștenitorii și urmașii lor de ambele sexe, acest blazon sau însemn de noblețe, anume: un scut militar de culoare albastră, în a cărui câmp sau suprafață se înfățișează un leu întreg, cu picioarele din față ridicate în sus; pe capul lui se zărește o coroană de aur, iar apoi se vede cum ține cu piciorul drept, în partea din față, o sabie scoasă din teacă, care este înconjurată în partea de sus se rămurile înclinate, fiind împodobită cu legenda: Vrednic să strălucească de ambele părți (Utroque clarescerepulebrum!). Iar această podoabă se înfățișează nu numai prin prezentarea convingătoare a tăriei, virtuții și pomenitei iscusințe a aceluiași Ilie Sturdza și a amintitei familii, ba este exprimată chiar și prin desenul de pe pergament. Deasupra scutului este așezat un coif militar, care este acoperit cu o coroană regală (!!!) frumos împodobită cu pietre prețioase și perle, iar din vârful coifului cad de ambele laturi sau margini ale scutului fâșii sau panglici de diferite culori (!), care îl înconjoară și împodobesc foarte frumos, după cum se observă că toate acestea au fost reproduse și pictate mai lămurit în fruntea sau la începutul acestei scrisori

a noastre de o mână iscusită și prin măiestria pictorului. De asemenea, încuviințăm și îngăduim ca aceștia să poarte și să ducă pomenitul blazon sau însemn de noblețe — după obiceiul celorlalți adevărați, născuți și recunoscuți nobili care se folosesc de blazon — pretutindeni: în lupte, în jocuri cu lancea, în turnire, în dueluri, în lupte individuale și la orice alte îndeletniciri ostășești și nobiliare, precum și sigilii, steaguri, covoare, draperii, vase, inele, scuturi, corturi, case și morminte și îndeobște pe orice fel de lucruri și bunuri, sub chipul adevăratei și desăvârșitei nobilități prin care voim să-i declarăm, să-i ținem și să-i numim deosebiți de toți oamenii și de fiecare în parte, de orice stare, rang, onoruri, rânduială, demnitate a dregătoriei și înaintemergere ar fi, și să fie cât mai grabnic în stare și să se poată folosi, împărtași și bucura pe veci de toate și de fiecare dintre aceste onoruri, milostiviri, privilegii, îngăduințe, libertăți, scutiri și înlesniri de care se folosesc, se împărtășesc și se bucură în orice chip, de drept și potrivit cu vechiul obicei, ceilalți adevărați, născuți și neîndoieșnici și recunoscuți nobili și oameni de arme ai țării noastre a Transilvaniei și a părților de Ungaria.

Spre amintirea și tăria veșnică a acestui lucru am hotărât cu milostivire să dăm și să fie hărăzită amintitului Ilie Sturza și prin el Safta, soția sa, și Maria, fiucei lor adoptive, precum și Chiriac și Toader Sturza, frați după mamă, și toți moștenitorilor și urmașilor lor de ambele sexe, scrisoarea noastră de față, căreia i-am întărit puterea prin atârnarea sigiliului nostru autentic.

Data în cetatea noastră Făgăraș, în a douăzeci și patra zi a lunii februarie, în anul Domnului o mie șase sute șaptezeci și nouă¹¹³.

Mibail Apafi m.p.

Wolfgang Bethlen m.p.

Cancelar

Prin cele de față se certifică faptul că prezenta copie este identică, din cuvânt în cuvânt, cu originalul.

La Cernăuți, în a patra zi (...) 1795 (...) scriojurat.

¹¹³ Textul diplomei a fost publicat de Marcel Sturdza-Săucești și Ștefan Hurmuzachi, sub anul greșit, 1689, în RA, 1972, nr. 4, p. 619-690.

PALATELE DOMNEȘTI DE LA FRUMOASA-IAȘI (SECOLUL AL XVIII-LEA)

Bobi Apăvăloaei

Sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul secolului următor a înregistrat un vizibil regres al puterii Imperiului Otoman. Înfrângerea de sub zidurile Vienei din 1683, urmată de eșecurile militare de la Buda (1686), Mohacs (1687), Slankamen (1691) și Zenta (1697) au obligat Poarta Otomană să cedeze Imperiului Habsburgic, prin Pacea de la Karlowitz (1699), teritorii întinse din Europa Centrală și de Sud-Vest. În urma victoriei de la Petrovaradin (1716) și a Păcii de la Passarowitz (1718) Imperiul Habsburgic a căpătat noi teritorii în lungul văii Dunării, în dauna Imperiului Otoman. După această pace defavorabilă, pentru a preîntâmpina prăbușirea totală a Imperiului, sultanul Ahmed al III-lea (1703-1730) a decis inițierea unor reforme menite să recupereze din decalajul organizatoric și tehnologic față de puterile europene, inaugurând astfel așa numita *Lâle Devri* – Epoca Lalelei. În acest scop au fost trimise la curțile regilor Franței și Poloniei numeroase ambasade ce urmăreau cunoașterea instituțiilor occidentale, a mașinilor și chiar a teatrului european. În modul acesta a început occidentalizarea Imperiului Otoman¹.

Ca urmare a deschiderii societății turcești către valorile occidentale s-a produs o schimbare a modului de viață a elitei conducătoare. Sultanul cu întreaga sa curte, după moda regilor francezi, a început să părăsească Istanbulul și palatul Topkapi în favoarea zecilor de palate de vară construite de-a lungul țărmului Bosforului. Pe malurile Bosforului sultanul, marele vizir și alți înalți dregători turci au ridicat sute de conace din lemn, vile, palate de vară cu grădini, fântâni și canale. Noile construcții aulice aveau o dublă influență. Așa cum au notat numeroși călători europeni, precum ambasadorul francez Marcuis de Bonnac, configurația palatelor era de modă franceză, iar arhitectura era una tipic orientală².

Din acest mediu, al înaltei aristocrații otomane deschise către valorile Europei de Vest³, a fost numit Grigore al II-lea Ghica domn al Țării Moldovei (1726-1733; 1735-1741; 1747-1748).

Orașul Iași, capitala noului domn, s-a format într-un loc plăcut, pe terasa inferioară a Bahluiului, râu care colecta pâraiele de pe versanți, îndepărtând astfel murdăria de pe cuprinsul așezării⁴. De jur împrejur, târgul era înconjurat de numeroase vii, livezi și păduri.

¹ *Istoria Românilor*, vol. VI, *Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*, coordonatori Paul Cernovodeanu și Nicolae Edroiu, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 5, 9-10, 590; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria Turcilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 230-260.

² Murat Gul, *The emergence of modern Istanbul. Transformation and modernization of a City*, London-New-York, Tauris Academic Studies, 2009, p. 7-39.

³ Răzvan Theodorescu, *Civilizația Românilor între medieval și modern*, Iași, Editura Princeps Edit, 2006, p. 379.

⁴ Pentru o istorie a orașului Iași întocmită prin îmbinarea informațiilor istorice scrise și arheologice vezi: Al. Andronic, Eugenia Neamțu, Stela Chepte, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1961-1967*, în *ArhMold*, IX, 1980, p. 103-120; Al. Andronic, *Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*,

Spre nord, spre dealul Copou se întâlneau livezi și vii ale târgoveților, ce au ajuns treptat, prin donații, în posesia marilor mănăstiri. Spre sud și vest era lunca Bahluiului, cu pășuni mănoase, ce încuraja creșterea animalelor și stufăriș din belșug, necesar în activitățile domestice. Dincolo de albia Bahluiului, pe dealurile Galata, Cetățuia și Bucium se întindeau păduri nesfârșite, a căror lemn a fost intens exploatat pentru nevoile orașului⁵.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în perioada în care Iașul a început să fie preferat de domni ca reședință de scaun, în dauna Sucevei, cursul Bahluiului a fost barat de un dig, amenajându-se un heleșteu întins ce scălda malurile dealului orașului și cele ale dealului Galata. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, domnul Vasile Lupu, cu învoire de la sultan, a construit în albia Bahluiului un mare zid de piatră, formând un iaz cu pești ce mărginea orașul pe laturile de vest și de sud-vest. După domnia lui Vasile Lupu, pe fondul luptelor pentru tron și a reizbucnirii conflictelor polono-otomane și ruso-austro-turce, care au avut adeseori Moldova ca teatru de operațiuni militare, heleșteul Bahluiului a căzut în paragină. La începutul secolului al XVIII-lea, în celebra sa *Descriere a Moldovei*, principele cărturar Dimitrie Cantemir nici nu a mai amintit de existența faimosului lac amenajat de Vasile Lupu și remarcat de majoritatea călătorilor străini ce au trecut prin Iași pe la mijlocul veacului al XVII-lea. Lipsit de îngrijirea necesară și mai ales din cauza cantității mari de aluviuni purtate de apele Bahluiului, iazul domnesc s-a colmatat, s-a umplut de mâl, transformându-se astfel într-o mare mlaștină, care mărginea orașul pe latura de vest. În anotimpurile calde această mlaștină se transforma într-un adevărat focar de boli contagioase⁶.

Efectele devastatoare ale epidemiilor provocate de smârcul Bahluiului adeseori nu au ocolit nici pe domnul țării și familia sa. Anii de început ai domniei lui Grigore al II-lea Ghica au fost marcați de un astfel de eveniment. Întreaga Curte de la Iași a fost lovită de o epidemie de friguri, în urma căreia fiul cel mai mic al domnului a murit. Însuși domnul a fost grav bolnav, el vindecându-se abia după ce s-a refugiat la mănăstirea Bârnova: „În zilele acestui domn (1728), au bântuit în Moldova multe boli și mai ales friguri... Această boală a pătruns până și la Curtea domnească, și s-au îmbolnăvit și mama domnului și doamna și beizadelele, iar beizadeaua Alexandru, care era prunc, a și murit... dar domnul a suferit mai mult decât toți din pricina acestei boli... El s-a îmbolnăvit în vară și s-a prelungit boala până în luna martie, căci frigurile îl lăsau două trei zile sau o săptămână două și iarăși se întorceau, spre marea mâhnire a boierilor... Cu venirea primăverii, în luna mai, Grigorie vodă a plecat din Iași cu doamna și cu toată curtea sa și s-au dus la mănăstirea Bârnova, unde a stat două săptămâni. Fiind acolo apă bună și aer potrivit, s-a

Iași, Editura Junimea, 1986; Al. Andronic, Stela Cheptea, *Curtea domnească din Iași*, în *RMI*, LIX, 1990, 2, p. 1-20; Stela Cheptea, *Biserica romano-catolică „Adormirea Maicii Domnului” din Iași*, în *Europa XXI*, tom III-IV, 1994-1995, p. 277-288; Eadem, *Cercetări arheologice*, în *loc. cit.*, p. 289-292; Eadem, *Din nou despre începuturile Iașilor*, în *Historia Urbana*, V, 1997, 2, p. 157-165; Eadem, *Șase veacuri de istorie*, în *Catedrala romano-catolică Iași*, vol. coord. de D. Doboș, Iași, Editura Presa Bună, 2005, p. 9-61; Eadem, *Strada – element de civilizație urbană*, în *Politică, diplomatie și război. Profesorul Gheorghe Buzatu la 70 de ani*, vol. coordonat de Sorin Liviu Damean și Marusia Cîrstea, Craiova, Editura Universitaria, 2009, p. 69-82; Stela Cheptea, B. Apăvăloaei, *Despre „locul” catolicilor din Iași*, în *Monumentul*, VII, 2006, p. 483-492; Stela Cheptea, B. Apăvăloaei, *Iași – un oraș european*, în *Monumentul*, IX, 2008, p. 3-11.

⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, *Acte Interne (1408-1660)*, editate de I. Caproșu și P. Zahariuc, Iași, Editura Dosoftei, 1999, d. 8, 9, 12, 16, 19, 20, 21, 26, 28, 34, 72, 77, 88, 89, 95, 113, 114, 125, 148, 292, 313, 399.

⁶ B. Apăvăloaei, *Amenajarea râului Bahlui în secolul al XVII-lea la Iași*, în *Carpica*, XXXIX, 2010, p. 141-153.

însănătoșit și s-a întors la Iași”⁷. După trecerea epidemiei, doamna Ruxandra, mama lui Grigore Ghica a plecat la Constantinopol ca să schimbe aerul vătămător din Iași⁸.

Dorind să scape de amenințarea bolilor și inspirat de modelul elitei otomane, domnul Grigore al II-lea Ghica a hotărât să construiască lângă Iași, la mănăstirea Balica, o reședință care să adopostească Curtea pe perioada verilor, când mirosurile emanate de balta Bahluiului deveneau insuportabile. Noul palat de vară era clădit după modele turcești și franceze, așa cum ne relatează călătorul grec Markos Antonios Katsaitis în anul 1742: „la aproximativ două mile depărtare de Iași, pe malurile râului Prut, se vede un palat de desfătare, numit Frumoasa, care a fost construit de Grigore voievod... Acest palat e construit în parte după maniera turcă, în parte după cea franceză și este cel mai frumos edificiu din întreaga Moldova”⁹.

Palatele domnești de la Frumoasa au avut mult de suferit în timpul războiului ruso-austro-turc din anii 1735-1739, astfel că domnul a găsit potrivit să-l repare și să-l extindă: „deoarece atunci când au venit oștile rusești în Moldova, din cauza pornirii lor împotriva lui Grigorie vodă, dărâmaseră preafrumosul său palat, pe care îl zidise și pe care îl numise Frumoasa, după plecarea acestora, amintitul domn zidi în timpul verii, pe același loc, un nou palat și găsi cu cale să-l facă de două ori mai mare, nu numai ca să aibă mai mult loc, ci și în ciuda răutăcioșilor acelora. De asemenea, în primăvara anului 1741 a zidit în apropierea acestui palat un al doilea palat, foarte frumos, orânduit ca primul să fie pentru femei, adică harem, iar al doilea pentru bărbați, adică selamlâc, unde a zidit încăperi pentru divan și scaunul domnesc și multe alte odăi pentru boieri și boiernași, ca să poată sta acolo împreună cu toții cei de care aveau nevoie, nu numai vara, dar și ori de câte ori ar fi fost trebuință”¹⁰.

În vremea lui Ioan Mavrocordat (1743-1774) s-au făcut noi clădiri la curtea de la Frumoasa: „făcut-au și un foișor foarte frumos de ceia parte de heleșteul Frumoasăi, supt Cetățui, făcând și cișme lâng cerdac, cu apă curgătoare, de merge în primblari”¹¹. [după N. A. Bogdan, acel cerdac „a fost pe locul unde s-a construit, mai târziu, palatul de la Manta Roșie”] Matei Grigorie Ghica a intervenit și el la ctitoria părintelui său: „pe lângă acestea a făcut și multe reînnoiri și reparații la Frumoasa, reședința de primăvară a tatălui său, unde s-a și mutat o dată cu ivirea reginei anotimpurilor și a stat acolo până la căderea frunzelor”¹².

Locul unde a fost construit acest palat este oarecum incert. Cronicarul Ion Necule a înregistrat efortul domnului Grigore Ghica al II-lea de a repara mănăstirea lui Balica și de a construi acolo un palat: „și s-au apucat de au acoperit mănăstirea Balica cu oale și au tencuit-o pre dinafară și au făcutu-i și tindă, și au zugrăvit-o peste tot pri dinlontru, și zid împregiur și clopotniță și curți de piatră. Așijderea, au mai făcut curți scumpe și hălășteu

⁷ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academiei, 1965, p. 289.

⁸ *Ibidem*, p. 295.

⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, volum îngrijit de Maria Holban (red. resp.), București, Editura Academiei Române, 1997, p. 287.

¹⁰ *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 515-517.

¹¹ Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1733-1774)*, ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, București, Editura Minerva, 1987, p. 24.

¹² *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 679.

cu iaz la Frumoasa, să fie de plimbare domnilor”¹³. Pornind de la această relatare, marea majoritate a istoricilor care s-au aplecat asupra evoluției palatelor de la Frumoasa, au înclinat să creadă că ele au fost construite în incinta mănăstirii cu același nume¹⁴.

Cronica Ghiculeștilor aduce lămuriri edificatoare asupra intervențiilor săvârșite de domnul Grigore al II-lea Ghica la mănăstirea Balica: „mai întâi a zidit mănăstirea Sfântul Arhanghel Mihail... Mai demult fusese pe acel loc o mică biserică de piatră zidită de un oarecare Balica, care fusese odată hatman al lui Gheorghe Ghica. A fost o clădire mică, care cu timpul s-a năruit și nu mai era bună de nimic... A început cu grijă acest lucru și a zidit cu cheltuiala sa zisa mănăstire din temelie și a împrejmuit-o cu zid de piatră precum se vede făcând înăuntru și case domnești. Mai jos de zisa mănăstire, pe câmpia dinspre răsărit, a făcut o grădină frumoasă, în care a zidit case domnești după modelul celor din Constantinopol, cu meșteri aduși anume, și lângă case a făcut havuzuri și chioșcuri, iar în față, de partea cealaltă, o grădină desfătătoare cu fel de fel de flori. Apa trecea de la un havuz la altul, pe niște pietre și în felul acesta curgea în toată grădina. Așa ceva nici un domn nu făcuse și nici nu găsește cineva cuvinte ca să laude îndeajuns frumusețea caselor, de aceea, pe drept cuvânt, această grădină a fost numită pe limba moldovenească *Frumoasa*”¹⁵.

Prin urmare, domnul Grigore al II-lea Ghica a întreprins două acțiuni distincte la mănăstirea lui Balica de lângă Iași. În primul rând a refăcut vechea biserică, a construit case egumenești și domnești și a ridicat un zid de incintă. În documentul din 1 mai 1738, prin care Grigore al II-lea Ghica a pus mănăstirea Sf. Vineri din Iași sub ascultarea mănăstirii Sf. Arhangheli Mihail și Gavril, domnul a arătat că în prima sa domnie a refăcut vechea mănăstire a hatmanului Isac Balica: „o am făcut din temelie, mărind-o precum se vede, făcând și zidi prinpregiur și case de piatră și o am înzestrat cu de toate ce se cad unui dumnezeiesc lăcaș”¹⁶. În al doilea rând, pe câmpia de la răsărit de mănăstire, domnul a amenajat o grădină foarte frumoasă în care a zidit palate domnești după moda de la Istanbul.

Faptul că palatele domnești de la Frumoasa erau construite în afara zidurilor mănăstirii omonime este întărit de numeroase surse atât interne, cât și externe.

O lectură atentă a modului cum sunt prezentate, în cronicile interne, pregătirile de război făcute de domnul Dimitrie Cantemir, în anul 1711, poate fi edificatoare. Cronicarul Nicolae Costin a relatat că în așteptarea trupelor ruse, Dimitrie Cantemir s-a retras cu suita sa la Cetățuia, iar soldații moldoveni au fost campați în corturi, în șesul Bahluiului, în jurul mănăstirii: „au ieșit cu toată curte lui și cu doamna la Cetățue... întinsesă acmu corturile în

¹³ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1661-1743)*, în *Letopisețul Țării Moldovei. Grigore Ureche. Miron Costin. Ion Neculce*, ediție Tatiana Celac, Chișinău, Editura Hyperion, 1990, p. 429-430.

¹⁴ N. A. Bogdan, *Orașul Iași, odinioară și azi*, Iași, Editura Tipografia Națională, 1904; Idem, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, Iași, Editura Tipografia Națională, 1913; Pavel Florea, *Mănăstirea Frumoasa*, București, Editura Meridiane, 1970; D. Badărău, I. Caproșu, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, Iași, Editura Junimea, 1974; *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, volum coordonat de V. Drăguț și C. Nicolescu, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1974; C. Cihodaru, Gh. Platon (red. resp.), *Istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, Editura Junimea, 1980; Viorel Erhan, *Mănăstiri și biserici din orașul Iași*, Iași, Editura Tehnopress, 2003; *Orașul Iași. Memoria unei capitale*, volum coordonat de Gh. Iacob, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2008.

¹⁵ *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 291.

¹⁶ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IV, *Acte interne (1726-1740)*, editate de I. Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2001, d. 337.

șesul Bahluiului despre Cetățue și scosesă și tuiurile; iar singur mine tot la Cetățuie”¹⁷. Povestind același eveniment, din 1711, cronicarul Ion Neculce, participant la evenimente, a arătat că domnul s-a refugiat la Cetățuia, iar oastea moldoveană a fost așezată în corturi unde erau ridicate deja, în anii scrierii cronicii (1733-1743), palatele de la Frumoasa: „Dumitrașco-vodă s-au mutat în Cetățuie, de șide. Iar slujitorii ce ave șide la corturi, unde sînt acum curțile domnești la Frumoasa”¹⁸. Prin urmare și cronicarul Ion Neculce a arătat, în mod indirect, că mănăstirea de la Frumoasa și palatele de la Frumoasa sunt două ansambluri diferite.

În *Condica ce are între sine obiceiuri vechi și nouă a prea înălțaților Domni*, scrisă de Gheorgachi al II-lea logofăt, la 1762, în Iași, din porunca domnitorului Grigorie Calimachi se arată că palatele de la Frumoasa erau pregătite să găzduiască solia condusă de Hamza-pașa, ginerele sultanului Mustafa al III-lea¹⁹. Și ambasadorul turc Resmi Ahmed Efendi a fost primit, în anul 1764, la palatul de la Frumoasa, fiind plăcut impresionat de cadrul natural: „în partea de miazăzi a localității mai sus arătate, pe malul unui lac asemănător cu Gog-Su, se află un palat numit Frumoasa, care a fost pregătit pentru mosafirii înaltului Devlet. Am stat acolo și de nevoie, am poposit timp de aproape cincisprezece zile și am pregătit cele de trebuință pentru continuarea călătoriei”²⁰. Faptul că înalți demnitari otomani, de religie musulmană, au fost găzduiți la palatele domnești de la Frumoasa, demonstrează că mănăstirea Frumoasa și Curtea de la Frumoasa erau două obiective diferite.

Relatările călătorilor străini care au trecut prin Iași în secolul al XVIII-lea descriu complexul de la Frumoasa, dar nu menționează nimic în legătură cu obștea monahală, semn că mănăstirea și palatul de vară erau structuri distincte.

Paul Jamjouglou, prim interpret al Legației suedeze la Constantinopol, a descris palatul de la Frumoasa, pe care l-a vizitat în 1746, fără a pomeni ceva de biserică: „la o oarecare depărtare de oraș, se află o casă de agrement numită Frumoasa, foarte plăcută, mai ales vara, dat fiindcă este înconjurată de câmpii frumoase și că acolo sunt fântâni cu jocuri de apă”²¹.

Cea mai cunoscută și mai completă descrierea a reședinței domnești de la Frumoasa datează din anul 1762 și aparține lui Ruggiero Giuseppe Boscovich, unul din cei mai străluciți oameni de știință din veacul al XVIII-lea: „A potrivit așadar lucrurile astfel ca să i se pregătească mai degrabă un palat frumos de vară, numit Frumoasa, pe care îl are domnul chiar în acea câmpie, la poalele acelor dealuri de pe care coborâsem și se afla la o jumătate de milă italiană de acolo și la o depărtare de circa o milă italiană de Iași... Ajungând la Frumoasa, am găsit acolo un palat aproape cu totul nemobilat, domniile ne mai obișnuind să se ducă pe acolo, dar mare și încăpător, cu geamurile încă întregi și cu mai multe sofale încă în ființă, cu pernele lor și felurite scaune, aflându-se acolo o familie care are grijă de el și locuște acolo pentru a-l păzi. O mare împrejmuire de zid închide o curte mare cu grajduri și șoproane, palatul princepelui și alături un alt palat mare pentru femei, ca și când ar fi fost făcut pentru turci și spre amândouă te urci pe câte o scară de piatră,

¹⁷ Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zădărire la 1601 și de la 1709 la 1711*, ediție C. A. Stoile și I. Lăzărescu, Iași, Editura Junimea, 1976, p. 326-327.

¹⁸ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 379.

¹⁹ *Literatura Românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, studiu și text Dan Simonescu, București, Fundația Carol I, 1939, p. 310.

²⁰ *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. III, *Sfârșitul sec. XVI – începutul sec. XIX*, volum îngrijit de Mustafa A. Mehmet, București, Editura Academiei, 1980, p. 292.

²¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, p. 332.

care la palatul al doilea este foarte mare și în acest palat sunt aurituri, sculpturi de preț. În cuprinsul aceleiași împrejurimi, înspre palatul al doilea, se află o grădină cu alei și pomi roditori, dar acum destul de părăsită. Chiar la intrarea în palat este o sală mare având în față, la ușă o cameră mare despărțită de ea de balustradă și terminându-se cu ferestre mari ce ocupă toată fațada și dau spre un lac artificial care e mărginit de dealurile pomenite. În toate direcțiile sunt camere dintre care două, foarte mari, ies în afară, la fațadă, de o parte și de alta a ușii. Lacul este format de o apă care izvorăște la poalele acelor dealuri și este stăvilită de un zăgaz puternic și mare, făcut din pari și pământ, având o lungime de peste o jumătate de milă italiană. În mijlocul zăgazului este o deschizătură cu un canal care duce apă la o moară alăturată. Lacul are pești și se găsesc acolo și luntre pentru plimbare, dar partea dinspre apus este acum plin de papură și alte ierburi de baltă, nefiind curățat de foarte mult timp”²². Din descrierea amănunțită a Curții de la Frumoasa – cu case domnești, grădini, grajduri, ziduri de incintă și lac artificial în vecinătate – lipsește biserica, fapt ce demonstrează, încă o dată, că palatele nu erau în incinta mănăstirii. Faptul că reședința de vară, semi-abandonată de domnie, era în paza unei familii ce locuia acolo și nu a unor călugări, vine să întărească concluzia de mai sus.

Observațiile arheologice făcute în anul 1985-1987, cu ocazia construcției cartierului Frumoasa, au surprins foarte multe trasee de conducte de ceramică folosite la aducțiuni de apă, fapt ce întărește informația că în preajma mănăstirii Frumoasa era amenajată o grădină cu jocuri de apă, așa cum descriu izvoarele interne și externe²³.

Și analiza planurilor orașului Iași din veacul al XVIII-lea confirmă că la răsărit de mănăstirea Frumoasa, așa cum localizează și *Cronica Ghiculeștilor*²⁴, era amplasat un complex de clădiri reprezentative. Planul orașului, ridicat în timpul ocupației țariste din anul 1769, arată la răsărit de mănăstirea Frumoasa și cumva la poalele dealului Cetățuia un ansamblu de clădiri cuprinse într-o incintă dreptunghiulară. Pe harta Iașului, desenată în 1790 de topografi ruși din armata de ocupație țaristă, complexul aulic de la Frumoasa apare abia schițat la răsărit de mănăstire (fig. 1). Și pe planul capitalei întocmit de inginerul Joseph de Bajardi, în anul 1819, sunt redată grădini și construcții la est de mănăstirea Sf. Arhangheli Mihail și Gavril (fig. 2).

Curtea domnească de la Frumoasa a încetat să mai fie pomenită în documente istorice odată cu sfârșitul secolului al XVIII-lea. Așa cum am arătat, Ruggiero Giuseppe Boscovich a relatat, în anul 1762, că din varii motive domnii Țării Moldovei au abandonat palatele de la Frumoasa. La începutul secolului al XIX-lea, Constantin Ipsilanti a construit pe dealul Galata, la vest de mănăstirea lui Petru Șchiopu, un nou palat de vară cu grădini și izvoare de apă²⁵. Aici a fost o vreme, după cum a lăsat scris cronicarul Manolachi Drăghici, locul preferat de plimbare și de petrecere a timpului liber pentru boierimea din Iași²⁶.

Astăzi la est și la sud de mănăstirea Frumoasa este situat cartierul Frumoasa. Cumva la poalele dealului Cetățuia și la răsărit de mănăstirea Frumoasa, între străzile Neptun,

²² *Ibidem*, p. 472-473.

²³ Mihai Manole Cojocaru, *Apeducte de ceramică din secolele XVIII-XIX descoperite la sud de Iași*, în *ArhMold*, XX, 1997, p. 153-169; V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I, Iași, p. 198.

²⁴ *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 291.

²⁵ Bobi Apăvăloaei, *Palatul din secolul al XIX-lea de la Galata – Iași*, în *CercIst*, XXIV-XXVI, 2005-2007, 2010, p. 268-290.

²⁶ Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, ediție C. Mihăiescu-Gruia, București, Gruparea culturală „Europa în România”, 1998, p. 225; Bobi Apăvăloaei, *Importanța strategică a dealului Galata din Iași pe parcursul secolelor XVI – XIX*, în *Monumentul*, XII, partea a 2-a, 2011, p. 35-50.

Grăniceri, Manta Roșie și bulevardul Poitiers se păstrează un grup de clădiri mai vechi ce adăpostesc o unitate de jandarmi (fig. 3-5). Având în vedere că locul este încă nederanjat de construcții noi și corespunde, în linii destul de vagi, cu localizarea oferită de izvoarele istorice pentru Curtea domnească de la Frumoasa, propunem ca pe viitor toate lucrările de săpătură să fie făcute doar cu supraveghere arheologică.

Fig 1. Zona de sud a orașului Iași în secolul al XVIII. Prelucrare după planurile rusești din anul 1769 (a) și 1790 (b) : 1. Curtea domnească; 2. râul Bahlui; 3. Mănăstirea Galata; 4. râul Nicolina; 5. Mănăstirea Cetățuia; 6. Mănăstirea Frumoasa; 7. Probabil Palatele domnești de la Frumoasa (ANI, Fond Planuri și Hărți, d. 1131 și 1132).

Fig. 2. Zona de sud a orașului Iași la începutul secolului al XIX-lea.

Prelucrare după planul orașului întocmit de inginerul Joseph de Bajardi, în anul 1819:

1. Curtea domnească; 2. Râul Bahlui, 3. Mănăstirea Galata; 4. Râul Nicolina; 5. Mănăstirea Cetățuia; 6. Mănăstirea Frumoasa; 7. Probabil palatele domnești de la Frumoasa

a

b

Fig 3. Mănăstirea Frumoasa și zona de sud a orașului Iași. Vedere generală (a) și detaliu (b).

Prelucrare după www.googlemap.com

Fig 4. Mănăstirea Frumoasa. Vedere dinspre vest (a) și est (b)

Fig 5. Grup de clădiri aflate la răsărit de mănăstirea Frumoasa și la poalele dealului Cetățuia.
Vedere generală (a) și detaliu (b)

SOCOTELILE VISTIERNICULUI TOADER PALADE CU DIECII DE VISTIERIE, DUPĂ UN CATASTIF DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Mihai Mîrza

Catastifele de socoteli din secolele XVIII-XIX sunt izvoare insuficient cunoscute și valorificate în istoriografie, chiar dacă în ultimii ani înregistrăm o creștere vizibilă a interesului pentru valorificarea lor. Unele catastife sunt inventare amănunțite de bunuri, altele sunt mai mult documente cu caracter contabil, în care alcătuitoarii lor își notau cu meticulozitate veniturile și cheltuielile dintr-o anumită perioadă. Numai o mică parte dintre aceste surse au ajuns până la noi, multe dintre ele pierzându-se de-a lungul timpului, fie din neglijența celor care le-au avut în păstrare, fie în vâltoarea nenorocirilor care s-au abătut asupra acestui pământ în ultimele secole. Majoritatea celor care s-au păstrat pot fi regăsite astăzi în colecțiile de manuscrise ale Arhivelor Naționale, bibliotecilor sau muzeelor din țară¹.

Catastifele și condicile de socoteli ale vistiernicului Toader Palade au făcut parte cândva din colecția impresionantă de documente, manuscrise și cărți vechi a profesorului Gh. Ghibănescu, care astăzi, în parte, se păstrează la Arhivele Naționale din Iași, în Colecțiile Documente și Manuscrise. Unul dintre aceste documente este manuscrisul nr. 1795, pe care îl edităm aici.

Catastiful a fost redactat de unul dintre apropiații vistiernicului Toader Palade, poate chiar de către paharnicul Vasile Buhăescu, alcătuitoarul cunoscutei condici de documente din 1745² și conține „socotelile” acestui boier cu opt dieci de vistierie³. Documentul ridică unele probleme de datare și apartenență, întrucât aceste detalii nu sunt menționate în titlul de la fila 3^r: „Catastih de socotelile dum(i)sali vistiernicului ce-au avut cu diecii de vistierie, precum arată anume”. Apartenența este, totuși, simplu de stabilit, prezența semnăturii olografe a vistiernicului Toader Palade, în mai multe locuri din document, ne îndreptățește să credem că el este cel care a comandat întocmirea lui, în dorința de a stabili cuantumul datoriilor pe care le avea față de diecii de vistierie sau a datoriilor pe care diecii le aveau față de el. Datarea, însă, presupune o minimă analiză, indiciile cele mai la îndemână fiind dregătoriile care însoțesc numele boierilor menționați în catastif.

În mod evident, documentul datează de la mijlocul secolului al XVIII-lea, din timpul domniei lui Constantin vodă (f. 13^r), care poate să fie Constantin Mavrocordat sau Constantin Cehan Racoviță. Dacă este Constantin Mavrocordat luăm în calcul domniile

¹ Pentru repere teoretice cu privire la această categorie de izvoare, recomandăm studiul semnat de Dan Dumitru Iacob, *Catagrafiile de avere – surse importante pentru istoria socială*, în *RIS*, X-XII/2005-2007, p. 192-200.

² ANI, Manuscrise, 1855, f. 1^r.

³ Manuscrisul are dimensiunile 30,8 x 19,7 cm., conține 28 de file cu filigran (un călăreț), din care opt file sunt necomplete: f. 1, 2, 5, 8, 19, 26-28. Blocul manuscrisului este format din patru fascicule, legate cu o copertă simplă de piele, având pe cotor patru nervuri. Starea de păstrare a documentului este foarte bună.

acestui dintre anii 1741-1743 și 1748-1749⁴; dacă este vorba Constantin Cehan Racoviță, atunci nu pot fi luați în calcul decât primii doi ani din prima domnie a acestui domn (20/31 aug. 1749- 22 iun./3 iul.1753), pentru că la 1 februarie 1751 Toader Palade își dă obșteșcul sfârșit⁵. Aceasta este data *terminus ante quem*.

Catastiful conține realități istorice specifice deceniului al cincilea sau primilor doi ani ai deceniului al șaselea din secolului al XVIII-lea. Paharnicul Dumitrașcu Palade, menționat la filele 9^v, 10^v și 11^r, este fratele vistiernicului; el a avut calitatea de mare și fost mare paharnic, cu intermitențe, începând din primăvara anului 1744 și până în februarie sau martie 1751, când Constantin Cehan Racoviță l-a ridicat la rangul de mare spătar⁶. Bălăsache (amintit la f. 7^v) este Dumitrașcu Bălăsache armașul, iar serdarul Mavrodin este desigur Iordache Mavrodî, amândoi sunt apropiați ai domnilor din familia Mavrocordat. În septembrie 1743, Constantin Mavrocordat i-a recomandat fratelui său, Ioan Mavrocordat, devenit domn al Moldovei, pe amândoi ca pe oamenii săi de încredere⁷. Alt boier amintit în catastif este stolnicul Lupul, care considerăm că nu poate fi altcineva decât cunoscutul om de legătură al domnilor Moldovei cu rușii, stolnicul Lupul Anastasă. Aceasta a ocupat un timp dregătoria de serdar, iar în anii ultimei domnii din Moldova a lui Grigore II Ghica, slujba de mare stolnic⁸. Manolache Costache, amintit în catastif cu dregătoria de vornic, a ocupat dregătoria de mare vornic al Țării de Jos la vremea domniilor lui Ioan Mavrocordat și Constantin Cehan Racoviță. De asemenea, doi dintre diecii de vistierie prezenți în catastif, Constantin Cogălniceanu și Enache Buzilă, ocupă această slujbă începând cu anii 1744 sau 1745⁹. Bazându-ne pe aceste date, scoatem din calcul domnia a doua din Moldova a lui Constantin Mavrocordat (1741-1743). Așadar, catastiful a fost, presupunem, redactat în anii celei de-a treia domnii din Moldova a lui Constantin Mavrocordat (1748-1749) sau în primele 15 luni ale domniei lui Constantin Cehan Racoviță, sept. 1749-ian. 1751.

Catastiful este de fapt o listă de venituri și cheltuieli ale diecilor de vistierie, începând cu Toader Nacul și continuând cu Gavril ot vistierie, Mihalache Cheșcu, Ștefan Bosie, Tănase Gosan, Vasile Tănăsă, Buzilă (Enache Buzilă) și Constantin Cogălniceanu. Sunt menționate detaliat veniturile realizate de fiecare diac în parte pe parcursul anului precedent și cheltuielile pe care diacul le-a făcut în interesul vistieriei sau în interesul personal al vistiernicului, adică, după formularea din document: „banii ce-au dat în cheltuiala caséi” boierului. La final, se scad cheltuielile din venituri se stabilește dacă respectivul diac rămâne dator marelui vistiernic sau,

⁴ Pentru domniile lui Constantin Mavrocordat vezi *infra* 30.

⁵ Pentru stabilirea datei decesului acestui boier vezi: Paul Păltănea, *Știri inedite despre familia domnitorului Antiob Cantemir (III)*, în *AIIX*, XXVIII/1991, p. 377-390; vezi și ediția anastatică *ArbGen*, 1989-1993, I-V/1-2, p. 376-390 și Sorin Ifțimi, *Observații cu privire la ctitorii mănăstirii Sf. Sava Iași*, în Petronel Zahariuc (ed.), *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române și bisericele răsăritene în secolele XIV-XIX*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, p. 111, 113, 114, 116.

⁶ Dumitrașcu Palade ocupă pentru scurt timp dregătoria de mare paharnic în timpul lui Ioan Mavrocordat; la 13 iul. 1745 este amintit ca fost mare paharnic și ispravnic al țin. Tutova (N. Iorga, *Studii și documente*, București, 1909, p. 66, nr. XXIV), după care apare ca mare paharnic în Sfatul lui Grigore II Ghica, din anul 1747 (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, *Acte interne (1741-1755)*, editate de Ioan Caproșu, Ed. „Dosofter”, Iași, 2001, p. 322-323, nr. 540; p. 337, nr. 553, în continuare: I. Caproșu, *Documente Iași*). După plecarea din scaun a lui Grigore II Ghica, în primăvara anului 1748, nu mai ocupă vreo dregătorie importantă până în mart. 1751 (*Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1849)*, întocmit de Vasile G. Miron, Mihai Ștefan Ceaușu, Gavril Irimescu și Sevastița Irimescu, ANR, București, 1983, p. 282, nr. 863).

⁷ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 585.

⁸ Pentru biografia stolnicului Lupu Anastasă vezi: Damian P. Bogdan, *Legăturile serdarului Lupu Anastasă cu rușii (1721-1751)*, în *SMIM*, II/1957, p. 345-363.

⁹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente Kogălnicenești între 1528-1878)*, XXV, Iași, 1933, p. CXXXI-CLXII; Ștefan S. Gorovei, *Miscellanea genealogica (II)*, în *AILAI*, XXIII/1, 1986, p. 443-447.

din contra, marele vistiernic trebuie să-l despăgubească pe diac pentru cheltuielile suplimentare efectuate. Toader Nacul și Constantin Cogălniceanu rămân datori vistiernicului cu aproape 2000 de lei. După structura lui, catastiful pare a fi scris în mai multe etape. La finele primei etape, sinteza se face în dreptul lui Ștefan Bosie, care trebuie să fi ocupat atunci dregătoria de logofăt de vistierie. Sama lui Vasile Tănăsă este scrisă de altă mână și completată, într-o a doua etapă, după care urmează socoteala lui Enache Buzilă și Constantin Cogălniceanu. Din sinteza de la f. 22^v, rezultă că vistiernicul avea față de vistierie o datorie de 3217 lei și 50 de bani, sumă de plata căreia nădăjduia că va fi scutit de domn, deoarece – notează el – „am slujit Mării Sali cu marii dreptati, cum știe Dumn(e)zău și sâmbrie am luat puțină”. Din sinteza de la fila 23^r rezultă însă că vistiernicul încă mai avea de recuperat de la vistierie suma de 8905 lei, din care 2400 de lei reprezentau numai „leaf(a) dum(isale) păr la 20 zili a lui ghen(arie)”.

Acest document oferă informații prețioase privitoare la obiceiurile existente în societatea înaltă din Moldova veacului fanariot; fumatul și jocul de cărți fiind două dintre ele. Vistiernicul Toader Palade pierde la cărți 36 de lei și 80 de bani, sumă pe care a împrumutat-o de la unul dintre subordonații săi, Gavril diacul de vistierie (f. 25^v), iar un anume Barbul îi cumpără boierului cartofoi o pereche de cărți cu 24 de bani (f. 11^v). De asemenea, deducem din cheltuielile efectuate că marele vistiernic împrumută, pentru achitarea unui mucarer, sume impresionante de la Divan Efendi, postelnicul Ioniță Cantacuzino, sărdarul Iordache Mavrodin și chiar de la dascălul „coconului” său, un grec pe nume Teodosie. Apoi, boierul se îngrijește de remunerarea preoților și dascălilor de la bisericile de pe moșiile sale și le trimite cărți de cult, *Ceasloave* și *Psaltiri* (f. 7^v).

În trend cu obiceiul „protipendadei” de atunci, marele vistiernic cheltuiește sume importante pentru a-și procura obiecte de lux de la Constantinopol sau din diferite părți ale Europei. Cunoscutul negustor ieșean Anastasă lipscanul primește 150 de lei, pentru a-i cumpăra boierului „niști blide”, iar Stoica, călăraș de Țarigrad, aduce boierului, din capitala Imperiului, „niște lulele” în valoare de cinci lei și 60 de bani. Unele dintre aceste articole de lux erau cumpărate pentru a fi dăruite cadou înalților funcționari otomani, la a căror bunăvoință râvneau atât marii boieri cât și domnii care stăpâneau vremelnicele cele două Principate dunărene. Dovada o reprezintă farfuriile pe care marele vistiernic le trimite la Țarigrad și cele două blănuri de cacom pe care le dăruiește „Măriei Sale Mehmet pașa Muhsunoglu”, pe atunci pașă la Hotin (f. 9^v).

Pe lângă aceste informații, catastiful aruncă o rază de lumină asupra raporturilor instituționale care existau în Moldova mijlocului de secol al XVIII-lea între marele vistiernic și subordonații săi nemijlociți din Vistieria Domnească. Simplul fapt că acești mărunți slujbași ai „statului” se îngrijeau atât de obligațiile financiare ale „statului”, cât și de necesitățile gospodăriei marelui vistiernic este un indiciu că raporturile instituționale dintre marii dregători și subordonații lor, în Moldova acelor timpuri, rămân în continuare guvernate de principii tradiționale, medievale.

Merită evidențiat că diecii de vistierie amintiți în catastif sunt cu toții înrudiți între ei, printr-o rețea de înrudiri extrem de stufoasă, pe care nu o vom expune aici în toată complexitatea ei, dar câteva exemple merită date. Tănase Gosan era ginerele lui Toader Nacul¹⁰, iar acesta era cumnat cu Ștefan Bosie, cunoscutul ctitor al mănăstirii Sf. Spiridon, amândoi fiind ginerii lui Ion Bujoranul¹¹. De altminteri, Toader Nacul era socrul altui cunoscut diac de vistierie - Gheorghe Carp, dar mai avea și un văr, Ion Nacul, care a fost

¹⁰ C. Bobulescu, *Banul Tănăsă Gosan, 1769-1831 iunie 17*, București, 1928, p. 22.

¹¹ *Condica lui Mavrocordat*, ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuită de Corneliu Istrati, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, vol. II, p. 453-454, nr. 1214; BAR, Documente, MCCXI/15, f. 134^r.

diac de vistierie vreme de peste trei decenii¹². Acest Ion Nacul ot vistierie a murit înglodat în datorii în toamna anului 1767, soția sa, Catrina, și fiul său, Gheorghe, văzându-se obligați să vândă casa din Iași și moșia Lungani, pentru a-i plăti datoriile¹³. Apoi, Constantin Cogălniceanu și Gavril ot vistierie erau cumnați, cel de-al doilea fiind căsătorit cu sora Cogălniceanului¹⁴.

Aproape toți diecii de vistierie amintiți în catastif sunt reprezentanții unor familii care au dat mai multe generații de dieci și logofeți de vistierie. Primii dieci și logofeți de vistierie din familiile Cogălniceanu și Nacul îi regăsim în secolul al XVII-lea. Familia Nacul, dar și familiile Gosan, Cheșcu și Buzilă își transmit această slujbă din generație în generație, aproape neîntrerupt, pe parcursul întregului secol al XVIII-lea¹⁵.

Mai trebuie spus că acest catastif conține socotelile vistiernicului cu numai opt dintre subordonații săi din vistieria domnească. La mijlocul secolului al XVIII-lea, Vistieria Domnească era deservită, potrivit surselor pe care le avem, de 10 dieci de vistierie, care aveau în frunte un logofăt de vistierie și care, la rândul său, era subordonat vistiernicilor al III-lea și al II-lea¹⁶. După mențiunile din catastif, coroborate cu alte surse, la mijlocul secolului al XVIII-lea, în afară de cei opt, dieci de vistierie mai erau și Ilie Herescu, care se și căsătorește prin 1749-1750, Andrei Hermeziu și Ion Nacul.

În încheiere, considerăm că informațiile pe care le conține acest document sunt prețioase atât pentru reconstituirea mecanismelor de funcționare a instituțiilor din Moldova veacului al XVIII-lea, cât și pentru stabilirea indicelui de civilizație la care se găsea societatea moldovenească din perioada amintită. Totodată, acest document ne oferă o imagine inedită despre o categorie socio-profesională, aceea a diecilor și logofeților de vistierie, despre care documentele de până la jumătatea secolului al XVIII-lea vorbesc destul de puțin, și atunci îi prezintă, aproape în exclusivitate, numai în calitate de vânzători sau cumpărători de dughene, pivnițe, case, vii și moșii¹⁷. Lipsa sărilor de vistierie sau a altor documente privitoare la specificul activității Vistieriei Domnești, conferă un plus de valoare catastifelor de acest fel, chiar dacă ele oferă informații fragmentare și destul de reduse sub raport cantitativ, dar și calitativ¹⁸.

¹² ANI, Documente, 714/18. Într-un zăpis din 15 apr. 1753 se arată că Ion Nacul de la vistierie și Toader Nacul de la vistierie fuseseră veri primari cu un alt diac de vistierie Gheorghică Potlog, care decedase în primăvara aceluiași an (I. Caproșu, *Documente Iași*, V, p. 479, nr. 737).

¹³ Catrina și fiul ei vând casele din Iași, de lângă mănăstirea Dancu, pe 17 iul. 1768 unui alt slujbaş din Vistieria Domnească – „Ilie Herescul de la vistierie”, cu suma de 1505 lei (ANI, Documente, 801, f. 204r; I. Caproșu, *Documente Iași*, VI, p. 742-743, nr. 842; p. 748, nr. 850; p. 501, nr. 578 și Gh. Ghibănescu, *Documente*, în *IN*, IX/1931, p. 133-135, nr. LXXXVI- XCI).

¹⁴ Numele primei soții a lui Gavril ot vistierie, sora lui Constantin Cogălniceanu diacul de vistierie nu ne este cunoscut (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, p. CXXXI-CLXII, CXLVI-CLVI).

¹⁵ În ceea ce privește, constanța cu care familiile Buzilă și Gosan și-au transmis de la generație la generație slujba de diac de vistierie, vezi: C. Bobulescu, *op. cit.* și Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, *loc. cit.*

¹⁶ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, Ed. Academiei, București, 1988, p. 277-279 (vocea: *Logofăt*), p. 502-504 (vocea: *Vistiernic*).

¹⁷ Despre activitatea, statutul juridic, rolul social și modalitatea de integrare în cadrul „breslei” diecilor de vistierie avem încă destul de puțin informații. Intenționăm, în perioada următoare, să dezvoltăm acest subiect într-un studiu de sine stătător, care să pună în valoare informațiile documentare noi de care dispunem, având în vedere și acumulările istoriografice din ultimele decenii.

¹⁸ Prima samă de vistierie păstrată este aceea rămasă de la Grigore Ioan Calimah, fiind o situație financiară detaliată a veniturilor și cheltuielilor Vistieriei Domnești din anii 1763-1764. Pentru informații suplimentare vezi: *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, editate de Ioan Caproșu, vol. I-III, Casa Editorială Demiurg, 2010-2011.

ANEXA

[f. 3^r]

Catastih de socotelil  dum(i)sali vistiernicului ce-au avut cu diecii de visterie, precum arată anume:¹⁹

Toader Nacul

Ce-au dat dumn(ea)lui vel vist(ernicul):

Lei	bani	
600	-	de la go��tinarii de Suceavă;
500	-	de go��tinarii de la Neam�u;
250	-	de la go��tinarii de F�lciiu;
500	-	de la �tefan Bosie;
160	-	de la stolnicul Lupul ²⁰ , din 200 lei ce l-au împrumutat;
132	-	scutelnicii dum(i)sali de la 2 ciferturi ot oc(tomvrie);
150	-	un peci g(os)p(o)d la o trebuin�;
2292	-	fac da�(i) de dumn(ea)lui visternicul

[f. 3^v]

Ce-au dat Toad(e)r Nacul

Lei	bani	
		Datorii ce-au plătit:
50	-	lui Bogos armanul;
185	-	lui Fote cupe� pentru ni�ti m�rgaritariu;
1000	-	lui Ion(i)� Cantacozino post(elnic);
114	-	s-au dat la 21 car� ce-au adus vin, afară de c�te 8 lei ce le s-au dat mai înnainte bani i bez;
1349	-	Fac

Dob nzi ce-au dat:

96	-	la dumn(ea)lui Divan Efendi pe 3000 lei ce-au împrumutat pe dum(isali) vel vist(ernicul);
13	60	C�r(s)tii neguț(i)tor pe 1000 lei ce-au împrumutat în celi 5000 lei;
109	60	fac.

¹⁹ La editarea documentului am respectat regulile transcrierii interpretative stabilite de colectivul de editare a *Bibliei de la 1688* (Notă asupra edi iei, la *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688*, pars. V, *Deuteronomium*, vol. editat de Vasile Arvinte  i Ioan Caproșu, Iași, 1997, p. 98-99).

²⁰ Stolnicul Lupul <Anastasă>.

Bani ce-au dat în cheltuiala caséi:

50	-	au dat la dumn(ea)lui vel vist(ernicul), dec(hemvre) 18;
44	-	la Mihalachii porușnic;
30	-	iar la dum(îsali) vist(ernicul) la Agiunul lui Svete Vas(î)lie;
50	-	la Biniș jid(ovul) să s(ă) cerci pentru ce i s-au dat;
30	-	iar la Mih(ă)lachii porușnic;
204	-	fac.

[f. 4^r]

Cununii:

Lei	bani	
41	30	cununiia lui Vas(î)le sin Tănasă ot vist(erie);
41	30	cununiia lui Ilie Hărăscul ot vist(erie);
82	60	fac.

Luâturi asupra din 2 ciferturi a lui oc(tomvrie):

36	36	pe oamenii de la Mânjești ot Cârligătură;
4	48	lui Doroftii și Radului cărămidari;
4	48	lui Ștefan grădinaru ot Chișarâi;
37	114	oamenilor de la Brătuleni ot Cârligătură;
100	100	Ciorăștilor de la Tutova.
183	106	fac.
45	-	oamenilor de la Tansa, de la ținutul Vasluiului;
228	106	fac.

Luâturi asupra din goștină:

33	-	200 oi lui Mihălachi Niță porușnic;
20	-	dum(î)sale pah(arnicului) Costand(î)n Cant(acuzino), afar(ă) de scăder(ea) g(ospo)d;
6	90	dum(î)sali medi(Inicerului) Macrii;
59	90	fac.

[f. 4^v]

Mile:

Lei	bani	
16	60	6 ug(hi) cu mâna eguminului de Dancul;
17	30	i s-au făcut o ras(ă) iar lui;
2	90	1 ug lui Tudori la lăsatul săcului;
36	60	fac.

Cheltuială mărunță:

5	-	parale la dumn(ea)lui visternicul cu Ion(î)ț(ă), dec(hemvrie) 16;
11	-	4 ug(hi) la turcul ciubucciu, dec(hemvrie) 16;
12	30	la Svete Vas(î)le bacș(î)ș la sluj(î)tori;

5	60	2 ug(hi) la Stoica căl(ă)raș de Țar(i)grad pentru liulele;
2	90	1 ug iară la boiariu în dz(i)uoa de Svite Vas(i)le;
36	60	fac.

Alți bani ce-au mai dat:

50	-	lui Theodosie dascalul ce învați cuconul;
20	-	Tomii spețăriul pentru doftorii.
70	-	fac.

Iar peste tot dați de Toader Nacul fac 2176 lei, 68 bani ș(i) mai rămân datoriu cu 115 lei, 52 bani noi.

T(oader) P(a)l(a)di vis(ternic) <m.p.>

[f. 5] Necompletată.

[f. 6^r]

Gavril ot vist(erie)

Cifertul lui avgost i mucareriu:

Ce-au dat dumn(ea)lui vel vist(ernicul):

Lei bani

240	-	de la Tănasă Gosan din banii vădrăritului, carii i-au dat leafă lui iemiru Celebi ș(i) pecetluitul domnescu au luat Gavril.
-----	---	---

Ce-au dat Gavril în trebile dum(i)sale vel vist(ernic).

Datorii:

1000	-	iemiriului Chiatâp cu carii împrumutată pe dumn(ea)lui vist(ernicul);
48	30	iemiriului papugiu ce era dator dum(i)sale, oc(tomvrie) 9;
48	62	lui Costandin Batin pentru niște oi ce i s-au luat, când s-au dat oile dum(i)sali visternicului la saigi;
252	-	lui Fote neguț(i)toriul din vădrărit;
125	-	dum(i)sali Ion(i)ță Cant(acuzino) post(elnic), iar din vădrărit de la Putna;
150	-	lui Biniș jid(ovul) pentru niști mărgăritari;
73	-	lui Leonard neguț(i)toriul dintr-o datorie;
69	4	lui Mișu pentru une alte ce-i era datoriu
1765	96	fac.

[f. 6^v]

Dobândzi ce-au dat:

Lei bani

34	-	iemirului Chiatâp, pe 1000 lei;
8	-	dascalului Theodosie, pe 500 lei;
14	-	sărdariului Mavrodin ²¹ , <pe> 1000 lei;
6	-	egumenului de Golăe;

²¹ Sărdarul <Iordache> Mavrodin.

20	-	dum(i)sali Ion(i)ță Cant(acuzino) post(elnic);
82	-	fac.
Bani ce-au dat în cheltuiala casăi:		
50	-	ce-au luat din dajde mazililor de la Tutova cu Pricopii vătăman ot Ciorăști (să s(ă) caute);
55	-	ce-au luat Mih(ă)lache porușnicul iar din dajde mazililor de la Orheiu de la Andoni căpi(tan);
7	63	ce-au luat Miron din dajde mazililor ot Iaș(i);
5	-	ce-au luat Vas(i)le Bantăș iar din dajde mazililor carii i-au cheltuit în trebile casăi;
8	21	s-au ținutu în sam(ă) zlotaș(i)lor de Vaslui pentru 50 caploni;
125	84	fac.
10	-	ce-au mai luat de la Miron Vârnav din mazil(i) iar Mihălache Nița;
135	84	fac.

[f. 7]

Sémbrii ce s-au dat:

Lei	bani	
30	-	la doi preuți de la Ciorăști câte 15 lei de om;
15	-	dascalului de la Ciorăști;
6	-	preotului de la Bârlești;
51	-	fac.

Alți bani ce s-au dat:

82	60	30 ug(hi) la nunta lui Vas(i)le Crupenschii staros(ti)le;
30	-	Tomii spițăriu;
4	-	pentru patru Psaltiri ce s-au triimis la Ciorăști;
260	-	s-au dat la Toader ciohodariul sluga dum(i)sali vel vist(ernic) pentru rădicare vinului din gios;
376	60	fac.

Ce-au dat bani gata la dumn(ea)lui vel vist(ernic):

18	40	5 ug(hi) ungurești cându s-au giucat în cărți cu Bălăsache;
12	100	iar când s-au giucat în cărți la hat(man);
11	-	4 ug(hi) zințir lei cu Mihălache Cheșco;
42	20	fac.

[f. 7^v]

Bani ce s-au dat în cheltuială mărunță a casăi:

Lei	bani	
8	105	s-au cumpărat niști șindilă;
1	45	la un ciubuc;
38	96	s-au cumpărat curechiu pentru cas(ă);
2	60	una oc(ă) cahve;
51	66	fac.

Iar pest(e) tot daț(i) de la Gavril fac:

2.494 lei, 86 bani;

218 lei, iar mai are la dumn(ea)lui vel vist(ernic) Gavril dintr-altă socoteală mai de înaintea;

2.712 lei, 86 bani, din carii scoțându-să 240 lei ce-au luat, carii arat(ă) la încărcătură;

Rămâne asupra dum(i)sale vel vist(ernic) 2.482 lei, 86 bani cari i-au ținut în sam(ă) Ștefan Bosie la sama lui și s-au încheetu socoteala aceasta.

T(oader) P(a)l(a)di vis(ternic).

[f. 8] Necompletată.**[f. 9^v]****Mihalache Cheșco**

Cifertul lui iunie ș(i) de cuniță.

Ce-au dat dumnealui vel vist(ernic) lui Mihălachii:

Lei	bani	
200	-	un pecetluitu g(os)p(o)d pentru un sécrii cu farfurii ce s-au triimis la Țar(i)grad;
160	-	iar un pecetluitu g(os)p(o)d de 2 blani de cocumi ce s-au dat, una dum(i)sale chihaie bii al Mării Sali Mehmet pașe Mu(h)sunoglu ²² ș(i) alta haznatariului Mării Sali;
66	-	30 liud(e) scutelnici a dum(i)sali la cifertul lui iunie;
426	-	fac.
300	-	tij au luat Mih(ă)lac(he) Cheșco din cercătura văcăritului ot țanutul Iaș(i) de la hagi Petre ²³ .

[f. 9^v]

Ce-au dat Mihălace la trebile dum(i)sale vel vist(ernic)

Lei	bani	
		La dobânzi:
50	-	dum(i)sale sârdariului Mavrodin ²⁴ ;
77	-	dum(i)sale Divan Efende pe 3000 lei;
111	80	dum(i)sale Ion(i)ță Cantacoz(i)no post(elnic) pe 3000 lei;

²² Mehmet pașa Muhsunoglu, pașă de Hotin (1742-1748) și vizir (30 mart. 1765-6 sept. 1768 și 28 nov. 1771-4 aug. 1774).

²³ Suma de 300 lei și mențiunea aferentă adăugate ulterior de altă mână.

²⁴ Sârdarul <Iordache> Mavrodin.

20	-	iar sârdariul Mavrodin pe 1000 lei;
10	-	dascalului Feodosie ²⁵ pe 500 lei;
<Marginal în dreptul ultimelor patru sume:> Aceste s-au dat în cele 7000 lei în mucherer.		
65	-	iar lui Theodosie dascalul pe 1500 lei
20	-	iar sârdariului Mavrodin pe 1000 lei;
<Marginal în dreptul ultimelor două sume:> Aceşt(e) s-au dat în plinire harznelii.		
350	80	fac.
220	-	s-au dat iar lui Ioniţi Cant(acuzino) pos(telnic) dobând(ă) pe 1000 lei ce-au avut la dumn(ea)lui vel vist(ernic) pe 11 luni, carii i-au luat din 500 lei împrumuta dum(i)sale păh(arnicului) Dum(i)traşco Păladi.
573	80	fac.

[f. 10^r]

Scutelnicii dum(i)sale de la cifertul lui iunii:

Lei	bani	
36	80	20 ug(hi) Ciorăştilor;
10	50	Vitolţii de la Fălciu;
21	10	Brătulenii de la Cârligătură;
2	24	Ştefan grădinar ot Chişarăi;
6	108	doi plugari ot Cornul Negru;
1	45	Gligorie apariu de la Iaşi;
6	6	Bârleştii de la Cârligătură;
84	83	fac.

Alţi bani ce s-au dat din cifertul lui iunii:

24	60	sluj(i)torilor ce s-au trimis la Od(o)beşti pentru vădrărit, însă: 10 lui Paraschiv bulu(c)başe ş(i) 14 lei p(o)l la 29 sluj(i)tori câte gium(ă)tat(e) de leu de om;
16	95	s-au ținut în sam(ă) cu porunca dum(i)sali vel vist(ernic), însă: 11 lei, 95 bani lui Toader ciohodar ş(i) 5 lei lui Ion(i)ţă sin Andrieş;
34	-	ce-au rămas asupra dum(i)sale vist(ernicului) din zlotărie Hârlăului;
44	30	s-au dat bacş(i)ş la boierie, însă: 17 lei la mehterhane ş(i) 16 lei, 3 p(o)t(ronici), 6 ug(hi) zînţir, 2 copiilor la căftan, 1 ş(i)rbicciului i 1 la vtor(i) cafigiu ş(i) 2 copiilor din nontru ş(i) 11 lei un covor ce s-au dat cu Mărie Sa Domniţa;
119	65	

²⁵ Acelaşi cu dascălul Theodosie.

[f. 10^v]

Pentru cheltuiala casei:

Lei	bani	
100	-	la Mihalache porușnic cu 14 ug(hi) ungurești ci s-au datu dum(i)sale vist(ernicul);
20	-	la Toader ciohodar să cumpere lemne;
20	-	la Miron Vârnav, fev(ruar) 16;
20	-	iar la Miron Vârnav, fev(ruar) 27;
30	-	la Mihălache porușnic, mart(ie) 3;
100	-	la dascalul Feodosie, cari i-au dat la Măr<i(a) Sa> ²⁶ domnița, 50 lei și 50 lei la Papafil;
290	-	fac.

Bani gata ce-au dat la dum(nealui) vist(ernicul):

Lei	bani	
30	-	ce-au luat din 500 lei ot păh(arnic), Dum(i)trașco păh(arnicul) ²⁷ ;
100	-	ce i-au dat la mart(ie) 11;
50	-	s-au dat cu Barbul;
10	-	s-au dat cu Timircan;
100	-	i s-au dat cu Miron, mart(ie) 28;
100	-	i s-au dat cu Mihalache porușnic, ap(ril) 5;
27	60	10 ug(hi) cu Ioniț(ă) copilul, ap(ril) 6;
15	-	în Lune(a) Paștilor;
19	30	7 galbini ce-au poprit din 500 lei de la Ianachi Costandachi stol(nic);
451	90	-

[f. 11^r]

Lucruri ce s-au cumpăratu:

Lei	bani	
150	-	la Anastas(ă) lipșcanul ²⁸ pentru niști blide ce iaste să cumpere;
35	12	la Biniș jid(ovul) pentru niști cituri;
30	-	iar la Biniș jid(ovul) pentru stecle;
12	-	Sandii feștiloae pentru 4 stoguri de fân;
10	-	ce s-au triimis la o trebuiț(ă) cu dum(isale) pah(arnicul) Dum(i)trașco ²⁹ ;
42	-	la dum(isale) vel post(elnic) pentru 28 coț(i) șali;
279	12	fac.

²⁶ Lecțiune nesigură.²⁷ Dumitrașco <Palade>, fost mare paharnic, mare spătar și mare vistiernic, fratele marelui vistiernic Toader Palade.²⁸ Anastasă Popahristu Celehur, negustor din Iași, ctitor al m-rii Sf. Spiridon, alături de jtn. Ștefan Bosie și hatm. Vasile Ruset.²⁹ Dumitraco <Palade>, fost mare paharnic.

Ce s-au dat mile ș(i) bacș(i)ș:

8	30	s-au dat cu mâna Barbului la niști călugăriți;
	60	la niști fecior(i) a dum(i)sale agăi ce-au adus un ciubuc;
2	90	1 ug s-au dat la un loc la dum(isale) hatmanul;
	24	cu Barbul pentru o părechi de cărți;
2	90	s-au dat 1 ug salahoriului;
14	54	fac.

[f. 11^v]

Alți bani ce au mai dat:

Lei	bani	
	80	la Iozăf fratele Musulințului sulger ce-au avut a lua;
20	-	la Vas(i)le Bantăș cu Ion(i)ță pah. logf.
160	-	ce-au luat de la Lupul stol(nicul) ³⁰ cu carii iast(e) încărcat Toader Nacul și bani(i) aceste au fost a lui Mihălache din împrumuta lui Divan Efende;
32	-	ce au dat vătavul de aprodzi lui Batin să s(ă) întrebi pricina lor;
9	90	la Iosăf vătavul de vieri de la Cotnariu, pentru lucrul viilor;
222	50	fac.

Iar pes(t)e tot daș(i) de Mih(ă)lache fac 2035 lei, 74 bani din carii scoțindu-s(ă) 426 lei ce i s-au dat, cari arat(ă) la încărcătură, rămân asupra dum(i)sale visternicului 1609 lei, 74 bani noi.

T(oader) P(a)l(a)di vis(ternic) <m.p.>

[f. 12^r]

Iar Mih(ă)lachi Cheșco, rădicătura cuniții.

Ce s-au rădicat dum(i)sale vel vist(ernicului):

Lei	bani	
692	-	s-au pus dumnealui vel vist(ernicul) la ecstratul de rădicătură.
Ce-au ținut în sam(ă) pe la ținuturi:		
88	44	vite la Tutova, afar(ă) de 57 vite ce s-au scos din tablă;
358	179	iepi la Cărligătură;
32	16	vite la ținutul Iașii;
8	4	boi la oi la Hârlău;
22	11	boi la Vitolți la Fălciu;
508	254	fac pe toate vit(i)le dum(i)sali câte sint în tablă și mai rămân 184 lei noi.

T(oader) P(a)l(a)di vis(ternic) <m.p.>

³⁰ Stolnicul Lupul <Anastasă>.

[f.12^v] Necompletată.

[f. 13^r]

Ștefan Bosie, încheind(u)-sé toate socoteli(le) în sama lui:

Lei	bani	
		Ce are a lua dumn(ea)lui vel vist(eric):
115	52	de la Toader Nacul după cum îi arat(ă) sama lui mai înainte;
77	-	de la Vas(i)le Tănas(ă) ce-au avut a lua din scutelnici(i) de la Mărie Sa Constandin vod(ă) ³¹ ;
150	-	un peci g(os)p(o)d de rădicătura Puțanilor;
155	-	un peci g(os)p(o)d de rădicătura dum(i)sale ce i-au făcut spăt(arul) Manolache ³² ;
923	60	un peci g(os)p(o)d de dobânzi carile s-au pus la sam(ă);
430	-	are a lua din 1955 lei din vâdrărit afară de 1089 lei, 28 ce s-au ținut în sam(ă) cheltu(iala) vâdrarilor i slujitorilor și 435 lei, 92 bani ce s-au rădicat vâdrarilor de Iaș(i) din pagubă;
2700	-	un peci g(os)p(o)d de slujba visternicii de 9 luni carile s-au pus la sam(ă);
4550	112	fac.

[f. 13^v]

Ce-au ținut în sam(a) diecilor:

Lei	bani	
		lui Andrii Hermeziu, ins(ă):
153	90	100 lei ce-au dat lui vtori cam(araș) ș(i) 35 lei, 90 bani niști vite ot Iaș(i) ș(i) 18 lei la Tutova, 10 lei preușilor ș(i) 8 lei unui chelariu ș(i)
500	-	ce-am dat peci g(os)p(o)d la Toader Nacul;
2614	86	ce-am ținut în sam(a) lui Gavril, îns(ă) 2482 lei, 86 bani ce i-au fost dator dum(isale) vel vist(ernicul) cum îi arat(ă) sama și 132 lei ce-au luat Mărie Sa Domnița ³³ pentru scutelnicii de la april;
1609	74	ce-au rămas dumn(ea)lui dator lui Mih(ă)lache din sama ce-au avut cum arată anume mai înainte;
4878	10	fac.

[f. 14^r]

Ce-au mai luat dumn(ea)lui vel vist(ernicul):

Lei	bani	
78	-	cu Mihălache Nița ce i-au luat de la vor(nicul) Manolache ³⁴ din banii cășlii Samașirului;
80	-	de la cluce(rul) Iordach(e) ce-au ținut în sam(ă) din 1000 lei ce-au dat dzicând că au avut niști bani cu dobândă la dumn(ea)lui vel vist(ernicul);

³¹ Constandin vod(ă) <Mavrocordat>, domn al Țării Românești (oct.-nov. 1730; 13/24 oct. 1731-5/16 apr. 1733; 16/27 nov. 1735-5/16 sept. 1741, iul. 1744-apr. 1748; 8/19 febr. 1756-aug. 1758; 5/16 iun. 1761-9/20 mart. 1763) și domn al Moldovei (5/16 apr. 1733-nov. 1735; 5/16 sept. 1741-18/29 iul. 1743; apr. 1748-20/31 aug. 1749; 18/29 iun. – dec. 1769).

³² Probabil Manolache <Costache> fost mare spătar.

³³ Domnița Anița Palade, soția marelui vistiernic Toader Palade.

³⁴ Manolache <Costache> fost mare vornic, probabil același cu Manolache spătarul de la f. 13^r.

- 20 - ce-au rădicat Iamandioae din goștina Fălciului;
 178 - fac.

Alți bani ce-au mai luat dumn(ea)lui:

Lei bani

- 3 80 1 ug ungurescu unui ciubucciu;
 6 50 2 ug Vicoloe;
 55 - 2 cai ce-au dat lui Fotachi ag(a);
 116 - 5 cai telegari ce s-au cumpărat de la iarmaroc;
 181 10 fac.

Iar peste tot daț(i) în trebile dum(i)sale vist(ernicul) fac 5237 lei, 2 p(o)t(ronici) din carii scoțindu-să 4550 lei, 112 bani ce-au avut a lua dum(isale) mai rămâne dator dumn(ea)lui vel vist(ernicul) 686 lei, 2 p(o)t(ronici) i bani noi 555, un peci g(ospo)d de niște dobândă au mai dat dumn(ea)lui.

T(oader) P(a)ladi vis(ternic) <m.p.>

[f. 14^v] Nescrisă.

[f. 15^r]

La lefe.

Ce-au dat dumn(ea)lui vel vist(ernicul):

Lei bani

- 86 34 au dat dumn(ea)lui un izvod de datorie de s-au dat în lefe.

Ce-au rădicat dumn(ea)lui:

Lei bani

- 38 30 dum(i)sale Ion(i)ță Cantacuzino post(elnic) din vădrărit;
 10 - lui Ion(i)ță Lipan lest. g(ospo)d.
 3 80 lui Ștefan tutovanul;
 15 - Strezăscului ot Putna ce s-au fost dat în lefi cu ciubotele a trii copi(i) den cas(ă);
 17 17 banii năpăști(i) din vădrărit unora ș(i) altora;
 84 7 fac și mai rămân 2 lei, 24 bani.

T(oader) P(a)l(a)di vis(ternic) <m.p.>

[f. 15^v] Necompletată.

[f. 16^r]

Tănas(ă) Gosan

Vădrăritul:

Lei bani

- 1955 - au avut a lua dumn(ea)lui vel vist(ernicul) de la Tănas(ă), precum arată sam(a).

De unde au luat acești bani:

- 347 108 cheltuiala vădrarilor, îns(ă):
 142 lei, 10 p(o)t(ronici) i ban(ii) Odobești, ș(i)
 70 lei la Orbéne, ș(i)
 65 lei la Cruce ș(i)
 70 lei la Gârle.

216	72	cheltuiala sluj(î)torilor, însă: 196 lei, 72 <bani> cheltuiala sluj(î)torilor ş(î) 20 lei lui Paraschiv bul(uc)baş;
55	-	20 galbini ce-au dat Tănas(ă) la dumn(ea)lui vel vis(ternicul) în dz(î)uoa de Agiun;
50	-	s-au ținut în sam(ă) osteniala lui Tănas(ă) ot vist(erie) strângându bani(î) vădrăritului;
49	-	s-au ținut în sam(ă) Barbului, iar strângând vădrăritul;
161	1	iar s-au ținut în sam(ă) dumn(isale) Enachii gramaticul fiind cu vădrăritul;
4	54	Dimii teslariu;
5	100	peutului Ion ot Ciorăşti; <ultimele două sume:> răd(î)cături.
889		fac.
	95	

[f.16^v]

Ce-au mai dat Tănas(ă):

Lei	bani	
151	93	s-au dat Tomii, frat(î)le văt(avului) de aprodzi din datorie logofătului Andrii ³⁵ ;
47	80	vădrăritul lui Mihălache Nița;
435	92	s-au rădicat din paguba Iaşului;
635	25	fac, iar pist(e) tot fac daţ(î) 1525 lei noi ş(î) rămâne datoriu Tănasă cu 430 lei noi, carii i-au socotit dumn(ea)lui vel vis(ternicul) cu Ştefan Bosie ş(î) s-au mântuitu.

T(oader) P(a)l(a)di vis(ternic) <m.p.>

[f. 17 - 18^r] Necompletate.[f. 18^v]

[Ce-au mai dat Tănasă:

Lei	bani	
151	93	s-au dat Tomii, fratele văt(avului) de aprodzi din datorie lui Andrii logofăt(ul)] ³⁶

[f. 19] Nescrisă.

[f. 20^r]³⁷

Vas(î)li Tănas(ă) din ciferurili lui fev(ruarie), ap(ril) i mai.

Ce-au luat dumn(isale) vel vist(ernicul):

Lei	ban(î)	
120	-	s-au dat lui Polihroni başbul(uc)baş pentru nişti lucruri să aducă di la Țarigrad;
16	60	6 ug(hi) la nunta lui Ştefan căm(ă)raş de izvoadi ³⁸ ;
6	-	baçşiş celor ce-(a)u adus basma di la căm(ăraşul) Ştefan ³⁹ ;
30	-	la Timircan ca s(ă) dii la meşter cu Mih(ă)lache Nița;

³⁵ Andrei, diac de divan şi logofăt de taină.³⁶ Rânduri tăiate în original.³⁷ Fila 20 şi pagina 21^r scrise ulterior de altă mână.³⁸ Ştefan <Buhăescu> cămăraşul de izvoade.³⁹ Idem.

5	60	popii lui Ștefan de la Neamțu cu mâna Barbului;
100	-	dum(i)sali vel vis(ternicul) bani gata cându purcedi la Brăt(u)leni, mai 12;
20	-	tij la Țimircan cu Miron;
1	-	bărbierului și lui Pandili grădinar cu Barbul;
1	-	fimei(i) lui Caraghiuli ușer milă;
20	-	oaminilor di la Buciulești de la Neamțu pi 20 stog(uri) fân;
131	100	la dascalul Theodos(ie) cu peci(ul) dum(nealui) vel vist(ernicul);
48	24	au cheltuit Miron în tribile casăi, iul(ie) 4;
22	60	au luat dum(ısale) v(e)l vis(ternicul) di la Ion dascalul din dajdi mazâlılor cu 2 peci(uri) a dum(i)sali;
8	-	tij de la Lupul Pleș slug(ă);
3	-	pi 4 Ceasloavi ci s-au dat copiilor ungurini de la Ciorăști cu mâna Barbului;
2	90	un galbăn la un turcu ciubucciu;

[f. 20^v]

Lei	bani	
50	-	au luat dum(ısale) v(e)l vist(ernicul) din 550 lei ce-am avut pe mas(ă) la dum(ısale) de cheltuială;
2	90	lui Alixandru șlicar cu Barbul;
5	-	pi 100 ștubii cu mâna lui Toader vor(nic) ot Brăești;
5	-	la Barbul ci s-au dat la niști săhastri(i);
50	-	la Mihălachi poroșnicul cu mâna lui Miron;
100	-	la un arman pintru niști șaluri cu mâna dascalului;
50	-	la dum(ısale) v(e)l vist(ernic) cu mâna lui Ioniță;
500	-	lui Mavrodin sârdar din 1000 lei, datorie vechi a dum(ısale) v(e)l vist(ernic);
30	-	la Miron cu poronca dum(ısale) v(e)l vist(ernic);
20	-	la Mihai Ciorniiu pintru leftică;
2	90	un galbăn ci s-au dat la un turcu ce-(a)u adus un ciubuc cu mâna Barbului;
10	-	lui vel cămănar dobândă pe 500 lei ce-au dat împrumut în celi 7500 lei;
50	-	ce au dat Costantin Batin din dăjdili mazâlılor la Ion lipcan cu răvaș dum(ısale) v(e)l vist(ernic);
45	-	tij au dat Batin sâmbrie la 2 preuți ș(i) un dascal di giunătat(e) de an cu răvaș dum(ısale) v(e)l vis(ternic);

[f. 21^r]

Lei	bani	
63	90	ce-au cheltuit Miron în tribili casăi cu izvodul d(u)m(ısale) v(e)l vist(ernic);
5	-	10 ocă mieri și 10 ocă untu lui Nălban baș(e);
40	-	ce-au luat asupră dum(ısale) vel vist(ernic) pi satul Tansa ot Vasluiu din ciferturile lui maiu;
42	15	s-au dat pi niști răzlogi și bărne la Brătuleni cu mâna comisului Vas(i)lie;

75	-	100 şindilă ce s-au adus de la Suceavă cu răvaş(ul) dum(isale) v(e)l vist(ernic);
5	60	2 galbini lui Suliman aga, pentru nişti flori;
88	79	au mai cheltuit Miron în tribili casăi cu peci a dum(isale) v(e)l vist(ernic);
44	-	ce-au luat dum(isale) v(e)l vist(ernic) asupra satul Buciumii di la ţănutul Iaşului din cifert(ul) lui fev(ruarie) i ap(ril);
112	107	ce-au tricuit mai mult pesti scutelnicii dum(i)sali la 4 ciferturi fev(ruarie)-ap(ril)-mai după cum ari socotiala scutelnicilor;
24	-	ce-au luat mai mult Mărie Sa Domniţa vechitura scutelnicilor Mării Sali;
1957	85	fac.

T(oader) P(a)l(a)di vis(ternic) <m.p.>

[f. 21^v] Necompletată.

[f. 22^r]

Budzâla⁴⁰ din cifert(ul) lui iul(ie):

Lei	bani	
20	-	în mâna dum(isale) v(e)l vist(ernic);
30	-	lui Ciorniiu;
500	-	lui Hasan Ciolacul dintr-o poliţ(ă) de 1500 lei;
137	-	lui Andoni niguţătorul pe nişti marfă cu dascalul Theodos(ie);
2	30	lui Mihai Ciorniiu ce-au avut a lua din tocmitul lefticilor;
10	-	lui Iordachi petrar pe nişte scânduri;
380	-	bani gata ce s-au pus în ladă;
31	30	ce-au luat cu mâna Barbului di la sat Măcăriştii;
18	4	ce i-au tricuit mai mult piste scutelnici;
1128	64	fac.

T(oader) P(a)l(a)di vis(ternic) <m.p.>

[f. 22^v]

Din toate sémile câte sintu încheiate păr aici aceşti bani sintu asupra dum(isale) vel vist(ernicul):

Lei	bani	
131	28	din socotiala mai înainte;
1957	85	din socotiala lui Vas(i)le Tănas(ă);
1128	64	din socotiala lui Buzilă;
3217	57	fac.

T(oader) P(a)l(a)di vis(ternic) <m.p.>

Acei rămân la preainnalta m(i)la M(ă)rii Sali lui vodă să facă milă cu săraca casa mea că am slujit Mării Sali cu marii dreptati cum ştie Dumn(e)zău şi sâmbric am luat puţină⁴¹.

⁴⁰ Enache Buzilă, diac de vistierie, logofăt de vistierie şi mare stolnic.

⁴¹ Paragraful notat cu aldine scris de mâna vistiernicul Toader Palade.

[f. 23^v]

Bani ce are să ia dum(isale) v(e)l vist(ernicul) de la visterie:

Lei

1200	dobânda pe 7500 lei ce au dat împrumut la iunii la socotiala lui Vas(i)le Tănas(ă);
2400	liaf(a) dum(isale) păr la 20 zili a lui ghen(arie);
1420	un peci g(ospo)d a lui Iordachi giuvaeriu;
150	un peci g(ospo)d de cheltuiala lui Dum(i)tru a dum(isale) spat(arului);
1950	are să mai ia dum(isale) din 7500 lei ce au dat împrumut la Vas(i)le Tănas(ă) ce au mersu la Țar(i)grad cu Angheli od(o)baș(a) bez alți bani ce-au luat i bez 2000 lei de la mitropolitul;
1785	90 <bani> are a lua dumn(ea)lui din socoteala ce-au avut Costand(i)n Cogălniceanul cum arat(ă) socoteala anum(e);
8905	90 <bani> fac.

[f. 23^v] Necompletată.**[f. 24^r]****Constand(i)n Cogălniceanul**

Ce-au dat dum(isale) vis(ternicul):

Lei**bani**

3000	-	au dat dumn(ea)lui la iunii, cari s-au triimis la Țarigrad în hazneoa ce s-au triimis cu Ion od(o)baș(a), însă 2000 lei gata și 1000 lei poliț(i) de la Hasan Ciolacul;
1300	-	au dat dumnealui lui Anastas(ă) cazacliul din 2500 lei ce s-au luat de la dânsul afar(ă) din 700 lei ce i-au dat Buzil(ă) i 500 lei ce i-au dat Cogălniceanul;
30	-	au dat dum(isale) Tomii spițăr din leafa lui ș(i) au luat peci g(ospo)d Cogălniceanul;
96	60	au dat Musulinului sulger din 8000 lei ce-au dat poliți;
122	-	au dat dum(nealui) niști galbini cu Ștefan Bos(i)e din 380 lei ce au luat de la Buzilă;
750	-	au dat la pornitul haznelei ce s-au triimis cu Nanul, însă 250 lei ce-au luat de la stol(nicul) Lupul și 500 lei ce s-au luat de pe miere de la arman;
52	60	ce-au rămas asupra Cogălniceanului din 240 lei dobânda pe 3000 lei ce-au dat la iuni(i), pe cari s-au făcut peci g(ospo)d pe 187 lei ce-au dat Pășcanului pe 4 pungi de bani dobândă;
15	60	4 galbini vinetici mi-au dat dum(nealui) la curte;
5366	60	fac.

[f. 24^v]

Ce-au luat dum(isale) visternicul:

Lei**bani**

256	80	au dat 70 ug(hi) la Fote neguț(i)tor(ul) pentru niște cuțite de argintu să aducă de la Lipsca;
250	-	au dat lui Ioniț(ă) Pășcanul din cele 2500 lei ce au dat în datorii;
300	-	s-au dat Ciolacului pentru o datorii a dum(i)sali;
500	-	s-au dat ban(i) gata dum(i)sale;
10	-	i-au dat cu Duca ⁴² ;

⁴² Duca Sotiriovici, tipograful de la Thassos.

56	-	s-au dat dascalului Theodosie pe 800 lei în trii luni p(o)l;
123	-	s-au dat sârdariului Mavrodin pe 1000 lei ce-au fost datoriu;
70	-	s-au dat de s-au plinit 700 lei ce s-au dat lui Iordachi giuvaergiu;
540	-	i-au dat bani gata din cifertul Greceilor;
500	-	iar bani gata din niște bani de la Orhei;
10	-	s-au dat dascalului dobândă pe 900 lei ce-au împrumutat de s-au dat în bani lui Iordachii giuvaerg(iu);
312	-	i-au dat bani gata din cifertul ot Iaș(i);
510	-	s-au dat lui Dum(i)tru Papafil, însă 310 lei de la Barbul din desétină i 200 lei de la Cârliștur(ă) din desétin(ă);
22	-	6 ug(hi) crăminți
5 p(o)l	-	2 ug(hi) unui ciubucciu;
36	80	10 ug(hi) ungurești ce s-au dat Tomii spițăr;
11	-	3 ug(hi) ungurești s-au dat lui Ilie meșter ot Brătuleni;
10	-	la un ungur pentru niște scauni ce au făcut;

[f. 25']

Lei	bani	
21	30	pentru 17 jderi ce s-au cumpărat de la Cânpulungu;
36	80	10 ug(hi) ce i-au dat dum(isale) în doi rânduri la cărți;
3580	90	fac și mai rămâne dator Cogălniceanul <cu> 1785 lei, 90 bani noi.

[f. 25^v - 28] Necompletate.

TREI DOCUMENTE INEDITE PRIVITOARE LA ISTORIA ORAȘULUI IAȘI (1780-1785)

Lucian-Valeriu Lefter

Trei mărturii hotarnice ale unor locuri de casă învecinate, aflate din vechea mahala a Muntenimii de Jos din Iași, prin informațiile conținute, sunt în măsură să întregască istoria acestui oraș. Toate aceste locuri se aflau pe drumul Hotinului, iar hotarul unuia dintre acestea, măsurat la 25 iunie 1780, mergea „dispre drum(ul) ce vin(i) din sus *pe lângă mecetul turcilor* și mergi la vali, la Târgul Făinii vechiu”. Întâmplarea face ca acest document să fie de o reală importanță, prin faptul că ne oferă cea dintâi atestare de până acum a unui lăcaș de cult musulman, un *mecet* sau o *geamie* aflată în Iași. În toate documentele cunoscute ale secolului al XVIII-lea, întâlnim doar menționarea „mormintelor turcilor”, nu și a lăcașului de cult.

Documentele orașului Iași de până la 1800, editate de profesorul Ioan Caproșu, conțin mențiuni doar despre mormintele turcești. Zapisurile unor case din mahalaua Muntenimii de Jos amintesc de existența și locul acestora, anume pe strada Sărării de astăzi, precum la 13 mai 1793: Andrei, fiul lui Sandul pâslar, moștenește o casă aflată în mahalaua Muntenimii de Mijloc, „piste drum de biserica Vulpe, lângă mormânturile turcești”¹. Cea mai veche atesare a acestor morminte în Iași pare să fie într-un zapis din 11 mai 1729, când Maria, soția lui Vasile stolerul, vinde un loc de casă „ce este în Târgul Boilor, lângă mormântul turcilor, alături cu casa lui Ghineț, pe lângă ulița târgului”². Apoi, la 2 septembrie 1736, Magda cu fiul ei Miron, vând lui Gavril pâslarul „un loc de cas(ă) în Târgul Boilor, lângă mormântul turcilor”³. Târgul Boilor va fi inclus apoi în mahalaua „Muntenimii de Gios”, cum îl găsim în a doua parte a secolului al XVIII-lea. Zafir blănarul și soția sa Paraschiva, vând o casă la 11 iunie 1760, „care casă iaste în Muntenimea de Gios, din gios de mormântul turcilor, alături cu drumul cel mare”⁴. Și tot acolo, peste câțiva ani, la 19 septembrie 1765, se afla un loc de casă al lui Moisei, fiul Florii, ginerele lui Sava blănarul, care spre „amiază nopti” se învecina cu „mormântul turcilor”⁵. Locul de veci al turcilor mai este amintit la 5 mai 1784⁶, într-o jalbă a mazelului Costandin Roată pentru o casă cu locul ei, aflată în marginea drumului Hotinului. Într-o altă jalbă, a preotului Gheorghe de la biserica Sf. Nicolae, acesta arată că are un loc de casă în Muntenimea de Jos, care din „două părți să răzășește cu doao ulițe, adecă partea pe din

¹ Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IX (1791-1795), Iași, 2007, nr. 168.

² *Ibidem*, vol. IV (1726-1740), Iași, 2001, nr. 79.

³ *Ibidem*, nr. 295.

⁴ *Ibidem*, vol. VI (1756-1770), Iași, 2004, nr. 296.

⁵ *Ibidem*, nr. 667.

⁶ *Ibidem*, vol. VIII (1781-1790), Iași, 2006, nr. 209.

gios, despre răsărit, să hotărăște cu ulița ce vine despre mormânturile turcilor”⁷, iar la sud cu ulița ce vine de la biserica Sf. Spiridon; apoi, „am întors măsura la deal spre miazănoapte alătura cu ulița ce vine de la mormânturile turcilor...”.

Prin urmare, singura mențiune documentară a existenței mecetului turcilor, care s-a aflat „peste drum” de biserica Vulpe, adică pe strada Sărării de astăzi, o găsim în această mărturie hotarnică din 25 iunie 1780, aflată împreună cu celelalte două documente în colecția domnului Radu Miclescu de la Călinești, căruia îi mulțumesc cu acest prilej, pentru amabilitatea de a ni le pune la dispoziție.

În continuare oferim transcrierile celor trei documente chirilice, care abundă în detalii privitoare la istoria urbanistică a Iașilor. Am considerat necesară reproducerea semnăturilor vornicilor de poartă și sigiliile Porții Domnești, surprinse în succesiunea lor.

I. 1780 mai 22.

Mărturie hotarnică a unui loc de casă din Iași, al călugăriței Aftanasia, fiica lui Capsimon, aflat în mahalaua Muntenimii de Jos, pe drumul Hotinului. Pe marginea filei 2^a se află schițată măsura: „Palma cu cari s-au măsurat locul acesta”, iar pe verso, pe colțul împăturit, o însemnare ulterioară: „Hotarnică, 1780 mai 22, în numele Aftanasii călugăriței, de 46 ani. Hotarnica aceasta arată fața locului despre drumul Hotinului 16 stă(n)jini i 6 palme, bez 20 palmi cari au lăsat pentru budîță a merge în Căcaina” (Fig. 1-2).

Facem cu știre cu această mărturie hotarnică, că din luminată poronca preainălțat(ului) domnului nostru, mărie sa Costandin Dimitrie Muruz v(oie)voda, ne-au rânduit dum(nealui) Vasili Razul vel log(o)f(ă)t ca să mergem la mahalaoa Muntenimii de Gios, la un loc de casă, al Aftanasei călugăriței, fata lui Capsimon, de aicea din Eș(i), jăluindu numita călugăriți că acest locu de cas(ă) s-ar fi împresurându de cătră locul casii lui Toader ciobotar cioclu și de cătră locul casăi Aniții armășoai(a), soacrii lui Toader ciobotariul.

Deci după poroncă mergându la numita mahala, am strâns răzeși și pe alți mahalagii, anumi Anița armășoai(a) și pe Toader cioclu ciobotariul, răzeși pe din sus de locul acesta al Aftanasiei călugăriței, i pe Sandul biv condicar, i Timofti biv starosti de ciocli, croitor, i Gheorghi bârlădeanul mahalagiu pe din sus de casa armășoai(i), i Gavril Popa zlotaș, i Grigoraș a Istrătoaii croitor, și Ștefan diacu za divan, mahalagiu pisti uliță, vânzătorul casii lui Toader cioclu ciobotar. Și am întrebat pe Aftanasie călugărița cu ce scrisor(i) ceri ia să-ș(i) aleagă locul de cătră numiții răzeși. Și ia întâiu ne-au arătat o mărturie hotarnică de la vornicii de poartă ce-au fost la acea vreme, din anii 7244<1735> dech(e)m(vrie) 30, întru cari mărturii hotarnică arată acei numiți vornici că mergându la stare locului chemat-au oameni tineri și bătrâni mahalagii, anumi pe un Gheorghii ficiorul Neculii căpitanului și le-au arătat că la acest locu ar fi fost 2 cas(e), cari s-ar fi fost dispărțindu casăli de locul casii Neculii căp(i)t(an), tatul lui Gheorghii, și de locul lui Vasili bulucbaș.

Și făcându acei vornici pas de 6 palmi unde le-au arătat acest Gheorghii sin Neculii căp(i)t(an) cu sufletul său, acolo au pus o piatră hotar împotriva cheotorii casii tatâni-său din dial, dinapoe casii, și în margine locului acelui Vasili bulucbași, cari piatră hotar s-au găsit acum fați în gardu dispre casa acelui Necula căp(i)t(an), pe cari o stăpânești acum Toma brașovanul cupeț, și din p(ia)tra aceasta au măsurat la deal, în sus pe deasupra unor gropi, pe mal pe dispre Căcaina, până în locul casii unii femei Lupa, în lungul hotarului, ș-au aflat 25 pași și de acole de-a curmeziș pe dinainte casii Lupii până în margine uliții au

⁷ *Ibidem*, nr. 341.

aflat 15 pași și de acolo au purces cu măsura la vale alături cu ulița Hotin(u)lui, iarăș în lungul hotarului, pân în locul casii Neculii au aflat 26 pași, și de acolo s-au întorsu de-a curmeziș pân în piatra ce s-au pus hotar întâiu dinapoe casii Neculii, măsurându au aflat 9 pași și așa s-au încheet tot locul acesta atunce cu măsurile ce s-au arătat mai sus.

Dar numita Aftanasie călugărița, acum după jaloba ce-au dat, au arătat că bucăți de loc din locul acesta i-ar fi împresurându Toader ciobotariul cu ograda casii lui. Și după măsurile ce-am făcut acum hotarnicii vechi cu adevărat am aflat că Toader ciobotariul au intrat cu gardul în locul călugăriții cu 20 palmi, însă la fața uliții dispre drumul Hotin(u)lui, iar dispre casa soacră-sa Aniții armășoi(a) ce-i dispre răsărit, în mari nu s-au aflat intrat în locul călugăriții cu nimică, dar dacă va vre călugărița Aftanasie să-și îngrească locul înpregiur, atunci rămâni casa Aniții armășoi(a) închisă și nu ari locu pe undi să ias(ă) afară la drum. Și la aceasta și dacă văzindu casa Aniții i să închide fiind și mahalagii de față, numita Aftanasie călugărița singură de a ei bună voe au lăsat aceli 20 de palmi ce intrasă Toader ciubotar cu gardul în locul călugăriții dispre uliță, și aceli palmi s-au socotit să fie hudiță pinte locul lui Toader ciubotar și pinte locul Aftanasii călugăriții, ca să fie acea hudiță și pentru mergirea cu carul la casa Aniții armășoi(a), mai dându samă toți acești mahalagii că acea hudiță iast(e) și pentru folosul tuturor de obștie de mergu cu toții la fântână, la apă, la Căcaina și la alt(ă) casă ce sint pe din vali dispre Căcaina, la cari hudiță dispre drumul Hotin(u)lui și la fața locului, în colțu, s-au pus și o piatră hotar, ce despart(e) locul casii lui Toader ciobotariul, cu a sa învoială s-au priimit înainte(a) noastră și a mahalagiilor, atât Toader ciobotariul cât și soacră-sa Anița armășoi(a), și pricina dintre dânșii până aicea s-au sfârșit.

Și vrând numita Aftanasie ca să-ș(i) măsoare locul acesta cu stânjin drept și să-ș(i) știe cât locu i-au rămas, am făcut stânjin de opt palmi; drept și întâiu am purces cu măsura din piatra hotar vechiu ce s-au găsit supt gardul a locului Tomii brașovanul și alături cu locul altor 2 cas(e) a Aftanasii călugăriții ce li are mai pe di la vale dispre răsărit și pe mal dispre Căcaina până la semnul celor 25 pași unde s-au împlinit 19 stânjini i trii palmi, ș-am pus piatră hotar în colțu dinspre miazinoapti și dispre locul casii armășoi(i) și de acolo am purces cu măsura de-a curmeziș, fiind acum alături cu hudița ce-am lăsat-o acum pe dispre locul casii lui Toader cioclu ciubotar ș(i) până la semnul celor 15 pași s-au aflat 7298 [?] stânjini i trii palmi și am pus piatră hotar și chiotoari locului, în colțu dispri drumul Hoti(n)ului unde au lăsat Aftanasie celi 20 palmi pentru hudița cari mergi la casa armășoi(i) și la fântână, și de acolo am purces cu măsura alături cu drumul Hotinului și la vali până unde s-au împlinit șasăsprezeci stânjani i șasă palme, și acolo încă am pus piatră hotar în colțu gardului Tomii brașovanului, fiindcă nu s-au găsit piatra vechi. De acolo am întorsu cu măsura alături cu locul Tomii Brașovanului și până la piatra hotar vechiu de unde am început cu măsura dintâiu s-au aflat șasă stânjani i patru palme. Și așa, cu acești măsur(i) și pietri hotară, s-au încheiat tot locul acesta din giur înpregiur și după cercetare și horărătura ce s-au făcut din poroncă am făcut și noi această mărturie hotarnică la mâna Athanasiei călugăriții, feti(i) lui Capsimon, întru care mărturie am pus pecete porții g(os)pod ș-am și iscălit.

1780 maiu 22

Ștefan Ciogole, vornic de poartă <m. p.>

Andrei biv izbaș, am scris această mărturie hotarnică.

II. 1780 iunie 25.

Mărturie hotarnică a unui loc de casă din Iași, al Margolei, fiica Lupului capuchebaia, aflat în mahalaua Muntenimii de Jos, alături cu locul călugăriței Aftanasia. Pe marginea filei 2^r se află schițată măsura: „Cu palma aceasta s-au făcut stânjin și s-au măsurat locul”, iar mai jos o însemnare târzie: „Aceasta este de la m(ăria sa) Costan(tin) Dimitri Moruș voevoda, 1816 ghen(arie) 27, am dat-o Ilinuței[?] după jaloba Margolii, fata Lupului capichebaie, 1780 iun(ie) 25” (Fig. 3-5).

Facem știre cu această mărturie hotarnică că din luminată poronca preînălțatul(ui) domnului nostru, măriia sa Costandin Dimitrii Moruzu v(oie)v(od), fiind rânduit prin răvaș de jalobă de dum(nea)lui Vas(i)le Razul vel log(o)făt să mergu la mahalao Muntenimii de Gios, la niști locuri de casă.

Deci din poroncă am mersu la numita la numita mahala, la stare locurilor, să alegu și să hotărâscu un locu cu casă de cătră alți răzăși, care locu cu casă iaste a Margolii fata capuchihai(i) ce l-au avut din vechi la stăpânire sa. Și acestu locu de mai sus numitu, a Margolii, pe din sus să hotărâști cu locul casii Aftanasii Capsimonesi(i) călugărița pe lungu, iară pe din gios să hotărâști cu locul casii Tomii brașovanului tot pe lungu, iară capul locului dispre apus să hotărâști cu locul ce-l ari călugărița de cumpărătură di la Toma brașovan, iară fundul locului dispre răsărit și pe suptu de(a)lu să hotărâști cu locul casii Ilincăi Parpanicioi(i) i cu a Rubinești(i), avându Margola multă pricină de judecată în anii trecuți pentru acestu locu cu numita călugăriți, cum și în anul acesta, la let 1780 iuni(e), fiindcă în anii trecuți, la judecata dintâi, vrându Margola să ia locul cu judecată la stăpâniri sa s-au aflat niște ne(a)muri a popii lui Lupașcu, anume Mateiu Guzul ciohodariu i fimeia sa Ilinca, i To(a)der nepot de frat(e) popii lui Lupașcu, fiind noi rânduiți și la acia vreme de-(a)mu făcut cercetari acestui locu a Margolii. Dar aceste ne(a)muri a popii lui Lupașcu au tras acestu locu a Margolii la stăpânire lor, fiindcă bărbatul Margolii, anumi Tudosii, vândusă locul acesta cu casa ce iara în veche vreme pe locu, o vândus(ă) popii lui Lupașcu. Și după cercetare ce am făcut așe am găsit cu cale să rămâi locul la stăpânire neamurilor popii lui Lupașcu și Margola s-au lipsit la aceia vreme de stăpânire locului, dar s-au făcut cuvânt de legătură înaint(ea) noastră, că de ar ave acesti neamuri a popii lui Lupașcu a vinde acestu locu să nu fii volnici ca să-l vândă altora, ce să-l vândă iarăși Margolii, fiindcă l-au avut din vechi la stăpânire sa. Iar numita călugăriță așe s-or cuno(a)ști că au umblat pe ascunsu și au cumpărat acestu locu cu iconomie de la numitele ne(a)muri a popii lui Lupașcu și Margola nimică n-au știut de vânzare acestui locu pără ce-(a)u văzut pe numita călugăriți că si făcut casi pe mnumitul loc și acum, în anulu acesta, la let 1780 iuni(e) 23, ș-au cerut Margola judecată prin răvaș de jalobă înaint(ea) dumilorsale veliților boeri cu această numită călugăriți pentru acestu locu cu casă și s-au dat rămas(ă) pe numita călugăriți de la judecată să-ș(i) ia Margola locul la stăpânire sa, cum și casa ce o făcusă călugărița pe numitul locu. Și din poroncă am mersu la numita casă împreună cu Chiriecu starostile de teslari s-o prețuimu, fiind fați și numita călugăriți, cum și Margola și alți înpregiurași, anume Ioniți sin Neculai Grosu, vornicu de po(a)rtă, i căp(i)t(an) Ioniți Mazilu ot Bacău, i Necula abăgeriul ot Târgul de Sus, cum și Costandin sin Savin cu Mărien starostile de blănari, tij ot Târgul de Sus. Și fiind aceștiia toți față s-au prețuit numita casi dreptu 90 lei ban(i).

Și al doile, poroncindu-ni-s(e) să măsurăm și câti trele locurile, adecă locul casăi Margolii, cum și doo locuri a numitii călugăriții, însă un locu [pe] cari călugărița [are] casă pe dânsulu iar în locu iaste stârpu, ce l-au cumpărat de la Toma brașovan Și fiindu și Ioniți teslariul i Ștefan teslariu fați, cari acești teslari au făcut casa ce s-a prețuit pe locul Margolii, am făcut stânjin de 8 palme g(os)p(o)d. Și întâi am pus o pîiatră hotar din vale, dispre răsărit și dispre locul casăi Rubinii, cari piatră hotar disparte locul Margolii de locul călugăriții pe lungu, și din pe(a)tra aceasta am mersu cu măsura la de(a)lu spre apus pe

lungul locului pi din sus, pe dispre locul casăi călugăriții păra în locul ce să numești mai sus, de la Toma brașovan. S-au aflat 14 stânjin(i) i 2 p(o)l palme și am întorsu cu măsura în gios pe curmeziș capul locului casăi Margolii dispre apus și alături cu locul ce să numești de cumpăratură de la Toma brașovan și păra în locul casii Tomii brașovan(u)lui, în cari casă șadi Toma brașovan, s-au aflat 8 stânjin(i) i 4 p(o)l palme și pe(a)tră hotar nu s-au pus. Și de acole am întorsu cu măsura la vale, spre răsărit, iarăși în lungul locului și alături cu locul casii Brașovanului s-au aflat și păra în locul casăi Ilincăi Parpanicioaia, iar 14 stânjin(i) i 2 p(o)l palme și petra hotar nu s-au pus. Și de acole am întorsu în sus și pe suptu de(a)lu și alături cu locul casăi Ilincăi Parpanicioi(i) i cu locul casăi Rubinii fundul locului dispre răsărit, și de la vale păra în pe(a)tra hotaru ce-amu pus s-au aflat 9 stânjin(i). Și cu aceste măsuri și petre hotaru așa s-au încheet locul Margolii ce l-au avut din vechi la stăpânire sa și amu măsurat și locul casii numitii călugări[ri]ții, în cari casi șade, mergi pi din gios dispre locul casăi Margolii; s-au aflat 14 stânjin(i) i 2 p(o)l palme păra în locul ce să numești de cumpăratură de la Toma brașovan, fiindcă aceste 2 locuri mergu asămîne pe lungu și să lovăscu cu capitile în co(a)stele locului ce să numești de cumpăratură de la Toma brașovan. Și amu întorsu cu măsura în sus pe curmeziș capul locului casii călugăriții și alături cu locul ce să numești de cumpăratură de la Toma brașovan și păra în margin(ea) hudiții ce mergi la vale, la Căcaina, spre răsărit și la de(a)lu spre apus, s-au aflat 8 stânjin(i) i 4 p(o)l palme. Și s-au măsurat și hudița în frunte dispre apus și s-au aflat 2 stânjin(i) i 1 palmă, cari hudița s-au lăsat atât din locul călugăriții cât și din locul Margolii, și am măsurat și locul ce zice călugărița că-l ari cumpărat cu zapis de la Toma brașovan, cari zapis s-au văzut și de noi Și lungul locului dispre răsărit și pin capitile acestoru 2 locuri cu casă ce s-au arătat mai sus s-au aflat 17 stânjin(i) i 1 palmă și am măsuratu și curmezișul acestui locu și s-au aflat 7 stânjin(i) i 1 palmă. Iar fața acestui locu dispre apus și dispre drum(ul) de vin(i) din sus *pe lângă mecetul turcilor* [subl. n] și mergi la vali, la Târgul Făinii vechiu, s-au aflat 14 stânjin(i).

Și după măsura acestoru 3 locuri ce-(a)m făcut am cerut numitii călugăriții și scrisori pe aceste trii locuri. Ia întâi ne-(a)u arătat un zapis din let 1775 iuni(e) 5, în cari zapis arată că au cumpărat casa ce șade călugăriț(a) însă cu locul ei de la un Ursachi ciubotariu drept 25 lei, și Ursachi încă l-au avut cumpăratură de la Ștefan Finică în 10 lei. Al doile, ne-(a)u mai arătat un zapis din let 1777 noem(vrie) 10 de la Mateiu Guzul i de la fimeia sa Ilinca i de la To(a)der, nepot de frate popii lui Lupașcu, în cari zapis arată că au cumpărat călugărița acestu locu ce au fostu din vechi la stăpânire Margolii dreptu 30 lei. Al triile, ne-(a)u mai arătat un zapis din let 1777, iar luna est(e) numită pe grecii, în cari zapis arată că au cumpărat acestu loc stârpu de la Toma brașovan dreptu 30 lei. Și cerându-și Margola să-i de și ei dintr-acestu locu stârpu cât s(ă) vini dreptu locul ca să-i ei și să-i întoarcă ban(ii) după cum l-au cumpărat, iar numita călugăriți pricinuia zicându că nu i-a da că ari să-ș(i) facă casi.

Și judecându-să înaint(ea) dum(i)sale Vas(i)le Raz(ul) vel log(o)făt, i înaint(ea) dum(i)sale Ion Cant(a) log(o)ofăt, i înaint(ea) dum(i)sale Neculai Rusăt vel vornic, văzându dum(nea)lor boerii și proba locurilor, așa ni s-au poroncit de cătră dum(nea)lor boerii așășdere să mergu la numitile locuri și să dau și Margolii locu din locul ce-l ari călugărița cumpărat de la Toma brașovanu. Și după măsura locului ce arată mai sus din poroncă s-au dat 8 stânjin(i) Margolii din lungul locului ce să numești de cumpăratură de la Toma brașovan și am pus pe(a)tră hotaru din de(a)lu, din dosul bordăiului călugăriții, cari pe(a)tră hotaru disparte locul casii Margolii cel vechiu de locu casii călugăriții. Și tot această pe(a)tră hotar disparte și locul ce s-au dat în doo din poroncă, adică 8 stânjin(i) ce s-au vinit drept locul casii Margolii pe lungu, și pe(a)tra aceasta am mersu cu măsura pe curmezișul locului(i) și spre apus păra în margine numitului drum, și s-au aflat 7 stânjin(i) i

1 palmă, și am pus al doile pe(a)tră hotaru dinafară de poartă, la margine numitului drum, în fața locului, cari pe(a)tră hotaru disparte locul ce s-au vinit în parte Margolii de locul ce s-au vinit în parte călugăriț(ii). Și dintr-ac(e)astă petră hotar am întorsu cu măsura în gios, alături cu drumul fața locului, și pără în locul casii Tomii brașovanului s-au aflat 7 stânjin(i) i 1 palmă și pe(a)tră hotaru nu s-au pus fiindu că s-au găsit petră hotaru vechiu, între locul casii Tomii brașovanului și între numitul locu de cumpărătură, cum arată mai sus, și locul casii Margolii ce l-au avut din vechi și cu locul ce i s-au dat din poroncă s-au făcut tot un locu. Și așe s-au încheet tot locul Margolii cu măsuri și petri hotară din juru împrejur, în sămne, după cum arată în sus. Și Margola așă s-au hotărât să de numitii călugăriții 90 lei ce s-au prețuit casa i 30 lei a locului ce l-au avut Margola din vechi i 15 lei pe locul ce-i s-au dat în doo din poroncă, cari priste tot fac 135 lei să de Margola numitii călugăriți. Și după alegire și hotărâre ce-(a)m făcut am dat această mărturie hotarnică la mâna Margolii fetii Lupului capichihai(i) întru cari puind peceti porții gospod, am iscălit.

Let 1780 iuni(e) 25

Iurașco....., vornic de poartă <m. p.>

Ștefan....., vornic de poartă <m. p.>

III. 1785 iulie 24.

Mărturie hotarnică a unui loc de casă din Iași, al lui Gheorghe Burghel, fost ceaș, aflat în mahalaua Muntenimii de Jos, lângă Toma brașovanul, pe drumul Hotinului. Pe prima filă, în margine, este schițată măsura: „Palma cu care s-au măsurat locu casii”, iar pe ultima filă, pe verso, se află o însemnare ulterioară: „După răcașul [!] peceții gospod s-ar cunoaște 1782 iulii 29, moldovinești 7293 [ar trebui 7290!], arată fața locului alături cu [cu] drumul Hotinului 17 stânzeni 7 palmi. Această hotarnică este de la m(ăria sa) Alexandru Muruz v(oie)v(od), după ȝaloba lui Ghiorghe Burghel” (Fig. 6-8).

Facem știre cu această mărturie hotarnică, că din luminată poronca preînălțat(ului) domnului nostru, măria sa Alexandru Ioan Mavrocordat, fiind rânduit de dum(nealui) Neculaiu Rusăt vel log(o)făt ca să mărgu la mahalaoa Muntenimii de Gios, la un locu de casă a dum(nealui) Ghiorghe Burghel biv ceaș după jaluba ce au dat mării sale lui vodă, cum că ari acel loc de cas(ă) de zestri de la Marie Săvoae cu scrisori și cu 2 hotarnece, și acmu vrând ca să-și îngrădească locu și să-și facă casă, au cerut ca să i s(ă) măsoare locu și să i să îndrepte hotarale.

Deci după poroncă mergând la numita mahala, la stare locului, întâiu am strâns mahalagii răzeși de pinpregiur, anumi Neculaiu abăger, i Costandin gramaticu, i Anița armășoi(a), i Dizel giupâneasa a Tomii brașovan și alți mahalagii de pinpregiur, și așe fiind cu toții întâiu am cerut la ceaș Ghiorghe Burghel să arati scrisori ce are pe locu. Și întâiu ne-au arătat un zapis din an 7243<1734> dech(emvrie) 8 de la preutul Aftănas(ă) ot Sfeti Fteodor și cu preutiasa lui, Sofronie, și cu copii lui, Ioan și Acsănie, în cari arată că de bună voe lor au dat dani(e) un locu de cas(ă) din Muntenime lui Isacu ginerile Codrescului și a soțului său Ilincăi, cari locu de casă l-au avut și ei danie de la Catrina i Safta și Nastasăe, fetile popi(i) lui Postolache, ginerile popi(i) lui Gavril Tărăți, și ne-au mai arătat și o mărturie hotarnică din ani(i) 7244<1735> dech(emvrie) 30 de la vorneci(i) de poartă ce au fost atunce, întărită și cu pecete porții g(os)p(od), în cari arată că au măsurat locu după zapes și l-au hotărât. Și iar ne-au mai arătat și altă mărturie(e) hotarnică din ani(i) 1780 maiu 22, de la mărie sa Costandin Dimitrie Moruz v(oie)v(od), iscălită de Ștefan Ciogole vornic de poartă i de Andreiu biv izbaș întărită cu pecete porții g(os)p(od), în car(e) mărturie hotarnică arată lămurit toată măsura locului și petrile hotară pe undi s-au pus ș(i) esti arătată pe hotarnică și palma cu cari s-au măsurat locu. Și ne-au mai arătat o scrisoar(e) din ani(i) 1782 apr(ilie) 8, de la monahie Aftanasăe Capsămonias(ă), dată la

mâna căp(i)t(anului) Vasile Codrescului, că fiind locu acesta vândut iarăși l-au răscumpărat tot căp(i)t(anul) Vasile Codrescu, și arată că peste dobânda banilor i-au lăsat 2 stânjani proști hudiță de eșit. Întrebând și pe mahalagii răzeși de pinpregiur ce știu ca să răspunză, ei au arătat că n-au ce s(ă) răspunză, că știu că locu esti drept al lui Ghiorghi Burghel și n-au nici o pricină asupra lui.

Deci după ce-am văzut scrisorile aceste arătați și arătare mahalagiilor că nu-i nici o pricină, am făcut stânjăn de 8 palme cu palma ce iaste arătată în hotarneca vechi ce-i arătată mai sus. Și întâiu am prinsu a măsura dintr-o piatră hotar ce au arătat-o răzeși(i) supt gardul Tomii brașovan, în colțul loc(u)lui din gios și dispre răsărit, care desparte locu lui Ghiorghi Burghel de locu casăi lui Neculaiu abăger și de locu casăi lui Costandin gramaticu drept în sus pe lungul locului, margine locului pi dispre răsărit, până unde s-au împlinit 14 stânjani 3 palme, după cum arată în hotarneca vechi de sus arătată, și negăsându-să piatră s-au pus piatră hotar în colțul locului lui Ghiorghi Burghel din sus și dispre răsărit. Și într-acestu colțu a locului lui Ghiorghi, pe drept(ul) locului, să găsești și o cășuți mică a lui Costandin gramaticu și di(n) piatra aceasta am purces măsurând fund(ul) locului din sus, alături cu hudiță ce iast(e) lăsată de 2 p(o)l stânjani, tot dintr-acest locu ce vine di la casa lui Costandin gramaticului la drum(ul) Hotinului, și-n margine drumului, unde s-au împlinit 10 stânj(eni) 3 palme s-au găsat piatră hotar vechiu. Și dintr-această piatră am purces măsurându drept în gios, alături cu drum(ul) Hotinului la vale până undi s-au împlinit 16 stânj(eni) 6 palme; și aice iar s-au găsat piatră hotar vechiu în colțul locului lui Ghiorghi Burghel din gios și dispre apus. Și dintr-această piatră ne-am întorsu cu măsura capul locului din gios, alături cu locu lui Tomii Brașovan drept la piatra di undi am prins întâiu a măsura, unde s-au împlinit 7 p(o)l stânjani. Și cu acești măsuri și petri hotar s-au încheiat tot locu lui Ghiorghi Burghel biv ceauș și după cum am găsat drept am dat această mărturii în care puind(u)-să pecete porții g(os)p(o)d, am iscălit.

Leat 7293<1785> iul(i)e 24

Andreiu, vornecu de poartă <m.p.>

Fig. 1. Documentul din 1780 mai 22 (detaliu)

Fig. 2. Documentul din 1780 mai 22
(sigiliul Porții Domnești)Fig. 3. Documentul din 1780 iunie 25
(sigiliul Porții Domnești)

Fig. 4. Documentul din 1780 iunie 25 (detaliu)

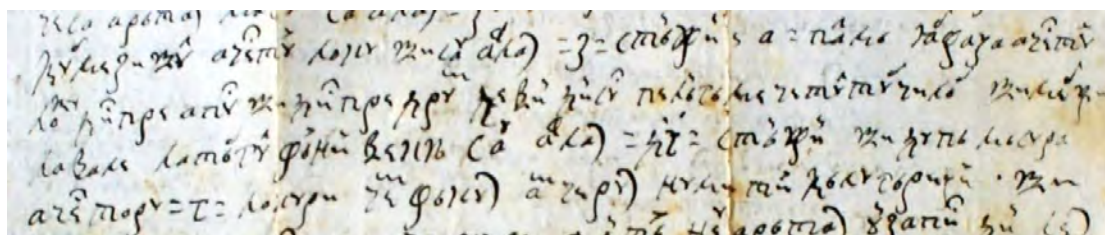

Fig. 5. Documentul din 1780 iunie 25 (detaliu)

Fig. 6. Documentul din, 1785 iulie 24 (detaliu)

Fig. 7. Documentul din, 1785 iulie 24
(sigiliul lui Andrei, vornicul de poartă)Fig. 8. Documentul din, 1785 iulie 24
(sigiliul Porții domnești, tip 1782)

CÂTEVA DATE NOI DESPRE BISERICA ADORMIREA MAICII DOMNULUI („DOMNEASCĂ”) DE LA RUGINOASA, JUD. IAȘI

Arcadie M. Bodale

În Evul Mediu românesc manuscrisele și cărțile bisericești, făcând parte din categoria obiectelor sfințite, erau considerate sacre și erau foarte scumpe. Din acest motiv, ele au fost văzute drept obiecte durabile, ceea ce a contribuit la consemnarea unor evenimente colective sau familiale sub forma unor însemnări marginale, pentru ca urmașii să afle despre ele și să poată trage învățăminte din întâmplările străbunilor.

Chiar dacă până acum s-au publicat numeroase astfel de izvoare, cercetătorii s-au concentrat îndeosebi asupra însemnărilor de pe cărțile și manuscrisele păstrate în marile biblioteci publice și private din țară și străinătate. Doar sporadic specialiștii au adus în atenția lumii științifice și lucrările de acest fel păstrate în colecții particulare, cea ce a limitat cercetarea științifică a izvoarelor menționate.

Având în vedere profesia noastră de arhivist, în ultima vreme am avut șansa de a cerceta tezaurul arhivistic păstrat la câteva biserici din județul Iași. Cu acest prilej, am putut constata existența a numeroase cărți bisericești tipărite, ale căror însemnări nu au intrat până acum în circuitul științific.

Prin urmare, în vederea completării informațiilor cunoscute, începem publicarea acestor însemnări inedite, indiferent dacă ele sunt mai vechi sau mai noi, căci, pe măsura trecerii timpului, importanța lor va crește, permițând cercetătorilor avizați completarea unor date referitoare la societatea românească.

Ca atare, în cele ce urmează, aducem în atenția cercetătorilor însemnările făcute pe cărțile, vechi și noi, păstrate la Biserica Adormirii Maicii Domnului („Domnească”) din Ruginoasa. Acest lăcaș a fost construit de către marele vistiernic Sandul Sturza în 1811, pe locul unei biserici mai vechi, din lemn. Aflată în spatele Palatului de la Ruginoasa, biserica a fost serios avariata în timpul bombardamentelor din 1944, când cupola și turla sa au fost distruse. Prin urmare, până în anul 1958, când s-au finalizat lucrările de restaurare (începute la 1 iulie 1955), biserica a rămas descoperită. Ea a fost pictată în perioada 1984-1988 și resfințită în 1993. Demn de remarcat în istoria acestui lăcaș este faptul că, pentru o scurtă bucată de vreme, aici și-a dormit somnul de veci primul domn al Principatelor Unite, Alexandru Ioan Cuza, al cărui cenotaf se păstrează în naos. Totodată, în gropniță se află (depusă într-un osuar), osemintele ctitorilor.

În această biserică se păstrează mai multe obiecte de cult, între care se numără două *Evangelii* în chirilică (din 1762 și din 1821), o *Evangelie* în slavă veche, tipărită la Moscova în ianuarie 1771; o *Liturgie* din 1834, un *Penticostar* în chirilică, fără dată, un *Orologiu* (*Ceaslov*) din 1896, un *Aghiasmatar* din 1937, un *Acatistier* din 1971 și o *Evangelie* din 1983.

Pe aceste cărți, între sfârșitul secolului al XVIII-lea și 1993, s-au făcut mai multe însemnări privitoare la prețul, daniile, repararea și înfrumusețarea lor de către mireni, la distrugerea satului și a bisericii din Ruginoasa în timpul celui de-al doilea război mondial,

la refacerea bisericii, la câteva evenimente familiale (decese și numiri de preoți) și fenomene meteorologice neobișnuite, precum și la vizita pastorală a Înalt Preasfințitului Daniel, mitropolitul Moldovei și Bucovinei la biserica din Ruginoasa.

În cele ce urmează, pentru ca specialiștii să poată identifica și studia lucrările păstrate în aceste biserici și însemnările lor, vom prezenta – în note – conținutul paginilor de titlu și colofoanele privitoare la tipărirea cărții. Având în vedere timpul extrem de limitat pe care l-am avut la dispoziție în analiza acestor lucrări, precum și starea lor de conservare adeseori precară, în prezentul material nu vom putea prezenta dimensiunile tuturor cărților și numărul filelor pe care aceste le conțin.

Firește, normele de editare a însemnărilor scrise în chirilică sunt similare celor adoptate la publicarea seriei *A*, Moldova, a colecției *Documenta Romaniae Historica*.

I. O Evanghelie tipărită la Iași, în 1762¹, cu coperti îmbrăcate în piele maro, inv. nr. 182 [în folio de 4 foi nenumerate și 194 numerotate].

1. Pe ultima filă a prefeței, recto, jos, este scris în chirilică, cu cerneală neagră, din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea:

„Ace<a>²stă Sfântă Evanghelie s-au cumpărat de la protopopul d<r>²ept 24 lei, avându la utranie³, și o au dat satul Găin(e)ștei la bisăr(i)ca c(u) bramul Sf(ă)ntul Marile Mucenic Gheorghe, ca să le fie pomană lor și părinților. I oar(e)cine o ar strămuta să fie supt canonul Mântuitorului I(isu)s H(risto)s. Ierei Ioan <m.p.>”.

II. O Evanghelie tipărită în Mănăstirea Neamț, în 1821⁴, având încuietori din material textil cu capetele de metal și coperti îmbrăcate în catifea verde și ornate cu plăcuțe sculptate de lemn, inv. nr. 25 [în folio mare (32x45cm), de 4 foi nepaginate+676 paginate].

¹ Pe pagina de titlu, recto, aflată după cuvântul introductiv, este imprimat: „Sf(ă)nta și d(u)mnezeiasca Ev(an)ghe)lie, carea acum întâi s-au tipărit întru acești chip, în zilele preînălțatului domn Io Grigorie Ioan voievod, cu osârdia și cu toată cheltuiala preasfințitului mitropolit al Moldovei, kir Gavril, întru a sa tipografie, în sf(ă)nta Mitropolie, în Iași, în anul de la zidirea Lumii 7270 <1762>, de Grigorie tipograf”. Pe pagina de titlu, verso, aflată după cuvântul introductiv, este imprimat: „Stihuri poetice 10 asupra Preînălțatului Domnului Nostriu, <Urmează stema Moldovei, cu monograma domnului Grigorie Ghica voievod, după care sunt versurile>: Bourul carele stema țării însemnează / Și domniia Moldovii luminat adeverează, / Mării Sale, lui Grigorie domn slăvit, / Carele din Ioann Theodor voievod au odrăslit, / Domnind acum cu putere și nădejde bună / Patriia sa în pace și dreptate plină. / Dé-i D(o)mnul asupra vrăjmașilor lui biruință, / Ca să nu să uite neamul lui cel de bună viță, / Și la Cerescul Împărat lăcaș de moștenire / Cu domnii și împărații în raiu sălășluire”. / Pe ultima filă, jos, s-a imprimat colofonul: „Sfârșit și lui D(u)mnezeu laudă, slavă, cinste și închinăciune Celui în Troiță unuia D(u)mnezeu, care ne-au ajutat după început de am ajuns și sfârșitul. / Tipăritu-s-au în anul de la Mântuirea Lumii, 1762, de Grigorie Stanovici tipograf, cu cel împreună ostenitoriu și îndreptătoriu la tot lucrul, Sandul Bucureșteanul. Și diorthositoriu Euloghie monah”. Ediții: Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, Vol. II (1717-1808), p. 159-160, nr. 330.

² Omis.

³ «di la utranie» lectură nesigură.

⁴ Pe pagina de titlu, recto, este imprimat: „Întru slava Sf(i)nteii și cei de o fîntă și de viață făcătoare și nedespărțitei Treimi, a Tatălui, și a Fiului și a Sfintului D(u)b. Acum, întâi întru acești chip, s-au tipărit Sf(ă)nta și D(u)mnezeiasca Ev(an)ghe)liia aceasta, în zilele binecredinciosului și de H(risto)s iubitorului domnului nostru Mihail Grigoriu Suțul voievod, cu blagoslovenia și toată cheltuiala preasf(i)nțitului arhiepiscop și mitropolit a toată Moldavia kirio kirio Veniamin, întru al noaoalea an al arhipăstoriei sale, după a doa chiamare și suire la scaunul sf(i)nteii Mitropolii, prin oserdia preacuviosului arhimandrit și stareț al sf(i)ntelor monastiri Neamțului și Secului, kir Ilarie, în tipografia Sf(i)nteii monastiri Neamțului, în anul de la zidirea lumii 7329, iară de la întruparea Cuvântului lui D(u)mnezeu, 1821, indictul 9, luna mart(ie) 26”. Ediții: Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, vol. III (1809-1830), p. 380, nr. 1120, unde lipsește formula «și toată cheltuiala» din foaia de titlu.

1. Pe forțaț-ul, recto, de la începutul cărții, este scris în grafie modernă, cu cerneală albastră:

„Această Sf(ântă) Evanghelie s-a legat în lemn sculptură de către enoriașii parohiei Ruginoasa-Pășcani, Gheorghe și Lucreția Guzu și Constantin și Anica Grigoraș, în anul 1957, spre pomenirea lor. Preot paroh, C. Enache <m.p.>”.

2. Pe forțaț-ul, recto, de la sfârșitul cărții, este scris în grafie modernă, cu cerneală albastră:

„Spre aducere aminte

În anul 1949 dec(embrie) 29, a decedat preotul Gheorghe Gh. Popovici, fost paroh 35 <de>² ani la parohia Ruginoasa. Sub păstoria sa s-a construit capela de la Cimitir, neavând unde face sf(ânta) slujbă, fiind distrusă biserica «Adormirea» în anul 1944, când a venit crudul război și a distrus aproape și satul întreg, populația fiind evacuată.

În locul lui a venit ca paroh pr. C. Enache de la parohia Ceplenița, r(aionul) Hârlău, unde a păstorit timp de 13 ani și 7 luni și, în anul 1950 luna iunie ziua 1, a fost numit la parohia Ruginoasa. Biserica fiind distrusă, s-a făcut slujbă la biserica de la cimitir a parohiei Dumbrăvița până în anul 1958 dec(embrie) 30, când s-a redeschis biserica «Adormirea».

S-a făcut reparația acestei Sf(intei) Biserici, începând din anul 1955 iulie 1 până în anul 1958, de către Ministerul Cultelor (Departamentul Cultelor), <acesta>² dând ajutoare pentru materiale și manoperă. Enoriașii au contribuit și ei foarte mult, prestând zile voluntare la cărat nisip, pietriș, moluzul (sic!) dinprejur (sic!) – care s-a făcut peste o sută de care – apoi la adus materialele de la gară – cărămidă, var, chereștea etc. – făcând donație și 14 m(etri) c(ubi) de chereștea, 7 m(etri) c(ubi) bile, 700 kg. tablă, ce s-a<u>² adunat din contribuția enoriașilor până a se începe reparația de către M(inisterul) C(ultelor). S-a dat mult ajutor și cu masa lucrătorilor, zilnic 20-25 oameni timp de mai multe luni în anul 1955; și în anul 1956 nu s-a lucrat, ci în anul 1957 și 1958. Lucrarea s-a făcut foarte greu, fiind distrus acoperișul, o parte din pereți[i]⁵, partea de la cornișe, un per<e>²te de la turn, de sus până jos, bolta de la cafas, în interior toți pereții ciuruiți de schițe (sic!) și cartușe. Au lucrat la început o echipă de ...noir⁶ de la Mărăței-Suceava, în frunte cu Gheorghe Manghlovski <și>² ing. I. Mărgăritescu, iar mai pe urmă din Iași, Luigi Massari-italian, Caspeschi⁷ Ponî etc. ...⁸.

Lucrarea a fost dirijată de Sf(ânta) Mitropolie-Iași, arhit(ect) ing. Loizo, apoi V. Paraschiv.

În prezent, când scriu aceste rânduri, se consideră terminată reparația exterioară, dar a mai rămas în interior de adus catapeteazma (sic!) de la București, care sperăm s-o achităm în toamna aceasta (52 489 lei) și peste un an să reconstituim și picturile care au rămas așa stricate.

Din inventarul necesar, ne-am putut completa, fiind o parte cel vechi, și o parte cumpărându-se și primindu-se ca donație de la enoriaș(i).

Scriu astăzi, 18 august 1959.

Paroh, pr. C. Enache <m.p.>”.

3. Pe o foaie lipită pe partea interioară a celei de-a doua coperti, este scris în grafie modernă, cu cerneală neagră, în interiorul unui chenar roșu:

„S-a legat această Sfântă Evanghelie în sculptură cu cheltniala și ostineala robilor lui Dumnezeu Gheorghe Guzu cu soția sa, Lucreția, spre a lor pomenire. Com(una) Ruginoasa, în anul 1957. Sculptor Petria Constantinescu, com(una) Brusturi, raionu(l) Târgu Neamțu”.

4. Pe aceeași foaie cu chenar roșu, între „1957” și „Sculptor...”, este scris de altă mână, în grafie modernă, cu cerneală albastră:

„Și cu cheltniala lui Costachi Grigoraș și soția sa, Anica”.

⁵ De prisos.

⁶ Ilizibil în text.

⁷ «Caspeschi» lectură nesigură.

⁸ Puncte de suspensie în text.

III. O Liturghie tipărită la Iași, în 1834⁹, cu coperti îmbrăcate în piele maro [(28 x 21 cm.). 5 f., 383(-384)p. (imprimat greșit: 378)].

1. Pe prima copertă, verso, este scris (invers) în chirilică, cu cerneală maro, de preotul Iordachi Costandinovici:

„Dat-am adevărat și bine încredințat zăpisul meu la mâna dumatăle ...¹⁰”.

2. Pe forțaș-ul de la începutul cărții, recto, în partea de sus a paginii, este scris în chirilică, cu cerneală maro, după 1834:

„Dat-am adevărat și bini încredințat za(pisul) ...¹¹”.

3. Pe forțaș-ul de la începutul cărții, recto, în jumătatea inferioară a paginii, este scris în chirilică, cu cerneală maro:

„Această Sfântă Liturghii este a bisăricii cu baramul Adormirii Maicii D(o)mnului. Și cine s-ar afla ca să o înstreineză, să fii blăstămat di toț(i) sfințai părinți ci s-au fost adunat la săborul cel al Nichiei și al Țarigradului. <1>837 fevr(uarie) 29. Iordachi Costandinovici <m.p.>”.

4. Pe forțaș-ul de la începutul cărții, verso, este scris în chirilică, cu cerneală maro:

„Această Sfântă și D(u)mnezăiască Liturghii esti a bisăricii cu baramul Adormirii Maicii D(o)mnului. Și cine s-ar ispiti ca să o înstreinez(e), să fii supt blestemul cilor 300 și opt<spră>²zăci sfinții părinți ci au fost adunat la soborul cel al doile al Nechiei și al Țarigradului. Și eu am scris și am iscălit însuș, cu mâna me. 1837 av(gu)st 19. Iordachi Popovici¹² <m.p.>”.

5. Pe forțaș-ul de la sfârșitul cărții, recto, în partea de sus a paginii, este scris în chirilică, cu cerneală maro, după 1834:

„Această sfântă liturghii este a bisăricii cu baramul Adormirii Domnului”.

6. Pe forțaș-ul de la sfârșitul cărții, recto, la mijlocul paginii, este scris în chirilică, cu cerneală maro, după 1834:

„Această adiverintă la cinst(ita) mâna sfinții sale, păr(intelui) iconom Costache, precum să fii știut că sânt trii ani și cinci luni de când m-am căsătorit eu la ...⁷ dechemvrii, în noo zile și doăzăci, pār-la șapți ceasuri. Amin și în vecii vecilor, Amin”.

7. Pe forțaș-ul de la sfârșitul cărții, verso, în partea de sus a paginii, este scris în chirilică, cu cerneală neagră:

„Cu mult(ă) s[ă]merenii această sfântă Liturghii esti a bisăricii undi să prăznuiești baramul Adormirii Maicii Domnului. Și cine s-ari afla ca să o înstreineză, să fii supt blestemul sfinților părinți. <1>835 deche(m)v(rie) 14.

Și eu am scris și am iscălit, Iordachi sin iconom Costachi <m.p.>”.

⁹ Pe pagina de titlu, recto, este imprimat: „D(umne)zeieșteale Liturghii ale sfinților ierarhi Ioann Hrisostomul, Vasilie cel Mare și Grigorie Dialogul, îndreptate de pre cèle ellino-grești și slaveno-rusești de însuși preasf(î)ntitul mitropolit Sucevei și Moldaviei, D.D. Veniamin Costachi, cavaleriu Ordenului Sfintei Annei, clasul I, din a căruia în orânduire s-au tipărit de al doilea acum, în zilele preainălțatului domnului nostru, Mibail Grigoriu Sturza v(oie)vod. Iașii, În Tipografia Sf(î)ntei Mitropolii, 1834”. Pe pagina de titlu, verso, este imprimat: „Înscripție asupra stemei arbieresti < Urmează stema Moldovei, cu monograma mitropolitului Veniamin Costachi, după care sunt cuvintele>: Crucea, stem[m]a și toiagul, semnele împărătești, / Ce-i cunună ca simboluri marile arbieresti, / Însemnează îndoite daruri și de mântuire: / Luminarea, Curățirea, Pacea, Dragostea, Iubirea, / Cu carele fericeste Marele Arbieru, / Însus D(u)mnezău Omul, pre tot credinciosul Seu / Ci ascultă învățătura Bisericei Lui în toate / Și la legea Lui cea Sfântă cugetă în zi și în noapte”. Ediții: *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, ed. coord. de Gabriel Ștrempel, vol. III (*Literele L - Q*), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, Litera L, poziția nr. 548 *Liturghie - Liturghii*, doc. nr. 32943 (<http://www.biblad.ro/bnr/brmautori.php?aut=l&page=540&&limit=20>).

¹⁰ Însemnare nefinalizată. pare a fi o încercare de pană a preotului Iordachi Costandinovici.

¹¹ Însemnare nefinalizată. pare a fi o încercare de pană a preotului Iordachi Costandinovici. Această însemnare se repetă încă odată dedesubt.

¹² Scrisul este identic cu cel al lui Iordachi Costandinovici.

8. Pe forțaș-ul de la sfârșitul cărții, verso, la mijlocul paginii, este scris în chirilică, cu cerneală neagră, după 1834:

„Doamne, a me rugăciune dintru a ta întâlepciune, dă-ne sârguință, că ne este [dă-ne sârguință că ne este] de trebuință”.

9. Pe forțaș-ul de la sfârșitul cărții, verso, în partea de mijloc și de jos a paginii, este scris în chirilică, cu cerneală neagră, după 1834:

„Ioan proto(pop)¹³. Precinstit(ă) și dubovnicească Di[s]casterie a sfint(ei) Mitropo(lui) Moldavei ...¹⁴”.

IV. Un Penticostar în chirilică, al cărui început lipsește, cu coperti de lemn, îmbrăcate în piele maro, inv. nr. 181.

1. Pe forțaș-ul de la sfârșitul cărții, verso, în partea de sus a paginii, este scris în chirilică, cu cerneală albastră:

„B. Manolescu. Dumetrache Iordache. 1853 săpt(embrie) 25.

Am scris eu, Ghiorghe a dascalului Manolache den satul Cucorăni, di ținutul Botoșani, ocolul ot <Târgul Botoșani>¹⁵”.

V. Un Orologiu (Ceaslov) tipărită la București, în 1896¹⁶, cu coperti din carton verde, având cotorul îmbrăcat în piele maro.

1. Pe forțaș-ul de la începutul cărții, recto, este scris în grafie modernă, cu cerneală maro:

„Acest Ceaslov este cumpărat pentru biserica din Ruginoasa, cu bramul «Adormirea Maicei Domnului» de către d(oam)na Maria Ioan Langu din Mogoșești, județul Roman, prin stăruința preotului Gh. Gh. Popovici, parohul parohiei Ruginoasa. Pentru care s-a notat aceasta spre știința posterioară și pomenirea ei. Paroh pr. Gh. Gh. Popovici <m.p.>, 1 iulie 1915”.

VI. Un Aghiasmatar tipărită la București, în 1937¹⁷, inv. nr. 435, legat în coperte acoperite cu pegamoid (balacron).

1. Pe pagina de titlu, recto, este scris în grafie modernă, cu cerneală roșie, în partea de sus a paginii:

„Pr. C. Enache <m.p.>, 1969”

2. Pe pagina de titlu, verso, este scris în grafie modernă, cu cerneală roșie, în partea de sus a paginii:

¹³ «Ioan protopop», scris sub numele iscăliturii lui Iordachi sin iconom Costachi și înaintea rugăciunii de la începutul sec. al XIX-lea. Restul textului este scris în partea de jos a paginii, sub această rugăciune. Aceste elemente dovedesc că această însemnare este anterioară rugăciunii amintite. Autorul acestei rugăciuni și-a scris textul îngămădindu-l în spațiul rămas liber între numele celui care a făcut însemnarea și textul scris de protopopul Ioan din josul paginii.

¹⁴ Text nefinalizat.

¹⁵ Omis. Completat după *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. II *Repertoriul istoric al unităților administrative teritoriale 1772-1988*, partea a 2-a A. *Unități simple (Localități și moșii)* P- 30 Decembrie; B. *Unități complexe*, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 1390-1391, sub voce *Botoșani*.

¹⁶ Pe pagina de titlu, recto, este imprimat: *Orologiu, tipărit în zilele preainălțatului nostru domn, cu autorizarea și binecuvântarea Sf. Sinod al S-tei Biserici Autocefale Ortodoxe Române*, Ediția <a> II-a, București, Tipografia «Cărilor Bisericești», 1896.

¹⁷ Pe pagina de gardă, recto, este imprimat: Aghiasmatar, cuprinzând întru sine slujbe precum și unele rânduieli și rugăciuni ce se săvârșesc de preot la deosebite împrejurări din viața creștinilor, mai ales în afară de sfânta biserică. Pe pagina de titlu, este imprimat: *Aghiasmatar tipărit în zilele Preainălțatului și dreptcredincioasului nostru domn Carol II, regele românilor și ale Înălțpreasfințitului și Preafericitului patriarh al României, Miron, cu binecuvântarea Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Orododoxe Române*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1937.

„Acest Molitfelnic l-am cumpărat la începutul preoției mele, 1938 <și-l>¹⁸ voi întrebuința până la sfârșitul preoției mele, 1972¹⁹, rămânând ca o amintire în biblioteca parohiei Ruginoasa. Paroh pr. C. Enache <m.p.>, 1969 dec(embrie) 9²⁰”.

3. Pe pagina de titlu, verso, este scris în grafie modernă, cu cerneală verde, în partea de jos a paginii:

„Spre amintire. Am fost făcut preot în anul 1937 oct(ombrie) 7, în²¹ Episcopia Roman. Prima slujbă am făcut-o la 1922 ...¹⁹ 1937, în parohia Ceplenița, unde am păstorit până la 31 mai 1950²³, când m-am transferat la Ruginoasa și mă aflu și în prezent. 1969²⁴. Paroh pr. C. Enache <m.p.>”.

VII. Un Acatistier tipărită la București, în 1971²⁵, nr. inv. 435, legat în coperte acoperite cu pegamoid (balacron).

1. Pe forțaș-ul, recto, de la începutul cărții, este scris în grafie modernă, cu cerneală albastră:

„Donată Grigoraș C. Elena și Harasim P. Aurica spre sănătatea și iertare(a) de păcate. Astăzi, 15 august 1973. Să fie spre pomenirea lor²⁶! Paroh, pr. G. Novac”.

2. Pe forțaș-ul, verso, de la sfârșitul cărții, este scris în grafie modernă, cu cerneală albastră:

„Spre știință²⁷.

În ziua de 16 octombrie 1976, în zi de sâmbătă spre duminică 17 oct(ombrie) 1976, a nins și a dat un îngheț încât a înghețat pe câmp cartoful scos din pământ, porumbul netăiat și sfecla de zahăr nescosă din pământ.

Eu, smeritul și cel mai ne vrednic dintre slujitori, pr. G. Novac.

Ruginoasa, 17 X 1976²⁷”.

VIII. O Evanghelie tipărită la București, în 1983²⁸, îmbrăcată în metal, cu chipurile emailate ale celor patru evangheliști la colțuri și cu imaginea emailată a Învierii Domnului în mijloc.

1. Pe forțaș-ul, recto, de la începutul cărții, este scris în grafie modernă, cu cerneală neagră:

„Această Sfântă Evanghelie a fost donată de familia Tărăboi Gheorghe și soția sa, Tărăboi Viorica, cu fii(i) lor: <Tărăboi>²⁹ Justin și Ion, spre iertarea păcatelor și spre veșnică pomenire. 25 decembrie 1991. Preot paroh Novac Gheorghe”.

¹⁸ Șters în orig.

¹⁹ «1972» scris de altă mână, cu cerneală neagră, pe loc lăsat alb, în care era doar un semn de întrebare făcut de mâna preotului C. Enache.

²⁰ «9» șters. Lectură nesigură.

²¹ Lectură nesigură, căci formula «1937 oct(ombrie) 7, în» este ștearsă parțial.

²² «19» lectură nesigură, șters în orig.

²³ «1950» scris de altă mână (aceeași care a scris și anul 1972), pe loc șters, cu cerneală neagră.

²⁴ «1969» scris de altă mână (aceeași care a scris și anii 1972 și 1950), pe loc șters, cu cerneală neagră.

²⁵ Pe pagina de titlu, recto, este imprimat: Acatistier tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod, sub îndrumarea și binecuvântarea Prea Fericitului Justinian, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Ediția I, București, Editura Institutului Biblic și de misiune ortodoxă, 1971.

²⁶ Subliniat în orig., cu o linie continuă.

²⁷ Subliniat în orig., cu o linie punctată.

²⁸ Pe pagina de titlu, recto, este imprimat: Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie, tipărită cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Iustin, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, Editura Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1983.

²⁹ Numele donatorilor sunt scrise unul sub altul, așa încât la numele de familie al fiilor s-a făcut semnul continuității numelui de familie al mamei lor.

2. Pe pagina de titlu, recto, este scris în grafie modernă, cu cerneală neagră:

„În ziua de 22 august 1993, Înalt Preașfințitul Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei a sfințit în fruntea unui sobor de preoți și diaconi biserica Adormirea Maicii Domnului din Ruginoasa.

Cu acest prilej, Înalt Preașfinția Sa a adresat mulțimii de credincioși prezenți un cuvânt de învățătură.

Binecuvântează, Doamne, preotul, credincioșii și pelerinii Bisericii acesteia!

† Daniel Mitropolitul Moldovei și Bucovinei <m.p.>”.

La aceste cărți se mai poate adăuga o **Evanghelie** în slavonă, tipărită la Moscova, în ianuarie 1771, cu coperti de lemn, îmbrăcate în metal, având chipurile emailate ale celor patru evangheliști la colțuri și cea a Învierii Domnului în mijloc, pe paginile căreia nu s-au făcut însemnări.

Așadar, în rândul cărților vechi păstrate la Biserica Ruginoasa se numără și o tipăritură celebră. Este vorba de *Evanghelia* tipărită în Mănăstirea Neamț, în 1821, motiv pentru care i se mai spune și *Evanghelia cea Mare de la Neamț*. Aceasta este cea mai mare carte, din punct de vedere al dimensiunilor, imprimată în spațiul românesc³⁰. Apoi, cele 23 de însemnări făcute pe cărțile păstrate la Biserica „Domnească” din Ruginoasa oferă informații suplimentare cu privire la istoria și circulația cărții vechi și moderne în spațiul românesc, precum și date deosebit de importante referitoare la istoria bisericilor de mir și a comunităților locale sau la o unele fenomene meteorologice neobișnuite.

³⁰ Informație oferită cu generozitate de către doamna Elena Chiaburu, cunoscut specialist în istoria cărții și tiparului în Moldova, căreia îi transmitem încă o dată mulțumirile noastre.

INFORMAȚII PRIVITOARE LA COMUNA BELCEȘTI ȘI LA BISERICA CU HRAMUL SFINȚII ARHANGHELI DIN SATUL CIORĂNI

Arcadie M. Bodale

Bisericile parohiale din România păstrează încă prețioase odoare bisericești. Acestea pot fi importante atât pentru istoria artei (icoane, potire, cădelnițe, aere, piese de mobilier vechi etc.), cât și pentru istoria cărții și a tiparului în spațiul românesc. Pentru acest ultim aspect avem în vedere cărțile de cult, legate în piele sau ferecate în metal.

Adeseori, cărțile păstrate în biserici cuprind însemnări ale celor care le-au deținut și folosit, așa încât importanța lor sporește progresiv cu vechimea și cu numărul însemnărilor pe care ele le conțin. De fapt, multe din aceste însemnări cuprind mărturii singulare privitoare la viața comunităților și personalităților locale, putând completa chiar unele date de amănunt din istoria Țărilor Române și, mai apoi, a României. Spre deosebire însă de alte categorii de izvoare, însemnările de pe cărți și manuscrise au o încărcătură emoțională extrem de pronunțată, ilustrând percepția contemporanilor asupra evenimentelor în desfășurare și dezvăluind mentalitatea comunității, ceea ce a făcut ca ele să fie catalogate drept un „jurnal colectiv” al istoriei românilor¹. Din păcate, însemnările aflate pe cărțile bisericești păstrate astăzi pe la parohii sunt foarte puțin cunoscute, deoarece cercetătorii ajung la ele cu dificultate.

Câteva asemenea însemnări, referitoare la starea vremii, fenomene meteorologice neobișnuite, calamități naturale, evenimente din viața personalităților locale (hirotonie, numire într-o funcție sau deces), la cel de-al doilea război balcanic sau la data la care se va petrece Sfârșitul Lumii, se găsesc pe o Evanghelie din 1865 ce se păstrează la Biserica parohială cu hramul Sf. Arhangheli, din satul Ciorăni, comuna Belcești.

Alături de această *Evanghelie*, biserica amintită mai deține un *Octoih* (1864), un *Țipic* bisericesc fără pagină de titlu, dar trecut în același registru inventar sub anul 1880 (însă ambele cărți nu conțin însemnări) și 3 icoane deosebite (una de mari dimensiuni, adusă de la Ierusalim, reprezentând scene biblice, ce a fost donată de Ion Buzdugan în 1892; alta cu Sf. Treime, din 1910, adusă de la Muntele Athos și una cu Hristos Pantocrator, ce a fost îmbrăcată în argint în anul 1925). De asemenea, prin adresa din 22 nov. 2005, Banca Națională a României a restituit bisericii un număr de 3 monede cu valoare de patrimoniu: una de 1 leu (emisiunea 1901) și 2 de 5 lei (emisiunea 1880 și 1883).

În ceea ce privește vechimea acestei biserici, părintele paroh Zaharia Mihai ne-a mărturisit că piatra sa de temelie a fost pusă în anul 1860, fiind sfințită în anul 1862. Totuși, în anii '80 ai secolului trecut, în momentul construirii blocurilor din jurul bisericii s-au descoperit numeroase morminte, în care s-au descoperit monede austriece de la

¹ N. Iorga, *Istoria țării prin cei mici*, în RI, VII (1921), nr. 1-3, p. 26; I. Caproșu, și E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, Un corpus editat de ~, vol. I (1429-1750), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. V.

începutul veacului al XIX-lea², ceea ce dovedește existența unei biserici mai vechi pe locul actualului locaș de rugăciune.

Așadar, pe o *Evangelhie* din 1865³, având copertile îmbrăcate în catifea vișinie și ornate cu plăcuțe metalice, ce ilustrează, pe prima copertă, recto, pe cei patru evangheliști (la colțuri) și Învierea Mântuitorului (în centru), iar pe coperta a doua, verso, în colțuri plăcuțele de metal sunt suportul pentru piciorușele *Evangelhiei*, iar plăcuța din mijloc reprezintă scena crucificării lui Iisus Hristos, se află mai multe însemnări moderne și contemporane, pe care le redăm în cele ce urmează.

1. Pe forțaș-ul de la începutul cărții, verso, în partea de sus a paginii, este scris în grafie modernă, cu creion:

„În anul 1900 iulie 1, din ploaie s-au format multe (sic!) fluturi mici, din care de îndată s-au format mulțime de omidă mică, care a umplut toată suprafața pământului, distrugând toate subaturile și mai toți popușorii; și pe la 25 iulie a început a se mai împuțina.

Gh. Movilescu paroh <m.p.>”.

2. Pe forțaș-ul de la începutul cărții, verso, în partea de sus a paginii, sub însemnarea parohului Gh. Movilescu, este scris în grafie modernă, cu cerneală albastră:

„La fel, au fost omizi în anul 1976, distrugând lucerna, porumbul și ierburi<le>”.

3. Pe forțaș-ul de la începutul cărții, verso, la mijlocul paginii, sub însemnarea făcută cu cerneală albastră, este scris în grafie modernă, cu creion:

„În ziua de 11 aprilie(ie) 1903, Înalt Preasf(ințitu)l Mitropolit al Moldaviei, D. D. Parthenie m-a ridicat la rangul de econom.

Econom Gh. Movilescu paroh <m.p.>”.

4. Pe forțaș-ul de la începutul cărții, verso, în partea de jos a paginii, este scris, tot de către parohul Gh. Movilescu, în grafie modernă, cu creion:

„1910 Cromolnic mocănesc

Luna dech(embrie) 13 Sf(ân)ta Luchia

Luni-ploaie;

Marți-puțină ploaie cu vânt;

Miercuri-ceață;

Joi-ceață, vânt și puțină bură de ploaie;

Vineri-în de sară ploaie și noaptea ploaie mare

Sâmbătă-lapoviță, ploaie puțină; seara, viscol mic cu omăt;

Duminică-vânt cu puțini fulgi de omăt”.

5. Pe foaia de titlu, verso, în partea de sus a paginii, este scris în grafie modernă, cu creion:

„Născut în anul 1855 junie 18.

În anul 1915, iunie, în 18, am împlinit 60 ani în etate și la 18 mai 1915 am împlinit 40 ani în chirotonie de preot.

Econom Gh. Movilescu paroh <m.p.>”.

² Informații oferite de prof. Gheorghe Enache, căruia îi mulțumim și pe această cale.

³ Pe pagina de titlu este imprimat, cu slove chirilice de tranziție: *Sfânta și dumnezeiasca Evangelhie, care acum întru acest chip s-a tipărit în zilele Înălțimei Sale Alexandru Ioan I, domnitorul Principatelor Unite Române, cu binecuvântarea și osârdia Prea Sfinției Sale Părintelui Episcop al Sfintei Episcopii Râmnicului Noului Severin, D.D. Calinic. Râmnicu Vâlci, Tipografia Cal[il]inic Râmnicu, 1865. Direc(tor) Tip(ografiei) arhimandritul Ag[g]atanghel.*

⁴ Omis.

6. Pe foaia de titlu, verso, în partea de sus a paginii, sub însemnarea preotului Gh. Movilescu, este scris, de altă mână, în grafie modernă, cu creion:

„Preotul Gh. Movilescu a murit în oct(ombrie) 1916. Pr. Ionas <m.p.>”.

7. La pg. X, în partea de sus a paginii, deasupra chipului evanghelistului Ioan, este scris în grafie modernă, cu creion:

„În anul 1992 va fi sfârșitul lumii. 7500 <ani> de la Adam.

Paroh Gh. Movilescu <m.p.>, 1899 noiembrie 1”.

8. La pg. XI, sus (deasupra scenei Învierii Domnului), scris în grafie modernă, cu creion:

„În anul 1893 a cădăzut Sf(inte)le Paști la 28 mart(ie). Au început a ninge cu viscol mare sâmbătă, pe la orele 11 dimineată și au ținut până la 9 ore sara.

<Gh.> Movilescu <m.p.>”.

9. La pg. 6-7, în partea de sus și jos a fiecărei pagini, scris în grafie modernă, cu creion, de mâna parohului Gh. Movilescu:

„În anul 1912, Sfintele Paști a fost la 25 mart(ie).

Tot postul mare a fost cald, însă iarna a fost viscoloasă; însă, în Săptămâna Mare a fost frig cu ninsoare⁵ și în ziua de Paști, după ieșirea din biserică, a fost uă furtună îngrozitoare, de a descoperit case; și a ținut frig toată Săptămâna Luminată; și sâmbătă⁶ a nins și la 8 april⁷ a înghețat grodăv, de a stricat toată ceapa⁷”.

10. La pg. 42-44, în partea de sus, de jos și pe marginile laterale ale paginilor, scris în grafie modernă, cu creion, de mâna parohului Gh. Movilescu:

„În anul 1913, luna iunie, în 21 zile, s-au dat ordin de mobilidzarea armatei ca să facem resbel bulgarilor, mobilidzând oameni din cont(in)gentele 1901-<19>⁴10. Asemenea, a rechidzjonat (sic!) caii.

Și în ziua de 28 iunie, vineri dimineată, a trecut armata română pe teritoriul Bulgariei. Și până în ziua de 3 iulie a ocupat Rușciucu, Nicopole, Silistra, Varna, Turtucaia, Balcicu, Dobrița et<c>⁴, ajungând la 80 chilo<ometri>⁴ de Sofia.

În ziua de 15 iulie, ajungând oastea română și cea sârbă la 15 kilom<etri>⁴ de Sofia, au cerut regele Bulgariei, vădzuindu-se constrâns din toate părțile, pace de majestatea⁸ sa, regele Carol I, de unde ...⁹ la sârbi și greci să încetedze ...¹⁰.

Și în ziua de 17 iulie s-au întrunit la București toți delegații spre a încheia pacea. Și în ziua de 25 iulie s-au ...¹⁰, dând Bulgaria României teritoriul până la Turtucaia, Balcic și Dobric”.

11. La pg. 170, în partea de sus a paginii, este scris în grafie modernă, cu cerneală albastră, de mâna parohului Gh. Movilescu:

„Trandafir¹⁰ de lună frumoși sunt la Burghelia, Tansa”

12. Pe prima filă de forțaș, aflată la sfârșitul cărții, verso, în partea de sus a paginii, este scris în grafie modernă, cu cerneală violet:

„În anul 1935 a căzut Paștile la 28-30 aprilie. În ziua de 3 mai, vinerea luminată, Izvorul Tămăduirei, a căzut brumă de 4°, care a ucis mlăzile de vie și fasole și mulți pomi stricați. A căzut apoi brumă la 5, 7, 9 și 10 mai”.

⁵ «ninsoare» lectură nesigură, deoarece foaia este murdară, iar scrisul a devenit greu lizibil.

⁶ «8 april(ie)» lectură nesigură, deoarece foaia este murdară, iar scrisul a devenit greu lizibil.

⁷ «ceapa» lectură nesigură, deoarece foaia este murdară, iar scrisul a devenit greu lizibil.

⁸ «majestatea» lectură nesigură, deoarece foaia este murdară, iar scrisul a devenit greu lizibil.

⁹ Ilizibil, deoarece foaia este murdară.

¹⁰ «trandafir» lectură nesigură, deoarece foaia este murdară, iar scrisul a devenit greu lizibil.

13. Pe prima filă de forzaț, aflată la sfârșitul cărții, verso, în partea de sus a paginii, sub însemnarea precedentă, este scris în grafie modernă, cu cerneală albastră:

„În anul 1936 a căzut brumă luni, 18 mai, de s-o ars prin văi unele plante”.

14. Pe prima filă de forzaț, aflată la sfârșitul cărții, verso, în partea de sus a paginii, sub însemnarea precedentă, este scris în grafie modernă, cu cerneală albastră:

„1 aprilie 1962 = zăpadă. Încă nu s-a arat nimic. Peste vreo săptămână-două se va ara pe pante. Pr(eot) N. Rusu <m.p.>”.

15. Pe prima filă de forzaț, aflată la sfârșitul cărții, verso, la mijlocul paginii, este scris în grafie modernă, cu cerneală albastră:

„La 24 iulie 1960 este numit paroh la Belcești preotul Nicolae Rusu în etate de 40 ani, venit de la parohia Onești-Plugari, Iași, în urma morții preotului Gheorghe Suban, mort la 20 martie 1960.

Paroh preot Nicolae Rusu [N. Rusu <m.p.>]”.

16. Pe a doua filă de forzaț, aflată la sfârșitul cărții, verso, în partea de sus și la mijlocul paginii, este scris în grafie modernă, cu cerneală maro:

„În anul 1886, mart(ie) în 3 dzile, s-au săvârșit din viață preutul Ion Movilescu, cumpărătorul aceștii Evanghelii.

În anul 1877, maiu 9 dzile, s-au sevârșit din viață presvitera Ana, soția prentului Gh. Movilescu.

În anul 1887 septemb(rie) 22 s-au înpușcat⁶ Gh. Cantemir preceptorul com(unei) Belcești.

În anul 1888, Sfintele Paști au cădzut a dona dzî de Sf. Gbiorghi, adică la 24 april.

Tot în anul 1888, april(ie) în 14 dzile, joi sara, pe la orele 5 1/4, au cădzut grindina care nu s-au mai vădșut; au ucisu și luat puhoiul pe Costachi Prăpad¹¹ Ciubotaru¹² și un flecău a lui C.D. Ștefan[an]u Ion¹³; au înecat 60 vite și au mălit ogoarele și cele arate le-au luat cu totul.

Tot în acea dzî, joi, pe la orele 8 1/2, a venit uă ploaie torențială, a luat de pe Valea Satului toate ișiturile, au luat moara lui Gh. Popovici de pe Valea Satului, au înecat morariu, morărița, 3 copii¹⁴ și pe Th. Herghelegiu, din care a scăpat morariu¹⁵, un copil și Th. Herghelegiu, fiind aruncați pe șesu”.

¹¹ «Prăpad» lectură nesigură, deoarece cuvântul este neglijent scris, iar porecla defunctului lipsește din actul său de deces.

¹² În actul de deces al lui Costachi Ciubotaru, din 1888 aprilie 15, se arată că aceasta era agricultor și că avea 50 de ani, fiind „mortu prin înecăciune ieri, pe la oarele trei post-meridian, luat de curentul apei din gârla Valea Morii, produs de grindină și ploaie torențială, al cărui corpu nu s-au putut găsi după toate căutările făcute” (AN-Iași, Col. Stare Civilă județul Iași, com. Belcești, reg. nr. 2/1888, act nr. 76). De asemenea, o mențiune marginală de pe actul său de deces consemnează: „Anul una mie opt sute optdzeci și opt, luna mai, în nouăsprăzece dzile, orele cinci post meridian, se mencionează că în dzuia de optsprezece mai una mie opt sute optdzeci și opt, s-au găsit cadavrul defunctului Costachi Ciubotariu, mălit în Bahlui, în cotuna Spinoasa, comuna Belcești, plasa Bahlui, de unde astăzi s-au înfătoșat cadavrul de către locuitoriul Ștefan Matei și ne-au depus și extractul de pe actul de moarte a comunei Belcești n<r>. 32, procesul-verbal n<r>. 1644, pasportul n<r>. 1645 și autorisația de înmormântare dată de primarul comunei Belcești. Și după constatarea făcută de noi prin procesul-verbal nr. 1712, am autorisat înmormântarea. P<entru> Primar: Simion <m.p. >, Notar: P<etru> Homigescu. Martor: indescifrabil” (ibidem, mențiune marginală).

¹³ În actul de deces al lui Gheorghe Costachi Dumitru Ștefanu, din 1888 aprilie 15, se arată că aceasta era agricultor și că avea 20 de ani, el murind „prin înecăciune ieri, pe la oarele trei post-meridiane și găsit svărlitu de apă după Dealul lui Romanu” (ibidem, act nr. 75).

¹⁴ În trei acte de deces ale comunei Belcești, din 1888 aprilie 15, se consemnează moartea lui „Ion Formagiu, în etate de treizeci și șase de ani, morar, domiciliat în cotuna Ciorani, comuna Belcești, plasa Bahlui, județul Iași, căsătorit cu Safta Formagiu, de treizeci și cinci de ani, agricultoare, domiciliată în cotuna Ciorani, comuna Belcești, mortu prin înecăciune ieri pe la orele trei post-meridian și găsit mortu în apropiere de casa locuitoriului Ion Murărașu, din cotuna Ruși, comuna Belcești” (ibidem, act nr. 72); a lui „Vasili Formagiu, în etate de trei luni, fără profisiune și necăsătoritu, fiu defunctului Ion Formagiu și al Saftai Formagiu, agricultoare, domiciliată în cotuna Ciorani, comuna Belcești, plasa Bahlui, județul Iași,

17. Pe a doua filă de forțat, aflată la sfârșitul cărții, verso, în partea de jos a paginii, este scris în grafie modernă, cu cerneală neagră:

„În anul 1889 iunie 1 s-au făcut zapladzu în jurul biserice; bani s-au pus 600 de la Primărie și restul s-au strâns de Preot) Gh. Movilescu”

18. Pe a doua filă de forțat, aflată la sfârșitul cărții, verso, în partea de jos a paginii, sub însemnarea precedentă, și pe coperta a doua, recto, în partea de sus a copertei, este scris în grafie modernă, cu creion:

„În anul 1891, de la Paști, s-au început zugrăveala în biserică. Bani s-au strâns de prin sat de preotul Gh. Movilescu”.

19. Pe pe coperta a doua, recto, în partea de sus și la mijlocul copertei, este scris în grafie modernă, cu creion:

„În anul 1892, de cu primăvară s-au început secetă mare, uscându-se păpușoi(i); și s-au adus de către preotul Gh. Movilescu Sf(ân)ta Icoană Făcătoare de Minuni de la Trifești, jud(ețul) Roman, în džiua de 25 mai și s-au purtat în toată moșia. Și cum a trecut pe Hodura, a fost uă ploaie grodžavă de mare, încât a scăpat o vreme și vitele de foamete.

În anul 1899 n-au nins toată iarna și primăvara, încât s-au făcut uă lipsă mare peste toată țara, neavând vitele ce mânca, nerăsărind deloc iarbă și neavând oamenei (sic!) ce le da de mâncare, uscându-se grăile și ordzele. Și s-au adus de preutul paroh Gh. Movilescu iarăși Sf(ân)ta Icoană făcătoare de minuni de la Trifești în džiua de 7 mai și s-au purtat de preoți și de mii de oameni pe la Munteni, Spinoasa, Erbiceni, Praguri, Arama, Hodura, Cotnari, Ceplenita, Băiceni, Ruginoasa, Târgu Frumos și iarăși s-au milostivit Dumnedzeu și ne-a dăruit ploaie”.

Așadar, socotim că cele nouăsprezece însemnări prezentate mai sus sunt extrem de interesante pentru istoria comunei Belcești și a bisericii din această localitate, pentru istoria meteorologiei și pentru reconstituirea percepției populare asupra celui de-al doilea război balcanic.

mortu prin înecăciune ieri pe la orele trei post-meridian și găsit mortu svârlitu de apă sub șanțul casei lui Ion Săpătoriu, din cotuna Ruși, comuna Belcești” (ibidem, act nr. 73) și a lui „Gheorghie Formagiu, în etate de doi ani, fără profisiune și necăsătoritu, fiu defunctului Ion Formagiu și al Saftai Formagiu, agricultoare, domiciliată în cotuna Ciorani, comuna Belcești, mortu prin înecăciune ieri pe la orele trei post-meridian, luat de curentul apei ce au ruptu moara de ciocane unde domiciliu părinții săi. După căutările făcute până acum, cadavrul nu s-au putut găsi” (ibidem, act nr. 74);

¹⁵ Din actele de stare civilă, morți, ale com. Belcești nr. 72, 73 și 74, păstrate la AN-Iași, se constată că autorul însemnării s-a înșelat. Morărița, Safta Formagiu, a scăpat, și s-a înecat morariul și doi dintre pruncii lor, pe care, probabil, tatăl a încercat să-i salveze, așa încât și el a fost luat de curentul apei.

PROFESORUL TRAIAN BRĂILEANU ȘI TEORIA ELITELOR. UN DOCTRINAR UITAT AL DREPTEI ROMÂNEȘTI INTERBELICE

Corneliu Ciucanu

Anul acesta s-au împlinit 130 de ani de la nașterea sociologului Traian Brăileanu și, totodată, 65 de ani de la trecerea sa la cele veșnice. Momentul 2012 este, deopotrivă, prilej de referință aniversară și comemorativă pentru evocarea marelui profesor de etică și sociologie al Universității de la Cernăuți. În consecință, se impunea firesc re-editarea operei sociologului bucovinean ca un binevenit gest recuperator și reparatoriu, din punct de vedere moral, un necesar și binemeritat recurs în fața istoriei.

Publicarea în ediție anastatică a operei științifice și politice a lui Traian Brăileanu - *Sociologia și arta guvernării*, București, 1940 (ed. a II-a); *Teoria comunității omenești*, București, 1940 (prima ediție, Cernăuți, 1936); *Elemente de sociologie*, Cernăuți, 1928; *Curs de istoria Științelor Politice*, Universitatea din Cernăuți 1929-1930; Immanuel Kant, *Critica puterii de judecare*, Cernăuți, 1934 (traducere) – se integrează planului editorial-general demarat de Editura Tipo Moldova în urmă cu patru ani. În colaborare și sub îndrumarea științifică a istoricului Gh. Buzatu s-a inițiat un amplu proiect de reeditare a operelor marilor istorici și gânditori români, a oamenilor politici din trecutul nu foarte îndepărtat (A. D. Xenopol; Nicolae Iorga, Constantin Rădulescu-Motru, Vasile Pârvan, N. Titulescu, A. C. Cuza, Ion Antonescu, C. Z. Codreanu, P. P. Panaitescu, Dimitrie Ciurea, Alexandru Zub, Dan Berindei, Ilie Seftiuc, Ioan Scurtu, Constantin Bușe, G. G. Potra ș.a.). Volumele apărute la Editura Tipo Moldova fac parte din colecția *OPERA OMNIA*, fapt ce indică și devoalează, fără urmă de echivoc, inițiativa unui temeinic și amplu plan de reevaluare/redimensionare a unor lucrări valoroase și semnificative sub aspect științific, doctrinar și politic.

Reputat sociolog, făuritor de școală și mentor al noii generații, Traian Brăileanu a fondat grupul de reflecție și atitudine național-creștină „Iconar”, a inițiat și coordonat revista „Însemnări sociologice”, la care au colaborat prof. Constantin Zoppa, Mircea Streinu, Barbu Șlușanschi, Leon Țopa, Vasile Postecă, Filon Lauric, Ernest Bernea, Dumitru Leontieș, ș. a.. Preocupările științifice ale profesorului Traian Brăileanu asupra teoriei elitelor și circulației elitelor s-au materializat prin studii și articole temeinic argumentate publicate, cu precădere, în revista „Însemnări sociologice”. Alături de alte studii publicate în „Axa”; „Societatea de mâine”, sau „Revista de pedagogie”, aceste articole apărute în primii trei ani, aprilie 1935 - martie 1937 au fost însumate în volumul *Sociologia și arta guvernării. Articole politice*, lucrare care a cunoscut două ediții: Cernăuți, 1937 și București, 1940. După zeci de ani în care opera lui Traian Brăileanu a fost ignorată, reprimată, interzisă, inițiativa noastră de a reedita *Sociologia și arta guvernării* – cu un amplu studiu introductiv intitulat *Traian Brăileanu și conceptul de elită în spațiul cultural-politic al Dreptei românești interbelice* – răspunde în primul rând unei necesități de redare/reevaluare a textelor originale concepute de sociologul bucovinean, din perspectiva temelor – din păcate –

mereu actuale în raport cu fenomenul elitar. Astfel, termeni precum: circulația elitelor, elite degenerate, cristalizarea non-elitelor și propulsarea în sferele decizionale a antielitei reziduale și periferice fac parte din preocupările științifice ale lui Traian Brăileanu, dar și din arsenalul său publicistic.

Om de cultură și om politic, Traian Brăileanu a fost atras de idealismul, spiritul ascetic și dinamismul social-politic al tineretului român interbelic¹. Autor al proiectului *Universității țărănești*, fondator – după cum deja am precizat – al revistelor „Iconar” și „Însemnări sociologice”, profesorul Brăileanu a devenit unul din mentorii noii generații, alături de Nae Ionescu, Sextil Pușcariu, Simion Mehedinți, Corneliu Șumuleanu, Ion Găvănescu, Nichifor Crainic, Eugen Chirnoagă ș. a., promovând o serie de tineri cu real talent publicistic și o considerabilă capacitate intelectuală².

Născut la 14 septembrie 1882 în comuna Bilca din fostul județ Rădăuți (actualmente, Suceava), Traian Brăileanu a fost al nouălea copil al învățătorului Gheorghe Brăileanu și al Mariei Polonic³. A frecventat trei ani școala primară din comuna natală, după care a absolvit cursurile secundare la gimnaziul superior din Rădăuți (1901). Între anii 1901-1905 a urmat cursurile de filosofie, dar și de limbi clasice, elină și latină. Pentru o scurtă perioadă de timp a fost încadrat ca profesor la Liceul de Stat nr 1, devenit, după 1919, Liceul „Aron Pumnul”⁴.

Discipol preferat al profesorului Richard Wahle, care îl considera pe tânărul bucovinean „cel mai talentat elev al său din tot cursul carierei sale”⁵, în 1909, Traian Brăileanu își susține teza de doctorat cu titlul *Considerare și lămurire a celor mai importante categorii în istoria filosofiei*, sub coordonarea științifică a prof. Wahle⁶.

În intervalul 1909-1914, Traian Brăileanu și-a satisfăcut stagiul militar în armata austro-ungară în Regimentul „Lanwehr” din Cernăuți, fiind repartizat, mai apoi, la Școala de ofițeri de la Lvov⁷. La Viena, Traian Brăileanu s-a angajat ca traducător și interpret de germană și română la Legația noastră din capitala Imperiului. În 1919 s-a angajat ca

¹ Gh. Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *Radiografia Dreptei românești (1927-1941)*, Iași, Editura FF Press, 1996, p. 76-77; *Intelctualii și Mișcarea Legionară. Mari conștiințe românești*, București, Editura Fundației Buna Vestire, 2000, p. 55-56; Leon Țopa, *Introducere în opera științifică a lui Traian Brăileanu*, în „Revista de filosofie”, nr. 3, 1993 (Leon Țopa a fost asistentul și ginerele profesorului Brăileanu); Vladimir Trebici, *Profesorul Traian Brăileanu: Viața și opera (1882-1947)*, în „Sociologia românească”, nr. 4, 19993, idem, *Omul și profesorul*, în „Revista de filosofie”, nr. 3, 1993; Dan Dungaciu, *Traian Brăileanu: omul și opera. Trepte către o biografie*, în Traian Brăileanu, *Memorii. Statul și comunitatea morală*, ediție Dan Dungaciu, București, Editura Albatros, 2003; idem, *Elita interbelică. Sociologia românească în context european*, București, Editura Mica Valahie, 2003. De reținut partea a IV-a (pp. 255-292) a excelentei lucrări semnate de tânărul sociolog bucureștean; De asemenea, D. N. Dumitrescu, *Brăileanu Traian*, în *Sociologi români. Mică enciclopedie*, coordonator, Ștefan Costea, București, Editura Expert, 2001; Rodica Croitoru, *Traian Brăileanu - un profil filosofic și bibliografic*, în „Studii de istorie a filosofiei românești”, II, coordonator, Viorel Cernica, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 543; Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, Suceava, 2004, p. 149-150.

² Mircea Diaconu, *Mișcarea Iconar. Literatură și politică în Bucovina anilor '30*, Iași, Editura Timpul, 1999; Radu Florian Bruja, *Traian Brăileanu și caracterul naționalist al revistei „Însemnări sociologice”*, în „Scriptum”. Buletin de Informare-Documentare, Biblioteca „I. G. Sbiera”, Suceava, nr. 1-2/2006; pp. 20-23.

³ Radu Florian Bruja (coordonator), *Traian Brăileanu. Sudii, documente. Încercări literare*, Iași, Editura Junimea, 2011, p. 21.

⁴ Dan Dungaciu, *op. cit.*, 2003, p. 12.

⁵ Horia Sima, *Mari existențe legionare*, Sibiu, Editura Imago, 2000, p. 104; Constantin Schifirneț, *Sociologia românească modernă*, București, Criterion Publishing, 2009, p. 51.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Radu Fl. Bruja, *op. cit.*, p. 22.

bibliotecar la Cernăuți, iar din martie 1921 a funcționat ca profesor agregat la Catedra de Etică, Sociologie și Politică a Universității din Cernăuți, obținând titulatura pe post în 1924⁸. Notorietatea științifică, modul facil de a relaționa cu studenții și colegii, poate și raporturile de amicitie cu istoricul Nicolae Iorga (premier, în acel moment) au contribuit considerabil la alegerea sa în funcția de decan al Facultății de Litere și Filosofie, poziție pe care a ocupat-o timp de doi ani (1931-1933)⁹.

Traian Brăileanu a avut o bogată activitate publicistică, pedagogică și științifică. A condus și coordonat numeroase reviste între care enumerăm: „Poporul”; „Gazeta Poporului”; „Cugetări”; „Însemnări sociologice”¹⁰. A contribuit decisiv la apariția și editarea revistei „Junimea Literară”, în paginile căreia a publicat o serie de nuvele (*Moartea iepei, Un flăcău toamnă, Dibană, Grindinica, Nunta lui Chirilă, Irina*)¹¹, iar în timpul ministeriatului la resortul Educației, Cultelor și Patrimoniului a condus și finanțat revista „Înălțarea” de la Sibiu¹².

Vasta operă sociologică a profesorului Traian Brăileanu cuprinde o serie de lucrări de mare impact în comunitatea științifică și în mediile cultural-politice din România interbelică. Principalele volume semnate sau traduse de profesorul bucovinean - *Despre condițiunile conștiinței și cunoștinței*, Cernăuți, 1912 (teza de doctorat); *Die Grundlegung zu einer Wissenschaft der Ethnik*, Wien und Leipzig, W. Braumüller, 1919; *Introducere în sociologie*, Cernăuți, 1923; *Sociologie generală*, Cernăuți, 1926; *Ethnik und Soziologiae, Ein Beitrag zur Lösung des Problems „Individuum und Gesellschaft”*, Cernăuți, 1926 (Etică și sociologie. Contribuții la soluționarea problemei Individ și Societate); *Politica*, Cernăuți, 1928; *Teoria comunității omenești*, Cernăuți, 1936 (ed. a II-a, București, 1941; *Elemente de sociologie*, pentru clasa a VIII-a secundar, București, 1935; *Etica*, pentru cl. a VIII-a secundar, București, 1936; *Sociologia și arta guvernării (articole politice)*, Cernăuți, 1937 (ed. a II-a, București, 1940; *Statul și societatea morală*, București, 1940; Traduceri din Immanuel Kant; *Întemeierea metafizicii moravurilor*, București, Casa Școalelor, 1929; *Critica rațiunii pure*, București, Casa Școalelor, 1930; *Critica puterii de judecare* - au captat indubitabil atenția intelectualității dintre cele două războaie mondiale, bucurându-se, totodată, de o audiență desăvârșită în cercurile tineretului național-creștin. Sub raportul reverberațiilor declanșate în epocă de ideile lansate și temeinic argumentate de Traian Brăileanu, structura sa intelectuală și pedagogică, deopotrivă, induce dubla ipostaza a vocației și a datoriei față de societate, față de semenii. Sociologul este fericit și firesc dublat de doctrinarul politic. Traian Brăileanu nu a rămas un simplu profesor pedant, cult și bine informat, ci a pășit dincolo de aparențele și statutul său universitar, dedicându-se unor crezuri politice, implicându-se publicistic și organizatoric în sprijinul ideilor național-creștine, care acaparaseră tineretul interbelic. În definitiv, această dublă ipostază, de sociolog și doctrinar, cristalizează imaginea mentorului, a maestrului spiritual, fapt care definește plenar viața și opera lui Traian Brăileanu¹³.

După Marea Unire, Traian Brăileanu s-a implicat în activitatea politică aderând la Partidul Poporului, condus de generalul Alexandru Averescu. A fost șeful organizațiilor

⁸ *Ibidem*.

⁹ Constantin Schifirneț, *op. cit.*, București, Criterion Publishing, 2009, p. 53.

¹⁰ Radu Fl. Bruja, *op. cit.*, p. 23; Emil Satco, *op. cit.*, p. 150.

¹¹ Radu Fl. Bruja, *op. cit.*, p. 23;

¹² *Ibidem*; Acest aspect mi-a fost confirmat personal de către Mircea Nicolau și Virgil Mateiaș cu prilejul unor convorbiri private.

¹³ Gh. Buzatu, C. Ciucanu, C. Sandache, *op. cit.*, p. 76-77; Mircea Diaconu, *op. cit.*, *passim*.

averescane din Bucovina¹⁴, iar în timpul guvernării Averscu a deținut funcția de secretar general al învățământului în Bucovina¹⁵. După un scurt stagiul politic alături de marele istoric Nicolae Iorga în Partidul Naționalist Democrat, prof. Brăileanu s-a integrat în Liga Apărării Național-Creștine, fondată de profesorul A. C. Cuza pe fondul mișcărilor studențești din anii 1922-1923, desfășurate sub egida lozincii *numerus clausus*. Alături de profesorii N. C. Paulescu, Corneliu Șumuleanu, Ion Găvănescu, Ion Zelea Codreanu, Emilian Vasiliu-Cluj, Ion Cătuneanu, Iuliu Hațieganu¹⁶, profesorul cernăuțean a activat în Liga cuzistă până în 1927, când, în contextul *defecțiunii statutarilor*, a părăsit linia politică promovată de prof. A. C. Cuza¹⁷. După 1927, Traian Brăileanu a aderat la Mișcarea Legionară, a fost membru în *Senatul Legiunii* (1929)¹⁸, a coordonat organizarea structurilor Legiunii în Bucovina (1930-1937), a participat la campaniile electorale (1931, 1932, 1933, 1937), a candidat de mai multe ori, fiind ales deputat la Cernăuți și Câmpulung pe listele Partidului „Totul pentru Țară”, expresia politică a Mișcării Legionare.¹⁹ În perioada guvernării Ion Antonescu-Horia Sima, în contextul decretării Statului Național Legionar, la 14 septembrie 1940, profesorul Traian Brăileanu a ocupat funcția de ministru al Educației, Cultelor, Artelor și Patrimoniului.

Evenimentele din ianuarie 1941, *divorțul* sângeros dintre generalul Antonescu și Horia Sima, au determinat arestarea la Malmaison a prof. Brăileanu. După judecarea procesului, Traian Brăileanu a fost achitat, deși era una dintre țintele preferate ale presei antonesciene²⁰. În contextul încercărilor de reconciliere inițiate de Mișcarea Legionară în decembrie 1941, alături de prof. Ion Găvănescu și Eugen Chirnoagă, Traian Brăileanu a făcut parte din delegația care a tratat împăcarea Legiunii cu profesorul Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și al doilea om politic al regimului Antonescu²¹.

Intrat în atenția S. S. I.-ului din cauza deselor întâlniri pe care le avea cu alți lideri legionari, dar și din pricina nominalizării sale de către Horia Sima ca membru al Comandamentului de prigoană (iulie 1943)²², Traian Brăileanu este pensionat forțat din învățământul universitar și chiar arestat sub pretextul *coruperii tineretului*²³. În acești ani, soarta prof. Brăileanu seamănă curios de mult cu destinul și ultimii ani de viața ai unui alt mare mentor al „noii generații”, Nae Ionescu. În 1938-1939, în timpul regimului autoritar carlist, Nae Ionescu fusese, de asemenea, arestat și întemnițat în lagărul de la Miercurea

¹⁴ Radu Fl. Bruja, *op. cit.*, p. 25.

¹⁵ Constantin Schifirneț, *op. cit.*, București, Criterion Publishing, 2009, p. 55.

¹⁶ Gabriel Asandului, A. C. Cuza., *Politică și cultură*, Iași, Fides, 2007, p. 200-201; Radu Florian Bruja (coordonator), *Traian Brăileanu. Studii, documente. Încercări literare*, ed. cit, pp. 26-28; Corneliu Ciucanu, *Dreapta românească interbelică. Politică și ideologie*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2009, pp. 106-114.

¹⁷ Gabriel Asandului, *op. cit.*, pp. 205-208; Corneliu Ciucanu, *op. cit.*, pp. 129-132.

¹⁸ Senatul Legiunii Arhanghelul Mihail era alcătuit din: Traian Brăileanu, Ion Zelea Codreanu, Hristache Solomon, col. Paul Cambureanu, Partenie Matei, Alexandru Zissu, Ion Ciocârlan, Ion Butnaru și macedo-românii Spiru Peceli și Zottu Tașula.

¹⁹ Vezi lista candidaților legionari în județele bucovinene în „Buna Vestire”, an I, nr. 246 din 19 noiembrie 1937, p. 3; și în „Glasul Bucovinei”, din 25 decembrie 1937, p. 11.

²⁰ Radu Fl. Bruja, *op. cit.*, p. 36.

²¹ Tiberiu Tănase, *Fefețe monedei. Mișcarea legionară între 1941-1948*, București, Editura Tritonic, 2010, p. 287.

²² Ibidem.

²³ Ibidem; Radu Fl. Bruja, *op. cit.*, p. 37.

Ciuc, tot sub acuzația *socratică*, am putea spune, de „corupător” al tinerilor studenți și intelectuali²⁴.

Închis în lagărul de la Târgu Jiu, deși nu este a fost găsit vinovat în procesul intentat de autorități sub acuzația de acte împotriva ordinii de stat în zilele rebeliunii, Traian Brăileanu a fost eliberat în august 1944 și re-arestat (la domiciliu) în 1945. Component al lotului de foști demnitari implicați în așa-zisul „Proces al trădării naționale”, profesorul cernăuțean a fost anchetat, judecat, găsit „vinovat pentru dezastrul țării și crime de război” și condamnat la executarea a 20 de ani de închisoare și confiscarea averii. La 3 octombrie 1947, Traian Brăileanu moare la vârsta de 65 de ani în penitenciarul Aiud, fiind îngropat de către familie în cimitirul Sfânta Vineri din Capitală²⁵.

*

Ocultarea personalității și operei lui Traian Brăileanu face parte dintr-un plan mai larg, sistematizat și aplicat cu virulență obsesivă culturii române interbelice²⁶. Spiritul inchizitorial promovat de noii „comisari” de opinie refractar la tot ce a fost și rămâne autentic românesc a fost promovat după instaurarea comunismului de către pseudo-elita intelectuală comunistă și continuat în baza schematismului marxist, dar dintr-o nouă perspectivă, fals democratică și pluralistă, de așa-numita elită reziduală, periferică, propulsată în cercurile decizionale de acel *factor detonator* și anume revoluția și/sau lovitura de stat din decembrie 1989... În consecință, om politic și doctrinar al Dreptei național-creștine interbelice, Traian Brăileanu a fost și a rămas o victimă a acestui proces derulat în societatea românească timp aproape 70 de ani. Sociologul bucovinean a fost și a rămas un proscris al tuturor regimurilor care s-au scusedat în această perioadă, demonizat „cu mânie proletară” până în 1989, ori criticat, desființat în manieră intelectualist-democratică dictată de *corectitudinea politică* de către noii *cerberi* ai „societății civile”.

În realitate, clasa politică și, în anumită măsură, o parte din intelectualitatea post-decembristă s-a dovedit o calamitate pentru Țară și Societate. Produși ai transformărilor complotist-revoluționare, politicienii lansați după 1989 au mînat peste două decenii democrația, pluripartidismul și alternanța la putere. În definitiv, ei reprezintă eșaloanele doi și trei din fostul P. C. R și întruchiparea clasică a *contra-elitei*, propulsată la putere de *factorul detonator* (complot și revoluție) în locul *elitei degenerate* (vechea gardă comunistă fidelă clanului Ceaușescu). În ipostază atipică, România a rămas singura țară din blocul comunist, în care fostul Partid Comunist s-a manifestat reactiv prin intermediul FSN-ului. Puterea politică și decizia la nivel decident cultural a fost monopolizate de elementele periferiale ale nomenclaturii comuniste, cu aportul categoric al unor foști demnitari ai anilor 50, convertiți în susținători ai democrației. Aparatul care s-a autoperpetuat a fost dispus să suporte, ba mai mult, să mimeze organizarea și funcționarea pluralismului politic, travestindu-se sub forma *elitei reziduale*.

Radiografia evoluției societății românești de la 1848 la 1948 ne indică faptul că instaurarea comunismului în România reprezintă un moment de fractură care – în sensul teoriilor lui Vilfredo Pareto – a stopat procesul gradual al circulației elitelor. Evoluția

²⁴ Corneliu Ciucanu, *Nae Ionescu și „Noua generație”: intelectualul și tentația politicului* în Gh. Buzatu, Marusia Cîrstea, Horia Dumitrescu, Cristina Păușan-Nuică (coordonatori), *Iluzie, teamă, trădare și terorism internațional=1940. Omagiu Profesorului Ioan Scurtu*, vol. I, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2010, pp. 321-341.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Vezi, Mihai Ungheanu, *Holocaustul culturii române*, București, Editura D. B. H., 1999, *passim*; Ilie Bădescu, Mihai Ungheanu (coordonatori), *Enciclopedia valorilor reprimare. Războiul împotriva culturii române (1944-1999)*, vol. I-II, București, Editura Pro-Humanitate, 2000, *passim*.

firească a societății românești a fost bulversată/întreruptă de comunism care a lichidat vechea elită burgheză și a impus o pseudo-elită ce s-a perpetuat și regenerat în temeiul unor noi criterii a unui nou sistem de valori, pe care îl putem caracteriza drept antisistem de selecție. Trădarea Occidentului față de popoarele Europei de Sud-Est a permis Armatei Roșii și lui Stalin să anihileze democrația și să impună comunismul. În România acest proces s-a produs în condiții mult mai dure decât în alte țări rămase după *cortina de fier*. „Lichidarea celor 100 000 de români care în ciuda păcatelor lor constituiseră *fenomenul românesc*”, după cum se exprima Mircea Eliade în *Jurnalul portughez*, s-a făcut prin teroare și abuz, iar cei care au inițiat și organizat acest sistem samavolnic împotriva semenilor, poartă încă stigmatul „păcatului lui Cain”. Într-un sens mai larg, metafizic, pseudo-elita de după 1945/1946, formată la școala violenței, a crimei și a trădării a purtat cu sine în toată perioada totalitară *blestemul* orfanilor și văduvelor, al celor torturați, „demascați”, „reeducați” și asasinați în temnițele regimului, al țăranilor rămași fără țărina moștenită din străbuni. Dar acest păcat strașnic și greu blestem s-a transferat, evident, asupra urmașilor, care astăzi formează actuala clasă politică, directorii de conștiință și opinie ai societății democratice actuale.

Trebuie precizat că trecerea de la *antielita comunistă* la *elita politică periferică* și *reziduală* post-decembristă - în definitiv la pseudo-elita de după 1989 - s-a produs, în spațiul românesc postcomunist, în interiorul structurilor interne ale puterii prin revoluție și/sau lovitură de stat. Translarea propriu-zisă a puterii de la o generație la alta în decembrie 1989 este afină cu paricidul politic. În etapa ce a urmat monopolizării pozițiilor cheie, intensificarea luptelor și renegocierea pozițiilor dominante au marcat fenomenul de profesionalizare a *elitei postcomuniste* prin trecerea de la totalitarism la democrație, de la autoritarismul partidului unic și de la economia centralizat-planificată, la pluripartidism și economie de piață. Procesul de profesionalizarea a condus la apariția elitei politico-administrative și la cea economică.

Un alt aspect ce ține de realitățile anilor 1990 îl constituie revenirea în forță a *antielitei periferice*, îndepărtate din zona puterii după 1964. Vechile cadre comuniste ale anilor '50 revin pe prima scenă politică după 1989 beneficiind de o anumită experiență, de relații externe și utilizând un discurs anticeaușist (dar nu neapărat anticomunist), reformulat, *pigmentat* cu termeni care faceau apel la *democrație* și *societatea deschisă*. În sens paretian, revenirea camuflată a activiștilor radicali ai *obsedantului deceniu* în sferele puterii, drept formatori de opinie întru democrație și parlamentarism demonstrează convertirea *elitelor lei* în *elite vulpi*²⁷...

În spațiul cultural-științific românesc dintre cele două războaie mondiale, sociologul Traian Brăileanu rămâne cel mai serios și consecvent teoretician al fenomenului elitar²⁸. În baza teoretizărilor lui Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca, Robert Michels, dar și continuând temele de referință din publicistica eminesciană sau din lucrările lui Constantin Rădulescu-Motru și Dimitrie Drăghicescu, Traian Brăileanu operează o reevaluare a conceptului de *elită*, adaptată evoluțiilor/involuțiilor reperabile în contextul realităților românești.

Incontestabil, Vilfredo Pareto rămâne un adevărat deschizător de drum și principalul teoretician al conceptului de *elită* și al fenomenului de *circulație a elitelor*. Sociolog de referință, profesor de economie politică la Universitatea din Lausanne, V. Pareto a

²⁷ Analizând ideile și enunțurile lui Traian Brăileanu despre elite, sociologul Dan Dungaciu îl definește pe universitarul cernăuțean „cel mai prestigios reprezentant al acestei direcții din sociologia românească” (Ilie Bădescu, *Istoria sociologiei – perioada marilor sisteme* – Galați, Editura Porto-Franco, 1994, p. 419).

²⁸ Ilie Bădescu (coordonator), Dan Dungaciu, Radu Baltasiu, *Istoria sociologiei. Teorii contemporane*, vol. I, București Editura Eminescu, 1996, p. 572).

observat că problematica eterogenității comunității indică circulația socială și o dinamică specifică supusă unor legități sociologice, enunțate ca fiind *legea elitelor* și *circulația elitelor*. Prima lege prin care operează Pareto indică modul în care se grupează indivizii sesizând tendința de polarizare socială între un grup superior numit elită și o grupare inferioară numită masă. În consecință, distribuția rezidurilor, a caracterelor, a meritelor etc., nu se desfășoară haotic, ci sunt impuse după legea polarizării între elite și mase. A doua lege observată și definită de Pareto se referă la faptul că între elită și masă există un flux continuu, un proces de circulație reclamat de necesitatea înnoirii/reînnoirii celor două categorii. Citand pe M. Kolabinska și lucrarea ei *La circulation des élites en France*, Vilfredo Pareto scrie că: „Noțiunea principală a termenului de elită este cea de superioritate...într-un sens larg, eu înțeleg prin elita unei societăți acei oameni care posedă calități de inteligență, de caracter, de capacitate de orice gen, de direcție, de nivel remarcabil. Exclud, în același timp, integral, orice apreciere asupra meritelor și utilităților acestor clase de oameni”²⁹.

Vilfredo Pareto a evidențiat clar metoda precară de abordare unilaterală și utilizare la singular sau la plural a conceptului de elită. Demersul paretian iniția practic o distincție netă între definiția generală care impune pluralul și o definiție strictă care induce singularul în contextul analizei clasei conducătoare. Noțiunea generală se articulează pe ideea de excelență socio-profesională, iar selecția este demarată în sistem concurențial în cadrul unor anumite domenii de activitate. În principiu, deși din perspectivă unidimensională, putem repera tot atâtea elite câte domenii de activitate există. Dincolo de definiția generală a elitelor, structurată exclusiv pe criterii de competență/excelență, V. Pareto lansează și noțiunea de elită în sensul de clasă conducătoare, vizibilă în raport cu ceilalți (clasa condusă sau inferioară) după gradul de influență, putere socială și politică. Elita conducătoare joacă rolul de factor decident în societate, produce legi și ia decizii suportate de clasa/clasele inferioare și poate fi, de asemenea, împărțită în elită guvernamentală (care exercită la propriu rolul de factor determinant) și elita neguvernamentală, afiliată însă prin structură mentală, aspirații și interese, elitei aflate la guvernare³⁰.

Ca expresie a transformărilor și devenirii sociale, ca fază obligatorie de ascendență publică, se impune o selecție în cadrul general al circulației sociale. Procesul de identificare și recrutare conduce spre stabilirea unui sistem valoric pentru definirea și localizarea elitei/elitelor, dar totodată este necesară stabilirea unor criterii de selecție, care să opereze la nivel societal și care să se supună unui ansamblu de valori unanim acceptat. Dacă în plan ideatic aceste criterii ca: instruirea, competența, experiența, corectitudinea, onestitatea și interesul permanent pentru binele public, pot construi un veritabil *sistem de selecție*, în realitate criteriile de diferențiere dezvăluie cu totul alte aspecte și elemente care pot contribui, într-un context dat, la promovarea unor *false elite*. În aceste cazuri putem vorbi – deși nu în exclusivitate – de un *sistem de antiselecție*, bazat pe resursele materiale, puterea de relație, accesul și utilizarea informațiilor, alinierea la birocrație și la grupurile de interese și nu în ultimul rând pe „imaginea” personală, excesiv mediatizată.

Teoria *selecției negative* induce noi realități sociale și politice. Demersul paretian definește noi termeni și noi interacțiuni: clasă pozitivă și clasă negativă; aristocrație și religie; elite vulpi și elite lei. În același cadru se sesizează și „puterea etichetei” care discreditează calitatea intrinsecă și de multe ori o înlocuiește. Pareto este conștient de *valabilitatea și atotoputernicia* etichetei în societățile aflate în tranziție și o tratează ca pe

²⁹Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 419.

³⁰ Jaques Coenen-Huther, *Sociologia elitelor*, traducere de Mihai Ungurean, Iași, Editura Polirom, 2007, pp. 13-18.

excepție. Anterior tezei lui Pareto, în publicistica politică, Mihai Eminescu a dezvoltat ideea că, în cazul societății românești, excepția a devenit regulă, că guvernanții sunt posesori de titluri dar nu și de calități necesare pentru bună funcționare a statului. Totodată, ca expresie a selecției negative care determină o clasă negativă, *pătura superpusă* atacată vehement în opera politică eminesciană încalcă raportul compensatoriu între consumul cantității de muncă a comunității dominate și utilitatea serviciilor oferite acesteia de către clasa dominantă. De altfel, distribuirea arbitrară a resurselor aflate în mâinile *elitelor degenerate* relevă o vădită relație de incongruență între elită și masă, dar și germenii unui iminent conflict social. Operând în același registru, lipsa de performanță și ineficiența falsei elite trimite spre inutilitatea socială. În acest caz elitele nu mai îndeplinesc rolul de vector și motor al societății se transformă în *elite speculative* care dezvoltă state/sisteme demagogice, populiste, bazate pe consumul de resurse în scopul perpetuării la putere. Din astfel de considerente elitele vulpi se transformă/camuflează în elite lei adoptând o linie agresiv-persuasivă și promovând forme autoritare (cezarism, bonapartism, dictatură etc).

Diferențele dintre elită și masă crează dezechilibre. Opoziția între cele două categorii constă în ideea că orice societate este ierarhizată, iar societățile strict egalitare sunt imposibil de realizat. În fapt ierarhia impune de la sine cristalizarea elitei și existența masei. V. Pareto³¹, Gaetano Mosca³² și Robert Michels³³, considerați „machiavellieni” furnizează o serie de argumente pozitivistice antidemocratice, dar mai cu seamă antisocialiste. Sub acest aspect „machiavellinii” se întâlnesc pe aceeași poziție cu adepții concepției aristocratice și antiliberală (Edmund Burke, Joseph de Maistre, Louis Bonald și Alexis de Tocqueville)³⁴. Acutizarea antagonismului între masă și elită determină, în cele din urmă, un raport de certă ostilitate între dominați și dominanți. În astfel de conjunctură, procesul de circulație a elitelor poate fi bruscat sau stopat în condițiile de violență socială, deși, credem noi, aceste momente violent-revoluționare pot fi considerate *evenimente-cheie*, influențate de un *factor detonator* care are rolul de accelerare a ritmului istoric. Nu punem în discuție calitatea morală și legitimitatea factorului declanșator, însă istoria ne arată că astfel de momente de cotitură au fracturat inițial și totuși au dinamizat circulația elitelor și schimbul de generație. Astfel, în urma unei *revoluții* societățile/comunitățile parcurg o primă etapă violentă, caracterizată prin haos, prin suprimarea legalității, a libertăților și crearea unui climat de abuz și incertitudine. Observarea și analiza momentului de ruptură relevă un alt posibil aspect ce ține de elementul perturbator activ, omniprezent și determinant care fracturează procesul evolutiv-gradual de circulație a elitelor, fapt ce presupune o primă etapă de involuție socială. Această primă fază, percepută la nivelul domeniilor de activitate dar mai pregnant în sferele de manifestare a puterii politice, se materializează prin epurări, organizarea de spații concentraționare pentru indezirabili și chiar lichidarea fizică a adversarilor irecuperabili, taxați drept inamici ai noului regim, ai rasei, ai revoluției și/ sau dușmani ai poporului. Revoluția engleză, revoluția franceză și inflamarea spiritului iacobin, dar și totalitarismele secolului XX sunt exemplele cele mai facile. După translarea fazei violente și cristalizarea unor noi realități de putere, a unei noi ambiante social-politice, circulația elitelor își reia cursul procesual în limitele stabilite de noile considerente și noile criterii de selecție autorizate de puterea politică. În această fază, noul regim dezvoltă un aparat propriu de propagandă insistând asupra tehnicilor de

³¹ *Ibidem*, p. 16-22.

³² *Ibidem*, p. 25.

³³ *Ibidem*, p. 26.

³⁴ *Ibidem*, p. 27.

persuasiune și dezinformare. Nu este ignorat nici factorul coercitiv organizat, sistematizat grație structurilor informative/represive ale poliției politice.

În contrast cu teoretizărilor paretiene, observațiile lui Traian Brăileanu privind circulația și regenerarea elitelor în spațiul cultural-politic românesc îi indică sociologului bucovinean formularea unor *rezerve* în raport cu pricipiile enunțate de Vilfredo Pareto. În *Politica* (Cernăuți, 1928), Brăileanu remarcă adaptarea „forme sociale”, bazată pe ierarhie și circulația elitelor în raport cu schimbarea mediului ambiant, cu presiunea mediului politic (fenomenul de *relație*), cu efect fluctuant asupra „categoriilor de șansă”³⁵. Brăileanu identifică și punctează carențele teoriei paretiene în registru psihologic, lansând sceptic ideea „categoriilor de șansă” și a subiectivismului relațional care caracterizează, în general, mediile suspuse. Profesorul bucovinean preciza că „miza unei societăți este miza elitei sale”³⁶ și că liniile directoare, aspirațiile generale și traiectul de dezvoltare ale unei societăți sunt stabilite de factorii decidenți, respectiv de elita socială, politică și culturală. Brăileanu concluzionează că înainte de a examina reacțiile elitelor într-un context dat, trebuie să vedem și să înțelegem cine sunt și ce vor elitele, dar mai ales dacă cei ce considerăm noi a alcătui elita nu sunt suspectați de mediocritate sau afectați de degenerescență. Totodată, el denunța o altă realitate - contextul extern - care poate favoriza sau obtura, după caz, accesul în zona elitei, observație ce trimite, după părerea noastră, spre importanța factorului geopolitic.

În 1936, în revista „Însemnări sociologice”, profesorul bucovinean publica articolul *Legea degradării elitelor* prin care surprinde comunitatea politică și culturală cu un veritabil rechizitoriu adresat elitelor românești, depășind ca vehemență ideile lansate de Constantin Rădulescu-Motru, Simion Mehedinți sau D. Drăghicescu. Pornind de la constatările lui M. Eminescu – fenomenul de *parazitare* și *declasare* al *păturii superpuse* prin adaptabilitatea accentuată în raport cu mediul social *nedemn* -, dar și de la teza principală lansată de C. Rădulescu-Motru – clasa politică supusă unor vicii cosmopolite, întreține ciclul pseudoculturii, generând politicianismul -, Traian Brăileanu inventariază *dosarul problematic* al *degenerării elitelor*. În numărul șase al revistei amintite, sociologul cernăuțean publică articolul *Elita ascetică*, în care denunță clasa politică venală și coruptă ce așteaptă la “ieslele bugetului”, anunțând profetic declinul și „pieirea” statului. În replică, pentru salvarea statului roman, Brăileanu propunea constituirea unei „noi elite, disciplinate, incoruptibile, patriotice și – în condițiile reale ale Statului nostru – ascetice”³⁷.

Rechizitoriul instrumentat de Traian Brăileanu la adresa clasei politice degenerate din România interbelică afectată de corupție, desfrâu și demagogie conduce la concluzia că elita românească „a intrat, după Unire, într-o fază critică” și induce, totodată, posibilitatea asanării vieții publice românești prin implicarea activă a tineretului naționalist-creștin care „are o țință bine definită: regenerarea elitei românești”³⁸. Analiza problemei elitelor în studiile lui Traian Brăileanu nu se poate sustrage cadrului general socila-politic-cultural în care sociologul își dezvoltă teoriile. Opțiunile sale politice și credințele sale sunt mai mult decât transparente, sunt tranșante. Astfel, în lucrarea sa, *Sociologia și arta guvernării*, care înglobează articole politice scrise în perioada 1935-1937, Traian Brăileanu aprecia rolul de organizator și educator al lui Corneliu Codreanu, în sensul efortului de a crea o nouă elită

³⁵ Adrian Dinu Rachieru, *Elitism și postmodernism. Postmodernismul românesc și circulația elitelor*, Iași, Editura Junimea, 1999, p. 190-191.

³⁶ Ilie Bădescu, Dan Dungaciu, Radu Baltasiu, *op. cit.*, vol. I, p. 599.

³⁷ Traian Brăileanu, *Sociologia și arta guvernării*, Cernăuți, 1937, p. 62-63.

³⁸ *Ibidem*, p. 77.

politică³⁹. În contextul ascensiunii curentului naționalist-creștin, sociologul de la Cernăuți spera într-un curent de regenerare demarat de noua generație, definită ca generație de elită și care la rândul ei să genereze elită. Totodată, după modelul eminescian al *omului superior, de caracter*, care împreună cu masa determină o „înlesnire de civilizațiune”, Brăileanu lansează teoria „omului mare”, a conducătorului carismatic, a celui care declanșează curente de simpatie nu neapărat în baza ideilor emise, ci mai degrabă prin dimensiunea coplesitoare a propriei personalități⁴⁰.

Teoria „omului mare” prezentată și argumentată de Traian Brăileanu readuce în contextul social-politic și spiritual interbelic problematica *creatorului de climat*, a celui care generează noi forme și formule, deși acest lider carismatic este el însuși un produs al realităților pe care încearcă să le combată, să le anuleze sau să le reliefeze, după caz. El este, în primul rând, un caracter capabil să imprime aderenților și, prin extensie, societății o *axă morală* și o nouă direcție spirituală, ba mai mult, să creioneze un nou sistem de selecție al elitelor, imprimând un alt ritm, mult mai dinamic, circulației elitelor⁴¹. Pornind de la realitățile lumii românești și în special dinspre arealul rural, creatorul de climat surprinde intuitiv, prin revelație și mai puțin prin prisma legităților sociologice, tezaurul spiritual ancestral și potențialul *latențelor sufletești*. Pentru profesorul Traian Brăileanu, Corneliu Codreanu reprezenta făuritorul de nou climat societal românesc, era, probabil, cel care inspirase teoria „omului mare”, fiind apreciat în primul rând ca om de caracter, ca educator și organizator și nu neapărat ca politician. În opinia sociologului, liderul carismatic al Mișcării Legionare declanșase în rândurile tineretului o amplu proces interior de conștientizare a virtuților morale imperativ necesare *noii elite* naționale, opuse structural tipului de politician cosmopolit, corupt și demagog⁴². Charisma lui Codreanu era, de asemenea, o certitudine descrisă amplu de către contemporani. Dacă scrierile unui Ionel Banea⁴³, Ernest Bernea⁴⁴, Corneliu Georgescu⁴⁵ ș.a. dezvăluie un stil exaltat, apologetic, descrierea istoricului Nicholas M. Nagy-Talavera se îndepărtează net de stilul hagiografic al adeptilor și simpatizanților, devenind mult mai credibilă, excluzând din start, datorită originii sale, orice virtuală acuză de subiectivism admirativ. Crescut într-un mediu transilvănean eterogen maghiaro-evreiesc, copil fiind, Nagy-Talavera, relatează impresiile profunde lăsate de întâlnirea cu Corneliu Codreanu, într-una din faimoasele sale descinderi la sate din timpul campaniilor electorale: „...Dintr-o dată, un murmur se înalță din mijlocul mulțimii. Un bărbat negricios și chipeș, îmbrăcat într-un costum popular românesc alb a intrat în curte călare pe un cal alb. S-a oprit lângă mine și n-am văzut nimic

³⁹ *Ibidem*, p. 134: „D-I Corneliu Codreanu a înțeles de la început că un conducător trebuie să fie, în primul rând, un organizator și un educator. Problema ce și-a propus spre dezlegare a fost, deci, formarea legionarului, a Românului nou, a Românului de elită. Crearea unui tip opus tipului de politician, a unui om, deci, care să aibă toate virtuțile ce se cer unei elite politice naționale și căruia să-i lipsească viciile politicianului demagog și corupt.”

⁴⁰ Adrian Dinu Rachiru, *op. cit.*, p. 189-190.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*; Traian Brăileanu, *op. cit.*, pp. 133-135

⁴³ Ion Banea, *Căpitanul*, Sibiu, Editura „Totul pentru Țară”, 1936, p. 2 (Cuvânt înainte) „...Căpitanul! Este o piatră de hotar; o graniță. Sabie întinsă între două lumi. Una veche, pe care o înfruntă cu bărbăție, distrugând-o; alta nouă, pe care o crează, (căreia) îi dă viață. o cheamă la lumină. Figura lui în cuprinsul mișcării naționale, de la război încoace, apare ca o linie de foc, în jurul căreia se rotesc toate evenimentele mari. El a fost conducătorul și animatorul”.

⁴⁴ Ernest Bernea, *Cartea Căpitanilor*, Salzburg, 1951, (ediția originală, București, 1937).

⁴⁵ Corneliu Georgescu, *Pe drumul cu arhangheli*, București, Editura Majadahonda, 1996, pp. 149-150 (ediția originală, Salzburg, 1953).

monstruos sau rău la el. Dimpotrivă zâmbetul lui copilăros și sincer îi învăluia pe sărmanii oameni, care-l înconjurau, părând că este unul dintre ei și, totuși, în mod misterios, diferit. Aureolă este un cuvânt inadecvat pentru a defini forța ce emana din acest om. Părea cu adevărat că este una cu pădurea, cu munții, cu furtunile care bănuie piscurile înzăpezite ale Carpaților, cu lacurile și râurile. Așa părea stând acolo în mijlocul mulțimii. Nu era nevoie să vorbească: tăcerea lui era elocventă. Părea să fie mai puternic decât noi, decât ordinul prefectului care îi interzisese să țină un discurs. O bătrână cu părul alb și-a făcut cruce și ne-a șoptit: *Trimisul Arhanghelului Mihai*⁴⁶.

Atașamentul sociologului de la Cernăuți față de curentul național-creștin din România întrebelică era motivat politic și spiritual. Brăileanu era un anticomunist convins, or liderii Mișcării Legionare, încă din studenție au participat activ la combaterea comunismului în mediul universitar. Pe de altă parte, profesorul bucovinean era un creștin ortodox practicant, iar tinerii legionari aveau un adevărat cult pentru tradiția creștină, respectau cu sfințenie posturile și Biserica națională. Întemeind Legiunea Arhanghelul Mihail, Corneliu Zelea Codreanu și grupul fondatorilor (Ionel Moța, Ilie Gârneață, Corneliu Georgescu și Radu Mironovici) au instituționalizat de fapt „o stare de spirit”⁴⁷, căci, scria Codreanu, „nu ne-am legat împreună cei ce cugetam la fel, ci cei ce simțeam la fel”⁴⁸. Legiunea nu-și propunea să facă politică în sensul strict al cuvântului, ci dorea să extindă acea stare de spirit în rândul noilor aderenți⁴⁹. Nu se urmărea neapărat cooptarea unor partizani politici, ci formarea unor caractere militante, unite în jurul permanenței național-creștine, cultivate de Mișcare. După părerea tinerilor înregimentați în Garda de Fier, Corneliu Zelea Codreanu a sesizat mesajul demagogic al diferitelor partide ce afixau programe incitante pentru electorat, dar care rămâneau întotdeauna neaplicate. Tot tinerii aderenți credeau în infailibilitatea liderului lor, care a intuit, atât cauza, stării deplorabile de fapt, cât și remediul, unanim valabil asanării morale a societății românești. Astfel, Codreanu afirma că redresarea țării implică formarea unei elite conducătoare consacrate nemijlocit binelui public. „Țara pierde din lipsă de oameni, nu din lipsă de programe. Deci, nu programe trebuie să creăm noi, ci oameni, oameni noi [...] De aceea, piatra unghiulară de la care pornește Legiunea este omul, nu programul politic. Reforma omului, nu reforma programului politic”⁵⁰. În atmosfera frustrantă determinată de ineficacitatea partidelor, de consumarea *mitului Averescu*, de deziluziile guvernării național-țărăniște și a cabinetului de tehnicieni, condus de Iorga și Argetoianu, de febrile de căutări de noi formule politico-ideologice, legionarismul ajunge, astfel, să fie apreciat ca mișcare de renaștere națională, de înnoire spirituală. Nicolae Roșu, cunoscut gazetar și ideolog de dreapta, remarca legionarismul ca o „mare zguduire morală a conștiințelor... ce va izbuti o

⁴⁶ Nicholas M. Nagy-Talavera, *N. Iorga. O biografie*, traducere de Mihai Eugen Avădanei, Iași, 1999, p. 300-301.

⁴⁷ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, vol. I, Sibiu, Editura „Totul pentru Țară”, Tipografia Vestemian, 1936, p. 310.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 279.

⁴⁹ Ion I. Moța, *Cranii de lemn. Articole 1922-1936*, ediția a IV-a, București, Editura Mișcării Legionare, București, 1940, p. 19. În articolul „La icoană”, din 1 august 1927 (An, No. 1), inclus în colecția „Cranii de lemn”, Ionel Moța scria: „Noi nu facem și n-am făcut o singură zi în viața noastră politică [...] Noi avem o religie, noi suntem robii unei credințe”.

⁵⁰ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, vol. I., p. 286. Idem, *Doctrina Mișcării Legionare-prezentare concisă - Restituiri Istorice*, București, Editura Lucman, 2003, pp. 32-34; Traian Herseni, *Mișcarea Legionară și Țărănimea*, București, 1935, pp. 3-5.

nouă educație a caracterelor, care, astfel pregătite, să reziste pândelor puse în calea lor prin corupția, fraudă și viclenia claselor democratice”⁵¹.

Necesitatea unei noi elite a condus spre cristalizarea conceptului de *om nou* care, în opinia idealistă a lui Codreanu, era întruchiparea legionarului perfect. Încă din închisoarea Văcărești, Codreanu gândea la înființarea „unui corp de elită al tinerimii”⁵². *Omul nou*, preconizat de Corneliu Codreanu, era expresia ideii de elită legionară, iar formarea acesteia era condiționată de transformarea interioară a indivizilor, căci, spunea Codreanu, „răul, mizeria, ruina ne vin de la suflet. Sufletul este punctul cardinal asupra căruia trebuie să se lucreze în momentul de față”⁵³. Mișcarea Legionară a fost receptată de aderenți ca fiind „mai presus de orice o mișcare spirituală, care acționează asupra sufletului și, mai ales, asupra sufletului”⁵⁴. Realizarea obiectivelor politice ale Mișcării trebuia precedată de această transformare profundă a oamenilor, iar încadrarea în cuiburi – unitatea organizatorică fundamentală a Mișcării – urmarea, de fapt, derularea unui proces educațional complex, atât din punct de vedere ideologic-spiritual cât și politic. După cum afirma Corneliu Zelea Codreanu, Mișcarea Legionară era „o școală spirituală, în care, dacă va intra un om, la celălalt capăt va trebui să iasă un erou”⁵⁵. Elita, în viziunea Mișcării Legionare, era condiționată de acceptarea neechivocă a sacrificiului personal, a sobrietății și ascetismului.

Termenul de elită capătă noi semnificații prin pana și discursul intelectualilor care s-au încadrat ori au simpatizat cu Mișcarea Legionară în deceniile III-IV. Procesul de aderare la legionarism a intelectualității interbelice cunoaște *două faze* de mare importanță. Prima infuzie intelectuală în Garda de Fier se produce în 1932, prin intermediul lui Nichifor Crainic, consacrat publicist de dreapta, profesor universitar, viitor ideolog al statului etnocratic. Acest prim contingent de intelectuali, grupați în jurul revistei „Axa”, a constituit un excelent mijloc de penetrație legionară în lumea culturală bucureșteană. Din grupul „Axa” făceau parte: Vladimir Dumitrescu și Vasile Christescu, istorici în plină afirmare, studenți preferați ai marelui istoric Vasile Pârvan, poetul Radu Demetrescu-Gyr, Alexandru Constant, Ion V. Vojen, Vasile Marin, Gheorghe Furdui, pictorul Alexandru Basarab și, bineînțeles, Mihail Polihroniade, animatorul acestei grupări intelectuale⁵⁶. A doua etapă semnificativă a procesului amintit a fost marcată de apropierea de Mișcare a lui Nae Ionescu, profesorul de logică și metafizică de la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității bucureștene și director al ziarului „Cuvântul”⁵⁷. Adeziunea sa a antrenat și pe

⁵¹ Nicolae Roșu, *Dialectica naționalismului*, București, Editura „Cultura Națională”, 1937, p. 375.

⁵² Apud Grigore Traian Pop, *Mișcarea Legionară. Idealul izbăvirii și realitatea dezastrului*, București, Editura Ion Cristoiu, 1999, p. 236.

⁵³ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, vol. I, p. 286.

⁵⁴ Ion Banea, *op. cit.*, p. 92.

⁵⁵ Corneliu Zelea Codreanu, *Cărticica Șefului de cuib*, München, Colecția „Europa”, 1990, p. 65.

⁵⁶ Vezi Nichifor Crainic, *Zile albe – Zile negre, Memorii*, I, București, 1991, p. 96. Integrarea în Garda de Fier a grupării intelectuale „Axa” o surprinde și Francisco Veiga în *Istoria Gărzii de Fier (1919-1941). Mistica ultranaționalismului*, p. 159.

⁵⁷ Vezi Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, București, Humanitas, 1992, *passim*; Mircea Eliade, *Profesorul Nae Ionescu* în „Vremea”, IX, nr. 463 din 15 noiembrie 1936; C. Noica, *Nae Ionescu și spiritul de școală* în „Convorbiri literare”, an LXXVI, nr. 5-6, mai-iunie 1943, pp. 353-356; idem, *Nae Ionescu*, în „Buna Vestire”, seria a doua, an III, George Racoveanu, *Omul*, în „Cuvântul”, serie nouă, an XVII, nr. 55, din 7 decembrie 1940; idem, *Nae Ionescu: Profesorul nostru* în „Țara și Exilul”, an I, nr. 1, iunie, 1965; P. P. Panaitescu, *Nae Ionescu și Universitate din București* în „Cuvântul”, serie nouă, an XVII, nr. 12 din 25 octombrie, 1940; Fănică Anastasescu, *Profesorul în lagăr* în „Cuvântul”, serie nouă, an XVII, nr. 3 din 16 octombrie 1940; Constantin Stoicănescu, *Profesorul*, *ibidem*, nr. 8 din 21 octombrie, 1940; idem, *Convertire și jertfa Profesorului*, în „Almanahul Cuvântul”, 1941, p. 79; I. P. Prundeni, *Nae Ionescu*, în

exponenții tinerei intelectualități: Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Petre Țuțea, Gheorghe Racoveanu, Sorin Pavel, Alexandru Cristian Tell, Paul Costin Deleanu, adică pe discipolii care gravitau în jurul personalității maestrului, componenți, unii dintre ei, ai Asociației culturale „Criterion”⁵⁸.

Ralierea acestor segmente atât de importante ale intelectualității interbelice la crezul și obiectivele Mișcării produsă sub diferite motivații va contribui fundamental la realizarea unei doctrine legionare de mare ținută științifică, imprimând un nou avânt Gărzii de Fier pe calea maturizării și instituționalizării politice. Pe lângă personalitățile amintite, cooptarea altor intelectuali prestigioși, cu mare priză în opinia publică sau în masa studențească, precum Traian Brăileanu, Ion Găvănescul, P. P. Panaitescu, Dragoș Protopopescu, Ernest Bernea, Vasile Băncilă, Octav Onicescu, Grigore Cristescu, Sextil Pușcariu, Nicolae Roșu subliniază caracterul elitist al Mișcării Legionare⁵⁹.

În analiza procesului de convertire și aderare la Mișcarea Legionară a intelectualității interbelice, am încercat să stabilim motivațiile multiple, cauzele, de multe ori confuze, care au declanșat integrarea, dar mai ales să creionăm contextul cultural, să recompunem elementele de mentalitate a epocii, marcată de complexe și dezamăgirile noii generații, de climatul febril de căutare a noi și noi idei și formule de exprimare. Pentru evocarea și interpretarea conceptului de *elită* (sintagmă apărută sub imboldul idealist propriu noii generații interbelice, dar demult depășită, chiar compromisă total de ineficiența, abuzurile, asasinatelor guvernării legionare din septembrie 1940-ianuarie 1941), am încercat să surprindem cât mai corect percepția intelectualității interbelice asupra fenomenului legionar, semnificațiile profunde atribuite fenomenului național-creștin de către principalii săi promotori. Elitismul, ca element de consistență al doctrinei, al organizării și încercărilor programatice legionare, este argumentat teoretic prin scrierile valoroșilor săi doctrinari, fiind instrumentat și demonstrat, prin încadrarea formală a unui important eșalon intelectual, care nu s-a sfiit să îmbrace cămașa verde și/sau a simpatizat hotărât cu Mișcarea Legionară (Radu Gyr, Mihail Polihroniade, Ion și Eugen Ionică, Vladimir Dumitrescu, Vasile Christescu, P.

„Porunca vremii”, an IV, nr. 176 din 16 octombrie 1940; Barbu Slușanschi, *Cu Profesorul între sârme*, în „Cuvântul”, an XVII (serie nouă), nr. 1 din 14 octombrie 1940, p. 2; Horia Sima, *Nae Ionescu*, în „Țara și Exilul”, an I, nr. 1, iunie 1965; Andrei Scrima, *Cuvinte târzii și nepotrivite despre Nae Ionescu*, în „Prodromos”, Freiburg, 1970. Nae Ionescu, *Roza vânturilor*, (ediție anastatică), București, Editura „Roza vânturilor”, 1990 (reeditare a lucrării cu același titlu, îngrijită și editată de Mircea Eliade în 1937). Dan Ciachir, *Gânduri despre Nae Ionescu*, Iași, Institutul European, 1994, *passim*; Nae Ionescu, *Între ziaristică și filosofie*, culegere de articole publicate în ziarul „Cuvântul” (15 august 1926-26 martie 1938), Iași, Editura Timpul, 1996; Gh. Buzatu, Corneliu Ciucanu, Cristian Sandache, *Radiografia dreptei românești*, Iași, Editura F. F. Press, 1996, p. 157-158; Dora Mezdrea, *Nae Ionescu. Biografia*, vol. I-IV, București-Brăila, Editura Universal Dalsy, 2001; Acvila, 2002; Muzeul Brăilei-Editura Istros-Muzeul Brăila 2003-2005; idem, *Nae Ionescu și discipolii săi în arhivele Securității*, vol. I, București, Editura „Mica Valahie”, 2008; Fundația Buna Vestire, Fundația Prof. George Manu, *Intelectualii și Mișcarea Legionară*, București, Editura Fundației Culturale Buna-Vestire, 2000, pp. 156. Consemnăm și alte lucrări, apărute după 1990, pe care le recomandăm doar din punctul de vedere al informațiilor - evident utile - referitoare la Nae Ionescu și „noua generație”, dar, totodată, sub rezerva interpretărilor și concluziilor îndoielnice ale autorilor, tributari vechilor reflexe marxist-dialectice și care dezvoltă demersul pornind, în mod evident, de la false premise. Spre exemplificare reținem următoarele volume: Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și <problema evreiască>. Eșeu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, București, Humanitas, 1995, p. 89 și urm.; Zigu Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995; Constantin Petculescu, *Mișcarea Legionară. Mit și realitate*, București, Editura Noua Alternativă, 1997, pp. 128 și urm.

⁵⁸Corneliu Ciucanu, *Nae Ionescu și „Noua generație”: intelectualul și tentația politicului în loc. cit.*, pp. 321-341; Constantin Petculescu, *Intelectualitatea și mișcarea fascistă*, în „Societate și Cultură. Noua Alternativă”, nr. 5/1993, p. 21.

⁵⁹ Vezi, *Intelectualii și Mișcarea Legionară*, ed. cit., *passim*.

P. Panaitescu, Ion Găvănescul, Corneliu Șumuleanu, Haig și Arșavir Acterian, Vasile și Ion Băncilă, Traian Brăileanu, P. Țuța, C. Noica, D. C. Amzăr, Horia Stamatu, Aron Cotruș, Ernest Bernea, Traian Herseni, Crișu Axente, ș.a.). Practic, elitismul, de care s-a făcut atâta caz în literatura legionară din anii '30 și în exilul postbelic, este compromis și anulat în scurta guvernare legionară de atitudinea *septembriștilor*, de neputința organizatorică și incoerența dovedită de noul comandament al Mișcării, în frunte cu Horia Sima, în acțiunea de disciplinare a structurilor din teritoriu și a elementelor nou încadrate în cuiburi. Între elitismul cultivat cu grijă și perseverență în perioada codrenistă și degringolada perioadei simiste este o diferență colosală, relevantă expresiv în formule utilizate deja în istoriografia conexă fenomenului legionar⁶⁰. Fără a ne îndepărta de mentalitățile și percepția epocii, putem afirma că perspectivele originale, idealist-misionare, anti-materialiste, puternic rebransate la spiritualitatea și tradiția creștină au resuscitat acele *latențe sufletești*, depozitate în structura tineretului interbelic, sub forma unui capital genetic imuabil, ca zestre ancestrală, inalterabilă în timp, dar, totodată, redescoperită și reformulată în funcție de timpul istoric, de contextul cultural-spiritual și politic interbelic⁶¹. Ori această *arheologie* complicată de redare-reevaluare este, indubitabil, operată/instrumentată de mesajul legionar prin discursul unor aderenți proveniți din mediile intelectuale ale *noii generații*. Redefinirea primatului spiritual și a necesităților organice sociale, culturale, politice ale *neamului românesc* au făcut posibilă receptarea ca *revelație* a sintagmei *omului nou*, interpretat ca individ sustras bucuriilor materiale și programat misiunii sale în societate și istorie. Ca paradigmă existențială, *omul nou* este liber să aleagă între viața cotidiană, lipsită de responsabilități și ascetismul altruist al unei vieți dedicate total semenilor. O astfel de alegere oferă prilejul lui Eliade să constate că atunci „când centrul de greutate al *omului nou* cade pe mântuire și pe desăvârșire spirituală - omul devine *liber*. Liber să contemple și să judece opera de artă după cum se cuvine⁶². Observația lui Eliade îndeamnă spre alte precizări. Mai târziu, Horia Sima avea să insiste asupra laturii novatoare de expresie, impusă terminologiei naționalist-creștine, explicând sensul structural-comportamental de *om nou*, nu în contextul creștinismului bimilenar, ci în cadrul complementar al *românismului*: „Mișcarea Legionară nu urmărește să înnoiască Creștinismul, ci să înnoiască Națiunea. Ea nu vrea să creeze un creștin nou, ci un român nou”⁶³.

Decodificarea conceptului de elită în limbajul generației spiritualiste din perioada interbelică se constituie într-o operație complexă deoarece își propune, în primul rând, analiza imponderabilelor ce țin de insatisfacțiile unei intelectualități cu reale perspective și posibilități, dar lăsată la voia întâmplării prin insuficienta implicare a factorilor de răspundere⁶⁴, pe de o parte, iar, pe de altă parte, cu neșansa apartenenței la o cultură minoră, după cum ei înșiși o apreciau. Poate astfel se explică și procesul masiv de integrare a intelectualității interbelice în Mișcarea Legionară, receptată de unii aderenți ca o „vastă revoluție morală și spirituală de esență etică și religioasă”, capabilă să declanșeze o amplă efervescență culturală. Bineînțeles, nici celelalte motivații nu pot fi minimalizate, căci mulți

⁶⁰ Vezi Dragoș Zamfirescu, *Mișcarea Legionară de la mit la realitate* (ediție citată); Grigore Traian Pop, *Mișcarea Legionară. Idealul izbăvirii și realitatea dezastrului* (ediție citată).

⁶¹ Vezi Ilie Bădescu *Teoria latențelor*, București, Editura Isogep-Euxin, 1997, *passim*.

⁶² Mircea Eliade, *Libertatea creației în literatura legionară*, în „Sânzana”, an I, nr. 16 din 29 ianuarie 1938.

⁶³ Vezi Horia Sima, *Doctrina legionară*, Madrid, Editura „Carpați”, 1980, p. 20. „Mișcarea Legionară nu urmărește să înnoiască Creștinismul, ci să înnoiască națiunea. Ea nu vrea să creeze un creștin nou, ci un român nou.”

⁶⁴ Vezi Mircea Eliade, *De ce cred în biruința Mișcării Legionare*, în „Buna Vestire”, anul I, nr. 244 din 17 decembrie 1937. Mircea Eliade, pe lângă exprimarea tranșantă a simpatiilor legionare, acuză exponenții regimului politic interbelic de neglijență și incapacitate în rezolvarea problemelor tinerei generații intelectuale.

dintre intelectualii anilor '20-'30 s-au simțit atrași de statutul de mentori și doctrinari ai unei mișcări tinerești, vulcanice, dar fără un program și o doctrină bine conturate (Nichifor Crainic, Mihail Manoilescu, oarecum și Nae Ionescu). Alții, dimpotrivă, au aderat din vădit oportunism, în speranța unei rapide ascensiuni în ierarhia social-politică a României interbelice (cazul lui Dragoș Protopopescu și al lui Grigore Cristescu, profesor la Facultatea de Teologie din București, care s-au desolidarizat lamentabil la începutul anului 1938). A existat, cu siguranță, o componentă importantă a tinerei intelectualități, care a aderat la legionarism conștientizând, pe de o parte, deficiențele regimului parlamentar de atunci, iar, pe de altă parte, datorită perspectivelor spirituale revelate de Mișcare. Nae Ionescu, mentorul acestei teribile generații, Profesorul cu mare forță de atracție intelectuală și pedagogică, cel care s-a atașat nedisimulat Mișcării încă din toamna anului 1933, suportând toate adversitățile regimurilor (liberal și de dictatură regală), a simțit în legionarism un amplu proces de regenerare spirituală și social-politică, un fenomen de efervescență creatoare „ce înaintează ca o necesitate de destin, iar a te împotrivi însemnează a lua istoria în răspăr”⁶⁵.

Emil Cioran își trăia la acea vreme depresia existențială motivată de „somnolența seculară” a românului. Strigătul din *Pe culmile disperării* nu era altceva decât expresia deznădejdiei teribile, a tragediei unei generații care voia să rupă ritmul „pașilor mărunți, într-o cultură și o istorie aproximativă”. Cioran constata că „România e geografie, nu e istorie”⁶⁶ și, deci, proiecta o misiune a României în istoria sud-estului european. Însă, pentru un destin valabil românesc, se cerea o corecție substanțială a structurii noastre sufletești. În locul „patriotului de ocazie gelatinos și gol”, Cioran vedea în legionar pe românul providențial chemat de destin să creeze istorie: „românul cu substanță, un român primejdios, o fatalitate pentru sine și pentru alții”⁶⁷. Demersul cioranian viza, într-un stil adecvat epocii, aceeași transformare de esență a românului, angajat într-o astfel de acțiune, fiindcă, scria el, „nu vom putea deveni întâia forță balcanică decât lichidând ceea ce este balcanic în noi”⁶⁸.

Parcurgând scrierile lui Alexandru Cantacuzino, diplomat de carieră și element de primă linie al Mișcării, membru al echipei legionare participante la războiul civil spaniol, asistăm la aceeași frenezie a „rupturii” de trecutul „molatic și resemnat”. Pentru Alexandru Cantacuzino ideea de elită transpărea în imaginea „românului de mâine”, care întrunea în ființa sa trei elemente definitorii: spiritul creștin, spiritul naționalist și spiritul eroic, revoluționar⁶⁹. „Românul de mâine”, în viziunea acestui fruntaș legionar, trebuia să respingă mediocritatea existenței larvare, letargia dată de satisfacțiile minore și să vibreze pe dimensiunea național-creștină „prin exerciții spirituale severe, flagelând toropeala sufletului românesc”⁷⁰.

Cert este că șeful Mișcării a căutat anturajul tinerilor intelectuali și a programat captarea lor prin intermediul lui Nae Ionescu, Nichifor Crainic și mai apoi prin M. Polihroniade, care se bucura de compania și prietenia lui Eliade, Cioran, Noica, frații Acterian, D. C. Amzăr ș. a. Prin afluxul de inteligență evocat mai sus, Codreanu căuta să dea greutate științifică temei *elitei legionare*, noi sensuri și conotații sintagmei *omului nou*, chemat de destin să transforme lumea românească, după cum credea șeful Mișcării la

⁶⁵ Nae Ionescu, *Sub semnul Arhanghelului*, în „Buna Vestire”, anul I, nr. 100 din 27 iunie 1937.

⁶⁶ Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, București, Editura Vremea, 1992, p. 54.

⁶⁷ Idem, *Profilul interior al Căpitanului*, în „Glas Strămoșesc” (Sibiu), an VI, nr. 10 din 25 dec. 1940.

⁶⁸ Idem, *Schimbarea la față a României*, p. 195-196.

⁶⁹ Alexandru Cantacuzino, *Opere complete*, Colecția „Omul nou”, 1990, p. 13.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 106.

jumătatea deceniului al IV-lea. Astfel, intelectualitatea cu simpatii legionare trebuia să contureze dimensiunile unei ample „revoluții spirituale”, ce făcea posibilă plămădirea unei noi elite, a unui *om nou*, care, după cum scria în 1937 viitorul mare istoric al religiilor, „s-a născut întotdeauna dintr-o revoluție spirituală, dintr-o vastă prefacere lăuntrică [...], dintr-un desăvârșit primat al spiritului împotriva temporalului”⁷¹. *Omul nou* în perspectiva lui Mircea Eliade era corespondentul unei noi aristocrații, căci „conștiința unei misiuni istorice a fost întotdeauna caracteristică oricărei aristocrații”. După Mircea Eliade, Legiunea a creat „conștiința unei misiuni istorice”, ba, mai mult, avea rolul de a forma o „nouă aristocrație”, depozitară a spiritului creștin și purtătoare de destin românesc. „În locul aristocrației de sânge – preciza Eliade – Legiunea creează o nouă aristocrație: a spiritului. În locul elitelor care-și moșteneau drepturile – odată cu virtuțile și păcatele strămoșesti – se naște o elită care-și cucerește libertatea, învățând să moară și să se jertfească”⁷². Conceptul de elită era indisolubil legat de „eroism și sfințenie”, aspecte esențiale reiterate de Eliade și care întăreau teza anterior enunțată de Vasile Marin, care susținea că legionarul era un „om al virtuților cardinale: erou, preot, ascet, ostaș”⁷³.

Totodată, dificultățile de ordin economic impuneau formarea unei elite economice românești, atât de necesară în condițiile existente în acea vreme, mai ales în Bucovina și Basarabia. Constituirea unei elite economice depindea de constituirea inițială a unei „elite politice ascetice și incorruptibile”⁷⁴. În fapt, translarea conceptului de elită din planul social-politic pe tarâm economic, se produce în consonanță cu inițiativele economice ale conducerii legionare. Se știe că Mișcarea a proiectat, în 1936, comerțul legionar, bazat pe cinste și corectitudine sau, cum spunea Codreanu, „bătălia comerțului legionar”, expresie ce reprezenta seriozitatea cu care legionarii înțelegeau să abordeze această problemă⁷⁵. Programatic, deplasarea spre economie a ideii de elită, încerca să asigure o imagine de globalitate preocupărilor legionare, extinse spre cât mai multe sectoare de activitate⁷⁶. De asemenea, inițiativa lui Corneliu Codreanu releva decizia de a contrabalansa monopolul evreiesc instituit în comerț, mai cu seamă, în Basarabia, Bucovina, Moldova și Țara Moților. Constituirea unei elite politice care să permită coagularea ulterioară a unei elite economice românești, făcea obiectul demersului științific al profesorului Brăileanu, care conchidea că „vom avea o țară bogată cu miniștri săraci”⁷⁷. Nota definitorie a „elitei ascetice”, consta în acceptarea apriorică a normelor de existență severă, cinstită, onestă. Individul care subscrisese conștient la acest mod de viață, „omul sărac de bunăvoie, omul sărac din dragostea și lauda lui Dumnezeu – după cum scria Ernest Bernea – este curat, este puternic și este liber”⁷⁸. Atât Traian Brăileanu, cât și Ernest Bernea ori alți tineri intelectuali din *noua generație* au teoretizat pe marginea conceptului de elită, menționând *ascetismul și eroismul* drept atribute fundamentale, definitorii ale „omului nou”, produs al școlii de educație național-creștină.

⁷¹ Mircea Eliade, *De ce cred în biruința Mișcării Legionare*, în loc. cit.

⁷² Idem, *Noua aristocrație legionară*, în „Vremea”, anul IX, nr. 522 din 23 ianuarie 1938.

⁷³ Vasile Marin, *op. cit.*, p. 147.

⁷⁴ Traian Brăileanu, *op. cit.*, p. 131. Sociologul Traian Brăileanu argumenta necesitatea formării în etape a unei noi elite românești: „Cert este că formarea unei elite economice românești e necesară. Ea se va putea înfăptui sub scutul unei elite politice ascetice și incorruptibile.”

⁷⁵ Corneliu Z. Codreanu, *Circulări și manifeste (1927-1938)*, Munchen, Colecția „Omul Nou”, 1981, p. 48.

⁷⁶ Traian Herseni, *Mișcarea Legionară și Țărănimea*, București, 1935; idem, *Mișcarea Legionară și muncitorimea*, București, 1937.

⁷⁷ Traian Brăileanu, *op. cit.*, p. 301.

⁷⁸ Ernest Bernea, *Îndemn la simplitate*, București, Editura Cugetarea Georgescu-Delafras, 1940, p. 98.

Profesorul Brăileanu milita, aşadar, pentru plămădirea unei noi elite în mijlocul colectivităţii naţionale, care să poată declanşa un vast program de transformări spirituale, un complex fenomen regenerativ şi performant. Perspectiva elitistă a sociologului bucovinean dezvăluia, în primul rând, fidelitatea pentru ideea de ierarhie, stabilită pe criterii general-valabile: cinste, caracter, voinţă de autodepăşire etc. De altfel, conceptul ierarhic era un aspect de mare importanţă organizatorică, dar şi o componentă esenţială a percepţiei asupra vieţii, asupra ordinii naturale. Profesorul admitea ca ineluctabilă ierarhia valorică: individ – neam – Dumnezeu şi nu emitea judecăţi de valoare asupra importanţei unei categorii sociale în raport cu cealaltă, ci, dimpotrivă, recunoştea însemnătatea fiecărui domeniu de activitate, a fiecărui segment socio-profesional. De altfel, conceptul de elită, era aplicat fiecărui domeniu de activitate, fiecărui grup socio-profesional în parte, în scopul reactivării performante a acestora. În acest sens, el preciza că educaţia „cuprinde toate stările şi clasele sociale ale naţiunii române. Scopul ei este de a forma o elită unitară şi solidară ca ideologie şi concepţie, dar bine structurată şi ierarhizată după diferitele funcţiuni sociale”⁷⁹.

În literatura exilului apar mai multe precizări referitoare la termenul şi sensul de elită. Astfel, *omul nou*, exponent al elitei legionare, *omul nou*, nu din punct de vedere creştin, fiindcă s-ar fi comis o erezie în raport cu dogma, ci din punct de vedere românesc, este prezentat, drept entitatea ideală fundamentală a spiritului legionar⁸⁰. Potrivit scrierilor legionare, noul român, *românul de mâine* (după expresia lui Al. Cantacuzino), a fost desemnat drept model de valoare şi existenţă, într-o epocă tulbură şi controversată, însă, totodată, o epocă efervescentă sub raportul circulaţiei ideilor şi elitelor depozitare/colportoare de substanţă românească, o perioadă de referinţă a istoriei contemporane, care reclamă atenţie şi se cere a fi înţeleasă⁸¹. În acest context, apelăm la observaţia lansată de poetul şi scriitorul Vintilă Horia, singurul român laureat al prestigiosului premiu Goncourt, care recomanda cercetarea şi înţelegerea profundă a fenomenului legionar, în sensul că „nici un istoric serios care se va ocupa cu istoria secolului XX românesc, nu va putea ocoli sau ignora această extraordinară aventură spirituală pornită din străfundurile ethosului românesc”⁸².

Traian Brăileanu face parte din galeria selectă a demnităţii româneşti, completând rândurile oamenilor de cultură ocultaţi, reprimăţi, interzişi după instaurarea comunismului în România⁸³. Anticomunismul virulent, dublat de naţionalismul-creştin promovat şi slujit în perioada interbelică au determinat reacţiile violente ale regimului comunist, ale noilor directori de opinie şi conştiinţă „românească” impuşi de ocupantul sovietic. Apartenenţa politică şi intelectuală la Mişcarea Legionară i-a atras eticheta infamantă de *duşman al poporului* şi condamnarea la douăzeci de ani de temniţă grea şi confiscarea averii. Numele sociologului bucovinean era rostit cu teamă în perioada *obsedantului deceniu*, iar opera sa prohibită. Chiar după 1990 statura intelectuală a lui Traian Brăileanu a fost ignorată, bagatelizată, tratată simplist în registrul referenţiar ideologic comunist, după vechi scheme

⁷⁹ Traian Brăileanu, *op. cit.*, p. 134.

⁸⁰ Vezi Faust Brădescu, *Mișcarea Legionară în studii și articole*, vol. I, ediție Radu-Dan Vlad, București, Editura Majadahonda, 1997, pp. 107-130; idem, *Viziunea integrală a revoluției legionare*, ediție Radu-Dan Vlad, București, Editura Majadahonda, 1997, pp. 114-144; C. Papanace, *Stilul legionar de luptă. Concepția tactică a Căpitanului*, București, Editura Lucman, 2004, pp. 34-88.

⁸¹ Horia Sima, *Doctrina legionară*, p. 20.

⁸² Vezi *Intellectualii și Mișcarea Legionară. Mari conștiințe românești*, București, Editura Fundației Buna Vestire, 2000, p. 153.

⁸³ Vezi, Ilie Bădescu, Mihai Ungheanu (coordonatori), *Enciclopedia valorilor reprimite. Războiul împotriva culturii române (1944-1999)*, vol.I-II, București, Editura Pro-Humanitate, 2000, *passim*.

și reflexe cominterniste căpătate și asumate în anii '50... În cartea sa despre „*Extrema dreaptă românească*” interbelică, Zigu Ornea îl responsabiliza pe profesorul universitar de la Cernăuți pentru *derapajul său naționalist* și considera, nici mai mult nici mai puțin, că: „În revista, de el întemeiată și condusă, *Însemnări sociologice*, [...] se făcea mai multă politică legionară decât știință sociologică”⁸⁴. Parcurgerea lucrărilor semnate de sociologul bucovinean, recunoașterea competențelor sale științifice, reevaluarea temeinică și totodată, temerară a personalității profesorului și omului politic, instrumentată în contextul epocii sale, anulează *verdictul iacobin și dogmatismul* practicat de defunctul Zigu Ornea și cei asemenea lui (Leon Volovici, Vladimir Tismăneanu, Alexandru Florian, Radu Ioanid, Liviu Rotman ș. a.).

De altfel, inițiativa de reeditare a operei lui Traian Brăileanu, care conține și studiul nostru introductiv atașat volumului *Sociologia și arta guvernării*, cât și acest succint demers, poate fi interpretată ca un imperativ act reparatoriu și, totodată, un necesar omagiu adus nedreptățitului om de cultură, dar și proscrisului doctrinar și om politic al Dreptei românești interbelice. Mai mult decât atât, originalitatea și trăinicia ideilor lansate în opera sociologică, publicistica expresivă focalizată asupra fenomenului de *degenerescență a clasei politice* – proces acut resimțit de societatea românească interbelică, dar la fel de actual și azi, în postcomunism - atitudinile sale patriotice, anticomuniste și moartea de martir în temnița Aiudului îl reiașează pe Traian Brăileanu acolo unde îi este locul... *pe culmile excelenței românești*.

⁸⁴ Vezi, Zigu Ornea, *op. cit.*, p. 58.

SOCIETATEA CULTURALĂ, ISTORICO-ARHEOLOGICĂ „MUZEUL ORAȘULUI IAȘI”. DESTINUL UNEI INSTITUȚII UITATE

Ina Chirilă

După multe și repetate năzuințe pentru întemeierea de muzee¹, bătrâna capitală a Moldovei, Iașul, un oraș cu atâtea biserici mari și vechi, adevărate monumente de artă și arhitectură, „un oraș care vorbește prin sine de trecutul său și al neamului”, avea nevoie, în vremurile „care au frământat întreg sufletul românesc”, de un Muzeu Municipal, care să arate într-un mănunchi vizitatorilor locali și străini, ce bogății se cuprind în el”².

Cadrul legal creat de Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor³, sprijinit apoi de Comisiunea Monumentelor Istorice⁴ încurajează tot mai mult administrația locală să se implice în fondarea, organizarea și subvenționarea unor muzee locale. O astfel de inițiativă o are primarul orașului Iași, Gh. Mârzescu, în anul 1914. Momentul ales era cât se poate de dramatic pentru familia regală, decesul regelui Carol I, survenit la 27 septembrie/10 octombrie. Primarul Iașului, împreună cu publicistul N. A. Bogdan, funcționar în cadrul Primăriei, propun Consiliului comunal spre aprobare înființarea, în Palatul comunal, fostă casă Roznovanu, a unui Muzeu al domniei Regelui Carol I, solicitând concursul în acest sens marelui N. Iorga⁵. Mai mult, la 1/14 noiembrie 1914, Consiliul comunal decide, pe lângă „crearea unui Muzeu pentru a eterniza memoria marelui Rege Carol I, „erijarea unui monument”⁶, urmând ca în decembrie să aprobe gravarea textului testamentului regelui pe o placă de granit de la Teatrul Național⁷. Decizia privind înființarea muzeului nu a putut fi pusă atunci în aplicare⁸. După anii tulburi de război municipalitatea continuă efortul de emancipare culturală și spirituală a vechii capitale. O realizare în acest sens poate fi considerată înființarea Muzeului Municipal.

Prezența Muzeului Municipal în spațiul cultural ieșean a fost tangențial evocată sau la modul general în câteva studii despre muzeistica ieșeană și activitatea unor membrii fondatori ai Muzeului. Ne propunem, în următoarele pagini, să conturăm câteva aspecte

¹ Printre muzeele existente în Iași în perioada interbelică enumerăm: Muzeul de Istorie Naturală înființat în 1833, Muzeul de Artă cu cea mai veche Pinacotecă -1859, Muzeul „Virgil Hălăceanu”- 1906, Muzeul de Antichități 1916, Muzeul Militar de la cazarma Regimentului XIII Copou - inaugurată în noiembrie 1922.

² *IN*, anul I, fascicola 1, octombrie 1921, Iași, 1921, p. III.

³ Lege pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice precum și regulamentul de aplicațiune al acestei legi, București, Impimeria Statului, 1893, 16 p.

⁴ Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice, București, 1913, 32 p.

⁵ ANI, Primăria Iași, dosar 274/1914, f. 1-4.

⁶ *Ibidem*, 6

⁷ *Ibidem*, f. 8-12

⁸ În anii următori, N. A. Bogdan, trimis să studieze niște lespezi cu inscripții din secolul al XVIII-lea păstrate în depozitul comunal, lăsa să se înțeleagă că Muzeul urma să se înființeze (*Ibidem*, f. 27-30) .

din existența acestei instituții reflectată în documentele de arhivă, instituție care, deși a avut o existență foarte scurtă, de circa 10 ani, a reușit să producă transformări semnificative în viața culturală ieșeană evidente până astăzi.

Constituire și organizare

În toamna anului 1920, în toiul nevoilor materiale ce apăsau municipalitatea, la propunerea cunoscutului istoriograf Gheorghe Ghibănescu, din 14 septembrie⁹, și cu susținerea primarului de atunci, Mihai Negruzzi, Comisia interimară a orașului aprobă la 1 octombrie¹⁰, înființarea în curtea mănăstirii Golia a Societății culturale, Istoric - Arheologice numită *Muzeul orașului Iași*. Decizia de înființare și proiectul statutelor societății au fost întocmite după modelul Academiei Române, în două ședințe consecutive, din care una ținută la Orest Tafrali acasă, fiind apoi supuse votului comisiei interimare¹¹. Potrivit acestor statute¹² scopul societății era să înființeze o Școală de Paleografie și Epigrafie, să publice un Buletin al Muzeului numit „Ioan Neculce”, să înființeze o Bibliotecă și un Muzeu Municipal al Iașilor, prin care să se pună la adăpost și să se redea, în același timp, marelui public un bogat fond de documente, cărți, hărți, icoane, tablouri, cărți, costume, piese arheologice, monede, inscripții ș.a.¹³.

Este vorba, așadar, de o formațiune instituțională complexă înființată în Iași, dar care urma să ființeze nu numai pentru acest vechi oraș, ci și pentru întreaga Moldovă, fiind vizate și teritoriile unite în 1918¹⁴.

Încă de la începutul existenței sale societatea a fost subvenționată în totalitate de Primărie, care a alocat într-o primă etapă suma de 100.000 lei¹⁵, bani obținuți prin credit cu aprobarea Ministerului de Interne. Așadar, ființarea societății a stat în strânse legături cu administrația comunală locală care a prevăzut, prin statutele sale, ca primarul orașului să fie de drept președintele de onoare al societății¹⁶. Primul dintre aceștia a fost M. Negruț (Mihai Negruzzi)¹⁷, căruia Gheorghe Ghibănescu, probabil în semn de recunoștință, îi închină un studiu¹⁸. Pe lângă suma alocată prin bugetul consiliului comunal, societatea s-a bucurat de tot felul de subvenții și donații particulare sau de stat: Ministerul Instrucției¹⁹, Ministerul de Externe²⁰, Ministerul Sănătății, Industriei²¹. Cu toate acestea, fondurile

⁹ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1920, f. 2. Cerere reluată și în ziua 24 septembrie (Ibidem, dosar 10/1920, f. 186, 196-197).

¹⁰ Ibidem, dosar 266/1920, f. 15 și 18; dosar 10/1920, f. 201, 207-209.

¹¹ IN, fascicola 1 (1921), p. 158.

¹² Ibidem, 159-162.

¹³ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1920, f. 4-7.

¹⁴ Ibidem, coperta dosarului.

¹⁵ Ibidem, f. 18-19, 31, 32 și următoarele. Mai multe despre veniturile și cheltuielile Muzeului vezi actele contabile care se păstrează la Arhivele Naționale Iași și constituie azi cea mai mare parte din fondul *Muzeului Municipal Iași*.

¹⁶ Ibidem, f. 5 și 8.

¹⁷ IN, fascicola 1 (1921), p. 173.

¹⁸ Gheorghe Ghibănescu, *Familia Negruți*, în IN, fascicola 2 (1922), p. 321-329.

¹⁹ ANI, Muzeul Municipal, dosar 3/1925, f. 13.

²⁰ Ibidem, f. 10.

²¹ Ibidem, 2/1926, f. 7.

societății, apreciate în 1927 de Sever Zotta ca fiind insuficiente, nu au permis instituției să se dezvolte conform cerințelor culturale moderne²².

De organizarea și funcționarea societății s-a ocupat un comitet format din cinci membrii. În prima ședință, ținută la 8 ianuarie 1921, s-au delimitat funcțiile și atribuțiile fiecăruia dintre ei. Astfel, Gheorghe Ghibănescu a fost ales președinte activ al comitetului, director al buletinului și muzeului, iar din 1921, director al Școlii de Epigrafie, Mihai Costăchescu - secretar, Sever Zotta - conservatorul muzeului, arhivei și bibliotecii, N. A. Bogdan - vicepreședinte al comitetului și casier și O. Tafrali²³ - director al Școlii de Epigrafie. Imediat însă după prima ședință, acesta din urmă demisionează, în locul său fiind numit, la 19 februarie 1921, A. D. Atanasiu, artist și profesor la Școala de Arte Frumoase²⁴. Acesta din urmă a fost desemnat colaborator direct pe lângă conservatorul muzeului²⁵, iar din 1924 devine și secretarul societății în locul lui Mihai Costăchescu, care preia atribuția de casier²⁶. Alegerea lui A. D. Atanasiu ca membru și secretar al comitetului director nu este întâmplătoare, deoarece acesta a îndeplinit aceeași funcție și în cadrul fostului Muzeu Național Etnografic al Moldovei²⁷, înființat de Virgil Hălăceanu, obiectele acestuia constituind fondul de bază al Muzeului Municipal. În ședința din 4 februarie 1927, a fost reales același comitet și anume: în calitate de președinte - Gheorghe Ghibănescu, vicepreședinte N. A. Bogdan, conservatorul Muzeului - Sever Zotta, secretar A. D. Atanasiu și casier M. Costăchescu²⁸.

Ca să poată fi deschis publicului comitetul solicită, la 10 octombrie 1921, Primăriei Iași un post de custode și un servitor care să întrețină curățenia muzeului²⁹. Gheorghe Ghibănescu propune persoana lui Traian Ichim, paleograf și registrator la Arhivele Statului. El a fost însărcinat să inventarieze averea muzeului³⁰, să asigure paza³¹ și să stea la dispoziția publicului ce vizita biblioteca și muzeul duminica și sărbătorile. Numirea lui Traian Ichim târăgănează însă, din cauza salariului pe care urma să-l primească, până aproape de mijlocul lunii mai 1923, când este numit de către președintele comitetului să ocupe postul de custode cu un salariu de 400 lei³². La aflarea acestei sume, Traian Ichim refuză să își asume acest angajament cerând să i se acorde suma de 600 lei, urmând să facă astfel de servicii „din când în când ca și înainte” dar fără plată. La scurtă vreme acceptă după ce comitetul aprobă salariul de 500 de lei³³, fiindu-i în anii următori dublat³⁴.

În cursul anului 1921, sunt cooptați ca membri activi ai societății și Th. T. Burada³⁵, Ilie Bărbulescu, arhitectul Vladimir Mironescu, și S. S. arhiereul Iacov Bârlădeanu (Ioan

²² Ibidem, dosar 1/1926, f. 1.

²³ Atunci director al Muzeului de Antichități din Iași.

²⁴ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1920, f. 20-22.

²⁵ Ibidem, f. 29.

²⁶ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 2/1923, f. 8.

²⁷ ANI, Epitropia Generală a casei Spitalelor Sfântul Spiridon Iași, dosar 741, f. 67.

²⁸ *IN*, fascicola 5 (1925), p. 372.

²⁹ *Ibidem*, fascicola 3 (1923), p. 215.

³⁰ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1920, f. 45, 49-50.

³¹ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 3/1926, f. 37.

³² Ibidem, dosar 2/1923, f. 1.

³³ Ibidem, 3/1924, f. 2.

³⁴ Ibidem, dosar 3/1926, f. 39.

³⁵ *IN*, fascicola 1 (1921), p. 171.

Antonovici)³⁶, iar ca membri corespondenți, Paul Gore din Chișinău (devenit la scurt timp membru activ)³⁷, preotul Dimitrie Dan din Cernăuți, Alexandru Lepădatu de la Universitatea din Cluj și Gh. Balș, inginer și arhitect din București³⁸.

În perioada 1921-1922, sunt numiți membri de onoare I.P. S.S. Mitropolitul Pimen, N. Iorga, Vladimir Mironescu³⁹, Gh. I. Brătianu⁴⁰, iar profesorii Ioan Mitru, Vasile Petrovanu, C. Stamboliu, Alexandru Băleanu, A. V. Brandia, C. Praja, Emil Diaconescu, Col. Zamfirescu, Valentin Bude și Mircea Possa sunt aleși membri corespondenți ai societății⁴¹. În anii următori, au fost cooptați și alte personalități de marcă precum Ilie Minea și C. Bedreag⁴².

Primele întruniri ale comitetului s-au ținut în casele președintelui Societății, Gheorghe Ghibănescu, aflate în strada Rafail nr. 1⁴³, sau în cabinetul primarului⁴⁴, deoarece societatea nu dispunea încă de un local propriu. Mai apoi, după instalare, cadrul cel mai potrivit de desfășurare al ședințelor era oferit de sala comitetului de la etajul I al imobilului din curtea bisericii Golia, la lumina lumânării⁴⁵ sau în localul Arhivele Statului unde, de obicei, începând cu orele nouă ale serii, membrii activi, de onoare și corespondenți erau convocați pentru a ține diferite comunicări și pentru a lua cunoștință de noile achiziții și realizări ale Muzeului⁴⁶. Ședințele de lucru ale comitetului în primii ani se țineau cu regularitate, în medie cam două pe lună, fiecare membru fiind remunerat pentru o ședință cu câte 50 lei⁴⁷, iar din 1926 indemnizația se dublează⁴⁸.

Muzeul era deschis publicului de la 1 mai până la 1 noiembrie între orele 12 și 17 fără taxă de intrare⁴⁹, fiind păzit zi și noapte de doi sergenți de oraș ce făceau paza la Arhivele Statului, unul dintre ei ocupând o odaie a muzeului⁵⁰.

Patrimoniul Muzeului

Odată cu înființarea Muzeului Municipal în curtea bisericii Golia, alături de Arhivele Statului, a fost soluționată problema⁵¹ depozitării arhivei Primăriei Iași dintre anii 1832-1864. Aducerea arhivei Primăriei la Golia reprezenta pentru cărturarii ieșeni mai mult

³⁶ *Ibidem*, fascicola 2 (1922), p. 365-366, 374 (adresa de mulțumire a arhiereului I. Antonovici). Vezi și adresa nr. 133, invocată de I. Antonovici, prin care Gh. Ghibănescu, în calitate de președinte al Muzeului Municipal îi comunică numirea sa ca membru activ al Societății (ANI, Colecția *Ioan Antonovici*, 175, 1 f).

³⁷ *IN*, fascicola 2 (1922), p. 352 („pe cale de a se face ieșean, prin cumpărarea caselor d-lui Gr. Iamandi, strada Carol”).

³⁸ *Ibidem*, fascicola 1 (1921), p. 171.

³⁹ *Ibidem*, p. 172.

⁴⁰ *Ibidem*, fascicola 2 (1922), p. 352.

⁴¹ *Ibidem*, fascicola 3 (1923), p. 216.

⁴² ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 2/1923, f. 8v.

⁴³ *IN*, fascicola 1 (1921), p. 163.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 165 (unde secretar al Primăriei era N. A. Bogdan).

⁴⁵ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 1/1927, f. 17.

⁴⁶ *Ibidem*, dosar 2/1923, f. 9.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 38, 39.

⁴⁸ *IN*, fascicola 5 (1925), p. 319.

⁴⁹ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 1/1926, f. 1.

⁵⁰ *IN*, fascicola 3 (1923), p. 220.

⁵¹ Gh. Balica, *Sfatul Popular al Orașului Iași*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, Îndrumător în Arhivele Statului din Iași, vol. III, București, 1959, f. 25.

decât simpla lor depozitare. Era o ocazie ce permitea valorificarea acestora în scop științific, fiind pusă la dispoziția publicului larg și, în parte, publicată ca sursă documentară în paginile propriilor reviste. „Dar Muzeul ca să fie complet va cuprinde și o arhivă de acte vechi și de dosare municipale vechi și nouă. Ca să nu să pună colbul pe vechile arhive, muzeul le va scurta cuprinsul și le va face să vorbească prin ceea ce ele cuprind mai de samă. Oficialitatea care, are caracterul de a fi moartă, îndată ce se închide un dosar, devine pentru colecțiile muzeului ceva vie și vorbitoare”⁵². La 21 martie 1921, președintele Muzeului Municipal, Gheorghe Ghibănescu, adresându-se președintelui comisiei interimare Iași, printre altele, îl roagă să dea „ordin ca, imediat ce vor intra în posesiunea localului destinat Muzeului, atât domnul arhivar șef al Primăriei, cât și domnul intendent al Palatului comunal, să ne elibereze și să ne puie la dispoziție vechea arhivă a Eforiei comunale de la 1832-1865 [...]”, predarea primirea urmând a se face pe bază de inventare alcătuite în două exemplare⁵³. Arhiva, ordonată pe ani, a fost preluată în cursul anului următor și așezată la etajul imobilului⁵⁴. În perioada următoare dosarele Eforiei au fost verificate, astfel că în ședința comitetului din 10 iulie 1923, Traian Ichim, cel care a efectuat această operațiune, comunică faptul că „a isprăvit de controlat arhiva vechilor dosare ale Eforiei Iașilor, de la 1832-1864. Lipsurile le va consemna într-un proces verbal spre a fi adus la cunoștința onor administrației comunale”⁵⁵.

În afara materialului de arhivă creat în cancelaria sa, Primăria mai poseda o colecție de documente vechi – acte de proprietate asupra diferitor bunuri. În ședința din 4 noiembrie 1923 a comitetului Muzeului Municipal, profesorul Gheorghe Ghibănescu este delegat „să facă periplusul de toate actele vechi, printre care și ale *calicilor* aflătoare la Primărie și de care s-a dispus a se aduce la Muzeu spre studiu”⁵⁶.

Arhiva Eforiei a fost gestionată de Sever Zotta, conservatorul Muzeului și arhivistul șef al Arhivei Statului, ajutat fiind de registratorul său, Traian Ichim. Din această calitate i se adresează funcționarii Primăriei, în 1926, atunci când solicită sub formă de împrumut dosare ale Eforiei și monitoare pentru a soluționa diverse cereri⁵⁷. În anul 1924, când Primăria Iași revine cu solicitarea către Arhivele Statului de a preda arhiva mai veche de 30 de ani, reprezentanții acesteia, Sever Zotta și Traian Ichim, răspund că „întrucât arhiva cea mai veche a Primăriei comunei Iași se află depusă la Muzeul Municipal tot acolo este indicat⁵⁸ să se depună și dosarele mai vechi de 30 de ani, ce se mai află în arhiva acelei Primării⁵⁹. În anul 1927, comitetul Muzeului făcea demersuri pentru amenajarea spațiului necesar preluării documentelor Primăriei Iași din perioada 1865-1896⁶⁰. Dar preluarea nu

⁵² IN, fascicola 1 (1921), p. IV.

⁵³ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1920, f. 26. Inventarul /Nomenclatura dosarelor Eforiei Iași (un total de 2367 dosare), întocmit cu ajutorul arhivarul C. Gh. Gheorghiu, a fost publicat de N. A. Bogdan, în două volume *de Rapoarte de administrație* a comunei, pe anii 1897 și 1898 (N. A. Bogdan, *Orașul Iași - Monografie istorică și socială ilustrată*, 1913, p. 270). Predarea s-a făcut în baza acestui inventar. Așa se face că inventarul Eforiei Iași, utilizat de cercetători astăzi la Sala de studiu, este o copie a inventarului întocmit de publicistul ieșean, fost șef al serviciului Stare Civilă din cadrul Primăriei Iași (vezi inventarul nr. 462, pe prima pagină semnătura lui N. A. Bogdan și ștampila Muzeului Municipal). Putem considera că acesta este primul și cel mai vechi instrument tipărit deținut de Arhivele Naționale Iași.

⁵⁴ IN, fascicola 2 (1922), p. 368.

⁵⁵ *Ibidem*, fascicola 3(1923), p. 230.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 215, 221.

⁵⁷ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 1/1922, f. 27 - 30.

⁵⁸ De această dată a fost invocat principiul integrității fondului, deși motivul real a fost lipsa spațiului.

⁵⁹ ANI, Primăria Iași, dosar 209/1916, f. 27.

⁶⁰ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 1/1926, f. 2.

s-a putut realiza, iar arhiva Primăriei a fost dusă într-o cameră din subsolul Teatrului Național, fiind mai târziu preluată, în 1936⁶¹, de către Arhivele Statului, aflate sub conducerea lui Alexandru Băleanu, care, împreună cu subdirectorul Gheorghe Ungureanu, solicitase acest lucru încă din 10 iulie 1934⁶².

Muzeul și-a constituit o impresionantă colecție de documente vechi. Modalitățile de a le obține variaau în funcție de împrejurări. Nu vom realiza o inventariere a tuturor documentelor ajunse la Muzeul Municipal, practic acest lucru este imposibil, de vreme ce ne lipsește opisul general, întocmit și completat, se pare, de către M. Costăchescu⁶³. Vom arăta care sunt achizițiile cele mai importante și, eventual, proveniența lor. Așadar, prima donație de acte a fost făcută de Gheorghe I. Grigoriu, fiul decedatului I. Grigoriu (Havas), funcționar și ziarist. Printre actele de familie ale acestuia se aflau și câteva rusești din 1779 de la Ecaterina a II-a, date lui Vlasă Pavlov⁶⁴, un strămoș al său după mamă⁶⁵.

O contribuție importantă la completarea fondului documentar au avut-o mai toți membrii comitetului care, fie au vândut sau donat documente din colecția lor proprie, fie, datorită poziției sociale, au intermediat vânzarea sau donațiile din partea diferitor persoane sau instituții. Astfel, în anul 1921 Gheorghe Ghibănescu se ocupă personal de transportul și inventarierea documentelor obținute de la Lucia Octav Erbiceanu, soția defunctului profesor Octav Erbiceanu⁶⁶, precum și de cele obținute de la clironomii lui Nicolai Drossu⁶⁷ pe care le inventariază împreună cu M. Costăchescu⁶⁸ și Traian Ichim⁶⁹. În septembrie 1921, președintele comitetului comunica colegilor săi că a mai „căpătat” de la Anton Pătrășcan un act din 1863, de la Victor Vrabie 26 acte, despre Mitică Rosetti, cumnatul lui Alexandru Ioan Cuza, de la Maria Zăhescu 23 acte din 1578-1815⁷⁰. Gheorghe Ghibănescu a mai donat 47 cărți, ziare și manuscrise din arhiva Smarandei Macri, fostă directoare a Școlii Normale „Mihai Sturza”, cărți pe care el le salvase cumpărându-le de la fabrica de conserve „Noak” unde acestea ajunseseră după moartea moștenitoarei⁷¹. Documentele erau păstrate într-o ladă de fier achiziționată în 1922 de la Roza Borcescu⁷² și în mape de carton comandate la librăria lui I. Kuperman⁷³. Același Gheorghe Ghibănescu a donat două exemplare din meniul banchetului oferit parlamentarilor cu prilejul încoronării familiei regale la Alba Iulia, o condică deteriorată despre ȣigani ce au aparținut casei hatmanului Paladi⁷⁴, s-a ocupat de achiziționarea unor

⁶¹ ANI, Primăria Iași, dosar 6/1936, f. 37. Predarea s-a făcut în baza unui registru care cuprinde procesul verbal, și inventarele constituite pe ani în care sunt trecute pachetele cu numărul dosarelor. Tot acum s-au predat Monitoare Oficiale și opisele alfabetice, pe ani și pe diferite probleme dintre 1832-1905. Cu excepția Monitoarelor, fiecare registru/dosar a fost înregistrat ca inventar arhivistic și se găsesc și astăzi la sala de studiu, fiind considerate instrumente de cercetare.

⁶² *Ibidem*, dosar 6/1934, f. 41.

⁶³ *IN*, fascicola 3 (1923), p. 231.

⁶⁴ Un document cu o descriere similară se află astăzi la ANI, fond «Paul Gore», I/1.

⁶⁵ *IN*, fascicola 1 (1921), p. 166.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 169.

⁶⁷ ANI, Muzeul Municipal, dosar 1/1921, p. 42.

⁶⁸ *IN*, fascicola 1 (1921), p. 171.

⁶⁹ *Ibidem*, fascicola 3 (1923), p. 231.

⁷⁰ *Ibidem*, fascicola 2 (1922), p. 351.

⁷¹ *Ibidem*, f. 172.

⁷² ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 1/1921, p. 47.

⁷³ *Ibidem*, p. 42.

⁷⁴ *IN*, fascicola 3 (1923), p. 221.

documente și cărți vechi în 1926⁷⁵. El a mai vândut muzeului o icoană veche din lemn⁷⁶. În 1922 același Gheorghe Ghibănescu cu prilejul vizitării satelor Idrici de la Fălciu și Pungești de la Vaslui a găsit colecții bogate de documente. La Idrici, la institutorul Bălănescu, a găsit peste 200 de documente ce vorbesc de Dolheni, iar de la tânărul Pantazi a căpătat o altă serie de documente și condici vechi. Acestea vor face obiectul volumului X de *Ispisoave și zapise*. La Pungești proprietarul Marcolpol i-a încredințat spre copiere toate actele moșiei Pungești, legate într-o condică scrisă de diacul Toader Gașpar⁷⁷. În 1923, la propunerea lui Gheorghe Ghibănescu, Gheorghe Racoviță, tatăl lui Emil Racoviță, proprietar al Șorăneștilor a dăruit toată arhiva sa de documente, dintre care unele au servit la publicarea volumului VIII din *Surete și izvoade*, Mihai Costăchescu fiind rugat să le facă opisul⁷⁸ împreună cu Traian Ichim⁷⁹. Prin Ghibănescu, P.S.S. Iacob, Episcopul Dunării de Jos, a oferit muzeului un număr de 50 de documente⁸⁰, iar mai târziu alte 17 documente⁸¹. În același an, Ghibănescu obține de la clironomii defunctului Boldescu un pachet de documente dintre 1752-1850 despre cumpărături și Hlize în Galbeni și un manuscris din viețile sfinților⁸². În 1927, Gheorghe Ghibănescu și Mihai Costăchescu sunt cei ce se ocupă și de aducerea a 156 documente de la Natalia Paciurea de la care primise și manuscrisul romanului *Istoria vieții mele*, de bunica ei, Elena Hartulari, născută Pilos⁸³, precum și de arhiva donată de Pavel Michiu, publicată în volumul XVII din *Surete și izvoade*⁸⁴.

Printre donatori se numără și N. A. Bogdan, care a oferit muzeului, în anul 1922, 50 de documente vechi⁸⁵, un dosar de acte ce privesc ridicarea statuii lui Gheorghe Asachi din fața Școlii Primare nr. 1⁸⁶. Sever Zotta s-a implicat, alături de colegii săi, la opera de îmbogățire a patrimoniului Muzeului. El a prezentat colecția de documente donată de Mișu Săulescu, fost ministru și proprietar al moșiei Cozia (Fălciu), fratele lui Alexandru Săulescu, un pasionat colecționar de arme și acte vechi⁸⁷.

Printre cei ce au contribuit la înzestrarea muzeului se numără și Traian Ichim care a vândut în 1926 șase tablouri litografiate⁸⁸, iar în anul următor oferă alte 17 documente vechi chirilice⁸⁹.

Practic, în anul 1927 Muzeul Municipal avea o arhivă proprie ce număra peste 5000 de documente, din care 3088 erau inventariate și alte 2363⁹⁰ erau dosare ale Primăriei, începând cu anul 1832. Muzeul mai avea adunate circa 685 piese, pe lângă colecția de

⁷⁵ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 2/1926, f. 11.

⁷⁶ Ibidem, f. 19.

⁷⁷ IN, fascicola 3 (1923), f. 209.

⁷⁸ Ibidem, p. 229.

⁷⁹ Ibidem, p. 231.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem, fascicola 6 (1926), p. 371-372.

⁸² Ibidem, fascicola 3 (1923), p. 231.

⁸³ Ibidem, fascicola 6 (1926), p. 361, 363, 371.

⁸⁴ Ibidem, fascicola 7 (1928), p. 262.

⁸⁵ Ibidem, fascicola 3 (1923), p. 199.

⁸⁶ Ibidem, p. 221.

⁸⁷ Ibidem, p. 201.

⁸⁸ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 4/1926, f. 12.

⁸⁹ Ibidem, 1/1927, f. 13, IN, fascicola 6 (1926), p. 374.

⁹⁰ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 270, arată aproape același număr (2367) de dosare inventariate de el.

monede, iar Biblioteca deținea 2732 de volume⁹¹. În toamna anului 1921, Gheorghe Ghibănescu estima valoarea actelor istorice, pergamentelor, actelor slavone la peste 50.000 lei, bucurându-se astfel de toată încrederea marelui public dintre care mulți îi dădeau asigurări formale că sunt dispuși a da obolul lor îndată ce muzeul va fi deschis⁹².

Odată cu fondul Eforiei s-au preluat cărți, documente și tablouri de la Biblioteca Consiliului comunal, de la cancelariile Primăriei⁹³ și de la Biblioteca Serviciului Tehnic din cadrul aceleiași instituții⁹⁴, „obiecte de artă, mese, dulapuri, lada de fier cu documente istorice ale breslei calicilor, deținută de serviciul Contencios”⁹⁵, arme vechi, lănci, pistoale, obiecte antice împrumutate prin maiorul Regimentului „Ștefan cel Mare” nr. 13, Ionescu Grigore⁹⁶, Muzeului Militar⁹⁷, pietre de mormânt cu inscripții⁹⁸ slavonești, românești și grecești⁹⁹, de la diferite biserici din Iași¹⁰⁰. Aducerea pietrelor de mormânt s-a făcut la inițiativa comitetului cu aprobarea Comisiunii Monumentelor Istorice din iulie 1924¹⁰¹. Câteva din aceste pietre au fost așezate în curtea muzeului fiind rezemate de pereți¹⁰².

Transportul acestor materiale reprezenta o problemă greu de soluționat pentru acele vremuri. Comitetul a găsit soluția de fiecare dată, apelând la căruțele și oamenii Primăriei¹⁰³, sau la directorul Școlii Normale, care i-a pus la dispoziție, la solicitarea lui Gheorghe Ghibănescu, elevii școlii pentru a căra dosarele Eforiei și cărțile din biblioteca Primăriei¹⁰⁴. Inițial documentele Eforiei au fost așezate la etajul unu al localului, iar biblioteca în sala de ședințe¹⁰⁵.

Imediat după instalare, în iunie 1921, în patrimoniul Muzeului au intrat obiectele de artă, inscripțiile, armele, trăsurile vechi, odoarele bisericesti, stampele, documentele istorice și cărțile¹⁰⁶ Muzeului Istoric și Etnografic al Moldovei „Virgil Hălăceanu”, din turnul Golici¹⁰⁷, membrii lui semnând un proces verbal în acest sens, cu o condiție: ca o secție să poarte numele de „Secțiunea inginer Virgil Hălăceanu”¹⁰⁸. O parte a acestor obiecte, printre care careta cea veche a Roznovăneștilor, piatra cu inscripții de la fosta cișmea de pe zidul Gimnaziului „Ștefan cel Mare” au fost solicitate Primăriei Iași de către Virgil Hălăceanu, în februarie 1912¹⁰⁹. Toate obiectele Muzeului Național Etnografic al

⁹¹ Ibidem, dosar 1/1926, f. 1

⁹² IN, fascicola 2 (1922), p. 368.

⁹³ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1920, f. 26-28.

⁹⁴ Ibidem, f. 61 și 82.

⁹⁵ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1920, f. 45.

⁹⁶ Inițiatorul înființării Muzeului Militar, ANI; Muzeul Municipal, dosar 1/1922, f. 16. (El a împrumutat aceste arme în 1920 din colecția Muzeului Etnografic „Virgil Hălăceanu”).

⁹⁷ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1920, f. 84-85.

⁹⁸ Ibidem, f. 67.

⁹⁹ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 1/1926, f. 1.

¹⁰⁰ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1920, f. 45v.

¹⁰¹ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 3/1924, f. 20.

¹⁰² Ibidem, dosar 1/1927, f. 16.

¹⁰³ IN, fascicola 3 (1923), p. 215.

¹⁰⁴ Ibidem, fascicola 1 (1921), p. 165.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 168.

¹⁰⁶ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 271.

¹⁰⁷ IN, fascicola 2 (1922), p. 351.

¹⁰⁸ Ibidem, fascicola 1 (1921), p. 171-172.

¹⁰⁹ ANI, Primăria Iași, dosar 213/1912, f. 1.

Moldovei, în valoare de peste 100.000 lei, au fost așezate la etajul al treilea al imobilului¹¹⁰. Se pare că acțiunea de mutare a obiectelor din turnul Goliei a durat timp de trei săptămâni fiind făcută cu mare greutate, fără nici o plată și de către angajatul Arhivelor, Traian Ichim¹¹¹. Practic, fondul fostului muzeu etnografic, atât cât s-a păstrat, a constituit nucleul patrimonial al Muzeului Municipal, care după desființare, va oferi, la rândul său, sursa necesară pentru constituirea sau întregirea patrimoniului Muzeelor și Bibliotecilor ieșene de astăzi. Efortul inginerului Hălăceanu, numărul și valoarea obiectelor cedate este remarcabilă, de vreme ce Sever Zotta, unul din fondatorii societății, în modestia care-l caracterizează, nu ezita a recunoaște meritele inginerului, considerându-l drept singur întemeietor al Muzeului Municipal¹¹².

Încă din ședința din 15 noiembrie 1921, comitetul a hotărât să intervină pe lângă Mitropolitul Moldovei, I.P.S.S. Pimen, de a dispune să se acorde muzeului cele trei¹¹³ trăsuri istorice domnești de la Cuza Vodă, o sanie veche sculptată în lemn și Butca Mitropolitului Meletie Istrate, cu cei trei M: M (Meletie), M (Mitropolit), M (Moldovei)¹¹⁴, precum și pietrele de mormânt aflate în curțile bisericilor din Iași. Cele trei trăsuri au fost aduse în primăvara anului următor cu ajutorul colonelului Zamfirescu¹¹⁵ de la Mănăstirea Cetățuia, însă în privința celorlalte piese, pentru aducerea lor s-a pus condiția să rămână în proprietatea Mitropoliei. Dacă s-ar fi înființat în Iași un muzeu bisericesc ele urmau a fi ridicate din Muzeul Municipal și așezate în muzeul bisericesc¹¹⁶. În același an, Muzeul primește sub formă de donație de la I. Cristian, comerciant din Iași, o altă trăsură ce a aparținut lui Al. I. Cuza la Ruginoasa¹¹⁷. După desființarea Muzeului Municipal, aceste trăsuri au rămas pentru puțină vreme în administrarea Arhivelor Statului. N. Iorga intenționa să fie cedate Palatului Cuza, Muzeul Unirii de astăzi, dar au fost mutate de Primăria Iași la Abator¹¹⁸, de unde au fost luate și prezentate în cadrul expoziției de la Copou¹¹⁹. În anul 1941, una din trăsurile lui Cuza se afla în custodia Comandamentului Militar din Iași și servea ca landou pentru transportul familiei regale¹²⁰.

Pentru întregirea patrimoniului, Muzeul din Iași a făcut și schimb de obiecte, cedând în 1923 Muzeului Militar din București macheta în ghips a domnitorului Cuza în schimbul armelor și echipamentelor străine capturate în 1916¹²¹.

În vara aceluiași an, în timpul excursiei organizate de Școala Normală „Vasile Lupu” din Iași cu un grup de profesori și elevi în părțile Ardealului și Banatului, Gheorghe

¹¹⁰ IN, fascicola 2 (1922), p. 368.

¹¹¹ ANI, Muzeul Municipal, dosar 3/1924. În referatul lui Traian Ichim se arată „vara anului 1920”. E posibil ca operațiunea să fi început înainte de a se înființa Muzeul Municipal sau este o simplă greșală, în loc de 1921 să fi scris 1920?

¹¹² Sever Zotta, *Mănăstirea Golia, Schiță istorică*, în IN, fascicola 5 (1925), p. 26.

¹¹³ Într-o chitanță din 20 mai 1922, se arată ca au fost aduse șase trăsuri (ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 3/1922, f. 107).

¹¹⁴ IN, fascicola 2 (1922), p. 369.

¹¹⁵ *Ibidem*, fascicola 3 (1923), p. 199.

¹¹⁶ *Ibidem*, fascicola 2 (1922), p. 370.

¹¹⁷ *Ibidem*, fascicola 3 (1923), p. 216.

¹¹⁸ ANI, Primăria Iași, Caziere, dosar 415, f. 24.

¹¹⁹ *Ibidem*, dosar 438, f. 168.

¹²⁰ *Ibidem*, f. 167, 178.

¹²¹ IN, fascicola 3 (1923), p. 230.

Ghibănescu aduce pentru Muzeu șase bucăți de teracotă, aflate în săpătura unui zemnic de la Sarmisegetuza¹²².

Printre obiectele de valoare primite de Muzeu se număra și „omoforul” brodat cu fir, care servea pentru președintele lojei masonice, dăruit în 1924 de profesoara Victoria Constantinescu¹²³; bustul lui Dimitrie Gusti, aflat pe un pedestal de scânduri¹²⁴; bustul lui Grigore Cobălcescu care se afla așezat pe un pedestal de lemn cumpărat de la Cercul Didactic¹²⁵.

Pe lângă acestea, Muzeul a găzduit și colecția de obiecte descoperite în săpăturile arheologice de la Cucuteni¹²⁶, stampe, o colecție de ouă de Paști colorate din mai multe județe ale vechiului Regat, diferite unelte de casă țărănești, mobilier și țesături¹²⁷, o colecție de tablouri vechi, printre care se număra și tabloul lui Rivalet, care reprezenta o vedere a Iașilor din 1842¹²⁸ cu imaginea caselor lui Mihai Sturza¹²⁹.

Muzeul a reușit în scurtă vreme de la înființare să obțină o bogată colecție de numismatică constituită prin donații precum cea a avocatului ieșean I. Bogdan, care trimite de la Viena, în ianuarie 1924, 357 monede de argint, 542 monede de cupru și 1020 monede copii după colecția Muzeului din Viena¹³⁰. În același an, anticarul Elias Șaraga, cel care a intermediat donația avocatului I. Bogdan, a donat 71 de medalii de bronz și argint bătute de el cu ocazia diferitor manifestări prilejuite de omagierea unor personalități sau marcarea unor evenimente istorice¹³¹. Alte 11 medalii și șase monede vechi au fost cumpărate în 1925 de la doamna general Eliza Greceanu¹³². Bazele colecției de medalii se pare că au fost puse prin achiziția Rozei Borcescu în 1922 care vânduse muzeului și câteva obiecte de preț, cu suma de 600 lei¹³³.

Astfel, de-a lungul existenței sale, Muzeul și-a îmbogățit tezaurul prin donații particulare¹³⁴, achiziții și depuneri de la diverse instituții¹³⁵, valoarea acestora fiind estimată în anul 1931, ca fiind de peste două milioane de lei¹³⁶.

¹²² *Ibidem*, p. 231.

¹²³ ANI, Muzeul Municipal, dosar 2/1923, f. 9.

¹²⁴ *Ibidem*, dosar 2/1921, f. 50.

¹²⁵ *Ibidem*, dosar 1/1921, p. 28.

¹²⁶ Se pare că au aparținut Muzeului Etnografic ajunse în patrimoniul acestuia, în 1912, la solicitarea lui A. D. Xenopol, președintele comitetului executiv al Muzeului, făcută Facultății de Litere și Filologie, urmând a fi așezate „la loc de onoare” într-o sală a Muzeului de către Octav Erbiceanu, membru al acestui muzeu, după definitivarea constituirii comitetului (ANI, Facultatea de Litere, dosar 83, f. 123, 124).

¹²⁷ ANI, Muzeul Municipal, dosar 1/1926, f. 1.

¹²⁸ *Ibidem*, dosar 2/1926, f. 11.

¹²⁹ *Ibidem*, dosar 3/1926, f. 3; *IN*, fascicola 5 (1925), p. 332.

¹³⁰ *Ibidem*, dosar 3/1924, f. 6-10, 14-15.

¹³¹ *Ibidem*, f. 11.

¹³² *Ibidem*, 1/1925, f. 14.

¹³³ *Ibidem*, dosar 1/1921, p. 47.

¹³⁴ Grigoriu Havas (prima donație), Lucia O. Erbiceanu, Gheorgheieș Racoviță, Iorgu Constantin, N. A. Bogdan, Episcopul Iacov al Hușilor, Maria Zăhărescu, Mișu Săulescu, Alexandru Roșculescu, N. Drossu, Ion Michiu, Pavel Michiu, Victor Vrabie și Gheorghe Ghibănescu ș.a. (Gheorghe Ghibănescu în *Înainte cuvântare* la „Arhiva Muzeului Municipal Iași, documente românești (1653-1722)”, fascicola I, Iași, Viața Românească, 1929).

¹³⁵ *IN*, fascicola 2 (1922), p. 368- 369.

¹³⁶ ANI, Primăria Iași, dosar 336/1931, f. 8.

Soarta colecției după dispariția Muzeului

După desființarea societății fondul patrimonial adunat la un loc cu atâta râvnă de membrii societății se destramă treptat. Faptul că Muzeul deținea o bogată arhivă, printre care se afla și cea a Eforiei Iași, administrată de angajații Arhivelor Statului, iar directorul Sever Zotta era și conservatorul Muzeului Municipal, ne face să presupunem că după desființarea societății întreg patrimoniul intrase în grija Arhivelor. Această situația a continuat și după venirea lui Alexandru Băleanu la conducerea Arhivelor¹³⁷ care era delegat chiar la propunerea fostului președinte al comitetului, Gheorghe Ghibănescu, să rezolve anumite chestiuni¹³⁸. După înființarea Bibliotecii „Ion Creangă”, în spațiile fostului Muzeu are loc demararea procesului de împărțire a obiectelor între instituții. Arhiva Muzeului¹³⁹, o parte din obiecte¹⁴⁰, alături de alte materiale documentare deținute de acesta, precum cele de la Eforia Iași¹⁴¹ și Vornicia de Obște¹⁴² au fost preluate, în anul 1939, de Arhivele Statului din Iași¹⁴³.

Arhivele Statului au preluat de la Muzeu și colecțiile de fotografii¹⁴⁴, documente, foi volante printre care și câteva pergamente care au fost inventariate la colecția *Documente*¹⁴⁵. Astfel, în această împrejurare, unul dintre cele mai vechi documente pe care Arhivele le are în colecția sa de *Documente* și anume fragmentul din uricul lui Iuga voievod, de la 28 noiembrie 1399¹⁴⁶ provine de la Muzeul Municipal, unde fusese donat de moștenitorii familiei Drossu¹⁴⁷.

În același an, la intervenția lui N. Iorga¹⁴⁸, 16 piese¹⁴⁹ au fost date, de către Gheorghe Ungureanu, atunci subdirector la Arhivele Statului din Iași, Muzeului „Cuza Vodă”¹⁵⁰ proaspăt înființat, la îndemnul marelui istoric¹⁵¹, la etajul imobilului din strada Lăpușneanu nr. 14, fostă reședință a lui Cuza-Vodă, între 1859-1862, și a regelui Ferdinand în anii primului război mondial, devenit Muzeu al Unirii în 1959. În 1958, în timpul amenajării acestui muzeu, Gheorghe Ungureanu într-un raport către București cere aprobarea de a da

¹³⁷ ANI, Muzeul Municipal, dosar 5/1935, f. 1-5.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Arhiva creată între anii 1921-1935, în număr de 38 dosare a fost preluată de Arhivele Statului, fiind inventariată la nr. 1200 și înregistrată la nr. 449. În dosarul fondului cu același număr nu se găsește nici un act de predare-primire, ci doar un proces-verbal de luare în evidență întocmit de Virginia Isac abia în decembrie 1977.

¹⁴⁰ ANI, Primăria Iași, Caziere, dosar 415, f. 24.

¹⁴¹ *Îndrumător în Arhivele Statului din Iași*, vol. III, Direcția Generală a Arhivelor Statului, p. 25.

¹⁴² Ibidem, p. 21 (inventariată la colecția *Documente*).

¹⁴³ ANI, Arhiva de Cancelarie, dosar 19/1958, f.10.

¹⁴⁴ ANI, Stampe și fotografii, nr.755- (fotografie dăruită Muzeului Municipal de gen Prezan - reprezentându-l pe Regele a Carol I pe catafalc 27 septembrie/2 octombrie 1914).

¹⁴⁵ ANI, Documente, 340/1, 2, 6, 9, 12, 14, 16, 22 (inventar 1121, p. 299- 302).

¹⁴⁶ Ibidem, 340/1, publicat în *DRH*, A. Moldova, vol. I, București, 1975, p. 11-13.

¹⁴⁷ Gheorghe Ghibănescu *Arhiva Muzeului Municipal Iași, Documente românești (1653-1722)*, fascicola II, Iași, „Viața Românească”, 1929, p. 2.

¹⁴⁸ ANI, Primăria Iași, Caziere, dosar 415, f. 24. N. Iorga mulțumește personal primarului ieșean (Ibidem).

¹⁴⁹ ANI, Arhiva de Cancelarie, dosar 2/1939, f. 18 (au fost inventariate la camera 5 la pozițiile 2-7, 9-10, 15-22).

¹⁵⁰ Ibidem, f. 17.

¹⁵¹ Acesta, în 1938, participă la festivitatea inaugurării Muzeului, vezi fotografiile dăruite de Gh. Ungureanu în ANI, Documente, 559/63 a, b, c.

„înființatului” Muzeu al Unirii o masă care se „zice că ar fi din palatul Cuza Vodă”, în schimbul căreia i se oferă o masă nouă cu aceleași dimensiuni¹⁵².

În februarie 1944, Rudolf Șuțu, director al Bibliotecii redeschise, în noua locație din strada Lăpușneanu, probabil pentru a elibera vechiul local, cere să fie scăzute din inventar obiectele complet deteriorate, unele aflate încă la Golia¹⁵³. Totodată, deschide problema unor obiecte foste ale Muzeului Municipal, propunând scăderea acestora deoarece o parte urmau să fie aduse la depozitul Primăriei Iași: o bibliotecă mare, neagră cu trei uși, altă parte fusese deja dusă la magazia Primăriei (șapte mese lungi, două cuiere mari, opt taburete, opt lămpi cu abajur, o bibliotecă mare din două bucăți și o scară). Printre aceste obiecte se număra și masa domnitorului Cuza care fusese trecută din greșeală în inventarul fostei biblioteci de la Golia, care însă este „proprietatea Muzeului Cuza Vodă din strada Lăpușneanu”. Alte obiecte: o plită chiuvetă și nouă lămpi nu se demontaseră deoarece localul vechi era „locuit de curierul Alexandru Tcaciuc, iar o parte din lămpi au rămas pentru folosința Arhivelor Statului care are de lucru în acel imobil”¹⁵⁴. De către Arhivele Statului au fost reținute și alte obiecte: două statui reprezentând Cavalerii Teutoni, două busturi în ghips, două tablouri acuarelă, două pedestale pentru statui. Deoarece au fost din „eroare trecute în inventarul Bibliotecii”, Rudolf Șuțu solicită la aceeași dată, 24 februarie, scăderea acestora din inventar¹⁵⁵.

În anul 1954, Arhivele Statului din Iași obțin aprobarea ca piesele muzeistice aflate în păstrarea lor să fie date Muzeului Istoric-Etnografic din Iași¹⁵⁶. Astfel, în patrimoniul Muzeului Istoric-Etnografic, azi în cadrul Complexului Muzeal Moldova, au ajuns 36 de obiecte aparținând Muzeului Municipal, printre care două acuarele pe hârtie de orez - japoneze, sfeșnice vechi, cruci sculptate, inele, un potir de argint cu inscripții și figuri de sfinți, un fragment dintr-o placă de marmură de la obeliscul din Copou, câteva Evanghelii, eșarfe, lulele și săbii turcești, pistoale, o icoană pe lemn, un tablou reprezentându-l pe C. Negri¹⁵⁷, o colecție de medalii și monede vechi turcești, italiene românești, ungurești, etc.¹⁵⁸.

Stabilirea modalității de constituire a patrimoniului unei instituții muzeistice permite surprinderea unor aspecte privind rolul și locul instituției respective în societate precum și a personalităților diriguitoare. Pe lângă aceasta, se poate observa cum anumite obiecte „supraviețuitoare” asigură, în împrejurări istorice diferite, continuitatea acestor instituții. Unele obiecte, aparent simple, fără prea multă valoare, la fel ca și documentele, păstrează vie memoria unor fapte, oameni și instituții demult dispărute.

Biblioteca Muzeului Municipal Iași

Pentru a oferi cititorilor ocazia „de a vedea cu ochii partea cu care Moldova a contribuit la mișcarea literară românească”¹⁵⁹, neobosiții cărturari, membrii în comitetul director al societății, Gheorghe Ghibănescu, Mihai Costăchescu, N. A. Bogdan, Sever Zotta și A. D. Atanasiu au avut inițiativa înființării unei biblioteci moldovenești. Potrivit

¹⁵² ANI, Arhiva de Cancelarie, dosar 19/1958, f. 10.

¹⁵³ ANI, Primăria Iași, dosar 76/1943, f. 1-2.

¹⁵⁴ Ibidem, f. 3.

¹⁵⁵ Ibidem, f. 4.

¹⁵⁶ ANI, Arhiva de Cancelarie, dosar 1/1954, f. 15.

¹⁵⁷ Ibidem, f. 21.

¹⁵⁸ Ibidem, f. 22, 23.

¹⁵⁹ IN, fascicola 1 (1921), p. IV.

statutelor societății, Biblioteca a funcționat ca o secțiune a muzeului, făcând parte integrantă din acesta, iar regulamentul de administrare al Muzeului a cuprins în mod expres acest lucru¹⁶⁰. Biblioteca era adăpostită la parterul Muzeului Municipal din curtea bisericii Golia. Pentru amenajare au fost necesare lucrări pentru repararea, construirea, aducerea și instalarea mobilierului necesar¹⁶¹.

Constituirea și înzestrarea Bibliotecii muzeului cu publicații apărute la Iași și în Moldova, începând de la 1641, a reprezentat unul din obiectivele esențiale ale societății. Baza fondului de cărți și periodice a fost realizat din cărțile, monitoarele și periodicele preluate de la Biblioteca Consiliului comunal, de la cancelariile Primăriei, de la Biblioteca Serviciului Tehnic din cadrul aceleiași instituții¹⁶² și din marea bibliotecă a Muzeului Etnografic¹⁶³. Inginerul Virgil Hălăceanu a înființat această bibliotecă în cadrul Muzeului Etnografic, se pare că pe la 1906¹⁶⁴, în strada Sf. Gheorghe Lozonschi¹⁶⁵.

Ulterior, fondul de carte al Bibliotecii din cadrul Muzeului Municipal a fost completat prin donații și achiziții de cărți și hărți la un preț redus de la librari anticari, unul dintre ei fiind Kuperman¹⁶⁶ precum și de la alți anticari din oraș¹⁶⁷ și particulari. De la Safta Bogdan a fost cumpărată colecția completă a ziarului „Era Nouă” pe zece ani, în două volume legate. De la A. D. Atanasiu s-a cumpărat colecția completă a revistei „Arhiva Societății Științifice și Literare” din Iași, 27 volume broșate, iar de la Gheorghe Ghibănescu colecția de zece volume de „Surete și izvoade” și alte nouă volume broșate din *Ispisoace și zăpise*¹⁶⁸. Cercul didactic a oferit Muzeului în anul 1922 alte două biblioteci¹⁶⁹. În 1925, de la Teodor Râșcanu a fost achiziționat un album de vechi costume turcești realizat de Jean Brindesi, de la Librăria Kuperman condici manuscrise turcești, de la Al. Băleanu trei cărți vechi, iar de la Ecaterina Anghel alte cinci cărți vechi¹⁷⁰.

Achizițiile pentru bibliotecă au continuat și după 1931, când Primăria cumpără de la inginerul Anton S. Savul 33 de volume din ziarele *Curierul de Iași* a lui Th. Blasan și *Curierul de Iași a Junimii*¹⁷¹. Cel autorizat să se ocupe de achiziții a fost N. A. Bogdan¹⁷². Tot el s-a ocupat de inventarierea și catalogarea cărților pe fișe¹⁷³, înregistrând cu meticulozitate întreaga bibliotecă¹⁷⁴ pe domenii diferite - istorie și politică¹⁷⁵, dicționare, religie și calendare scolastice¹⁷⁶, literatură, arte frumoase, etnografie, jurnale călătorii, filosofie,

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 160.

¹⁶¹ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 2/1922, f. 17, 18

¹⁶² ANI, Primăria Iași, dosar 266/1920 f. 26-28.

¹⁶³ *Ibidem*, f. 61 și 82; între filele 62-65 se găsește lista cărților de la acest serviciu, toate în limbi străne. Vezi și ANI, Muzeul Municipal, dosar 1/1922, f. 10-11.

¹⁶⁴ *IN*, fascicola 1 (1921), f. 172; fascicola 2 (1922), p. 368.

¹⁶⁵ Sever Zotta, *op. cit.* p. 26.

¹⁶⁶ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 269.

¹⁶⁷ ANI, Muzeul Municipal, dosar 1/1921, p. 35.

¹⁶⁸ *IN*, fascicola 2 (1922), p. 368-369; vezi și fascicola 3, p. 230.

¹⁶⁹ ANI, Muzeul Municipal, dosar 1/1921, p. 36.

¹⁷⁰ *Ibidem*, dosar 2/1922, f. 2.

¹⁷¹ *Ibidem*, dosar 1/1925, f. 14.

¹⁷² ANI, Primăria Iași, dosar 266/1931, f. 1, 2, 3.

¹⁷³ *IN*, fascicola 3 (1923), p. 230.

¹⁷⁴ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 1/1924, f. 19, 25, 33.

¹⁷⁵ *IN*, fascicola 2 (1922), p. 368.

¹⁷⁶ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 1/1935, 47 file.

¹⁷⁷ *Ibidem*, dosar 2/1935, 42 file.

psihologie¹⁷⁷, știință medicină, jurisprudență, fiziologie și economie¹⁷⁸. Tot el s-a ocupat de transportul și așezarea cărților cumpărate de la Efrem Mazilu în 1922¹⁷⁹.

Astfel, în câțiva ani de la înființare, biblioteca a devenit impresionantă prin valoarea și numărul cărților adunate în decurs de câțiva ani, datorită abnegației și efortului susținut al administratorilor ei N. A. Bogdan, Sever Zotta, Gheorghe Ghibănescu, Mihai Costăchescu și Traian Ichim, în calitate de custode. În 1927, Sever Zotta raporta un număr de 2732 de volume¹⁸⁰.

Biblioteca este percepută drept o entitate separată de Muzeu începând din ianuarie 1931. Acest lucru nu este întâmplător dacă luăm în considerare faptul că cei zece ani cât au fost în vigoare statutele societății expiraseră cu un an înainte. În consecință, funcționarii Primăriei Iași constituie un dosar separat pentru această instituție¹⁸¹.

În 1935, în localul fostului Muzeu proaspăt reorganizat și reamenajat se înființează o nouă bibliotecă, se pare, la propunerea lui Nicolae Iorga, care sosind în Iași, în aprilie 1935, face o vizită și la mănăstirea Golia¹⁸². Începând cu 1 ianuarie 1936, Primăria Iași îl numește pe Rudolf Șuțu, publicist ieșean, fost profesor, director al Bibliotecii Populare a Municipiului Iași¹⁸³. El reușește, într-un timp foarte scurt, să adune de la instituții și persoane importante din țară peste 4000 de exemplare¹⁸⁴. Nicolae Iorga, în cadrul unei vizite efectuate la 29 iunie 1936, împreună cu congresiștii „Ligii Culturale”, promite o donație¹⁸⁵ de cărți din partea bibliotecii centrale a „Ligii Culturale”, adresându-se „sutelor de congresiști cari umpleau sala de lectură” că „întemeierea acestei biblioteci de către Primăria Municipiului Iași, este una din cele mai frumoase opere culturale ale domnului Oswald Racoviță, care trebuia să dea Iașului o astfel de instituțiune, care-i lipsea”¹⁸⁶. „Trecând în sala fostului Muzeu Municipal, care va servi de a doua cancelarie a Bibliotecii, N. Iorga a cercetat pe din afară - bibliotecile sunt închise - cărțile din cele trei biblioteci”, exprimându-și părerea că aceste cărți să treacă la Biblioteca nou înființată¹⁸⁷. Inaugurarea Bibliotecii, devenită acum Populară „Ion Creangă”, s-a făcut cu mare fast în ziua de duminică, 19 septembrie 1937, cu participarea unor nume sonore din cultura și administrația ieșeană: Mitropolitul Nicodem, Traian Bratu, rectorul Universității din Iași, C. Meissner, A. C. Cuza, Neculai Costăchescu, Petre Andrei, N. Iorga, Petre Andrei, Orest Tafrali, Octav Botez, Vasile Râșcanu, Alexandru Băleanu, Gheorghe Ungureanu ș.a.

În anii de război, biblioteca a fost închisă, fiind mutată - în toamna anului 1943 - într-un local din strada Lăpușneanu. S-a redeschis publicului, complet reorganizată, la 5 ianuarie 1944. După ce fusese mutată la parterul Bibliotecii Universitare „M. Eminescu” în

¹⁷⁷ Ibidem, dosar 3/1935, 37 file.

¹⁷⁸ Ibidem, dosar 4/1935, 44 file.

¹⁷⁹ Ibidem, dosar 1/1921, p. 43.

¹⁸⁰ Ibidem, dosar 1/1926, f. 1.

¹⁸¹ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1931 coperta originală.

¹⁸² ANI, Muzeul Municipal, dosar 5/1935, f. 6 (scrisoarea lui Berechet către Băleanu, directorul Arhivelor Statului prin care îi aduce la cunoștință programul lui Iorga și a celor 60 de persoane/misionare care îl însoțesc în vizita de la Iași).

¹⁸³ ANI, Primăria Iași, dosar 31/1936, f. 2.

¹⁸⁴ Ibidem, f. 90.

¹⁸⁵ Ibidem, f. 215 - cărțile au fost aduse personal de Rudolf Șuțu, în octombrie 1937. Nicolae Iorga mai făcuse o asemenea donație, înainte de 1914, bibliotecii din curtea bisericii Bărboi (N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 269).

¹⁸⁶ Ibidem, f. 50.

¹⁸⁷ Ibidem.

1950, apoi la parterul aripii stângi a Palatului Administrativ, devenit Palatul Culturii în 1955, prin decretul Consiliului de Stat nr. 448 din 1 iulie 1969 a primit denumirea de Biblioteca Județeană „Gh. Asachi”.

Așadar, putem afirma că datorită eforturilor lui Gheorghe Ghibănescu și a colegilor săi cărturari și distinși oameni de cultură: M. Costăchescu, N. A. Bogdan și Sever Zotta, orașul Iași beneficiază astăzi de una dintre cele mai importante instituții de cultură, așa cum este Biblioteca „Gh. Asachi”.

Buletinul „Ioan Neculce”

Dar sufletul întregii „mișcări culturale și de artă” a fost publicația Buletinul „Ioan Neculce”. Potrivit statutelor „Muzeul va întreține o revistă istorio-arheologică, căreia, în dragul de a o lega de cel mai mare cronicar moldovean, [...] i s-a dat numele de „Ioan Neculce”¹⁸⁸. În această revistă, se va publica material istoric – arheologic despre Iași în primul rând și apoi despre Moldova întregită. Așa cum își propusese Gheorghe Ghibănescu¹⁸⁹, revista va publica date și acte cu referință la locuri, lucruri și așezăminte vechi, și apoi la persoane, care au ilustrat viața Iașilor cu puternica lor personalitate. Cele nouă fascicule (ultima în două părți), tipărite între anii 1921-1934 reprezintă adevărate volume de documente, cei drept editate după rigorile și cu mijloacele la îndemâna acelor vremuri, dar care rămân până astăzi de referință. Diversitatea categoriilor, aria cronologică și tematică a surselor documentare publicate obligă cercetătorii, de aproape o sută de ani încoace, să-i deschidă și să-i parcurgă cu mare atenție paginile subțiri și îngălbenite. Suscită interesul actele de proprietate urbană, textele inscripțiilor culese de la biserici, icoane, veșminte, odoare, clopote și morminte, notițele de prin cărți, știrile despre Iași din cronicari și călători străini, actele despre biserici, bresle, clase sociale etc. Fiecare fascicol este structurat pe șase sau nouă capitole. Primul este rezervat studiilor, al doilea editării de documente, cu trei secțiuni: locuri, lucruri și persoane. Urmează apoi manuscriptele, inscripțiile și notițele de pe cărțile bisericești, mărturiile despre Iași în cronicari și în călători străini, recenziile cărților și revistelor importante din țară. Cu excepția fascicolei nouă, toate numerele cuprind un capitol în care este prezentată partea administrativă cu toate lucrările comitetului, cu dezbaterile și comunicările membrilor. Începând cu fascicola trei a fost introdus un capitol numit *Varia* în care erau publicate documentele ce depășeau aria tematică enunțată inițial. Simpla parcurgere a cuprinsului fiecărui fascicul oferă măsura efortului depus de-a lungul existenței sale de către fiecare membru și colaborator în parte, precum și imaginea formării, organizării, maturizării dar și a destrămării acestei societăți.

Editorii constanți ai Buletinului au fost Teodor T. Burada, Alexandru Băleanu, N. A. Bogdan, Gheorghe Ghibănescu, Sever Zotta și Mihai Costăchescu. În paginile revistei au mai publicat și Ilie Minea, A. Brandia, M. Burghilea, Traian Ichim, profesorul Valentin Bude, Gheorghe Ungureanu¹⁹⁰. Deseori, colaboratorii revistei renunțau la indemnizația ce li se cuvenea, banii fiind virăți pentru încasarea abonamentelor la Buletin pe numele lor¹⁹¹.

Apariția Buletinului se datora subvențiilor acordate de Primărie, donațiilor, dar și veniturilor realizate din abonamente și vânzări. Printre abonații acestei reviste se numărau numeroase și importante persoane fizice și instituții de învățământ, administrative și

¹⁸⁸ *IN*, fascicola 1 (1921), p. IV.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁰ *Ibidem*, fascicola 7 (1928), p. 126-134.

¹⁹¹ Muzeul Municipal, dosar 4/1921, f. 1, 2; 1/1921, p. 19, dosar 3/1922, f. 100-101.

religioase din oraș și din țară¹⁹². Primul număr al Buletinului a fost tipărit în peste 1000 de exemplare¹⁹³, iar apariția lui a fost considerată un succes. De tipărirea, vânzarea și distribuirea Buletinului s-a ocupat Gheorghe Ghibănescu¹⁹⁴. Societatea, prin denumirea sa s-a vrut a avea preocupări de factură arheologică. În paginile sale publicându-se, cei drept mai rar, rezultatul săpăturilor efectuate în oraș. Exemple în acest sens stau articolul lui N. A. Bogdan în care publică integral procesul verbal al săpăturilor făcute în interiorul bisericii Bărboi, unde fusese descoperit mormântul lui Ioniță Sturza Vodă¹⁹⁵ și cel al profesorului Valentin Bude¹⁹⁶.

Școală de Paleografie și Epigrafie

Un obiectiv important al comitetului societății, stipulat în mod clar în statut, a fost înființarea unei Școli de Paleografie și Epigrafie la Iași. La această școală, numită „specială”, urmau să se înscrie acei ce vor dori a se instrui în tainele trecutului, pentru a prinde acel spirit de cultivare al adevărului istoric și acea „metodă riguros științifică în studierea și organizarea adevărului față de trecut”¹⁹⁷. Ideea organizării unei asemenea școli în Iași a aparținut, se pare, lui Orest Tafrali, numit directorul acestei școli, și reprezintă o premieră în Moldova acelor vremuri. La scurtă vreme însă, în toiul discuțiilor privitoare la organizarea noii instituții, acesta demisionează. În februarie 1921, A. D. Atanasiu, artist și profesor la Școala de Arte Frumoase, este cooptat în rândul comitetului societății, fiind numit colaborator direct pe lângă conservatorul muzeului, iar direcția Școlii de Epigrafie este preluată de Gheorghe Ghibănescu¹⁹⁸.

În ședința din 4 noiembrie 1921, comitetul a luat în discuție organizarea școlii. Gheorghe Ghibănescu comunica colegilor că a intervenit pe lângă comitetul Cercului didactic din Iași, la adunarea generală ce avusese loc la finele lui octombrie, „care a admis a se ceda pentru cursurile școlii una din sălile cercului didactic și că va lua măsuri ca în cel mai scurt timp să înceapă cursurile acestei școli așa de necesare pentru completarea pregătirii celor interesați cu ingineria hotarnică, cum și a studenților în Istorie și Arheologie. În același scop bine voise a ceda și Epitropia Sfântului Spiridon din Iași una din sălile sale, de la serviciul silvic, întrucât cursurile urmau a fi serale și cel mult de trei ori pe săptămână”¹⁹⁹. Dar cum directorul Școlii de Epigrafie a trebuit să răspundă de însărcinările politice ce le avea în calitate de prefect al județului Fălciu, fiind implicat direct în alegerile de la Fălciu pentru Senat, realizarea acestui proiect a fost amânată pentru anul școlar 1922/1923²⁰⁰.

Și în anii următori discuțiile privind locația, organizarea și funcționarea școlii rămân deschise. În 1926, pentru a da viață Școlii, s-a dispus a se cere de de la C. Mosil, informații despre cum funcționează Școala de Paleografie de pe lângă arhiva Statului din București²⁰¹.

¹⁹² ANI, Muzeul Municipal, dosar, 1/1921, p. 13-15.

¹⁹³ Ibidem, p. 33

¹⁹⁴ Ibidem, 1/1927, f. 90-101; 1/1928, f. 59-64; 1/1929, f. 16.

¹⁹⁵ IN, fascicola 3 (1923). p. 213-214

¹⁹⁶ *Un mic tezaur de monede, găsit în Tătărași*, Iași, în IN, fascicola 3 (1923), p. 234-235.

¹⁹⁷ IN, fascicola 1 (1921), p. IV.

¹⁹⁸ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1920, f.20-22.

¹⁹⁹ IN, fascicola 2 (1922), p. 366.

²⁰⁰ Ibidem.

²⁰¹ Ibidem, fascicola 6 (1926), p. 361.

Înființarea Școlii a rămas însă un deziderat și după această perioadă, din lipsa de timp sau de spațiu necesare ținerii cursurilor, deși prin bugetul comitetului, i se aloca periodic o sumă de bani²⁰². Nici după nouă ani de la întemeierea Muzeului, această școală nu funcționa în realitate, așa cum mai spera Gheorghe Ghibănescu²⁰³. Singurele cursuri de paleografie și epigrafie erau ținute de profesorul Ghibănescu elevilor săi în timpul orelor sau în excursiile pe care le organiza, în cimitirele sau la mănăstirile și bisericile din oraș și țară²⁰⁴. Cu prilejul acestor excursii, Gheorghe Ghibănescu făcea decalcuri după inscripțiile descoperite, iar textele și informațiile lor precum și a celor de pe pietrele funerare aduse la muzeu, erau valorificate în paginile Buletinului „Ioan Neculce”, într-un capitol separat intitulat *Inscripții și Notițe de pe cărți*²⁰⁵ sau în volumele sale de documente.

Revista „Arhiva Muzeului Municipal”

Pentru a valorifica colecțiile de documente slavo-române deținute de muzeu, Gheorghe Ghibănescu tipărește singur revista „Arhiva Muzeului Municipal Iași”. În 1928, a apărut primul fascicol, care de fapt reprezintă un extras de 69 documente²⁰⁶, dintre anii 1399-1653, publicate în *Surete și izvoade*, vol. XXI²⁰⁷, iar în anul următor apare al doilea fascicol cu 89 de documente²⁰⁸, tipărite ulterior în volumul XXII al aceleiași colecții²⁰⁹. În 1930 se tipărește fasciculul trei, al patrulea fiind „supt presă”. După desființarea Muzeului Municipal această revista, își întrerupe apariția.

Secvențe din activitatea Societății

Muzeul ieșean a întreținut prin președintele și membrii săi legături de colaborare cu instituții din țară și străinătate: Societatea istorică-arheologică din Chișinău²¹⁰, Ministerul Muncii, Cooperăției și Asigurărilor Sociale²¹¹, Arhivele Olteniei²¹², Muzeul Limbii Române din Cluj²¹³, Președinția Consiliului de Miniștri²¹⁴, Biblioteca „Ion I. Brătianu”²¹⁵, Roerich Museum din New York²¹⁶.

²⁰² ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 1/1925, f. 5.

²⁰³ în *Înainte cuvântare* la „Arhiva Muzeului Municipal Iași, Documente românești (1653-1722)”, fascicola II, Iași, Viața Românească, 1929, p. I.

²⁰⁴ *IN*, fascicola 3 (1923), p. 199; fascicola 3 (1923), p. 231.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 210.

²⁰⁶ Gheorghe Ghibănescu, *Arhiva Muzeului Municipal Iași, Documente românești (1653-1722)*, fascicola I, Iași, „Viața Românească”, 1929, 104 p.

²⁰⁷ Idem, *Surete și izvoade* (documente slavo-române între 1400-1653), vol. XXI, Iași, Viața Românească, 1929, p. 1-84.

²⁰⁸ Idem, „*Arhiva Muzeului Municipal Iași, Documente românești (1653-1722)*”, fascicola II, Iași, „Viața Românească”, 1929, 107 p.

²⁰⁹ Idem, *Surete și izvoade* (documente slavo-române între 1412-1722), vol. XXII, Iași, Viața Românească, 1929, p. 1-86.

²¹⁰ *IN*, fascicola 3 (1923), p. 221 și 225.

²¹¹ ANI, Colecția Gheorghe Ghibănescu, dosar 7, f. 21 (ordine de plată pentru abonamente).

²¹² *Ibidem*, f. 23 și 25.

²¹³ *Ibidem*, f. 30 (schimb de reviste).

²¹⁴ *Ibidem*, f. 33.

²¹⁵ *Ibidem*, f. 32 și 35.

²¹⁶ *Ibidem*, f. 103-105.

Societatea culturală ieșeană s-a asociat, de asemenea, la organizarea diferitor activități desfășurate sub patronajul Primăriei Iași, așa cum a fost sărbătorirea centenarului lui V. Alecsandri, pentru care Sever Zotta a fost autorizat să publice un studiu comemorativ pe baza materialului documentar scos din Arhivele ieșene²¹⁷. Studiul a fost tipărit sub forma unei broșuri cu titlul *La centenarul lui Vasile Alecsandri* și făcea parte din Buletinul muzeului²¹⁸.

Cu ocazia sărbătorii centenarului mișcării revoluționare de la 1821, organizate de Liga Culturală, secția Iași, comitetul a luat parte direct la această manifestare prin cuvântările ținute de Sever Zotta la biserica Bărboi, în fața autorităților, și prin Gheorghe Ghibănescu, care a vorbit pe treptele bisericii, „în fața școalelor și a marelui public”²¹⁹.

În toamna anului 1923 Comitetul central al Expoziției din cadrul Primăriei Iași a avut ideea să omagieze 200 de ani de la moartea lui Dimitrie Cantemir, formând în acest scop un comitet ad-hoc care să se ocupe de organizarea acestui eveniment. Universitatea din Iași, centrul de cultură a Moldovei, a preluat ideea și a organizat serbări de comemorare în ziua de 16 octombrie, iar un comitet de inițiativă format din câțiva intelectuali din Fălciu, de prin satele învecinate cu Seliștenii, satul de naștere al domnitorului a organizat serbări de comemorare la Urlați (Huși). La acest eveniment s-a asociat și comitetul Muzeului²²⁰, iar Gheorghe Ghibănescu care s-a ocupat, în numele Comitetului de inițiativă de invitarea Prefectului de Iași²²¹, a avut inspirația de a lăsa o dovadă că a participat la momentul de încheiere prin depunerea la arhiva muzeului a meniului dejunului oferit cu această ocazie de Primăria comunei Huși și Prefectura Iași în ziua de 28 octombrie 1923²²².

În numele comitetului Muzeului, Gheorghe Ghibănescu participă în 1927 la recepția ce s-a dat la Palatul Episcopal din Huși cu ocazia sărbătoririi P.S.S. Episcop al Hușilor, Iacob Antonovici, pentru împlinirea vârstei de 70 ani, primind pentru muzeu și numărul festiv al Revistei Episcopiei Huși și volumul V din *Documente Bârlădene*, care cuprinde activitatea sa ca preot, profesor, arhiereu și episcop²²³. În anii de maximă efervescență, Societatea s-a bucurat de mare prestigiu în spațiul românesc și nu numai, fiind vizitată de personalități de seamă precum principele Nicolae, în ziua de 26 noiembrie 1922²²⁴, Sofia de Wied, fosta principesă domnitoare de Albania²²⁵.

Cadastrul istoric al orașului Iași

La finele anului 1929, Gheorghe Ghibănescu prezintă comitetului ideea de a înființa serviciul „Cadastrul istoric al orașului Iași”²²⁶. În vara anului 1930, dezbaterile din cadrul comitetului pe marginea „întocmirii și organizării” continuă²²⁷, dar abia în luna iulie a

²¹⁷ IN, fascicola 1 (1921), p. 171.

²¹⁸ ANI, Muzeul Municipal, dosar 1/1921, p. 31, 32; dosar 3/1921, f. 1.

²¹⁹ IN, fascicola 3 (1923), p. 214.

²²⁰ *Ibidem*, p. 229.

²²¹ ANI, Prefectura Iași, dosar 2/1923, f. 132.

²²² ANI, Documente, p. 157/91, o filă cartonată scris color, semnată de Gheorghe Ghibănescu.

²²³ IN, fascicola 6 (1926), p. 370.

²²⁴ *Ibidem*, fascicola 3(1923), p. 220.

²²⁵ *Ibidem*, f. 221.

²²⁶ *Ibidem*, fascicola 8 (1930), p. 222.

²²⁷ *Ibidem*, p. 233.

anului următor Gheorghe Ghibănescu se hotărăște să înainteze Primăriei un memoriu²²⁸ în acest sens. Se dorea ca această structură administrativă să funcționeze sub conducerea președintelui comitetului Muzeului, în localul Primăriei, ca un birou, pe lângă serviciul tehnic al municipiului, având drept sarcină strângerea întregului material documentar referitor la construcțiile orașului Iași. Fiecare stradă trebuia să aibă o mapă cu „așezarea actelor pe case, cu numărul lor”. Documentația ar fi trebuit să fie adunată de către funcționarii Arhivelor Statului, ajutați de un dactilograf, un secretar - paleograf și membrii comitetului care ar fi fișat actele publicate în *Foaia Buletinului Oficial* al Moldovei, *Foaia Sătească*, actele Tribunalului Iași, secția a III-a, anaforele Divanului de Întărituri, actele vechi de proprietate ale Primăriei și originalele de la actualii proprietari²²⁹. Pentru implementarea acestui proiect s-a redactat și un *Regulament pentru funcționarea biroului Cadastrului istoric al Iașilor*²³⁰.

Din păcate, Primăria nu a răspuns acestei inițiative, ba mai mult, a redus din fondurile Muzeului alocate prin buget, determinându-l pe Gheorghe Ghibănescu să revină, în noiembrie²³¹, apoi în decembrie același an, cu un nou memoriu în care propune ca sumele de întreținere a Muzeului să fie alipite serviciului Planului Iașilor, la care să fie anexat și biroul Cadastrului istoric²³². Dar, nici această propunere nu a fost susținută de cei care decideau atunci soarta Iașului. Mai mult, Primăria nu l-a sprijinit să publice lucrarea sa privitoare la cadastru, pentru care Gheorghe Ghibănescu a întocmit singur un număr de peste 11.000 fișe, cu repertoriile respective privitoare la Cadastrul istoric al orașului Iași, cu 3 volume de indici. Lucrarea a rămas în manuscris, făcând obiectul negocierii dintre urmașii cărturarului și Arhivele ieșene în 1965²³³.

Declinul societății

După 10 ani de activitate intensă încep să apară primele semne ale destrămării societății. Un prim semn este dat de însăși schimbarea denumirii muzeului, care începe din 1931 să fie numit de funcționarii Primăriei „Muzeu istoric și artistic al Municipiului Iași”²³⁴. Un alt indiciu este dat de faptul că pentru Biblioteca muzeului, care până atunci era parte integrantă a acestuia, funcționarii Primăriei întocmesc un dosar separat²³⁵ iar Consiliul Comunal nu răspunde oficial la solicitarea Muzeului, înregistrată la 26 mai 1932, de a se aproba modificarea statutului, practic expirat la această dată²³⁶. Prin urmare, după această dată societatea începe să se destrame. Putem presupune că achiziția celor 850 de volume, făcută de Arhivele Satului în decursul lunilor februarie – decembrie ale anului 1932²³⁷, a fost realizată pe seama desființatului Muzeu Municipal. Trebuie remarcat că aceste semne sunt tot mai evidente în ultimii ani de viață ai celui care a pus umărul la întemeierea ei. Acest lucru transpare în chiar paginile penultimului fascicol al Buletinului

²²⁸ ANI, Primăria Iași, dosar 336/1931, f. 6-7. Document editat ca anexă de D. Ivănescu, *Pagini din trecutul muzeografeiei ieșene*, în CercIst, extras, Iași, 1972, p. 27-28.

²²⁹ Ibidem.

²³⁰ Ibidem, dosar 31/1936, f. 312-313.

²³¹ Ibidem, f. 314.

²³² Ibidem, dosar 336/1931, f. 8.

²³³ ANI, Gheorghe Ghibănescu, dosar 21, f. 13-14.

²³⁴ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1931, f. 2.

²³⁵ Ibidem, coperta originală a dosarului.

²³⁶ Ibidem, dosar 31/1936, f. 310.

²³⁷ ANI, Arhiva de cancelarie, dosar 1/1932, f. 179.

„Ioan Neculce”²³⁸, unde majoritatea textelor sunt semnate doar de bătrânul cărturar, iar secțiunea *partea administrativă*, unde erau prezentate lucrările comitetului, lipsește cu desăvârșire, dovadă că societatea nu mai funcționa la parametrii inițiali, iar comitetul nu se mai întrunea. De altfel, numărul acestor întruniri scade îngrijorător începând chiar cu anul 1929²³⁹. Mai mult, inexistența în propriul fond, deținut astăzi de Arhivele ieșene²⁴⁰, a documentelor de după 1931 ne face să credem că, practic, societatea nu mai funcționa, iar obiectele sale încep să se risipească după acest an.

Una dintre cauzele destrămării societății ar fi putut fi eterna lipsă sau insuficiență a fondurilor alocate de autorități²⁴¹, confruntate cu marea criză economică. Alta, firească, pentru societatea românească, este lipsa unei continuități instituționale normale, determinate în mare măsură de factorul politic, vidul legislativ, dar mai ales, de factorul uman²⁴², care în cazul nostru, nu a impus reorganizarea și continuarea activității, după expirarea celor zece ani stabiliți potrivit statutului societății²⁴³. Din textul memoriului întocmit de Gheorghe Ghibănescu, la 12 iulie 1931, adresat Primăriei, formulat în termenii unui nou statut modificat și completat cu propunerea înființării unui cadastru istoric al orașului Iași, transpare voința hotărâtă a comitetului de a continua și „în a doua perioadă de zece ani”²⁴⁴. Noile solicitări nu au avut ecou în rândurile administrației locale, nici după memoriile care au urmat în lunile următoare²⁴⁵, fapt care a dus în final la desființarea propriului „organ de propagandă culturală”²⁴⁶ Muzeul Municipal și la încetarea apariției Buletinului „Ioan Neculce”.

În 1939, G. T. Kirileanu își exprimă regretul că „s-a întrerupt o publicație atât de folositoare împreună cu Muzeul” și propune să publice fascicla 10 din Buletin, care să fie închinată lui Ghibănescu, ca și ultimul număr din „Teodor Codrescu”, și care să cuprindă toate articolele lui „îngropate”²⁴⁷ în ziarele „Opinia” și „Evenimentul”²⁴⁸. Din păcate, fascicla 10 nu a mai apărut. Ultima fascicolă a revistei „Ioan Neculce”, buletin al Muzeului Municipal din Iași, a fost fascicla 9, partea a II-a 1933, apărută în 1934, fiind tipărită prin contribuția benevolă a Cercului ieșenilor din București, al cărui președinte era

²³⁸ IN, fascicla 9, p. I, Institutul de Arte Grafice, „Viața Românească” S.A., 1931, 220 p. (în ultimul rând al foii de titlu se menționează că partea a II-a a fascicolei 9 va apărea în cursul anului 1932).

²³⁹ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 1/1929, f. 15.

²⁴⁰ ANI, Muzeul Municipal Iași (1921-1935), inventar 1200, 2 file. Din cele cinci dosare inventariate la anul 1935, patru reprezintă inventarul cărților de bibliotecă întocmit de N. A. Bogdan în primii ani de existență ai Muzeului, iar cele cinci file ale ultimului dosar reprezintă corespondența purtată cu Alexandru Băleanu pe care Gheorghe Ghibănescu îl menționează ca fiind cel în măsură să răspundă în privința colecției Buletinului „Ioan Neculce” solicitată de Primăria Iași.

²⁴¹ Vezi adresele înaintate de Gheorghe Ghibănescu către autorități prin care solicită acordarea sau mărirea subvenției necesare întreținerii Muzeului și publicării Buletinului. (ANI, Muzeul Municipal, dosar 1/1930, f. 1, 2.)

²⁴² Un alt motiv ar putea fi destrămarea definitivă a grupului de prieteni din care era format comitetul, în momentul ieșirii la pensie mai întâi a lui Gheorghe Ghibănescu în 1931, apoi, în mai 1934 a directorului Arhivelor Statului, Sever Zotta.

²⁴³ IN, fascicla 1 (1921), p. 159.

²⁴⁴ ANI, Primăria Iași, dosar 336/1931, f. 6.

²⁴⁵ Ibidem, f. 8.

²⁴⁶ Ibidem, f. 6.

²⁴⁷ Dumitru Ivănescu, Virginia Isac, Sorin D. Ivănescu, *Mihai Costăchescu. Corespondență*, Editura „Junimea”, Iași, 2003, p. 285.

²⁴⁸ Ziare din Iași la care a colaborat Ghibănescu.

Grigore Trancu Iași, la intervenția lui Gheorghe Ghibănescu și a lui Mihail I. Kogălniceanu²⁴⁹.

În ianuarie 1944 administrația locală ia în discuție reînființarea Muzeului Municipal la Palatul lui Cuza, „însă din cauza unui impediment legal formalitățile de luare în posesie a palatului vor mai dura până ce se va găsi formula care să permită operațiunea începută”²⁵⁰. După război, altele fiind prioritățile, acest lucru nu s-a putut realiza.

Localul Muzeului Municipal – periplu istoric al unui imobil

Clădirea care a adăpostit Biblioteca, obiectele Muzeului Municipal și în care membrii fondatori ai Societății au pus la cale marile planuri de emancipare culturală a Iașului și a Moldovei întregi, reprezintă o pagină inedită a istoriei locale. Parcursul istoric al acestui imobil suscită interesul cu atât mai mult cu cât astăzi acesta nu mai există, deși, de-a lungul existenței sale, a oferit cadrul necesar supraviețuirii sau constituirii a unor importante instituții, precum Externatul de fete „Oltea Doamna”, Muzeul Etnografic „Virgil Hălăceanu”, Muzeul Municipal, Biblioteca „Ion Creangă”.

Imobilul a fost construit, se pare, cu sprijinul Primăriei Iași la sfârșitul secolului al XIX-lea, în curtea mănăstirii Golia²⁵¹, pe terenul ce este astăzi liber, între depozitul – Muzeul mănăstirii (fostul sediu al Arhivelor Statului între anii 1911-1977) și clădirea ocupată de Centrul Cultural Misionar „Doxologia”. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a dispus construirea localului destinat Externatului de fete, pe locul vechilor locuințe ale servitorilor bisericii parohiale Golia, care au fost dăruite în acest scop, în primăvara și toamna anului 1899²⁵². Lucrările de ridicare a acestui imobil au durat mai puțin de un an. Externatul de Fete, aflat sub direcția Mariei Xenopol, îi expira termenul de închiriere a vechiului local la 26 octombrie 1900²⁵³. Cu ceva vreme înaintea acestei date, directoarea școlii înaintează un raport către Ministerul Instrucțiunii Publice la care i se răspunde, la 21 ianuarie 1900, „că noul local ce s-a construit pentru internat este suficient pentru toate clasele școlii”²⁵⁴. Nemulțumită că școala urma să funcționeze în aceeași curte în care se afla și „pavilionul locuit de alienate, care nu pot fi transportate, deoarece clădirea destinată pentru ele nu este încă terminată”, aceasta înaintează la 18 februarie un memoriu către inspectorul Școlilor secundare, arătând totodată spațiul și condițiile în care urmau să se desfășoare cursurile școlii. Așadar, clădirea avea „5 săli pentru clase, trei pentru dexterități și câteva camere mici, care nu se pot întrebuința pentru clase”.

²⁴⁹ Dumitru Ivănescu, Virginia Isac, Sorin D. Ivănescu, *op. cit.*, p. 285.

²⁵⁰ ANI, Primăria Iași, dosar 6/1944, f. 21.

²⁵¹ Vezi planul incintei Mănăstirii Golia la 1933, după G. Balș, publicat de S. Iftimi, *Mănăstirea Golia din Iași - o privire retrospectivă*, în „Monumentul”, XII, partea 1, Editura „Doxologia”, Iași, 2011, p. 54, fig. 2.

²⁵² Primăria Iași, dosar 140/1899, f. 8-10, 54, 59, 66, 70-72; 46/1900, f. 15.

²⁵³ ANI, Liceul „Oltea Doamna”, Iași, dosar 5/1900, f. 26

²⁵⁴ Ibidem, dosar 4/1900, f. 4.

Fig. 1. Clădirea Muzeului Municipal Iași din incinta Goliei (imobil dispărut)

Localul direcției nu era construit, prin urmare Maria Xenopol avertiza „că se va plăti indemnizație de locuință sau va trebui ca directoarea să locuiască în școală”. Mai erau patru camere mici destinate pentru servitori, în fiecare „exista câte o frumoasă sobă de teracotă, nu există însă o bucătărie unde să se poată găti mâncarea”²⁵⁵. Memoriul nu a avut efectul scontat. Directoarea acceptă mutarea în noul local, iar pentru rezolvarea problemei localului necesar direcției, Maria Xenopol solicită încă din 25 aprilie 1900 să i se aprobe închirierea unui apartament găsit în apropiere, cu prețul de 1400 lei anual²⁵⁶. Pentru a elimina o parte din „neajunsuri”, în vara anului 1900, Ministerul alocă 4000 lei pentru a se face reparații și pentru a se achiziționa cele necesare școlii²⁵⁷. Iar pentru a oferi siguranță elevelor sale, Maria Xenopol solicită Ministerului Cultelor să dispună angajarea unui arhitect care să se ocupe de repararea zidului mănăstirii Golia, cerând, de asemenea, „să nu dărâme camerele vechi, care se află lângă localul Externatului, deoarece acele camere sunt hotărâte pentru servitori și cameră de lucru până se va zidi localul Direcției”²⁵⁸. Iar pentru a se despărți curtea școlii de cea a bisericii, direcția școlii solicită aceluiași Minister folosirea „grilajului care înconjură biserica Golia”, menționând că acest lucru „este de absolută nevoie” și „că n-ar cere absolut nici o cheltuială”²⁵⁹. Pe lângă aceasta, Maria Xenopol arată că noul local are fațada înspre strada Vovidenie, fiind despărțită prin zid, prin urmare „este de absolută necesitate a se face o porțiță în fața intrării”²⁶⁰.

²⁵⁵ Ibidem, 5/1900, vol.I, f. 26.

²⁵⁶ Ibidem, f. 72.

²⁵⁷ Ibidem, 4/1900, f. 163; 5/1900, vol I, f. 159-160.

²⁵⁸ Ibidem, dosar 5/1900, vol. I, f. 168.

²⁵⁹ Ibidem, f. 5/1900, vol. I, f. 152,

²⁶⁰ Ibidem, f. 151.

La 2 noiembrie, direcția școlii mai solicita ca arhitectul Mihăescu, însărcinat cu facerea grilajului la această școală, să facă și „o ușă de comunicație între camera servitorilor și școală, fiind foarte greu, mai ales iarna, ca ei să facă înconjur spre o supraveghere a curățeniei prin clase și antrete. Costul acestei uși nu poate fi mai mult de 45-50 lei”²⁶¹. Așa cum o arată cele două fotografii²⁶², solicitările din urmă au fost îndeplinite, astfel că noul local a fost ocupat²⁶³ și sfințit pe 11 septembrie 1900. Deschiderea anului școlar s-a făcut prin discursul directoarei Maria Xenopol²⁶⁴, urmând ca recepția localului să fie făcută pe 10 octombrie 1900²⁶⁵ iar asigurarea la începutul anului următor²⁶⁶.

Externatul de Fete, cunoscut sub numele de Școală secundară de grad II, apoi „Oltea Doamna”, și-a ținut cursurile în acest imobil până în 1907²⁶⁷, când din cauza unui incendiu devastator²⁶⁸, a devenit impropriu, dispunându-se mutarea în imobilul din strada Muzelor, fost al Institutelor Unite, astăzi Liceul „M. Eminescu”.

Din inițiativa particulară a inginerului Virgil Hălăceanu, se va înființa în Iași primul muzeu etnografic. Începutul constituirii sale pare că datează din jurul anului 1906²⁶⁹, când, probabil, inginerul face publică colecția adunată în casa sa din strada Alecsandri nr. 3 (casa Alecsandri, viitorul Muzeu al Teatrului). Împreună cu profesorul A. D. Atanasiu, formează un comitet „patriotic” având drept scop înființarea unui Muzeu Național Etnografic al Moldovei²⁷⁰. În demersul său, Virgil Hălăceanu reușește să-l coopteze pe A. D. Xenopol, care este desemnat președinte al comitetului și pe profesorul Octav Erbiceanu, în calitate de membru²⁷¹. În jurul anului 1911, obiectele muzeului au fost aranjate într-o sală a fostului Externat de fete²⁷², unde în vara anului 1912 se dorea organizarea unei expoziții cu ocazia dezvelirii statuiei lui Cuza Vodă²⁷³. În acest scop, membrii comitetului solicită Facultății de Litere piesele provenite din săpăturile de la Cucuteni²⁷⁴ iar de la Epitropia Casei „Sfântului Spiridon” documentele vechi publicate de Gheorghe Ghibănescu²⁷⁵. În februarie 1912, Consiliul comunal aprobă cererea inginerului Virgil Hălăceanu, în calitate de secretar general al Muzeului Național Etnografic, de cedare a caretei familiei Roznovanu, permițându-i-se să caute și pietre cu inscripții de la fosta cișmea de pe zidul Gimnaziului Ștefan cel Mare (fostele case Bașotă)²⁷⁶. Această decizie a stârnit reacția vehementă a criticului Theodor Burada care arată că acea piatră s-a scos din zid și s-a pus în Muzeul Etnografic de la Golia. „Nicăieri în lume nu se procede în modul acesta, pietrele cu inscripții se lasă la locul lor, iar în Muzeu se așază numai mulajuri făcute

²⁶¹ Ibidem, vol. II, f. 306.

²⁶² ANI, Stampe și fotografii, 834, și 5977 (album) f. 12 fotografia c.

²⁶³ ANI, Liceul „Oltea Doamna”, Iași, dosar 5/1900, f. 189, 190.

²⁶⁴ ANI, Liceul „Oltea Doamna”, Iași, dosar 6/1897, f. 67.

²⁶⁵ Ibidem, dosar 5/1900, vol. II, f. 296.

²⁶⁶ Ibidem, f. 342.

²⁶⁷ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 266.

²⁶⁸ ANI, Stampe și foto, nr. 834, fig. 1.

²⁶⁹ Sever Zotta, *Mănăstirea Golia, Schiță istorică*, în *IN*, fascicola 5 (1925), p. 26.

²⁷⁰ ANI, Facultatea de Litere, dosar 83, f. 230.

²⁷¹ Ibidem, f. 124.

²⁷² N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 271.

²⁷³ ANI, Facultatea de Litere, dosar 83, f. 123,

²⁷⁴ Ibidem, f. 124.

²⁷⁵ ANI, Epitropia Generală a Casei Spitalelor „Sf. Spiridon” Iași, dosar 741, f.103.

²⁷⁶ ANI, Primăria Iași, dosar 213/1912, f. 2, 3.

întocmai după ele²⁷⁷. În consecință, s-au făcut cercetări²⁷⁸, și în privința sortii altor inscripții valoroase. Problema acestei pietre a fost auzită până la București, sesizându-se Ministrul Instrucțiunii și al Cultelor²⁷⁹ și Comisiunea Monumentelor Istorice, care dispune la 11 iunie 1913, ca pietrele cu inscripții de la Fântâna Bașotă și de la Biserica Sf. Nicolae Domnesc să fie depuse la Mitropolia Veche și păstrate acolo până la întocmirea muzeului religios din viitoarea sală gotică de la Trei Ierarhi²⁸⁰. Conducerea muzeului nu s-a conformat. În consecință, Comisiunea Monumentelor Istorice revine la 13 noiembrie cu o nouă adresă către Primăria Iași, și, invocând art. 10 din legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice, solicită așezarea inscripției la loc, cerând ca acest lucru să fie făcut la indicațiile profesorului A. D. Atanasiu, membru corespondent al Comisiunii, delegat în a asista la această lucrare. Primarul Gheorghe Mîrzescu se supune, însărcinându-i pe arhitectul Mihăilescu și pe N. A. Bogdan ca „să se pue în raport cu A. D. Atanasiu și să așeze inscripția la locul indicat”²⁸¹. Amânarea operațiunii și refuzul autorităților de a da curs solicitării precum și întreg scandalul iscat în jurul pietrei cu inscripție luată de la cișmeaua casei Bașotă, se pare că au cântărit greu în luarea deciziei de către Comisia Monumentelor Istorice, din 21 iunie 1913: „...să nu se aprobe domnului Hălăceanu cu privire la cedarea clădirii fostului Externat din incinta bisericii Golia de la Iași, pentru Muzeul Național Etnografic”²⁸². Acesta a fost mutat, în înțelegere cu Mitropolia Moldovei, în încăperile de la etajul turnului Goliei²⁸³.

După terminarea primului război mondial, clădirea a fost dată în administrarea Societății Invalizilor de Război care au efectuat lucrările de reparație²⁸⁴.

Potrivit statutului de organizare și funcționare, Primăria Iași se obliga să pună la dispoziția Societății Muzeului Municipal proaspăt înființat „una din imobilele ce-i aparțin, până se va dispune de un local propriu”. În prima ședință a Comitetului din 8 ianuarie 1921, ținută la Gheorghe Ghibănescu acasă, s-a hotărât ca pentru obținerea localului din ograda Goliei să se facă „interveniri” la Societatea Invalizilor de Război pentru a se pune de acord asupra despăgubirilor, întocmindu-se o adresă în acest sens²⁸⁵. Președinta societății, Maria I. Petrovici a primit despăgubirile cerute în valoare de 15 mii lei²⁸⁶. Iar în a treia ședință, din 12 martie, ținută în cabinetul primarului, s-a hotărât ca muzeul să se instaleze în aripa zidită a Externatului secundar de fete²⁸⁷, aripa stângă, rămânând în ruine, fiind acoperită „de o vegetație sălbatică” ce se întindea și pe impunătorul zid din jurul curții²⁸⁸.

După eliberarea imobilului, N. A. Bogdan a fost cel însărcinat să angajeze meșteri zidari și stoleri pentru repararea și amenajarea localului²⁸⁹, destinat Muzeului, fiind

²⁷⁷ Ibidem, f. 4.

²⁷⁸ Ibidem, f. 4v, 5, 7, 8.

²⁷⁹ Ibidem, f. 6.

²⁸⁰ Ibidem, f. 9.

²⁸¹ Ibidem, f. 12-14.

²⁸² *BCMI*, VI, 1913, p. 96.

²⁸³ Sorin Iftimi, Aurica Ichim, *Cronica unei restaurări, care a durat jumătate de secol (1898-1948)*, în *Mănăstirea Golia 350 de ani de la sfîntirea ctitoriei lui Vasile Lupu (Studii și documente)*, Ed. Doxologia, Iași, 2010, p. 206.

²⁸⁴ *IN*, fascicola 1 (1921), p. 164

²⁸⁵ *Ibidem*.

²⁸⁶ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 1/1921, p. 24.

²⁸⁷ *IN*, fascicola 1 (1921), p. 165.

²⁸⁸ Sever Zotta, *Mănăstirea Golia, Schiță istorică*, în *IN*, fascicola 5 (1925), p. 26.

²⁸⁹ *IN*, fascicola 1 (1921), p. 165.

remunerat cu 800 lei în câteva rânduri pentru munca de supraveghere depusă²⁹⁰, precum și pentru facerea mobilierului necesar bibliotecii și sălii de întrunire a comitetului²⁹¹. Mobilierul necesar funcționării muzeului și bibliotecii a fost executat la comandă de cele mai multe ori, alteori era cumpărat de la persoane cunoscute în oraș, așa cum a fost avocatul Efrem Mazilu sau M. Nicodim care vânduseră muzeului dulapuri de bibliotecă cu rafturi și sertare²⁹².

Localul ocupat de societate avea „5 saloane mari suprapuse unul peste altul în cinci etaje”: la etajul I, se afla biblioteca, sala de ședințe a comitetului și sala mare²⁹³ în care au fost așezate trăsurile lui Cuza, mobile, icoane, pietre de mormânt ș.a.; la etajul al II-lea au fost așezate dosarele Eforiei; etajul III – era prevăzut cu rafturi cu obiectele Muzeului „Hălăceanu”; la etajul IV- urmau a se depune toate decalcurile de pe pietrele de mormânt, obiecte religioase ale secției de epigrafie și paleografie; etajul V adăpostea depozitele „publicațiilor” muzeului și altele²⁹⁴.

Imobilul în care a funcționat muzeul a reprezentat mereu o problemă pentru membrii comitetului care au făcut nenumărate demersuri pentru a obține resursele financiare necesare refacerii²⁹⁵ și reamenajării radicale, luându-se, în 1927, în calcul și propunerea făcută de N. A. Bogdan²⁹⁶ de a se închiria parterul localului Muzeului de Istorie Naturală din strada I.C. Brătianu, unde se dorea instalarea Muzeului pentru a se pune la dispoziția publicului cercetător: biblioteca, dosarele vechi ale Primăriei, obiectele istorice, de artă, numismatice²⁹⁷. Încă de la preluare, imobilul necesita reparații serioase la mobilier, zidărie și acoperiș²⁹⁸. Astfel că, în vara anului 1921, membrii comitetului au apelat la zidari și stoleri care au refăcut zidăria și mobilierul de la etajele trei, patru și mansardă²⁹⁹. S-a scos un perete de scânduri de la sala cea mare și s-au schimbat 25 geamuri de la salonul cel mare³⁰⁰, alte 44 geamuri au fost puse la sala comitetului (parter) și primul etaj, s-au vopsit ușile și ferestrele³⁰¹, s-au achiziționat și montat patru candelabre cu sfeșnice de alamă³⁰², s-a cumpărat o canapea de lemn încrustat³⁰³, altă canapea a fost ulterior tapițată³⁰⁴, s-au făcut mese noi pentru exponate, rafturi pentru bibliotecă³⁰⁵, s-a încercat dotarea localului cu lumină electrică³⁰⁶. Reparațiile au continuat și în anii următori. În 1922, pe frontispiciul dinspre est s-a spart zidul și s-a făcut o ușă, montându-se și o

²⁹⁰ ANI, Muzeul Municipal, dosar 1/1921, p. 38,39, 41, 42.

²⁹¹ *IN*, fascicola 1 (1921), p. 165.

²⁹² ANI, Muzeul Municipal, dosar 1/1921, f. 27, 29; dosar 2/1921, f. 5-8.

²⁹³ *Ibidem*, dosar 1/1921, p. 29 (unde se afla și sala comitetului prevăzută cu un birou, 12 scaune, trei fotolii, două mese).

²⁹⁴ *IN*, fascicola 2 (1922), p. 368.

²⁹⁵ ANI, Muzeul Municipal, dosar 2/1923, f. 20

²⁹⁶ *IN*, fascicola 6 (1926), p. 373.

²⁹⁷ ANI, Muzeul Municipal, dosar 2/1923, f. 23.

²⁹⁸ *Ibidem*, dosar 3/1922, f. 105/106.

²⁹⁹ *Ibidem*, dosar 1/1921, p. 26.

³⁰⁰ *Ibidem*, p. 46.

³⁰¹ *Ibidem*, p. 25.

³⁰² *Ibidem*, p. 29.

³⁰³ *Ibidem*, p. 30.

³⁰⁴ *Ibidem*, p. 28.

³⁰⁵ *Ibidem*, p. 29.

³⁰⁶ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1920, f. 33 și 34.

scară exterioară³⁰⁷. În 1927, s-au făcut lucrări de reparație a acoperișului și s-au înlocuit 30 de geamuri mari și mici, făcându-se astfel pregătiri pentru proiectata preluare a arhivei Primăriei Iași din 1865-1896³⁰⁸.

Dar, cu toate eforturile depuse, localul a rămas „un incident în viața muzeului”, iar ideea ca acest edificiu cultural ar trebui să aibă un local propriu și să reprezinte o „podoabă a Iașului”³⁰⁹ a rămas doar un vis, scris frumos de către Gheorghe Ghibănescu.

După desființarea societății, din cauza stării deplorabile în care se afla, imobilul era amenințat cu prăbușirea, fapt semnalat în presa vremii³¹⁰. Din acest motiv, localul a fost refăcut și transformat în cursul anului 1934, apoi în toamna 1935, pentru ca în vara anului 1936 să fie destinat nou-înființatei Bibliotecii a Municipiului Iași „Ioan Creangă”³¹¹. În imobilul unde a funcționat vechiul Muzeu Municipal, Biblioteca a ocupat sala, cea mare, cu lungimea de 25,70 m, lățimea de 9,60 m, și înălțimea de 3,60 m, fiind transformată în sală de lectură, cancelaria și două camere ce au ocupate de omul de serviciu³¹². Deși societatea nu mai funcționa, se pare că Primăria Iași continua să facă eforturi de a menține Muzeul, deoarece în anii următori continuă lucrările de reamenajare atât la încăperile în care erau adăpostite obiectele³¹³ cât și la cea a paznicului Muzeului³¹⁴. Astfel că, în decembrie 1937, Comisia de recepție a constatat că lucrările de restaurare a Muzeului Municipal din curtea bisericii Golia, executate de Ioan Petrițeanu, au fost făcute în condiții bune, conform devizului³¹⁵. În anii dinaintea celui de-al doilea război mondial, lucrările la acest imobil au continuat atât la interior cât și la exterior. Astfel, în urma eforturilor depuse de către directorul Bibliotecii, s-au pus stoluri noi³¹⁶, s-a făcut mobilier de bibliotecă, s-au refăcut vechile sobe³¹⁷, s-a construit un pavilion cu geam la intrarea în local³¹⁸, s-a cerut pietruirea sau asfaltarea porțiunii de loc de la intrarea prin bolta Goliei, până la porțița ce dă în ograda bibliotecii³¹⁹, s-a adus o gheretă pentru depozitarea lemnului³²⁰. Din cauza furtunii și a ploilor din primăvara și vara anului 1940 acoperișul clădirii a fost distrus și mai mult, fapt pentru care s-au făcut nenumărate intervenții pentru reparație³²¹.

În primăvara anului 1939, în locul lui Rudolf Șuțu, director a Bibliotecii a fost numită E. Faifer³²². Iar odată cu intrarea țării noastre în război, Biblioteca „Ion Creangă” s-a închis³²³. În luna august 1941, localul Bibliotecii a fost ocupat de Gruparea V Antiaeriană din Buzău, care, în scurtul timp cât s-a adăpostit aici, a produs stricăciuni și

³⁰⁷ ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 1/1922, f. 2, 39, 40.

³⁰⁸ Ibidem, dosar 1/1926, f. 2-3.

³⁰⁹ *IN*, fascicola 2 (1922), p. 369.

³¹⁰ „Universul”, București, 14 aprilie 1933, apud Sorin Ifțimi, și Aurica Ichim, *op. cit.*, p. 212.

³¹¹ ANI, Primăria Iași, dosar 31/1936, f. 29-38.

³¹² Ibidem, Caziere, dosar 415, f. 31.

³¹³ Ibidem, 31/1936, f. 253-270.

³¹⁴ Ibidem, f. 153-159, f. 176-188.

³¹⁵ Ibidem, f. 271.

³¹⁶ Primăria Iași, Caziere, dosar 415, f. 1

³¹⁷ Ibidem, f. 14-18, 20-23, 27, 28, 36.

³¹⁸ Ibidem, f. 3.

³¹⁹ Ibidem, f. 12.

³²⁰ Ibidem, f. 13, 13 bis.

³²¹ Ibidem, f. 32-35.

³²² Ibidem, f. 39.

³²³ ANI, Primăria Iași, dosar 75/1943, f. 36.

pierderi de mobilier în valoare de 5960 lei³²⁴. Așa cum declara bibliotecara G. Macovei, cheile au fost predate la ordinul lui Gheorghe Ungureanu. Cele două săli au fost ocupate de soldați, iar cancelaria de un ofițer. La 31 august, unitatea părăsește localul fără să predea nimic, lăsând toate ușile deschise³²⁵.

În cursul anului următor, biblioteca continua să fie închisă, localul său servind drept spațiu de depozitare a documentelor de arhivă evacuate în martie 1941. Georgeta Finițescu, angajata Arhivelor se adresa către Primarul Iașului în numele directorului regional, menționând că „lăzile vor fi despachetate imediat ce se va termina venirea vagoanelor, iar în urmă dușumeaua sălii de lectură va fi curățată și vopsită³²⁶. Se pare că înțelegerea nu a fost tocmai respectată, de vreme ce aceeași bibliotecară reclamă faptul că femeia de serviciu a constatat lipsa unor storuri, existența unor scaune stricate și geamuri sparte iar vina ar plana asupra personalului Arhivelor, căruia i s-a permis să depoziteze și despacheteze lăzile cu arhiva evacuată³²⁷.

În 1943, primarul Iașului, C. N. Ifrim, își propune să redeschidă Biblioteca complet reorganizată³²⁸. Din cauza pagubelor provocate de război, în ședința consiliului comunal din 15 martie 1943, se alocă o sumă de bani pentru reparațiile ce urmează a se executa la imobilele proprietatea Primăriei, precum și la localul Bibliotecii din curtea Golia³²⁹. Se pare că lucrările de reabilitare nici nu au început la acest imobil deoarece la 14 mai 1943, în plin proces de restaurare a bisericii Golia, Gheorghe Ungureanu, delegat din partea Comisiunii Monumentelor Istorice să facă parte din Comitetul de restaurare a Bisericii, din data de 25 septembrie 1942³³⁰, este rugat să se pronunțe dacă Biblioteca Municipală „Ion Creangă” mai poate să funcționeze în actualul local³³¹. În cursul aceleiași luni, Gheorghe Ungureanu răspunde că în planul de restaurare a bisericii și a curții Golia, clădirea unde se găsește biblioteca „Ion Creangă” este supusă dărâmării întrucât „nu mai încadrează cu vechiul monument istoric”, iar biblioteca închisă de doi ani nu poate fi redeschisă în „starea în care se găsește”³³². Prin urmare, imobilul urma să fie dărâmat, fiind eliberat și scăzut de la asigurare, iar toată acțiunea trebuia făcută în 10 zile, data limită a acestei operațiuni fiind 20 iunie³³³. Mai mult, arhitectul Ștefan Balș a prevăzut în referatul său privind restaurarea Goliei, întocmit în august 1943, ca pietrele „din temeliiile fostei Școli de fete ce se găsea pe latura de vest a curții bisericii” să fie folosite la subzidirea zidului de împrejmuire dinspre nord³³⁴. De altfel, dărâmarea acestei clădiri reprezenta pentru Comisia Monumentelor un obiectiv foarte clar formulat încă din anul 1939. În cadrul planului de amenajare a curții mănăstirii Golia se prevedea ca în partea de vest, „pe locul vechii școli arse se poate face, după un plan de detaliu, o grădină de flori”³³⁵.

³²⁴ Ibidem, Caziere, dosar 415, f. 40.

³²⁵ Ibidem, f. 41.

³²⁶ Ibidem, f. 47.

³²⁷ Ibidem, f. 46.

³²⁸ Ibidem, dosar 75/1943, f. 36.

³²⁹ Ibidem, dosar 79/1943, f. 4-6, 19-20.

³³⁰ ANI, Comitetul de restaurare a bisericii Golia, dosar 1/1942, f. 2.

³³¹ ANI, Primăria Iași, dosar 75/1943, f. 2. (vezi o copie a adresei în Ibidem, dosar 79/1943, f. 21).

³³² Ibidem, f. 3.

³³³ Ibidem, f. 3v.

³³⁴ Arhiva CMI, dosar 2045, f. 70, apud Sorin Iftimi, Aurica Ichim în *op. cit.*, p. 252.

³³⁵ Sorin Iftimi, Aurica Ichim, *op. cit.*, p. 233.

Așadar, în acest context, se fac propunerile de mutare a Bibliotecii, mai întâi în imobilul Traian³³⁶, apoi în cel al inginerului Gr. Bejan, fost cămin studențesc de la Râpa Galbenă³³⁷, fiind în cele din urmă mutată, în septembrie 1943, la parterul localului închiriat de Primărie, din strada Lăpușneanu nr. 23, unde fuseseră birourile C. N. R.-ului³³⁸.

După mutarea bibliotecii, imobilul nu a fost demolat imediat. În 1944, localul vechi era locuit de curierul Alexandru Tcaciuc, iar Arhiva Statului, „avea de lucru în acel imobil”³³⁹. În perioada care a urmat, planul dărâmării clădirii a fost îndeplinit întocmai, deoarece în 1954, din cauza lipsei de spațiu, Gheorghe Ungureanu propune construirea pe terenul rămas liber a unui depozit cu parter și etaj³⁴⁰, fiind nevoit să-și depoziteze o parte din materialul documentar în aripa rămasă din fosta clădire³⁴¹. În schița Mănăstirii Golia, executată în 1959, nu apare decât aripa vechii clădiri, actualul sediu al Doxologiei³⁴², o mică fărâmă din vechea clădire și grilajul care o separa de restul curții³⁴³. În anii următori, a dispărut și acest gard, iar locul clădirii, rămas gol, a fost „decorat” pentru o scurtă vreme de cei doi cavaleri teutoni, ce se află astăzi în fața Arhivelor Naționale din Iași³⁴⁴, în semn de aducere aminte a vremurilor trecute. Astfel că solicitarea din 1968 a Arhivelor Statului către Consiliul Popular al municipiului Iași, de a se degaja zidul de construcțiile din imediata apropiere, nu mai enumeră imobilul, în care funcționase fostul muzeu, printre clădirile istorice ce formau atunci „Complexul Golia”³⁴⁵.

Concluzii

Născută într-o perioadă de profunde frământări de organizare statală, instituțională și culturală, societatea Muzeului Municipal Iași, prin rezultatele eforturilor membrilor săi, a fost percepută de contemporani și de posteritate ca o adevărată mișcare culturală care a animat, antrenat și adunat la un loc energii locale și naționale, lăsând moștenire până astăzi modele demne de urmat³⁴⁶.

Datorită diversității genurilor documentare și pieselor muzeistice adunate, membrii societății reușesc să organizeze la un loc o Bibliotecă, o Arhivă, un Muzeu etnografic, militar și arheologic. Caracterul multiplu al acestui Muzeu îl definește ca fiind un model incipient de complex muzeal de istorie locală, organizat pe secțiuni așa cum, de altfel, se poate observa din dispunerea separată, pe săli, a pieselor de muzeu și a cărților și documentelor de arhivă. Faptul că piesele fostului Muzeu Etnografic al Moldovei –

³³⁶ Primăria Iași, dosar 75, f. 6.

³³⁷ Ibidem, f. 7, 8.

³³⁸ Ibidem, f. 11, 13, 26-28.

³³⁹ Primăria Iași, dosar 76/1943, f. 3.

³⁴⁰ ANI, Arhiva de cancelarie, dosar 19/1958, f. 27.

³⁴¹ Constantin Turcu, *Biserica Golia*, în *MMS*, an XXXIV, nr. 56, mai-iunie, 1958, p. 468 (este vorba de actualul sediu al Editurii Doxologia).

³⁴² Sorin Iftimi, *Golia – Documente de arhitectură*, în *Mănăstirea Golia, 350 de ani de la sfințirea ctitoriei lui Vasile Lupu*, Doxologia, Iași, 2010, planșa 8.

³⁴³ ANI, Stampe și fotografii, 5977, f. 12c.

³⁴⁴ Ibidem, f. 22.

³⁴⁵ Arhiva de cancelarie, dosar 38/1968, f. 1.

³⁴⁶ Salutar în acest sens este proiectul Primăriei Iași de a reînființa acest Muzeu, într-o manieră și concepție modernă adaptată cerințelor și posibilităților actuale. Locația sa, dar mai ales reconstituirea patrimoniului reprezintă una din pietrele de încercare ale celor care sunt chemați a pune temelia acestui edificiu. În semn de aducere aminte, ar fi bine ca pe locul unde s-a aflat odată Muzeul Municipal să fie pusă o placă comemorativă care să marcheze existența istorică a acestui imobil.

„Hălăceanu” au fost păstrate la un loc a fost un lucru meritoriu și a definit concepția muzeistică a fondatorilor, reprezentând o lăudabilă încercare de a respecta ceea ce numim astăzi, în limbaj arhivistic, „principiul creatorului de fond”. Este remarcabilă viziunea și năzuința unui grup de cărturari care au știut, atât cât li se permitea din punct vedere legal, dar mai ales financiar, să constituie un edificiu cultural a cărei importanță va străbate vremurile. Patrimoniul valoros adunat de acel mic grup de intelectuali, iubitori de istorie și cultură, ne obligă să recunoaștem că această structură instituțională cu activitate complexă a constituit nucleul unor prestigioase instituții existente astăzi în orașul Iași, precum Biblioteca Județeană „Gheorghe Asachi”, Muzeul Etnografic și Muzeul Unirii din cadrul Complexului Muzeal „Moldova”. Muzeul Municipal s-a impus în viața culturală ieșeană, oferind publicului ieșean un exemplu din ceea ce am numi astăzi accesul la cercetarea științifică a documentelor de arhivă și a cărților adunate în propria bibliotecă. Dincolo de simplu depozitar, Societatea Muzeului Municipal a jucat un rol educativ, dar mai ales științific. Publicația sa, Buletinul „Ioan Neculce”, s-a dorit a fi o revistă științifică cu rol de popularizare a valorilor culturale, istorice, arheologice și artistice ale Iașului și Moldovei întregite, valorificând, în același timp, în paginile „Arhivei Muzeul Municipal” propriile documente.

Scopul și obiectivele inițiale ale societății s-au dovedit la scurtă vreme de la înființare prea îndrăznețe pentru acele vremuri, unele imposibil de realizat doar de câțiva cărturari antrenați în activități diverse. Cu toate acestea, membrii Societății „Muzeului Municipal” din Iași au impus direcții, exemple, concepte și idei demne de urmat și astăzi.

ANEXA³⁴⁷

Iași, 1 octombrie, 1920

Deciziune pentru formarea societății culturale „Muzeul orașului Iași”

Art. 1. Se înființează pe lângă Primăria Comunei Iași o societate cu caracter istorico-arheologic, sub numele de „Muzeul orașului Iași”.

Art. 2. Scopul acestei societăți este:

- a) Să pună bazele unui Muzeu municipal al Iașului.
- b) Să adune în acest scop tot felul de obiecte vechi de artă sau cu însemnătate istorică-arheologică, veșminte de orice fel, icoane, tablouri, monede, documente, inscripțiuni, cărți (tipărite în Iași ori relative la acest oraș), hărți care privesc Iașii sau Moldova.
- c) Să publice un buletin cu cuprins istorico-arheologic.
- d) Să trezească în public cultul trecutului.
- e) Să înființeze o școală de paleografie și epigrafie.

Art. 3. Societatea va fi subvenționată de Primăria Comunei Iași. În acest scop se vor înscrie anual în bugetul Comunei Iași sumele necesare.

Art. 4. Primăria va pune la dispoziția societății una din sălile de la imobile ce aparțin comunei, până ce va putea dispune de un local propriu.

Art. 5. Societatea se compune pentru întâia oară din 5 membri.

Art. 6. Membrii societății vor fi activi și onorari.

Primarul Iașilor va fi de drept Președintele de onoare al societății.

³⁴⁷ ANI, Primăria Iași, dosar 266/1920, f. 4-7; IN, fascicola 1 (1921), p. 158-162.

Art. 7. Societatea își va putea înmulți membrii săi activi prin cooptare până la numărul total de doisprezece.

Art. 8. Pentru constituire Primarul Iașilor va invita prin adrese individuale pe D-nii Bogdan N. A., Costăchescu Mihai, Ghibănescu Gh., Tafrali Orest și Zotta Sever, să intre în societate și să constituie comitetul, care va avea conducerea pe un period de zece ani, a Muzeului, a Bibliotecii și a Buletinului.

Art. 9. Societatea se va convoca pentru constituire îndată ce consiliul comunal va aproba înființarea ei.

Art. 10. Societatea va funcționa pe baza statutelor alăturate.

STATUTELE

Societății istorico-arheologice „Muzeul orașului Iași”

DISPOZIȚII GENERALE

Art. 1. Se înființează pe lângă Primăria Comunei Iași o societate cu caracter istorico-arheologic, sub numele de „Muzeul orașului Iași”.

II. SCOPUL SOCIETĂȚII

Art. 2. Scopul acestei societăți este:

- a) A pune bazele unui muzeu municipal, care să cuprindă în el tot ce privește trecutul istoric al orașului Iași, cum și al Moldovei astăzi întregite.
- b) A se aduna în acest scop tot felul de obiecte vechi de artă, având o însemnătate istorică ori arheologică, veșminte de orice fel, icoane, tablouri, monede, documente, inscripțiuni, cărți (tipărite în Iași ori relative la acest oraș) hărți care privesc Iașul sau Moldova.
- c) Să publice pe fiecare an un Buletin al societății, care să cuprindă studii istorico-arheologice cu privire la Iași și Moldova, documente de proprietate urbană, inscripții de pe monumente și morminte, cum și orice act cu privire la oameni și lucruri, ce vorbesc de orașul și județul Iași, în vechile sale limite.
- d) A face o întinsă propagandă prin conferințe publice, prin respectul și cultul trecutului nostru național, cultural și artistic.
- e) A înființa o școală de paleografie și epigrafie, pentru nevoile culturale ale acelor, care doresc a se instrui și a cunoaște prin ei înșiși comorile trecutului nostru cultural.

III. FONDURILE SOCIETĂȚII

Art. 3. Pentru buna funcționare a societății, Primăria Comunei va acorda subvențiuni, înscriind în acest scop anual în bugetul comunii sumele necesare.

Art. 4. Societatea își va putea spori fondurile sale, prin tot felul de ofrande și donațiuni, din venitul rezultat din schimburile de decalcuri și obiecte duble, cum și din vânzarea buletinului.

Art. 5. Orice economii rezultate la finele anului din sumele prevăzute în buget vor constitui un fond de rezervă, care se va raporta la exercițiul anului următor, pentru continuarea îmbunătățirilor de adus Muzeului Bibliotecii și Buletinului.

IV. LOCALUL SOCIETĂȚII

Art. 6. Primăria Com. Iași va pune la dispoziția Societății una din salele de la imobilele ce-i aparțin, până ce se va putea dispune de un local propriu.

V. MUZEUL MUNICIPAL

Art. 7. Societatea își are ca primă datorie de a pune bazele unui muzeu municipal. În acest scop Primăria Com. Iași va încredința societății tot ceea ce are ca obiect de artă, tablouri, hărți istorice, documente, pietre cu inscripții etc., ca să formeze primul material al muzeului.

Art. 8. Societatea va lua în păstrare și arhiva veche a eforiei orășenești pentru a-i sluji la studiile ce se vor face asupra Iașilor.

Art. 9. Funcționarea Muzeului, cum și personalul administrativ, ce va necesita, se va fixa ulterior, prin un regulament al muzeului, îndată ce el va lua ființă.

Conservatorul Muzeului va fi unul din membrii comitetului.

VI. BIBLIOTECA

Art. 10. Biblioteca va forma o secțiune a muzeului și va face parte integrantă din muzeu. Biblioteca va cuprinde în primul loc cărțile tipărite în Iași, periodicele, cum și acele cărți, care vorbesc de Iași și de Moldova.

În acest scop Primăria Comunei Iași va pune la dispoziția societății biblioteca sa ocazională, pentru a sluji ca prim material al bibliotecii.

Regulamentele de administrare al muzeului va cuprinde și funcționarea bibliotecii.

VII. BULETINUL

Art. 11. Societatea va publica un Buletin al Muzeului.

Buletinul va cuprinde până la 500 de pagini anual. În buletin se vor publica în primul loc orice act de proprietate, care privește Iașii, apoi inscripții de pe morminte, clopote, acte ale bisericilor din Iași; va cuprinde și vederi fotografice ale monumentelor din Iași, fototipii, planșe, hărți.

VIII. FORMAREA SOCIETĂȚII

Art. 12. Societatea se compune din membri activi și onorari.

- a) Membrii activi sunt în număr de 12. Ei se vor alege prin cooptare de membrii comitetului, acum instituit, dintre persoanele care au publicat lucrări istorice, cu referință la trecutul țării noastre și a Iașilor în special.
- b) Pot fi membri onorari orice persoană care poartă un vădit interes cercetărilor istorice, ori au donat societății pentru muzeu și bibliotecă obiecte vechi de mare valoare.

Numărul membrilor onorari e nelimitat. Pot fi primite ca membre onorare și doamne.

IX. COMITETUL SOCIETĂȚII

Art. 13. Societatea este condusă de un comitet compus din 5 membri.

Pentru aceasta întâia dată comitetul este compus din cele 5 persoane numite prin adrese individuale de către primarul Iașilor.

Durata atribuțiilor acestui comitet se fixează la 10 ani. Pe viitor membrii societății își vor alege comitetul din sânul lor.

Art. 14. Comitetul își alege un președinte, un vicepreședinte, un secretar, un conservator al muzeului și un casier.

Art. 15. Primarul Iașilor este de drept președintele de onoare al societății. El prezidează adunările solemne ale societății, se interesează de mersul societății și este sprijinitorul societății pe lângă consiliul comunal, în ceea ce privește acordarea fondurilor necesare anuale.

Art. 16. Președintele activ convoacă pe membrii societății la ședințele ordinare și extraordinare. El conduce mișcarea fondurilor și dă aprobarea sa la orice cerere de achiziție pentru muzeu și bibliotecă.

Secretarul are în sarcina sa ținerea scriptelor societății, cum și inventarul de averea muzeului și bibliotecii.

Casierul va fi ajutat de un contabil. Primarul Iașului va da delegație unui funcționar din direcția contabilității să îndeplinească și funcțiunea de contabil a societății.

Casierul va prezenta contabilului spre descărcare parțială la fiecare trei luni un cont de gestiune, iar pentru descărcarea generală la fiecare sfârșit de an. Descărcarea generală se va da potrivit legii de organizare comună.

Art. 17. Comitetul cercului își păstrează toată inițiativa în ceea ce privește conducerea tehnică a societății.

Președintele de onoare al societății stabilește legătura între societate și consiliul comunal.

X. ȘEDINȚELE SOCIETĂȚII

Art. 18. Membrii societății vor ține câte două ședințe pe lună, pentru a discuta chestiunile cu privire la muzeu, la bibliotecă și la apariția regulată a Buletinului.

Comitetul va îngriji de materialul ce se va publica în Buletin, va inventaria și cataloga tot ce intră în muzeu și în bibliotecă; va întocmi fișele trebuitoare; va lua măsuri pentru decalcarea inscripțiilor; va stabili schimburi cu alte societăți culturale de pe decalcuri și obiecte în dublu exemplar, va fixa plata de redactare și imprimare a Buletinului, va dispune de buna și folositoarea întrebuințare a fondurilor societății și a fondului de rezervă alocat în sporirea depozitelor sale din muzeu și bibliotecă, cum și în perfecționarea tehnică a Buletinului.

Art. 19. Membrii activi vor primi o indemnizație, pentru ședințele la care au luat parte în mod efectiv. În acest scop se va ține de secretarul comitetului o condictă de convocări și procese-verbale, în care se vor trece toate cele discutate și aduse în ședință.

Președintele face controlul prezenței membrilor la ședințe.

DISPOZIȚII TRANZITORII

Art. 20. Societatea se va constitui, imediat ce consiliul comunal va vota statutele de față, cu dispozițiunile generale cuprinse în decizie.

Iași, anul 1920. Octombrie 1

s. Gh. Ghibănescu
s. Sever Zotta
s. O. Tafrali

s. N. A. Bogdan
s. M. Costăchescu

ODISEEA MUZEALĂ A TRĂSURILOR LUI CUZA VODĂ

Aurica Ichim

Cu prilejul noilor amenajări muzeale din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” din Iași, a revenit în atenție o trăsură a domnitorului Alexandru Ioan Cuza, aflată în colecția Muzeului de Istorie a Moldovei (nr. inv. 3879), care a stat mulți ani demontată, în urma unor tentative nereușite de restaurare, din lipsa mijloacelor și resurselor necesare. Această trăsură a fost propusă din nou pentru restaurare, urmând a fi expusă în incinta Palatului „Cuza Vodă” de la Ruginoasa. Revăzând mențiunile documentare mai vechi privitoare la acest subiect, putem constata că au existat mai multe trăsuri ce au aparținut Domnitorului Unirii, ele fiind menționate în inventarele vechilor muzee ieșene. Acestea trebuie să fi fost folosite de Cuza Vodă mai ales în anii de început ai domniei, 1859-1862, rămânând la Iași după ce Bucureștii au devenit capitală unică.

În articolul de față ne propunem să urmărim periplul muzeal al trăsurilor lui Alexandru Ioan Cuza, încercând să schițăm traseul lor și să stabilim, în final, identitatea trăsorii din colecția Muzeului de Istorie. Astfel va putea fi cunoscută valoarea materială și memorială reală a acestor trăsuri.

Muzeul Militar Național.

O trăsură atribuită domnitorului Alexandru Ioan Cuza, în stare bună de conservare, se află astăzi în colecția Muzeului Militar Național din București, fiind expusă în hangarul destinat acestor atelaje, alături de trăsurile regale¹. Este vorba de o berlină, o trăsură închisă, cu patru locuri, dispuse față în față, care era trasă de mai multe perechi de cai, fiind destinată deplasărilor pe distanțe mai lungi (Fig. 1). În termeni autohtoni, ar putea fi numită „rădvan”. Această trăsură a fost folosită ulterior de familia regală a României, întrucât are pictată pe portieră stema României model 1930. La o examinare atentă se vede însă că această stemă a fost adăugată ulterior. Acest tip de trăsură (poate chiar exemplarul acesta, în pofida lipsei unor detalii...) este înfățișat într-o stampă de epocă, realizată de C. Danielis și imprimată de M. D. Pappasoglu. Imaginea înfățișează, potrivit inscripției, *Sosirea Domnitorului Principatelor Unite Alexandru Ioan I în catedrala Capitalei București, pentru deschiderea Camerei Naționale din România, la anul 1860 februarie 29* (Fig. 2). În imagine se distinge silueta domnitorului, aflat în trăsură, purtând uniformă militară, cu bicorn. Pe portieră poate fi zărită stema Principatelor, într-o formă mai puțin folosită în domnia lui Cuza, în care scutul heraldic, despicat, încărcat cu acvila și capul de bour, este așezat peste șase drapele, dispuse trei și trei. Diferența cea mai importantă față de trăsura conservată la Muzeul Militar este faptul că, în stampă, trăsura are în față, foarte vizibilă, capra vizitiului, pe când berlina amintită nu are un asemenea loc (cel puțin nu în starea de astăzi a piesei), locul vizitiului fiind probabil în șa, călare pe unul dintre cai.

¹ Mulțumim domnului col. Constantin Lupu de la Muzeul Militar Național din București, pentru imaginea acestei trăsuri, pusă la dispoziția noastră cu promptitudine și amabilitate.

Muzeul Municipal Iași.

Interesul pentru trăsurile lui Cuza Vodă a apărut la Iași în 1921, odată cu întemeierea Muzeului Municipal din incinta Mănăstirii Golia, atunci când această instituție se afla în procesul de constituire a patrimoniului său muzeal². În ședința din 15 noiembrie 1921, comitetul Muzeului a hotărât să intervină pe lângă Mitropolitul Moldovei, I.P.S.S. Pimen pentru ca acesta să dispună cedarea către Muzeu a celor trei³ trăsuri istorice domnești de la Cuza Vodă, o sanie veche, sculptată în lemn și butca Mitropolitului Meletie Istrate, cu cei trei M: „M (Meletie), M (Mitropolit), M (Moldovei)”⁴. În ședința din 5 mai 1922 (proces-verbal nr. 224) președintele Comitetului, Gh. Ghibănescu, anunța că cele trei trăsuri au fost aduse de la Mănăstirea Cetățuia, cu ajutorul colonelului Zamfirescu⁵.

În același an, 1921, Muzeul a primit sub formă de donație, de la I. Cristian, comerciant din Iași, o altă trăsură ce a aparținut lui Alexandru I. Cuza și care provenea de la Ruginoasa. Se arată că, 14 decembrie 1922, această trăsură era deja adusă la Muzeul Municipal de la Golia (adresa nr. 35)⁶.

După anul 1935, activitatea Muzeului Municipal a încetat practic, iar valorosul său patrimoniu, adunat din diferite colecții particulare, de către Gheorghe Ghibănescu, Mihai Costăchescu, O. Tafrali, N. A. Bogdan și Sever Zotta⁷ a fost preluat de alte instituții, după 1939.

După desființarea Muzeului Municipal, aceste trăsuri au rămas, pentru o vreme, în administrarea Arhivelor Statului Iași, instituție care își continua activitatea tot în incinta Mănăstirii Golia. Cel desemnat a se ocupa de soarta pieselor de la Muzeului Municipal a fost Gh. Ungureanu, pe atunci subdirector la Arhivele Statului. Prin activitatea depusă, el va face ca acest tezaur muzeistic să nu se risipească, ci să fie depus acolo unde firesc le era locul.

N. Iorga, președintele Comisiunii Monumentelor Istorice, dorea ca aceste trăsuri să fie cedate Palatului Cuza (Muzeul Unirii de astăzi), dar acestea au fost mutate de Primăria Iași la Abatorul Comunal⁸, de unde au fost luate și prezentate în cadrul Expoziției de la Copou⁹. Este vorba despre Parcul „Expoziției”, inaugurat la 23 septembrie 1923, amenajat după proiectul arhitectului Nicolae Ghica-Budești¹⁰. Expoziția respectivă avea rostul de a pune în evidență potențialul economic (agrar și industrial) al Moldovei, după revenirea Basarabiei în hotarele naționale, în 1918. Tradiția acestei Expoziții a fost reluată în 1935, după depășirea marii crize economice, de către primarul Oswald Racoviță; atunci au fost instalate mai multe pavilioane și „reconstituite” clădiri simbolice pentru Moldova, precum Arcul de triumf al Academiei Mihăilene, Crama Bolta Rece și Hanul Ancuței. Știm că una

² Însemnări privitoare la acest subiect sunt prezente și în studiul Inei Chirilă, *Societatea culturală, istorico-arheologică „Muzeul orașului Iași” – destinul unei instituții uitate*, din acest volum. Mulțumim doamnei Ina Chirilă, custodele sălii de studiu a Arhivelor Naționale Iași, pentru sprijinul acordat la întregirea documentației pentru articolul de față.

³ Într-o chitanță din 20 mai 1922, se arată că au fost aduse șase trăsuri (ANI, Muzeul Municipal Iași, dosar 3/1922, f. 107).

⁴ IN, fasc. 2 (1922), p. 369. În nota revistei se arată că, în epocă, cei trei „M” ai monogramei mitropolitului erau interpretați, peiorativ, ca cifre, sume de bani: M = 40, adică *mii, mii, mii*, 40.000+40.000+40.000.

⁵ *Ibidem*, fasc. 2 (1922), p. 370; fasc. 3 (1923), p. 199.

⁶ *Ibidem*, fasc. 3 (1923), p. 216.

⁷ Sever Zotta, directorul Arhivelor Statului din Iași, a fost și conservatorul Muzeului Municipal de la Golia.

⁸ ANI, Primăria Iași, Caziere, dosar 415, f. 24.

⁹ *Ibidem*, dosar 438, f. 168.

¹⁰ Ion Mitican, *Cum s-a născut Parcul Expoziției*, în „Ziarul Lumina”, Iași, miercuri, 14 noiembrie 2007.

sau mai multe dintre trăsurile lui Cuza Vodă au fost cu adevărat expuse în cadrul acestei expoziții naționale, în 1940 (*Anexa 8*).

Muzeul „Cuza Vodă”.

Din inițiativa lui Nicolae Iorga, în palatul de pe strada Lăpușneanu, în care rezidase domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859-1863), s-a înființat muzeul „Cuza Vodă”. După ce din clădire s-a retras Banca Creditului Funciar Urban, muzeul a ocupat câteva încăperi de la etaj. Muzeu „Cuza Vodă”, având ca for tutelar Comisiunea Monumentelor Istorice din cadrul Ministerului Cultelor și Artelor, s-a deschis pe data de 16 octombrie 1938. La parterul imobilului s-au instalat, în aceeași perioadă, librăria și tipografia Ligii Culturale pentru Unitatea Românilor, patronate tot de istoricul Nicolae Iorga.

Primul director al acestui Muzeu a fost memorialistul Rudolf Suțu, autorul celor două volume ale lucrării *Iașii de odinioară*¹¹. Ca director al Muzeului „Cuza Vodă”, Rudolf Suțu a întreținut o bogată corespondență cu Nicolae Iorga, marele istoric conducând în acea perioadă și Comisiunea Monumentelor Istorice.

Printre preocupările lui Rudolf Suțu a fost și aceea de recuperare și introducere în patrimoniul Muzeului condus de el a trăsurilor domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Printr-o scrisoare din 30 decembrie 1938, acesta informa că atunci când istoricul Gheorghe Brătianu a părăsit Iași, pentru a se muta la București, a lăsat în vechea sa casă din strada Coroi nr. 1 („Casa V. Pogor”, astăzi sediul Muzeului Literaturii Române) un inventar cu obiecte ce au aparținut fostului domnitor. Tot din această scrisoare aflăm despre existența caleștilor ce au aparținut lui Cuza Vodă, care erau depozitate la Abatorul Comunal din Iași. Suțu făcea o descriere a trăsurilor lui Cuza și specifica faptul că ele aparțineau, de drept, Primăriei Iași.

În cele din urmă, trăsurile Domnitorului, sania folosită de acesta, împreună cu alte 22 de obiecte¹², au intrat, pe bază de inventar, în patrimoniul muzeului condus de Rudolf Suțu. Prin adresa din 12 iulie 1939 (*Anexa 5*), directorul muzeului arăta că aceste trăsuri nu ar putea fi depozitate la Muzeul „Cuza Vodă”, decât dacă s-ar face în curtea muzeului un adăpost special pentru așezarea lor. Suțu revenea cu aceeași propunere într-o scrisoare din 20 decembrie 1939. El cerea lui N. Iorga, în calitate de președinte al Comisiunii Istorice, să aprobe amenajarea unui „modest adăpost în ograda muzeului Cuza Vodă, unde să aducem toate aceste obiecte care ne-au fost cedate cu acte în regulă în urma intervenției d-voastre.

¹¹ Rudolf Suțu s-a născut la 27 iulie 1880, în Iași. El era absolvent al Facultății de Litere a Universității ieșene, devenind cunoscut ca publicist, scriitor, traducător, membru al Comisiunii Monumentelor Istorice și director fondator al cotidianului ieșean „Evenimentul”. Rudolf Suțu a fost și efor al spitalului Sfântul Spiridon din Iași, precum și membru fondator al Sindicatului ziariștilor profesioniști din Iași (1922).

¹² Cele 22 de obiecte au fost expuse în Sala nr. 5 a Muzeului „Cuza-Vodă”. Lista cuprindea următoarele piese: tocul de la pieptenele de barbă, la Mitropolitului Sofronie Miclescu (1790-1863); pieptenele de barbă, la Mitropolitului Sofronie (lucrare de mână, în lemn de odogaci); un vultur de lemn aurit; o lampă antică de teracotă din săpăturile de la Constanța – epoca romanilor; un ciocan din timpul bronzului – sec. X; floare de mac, pictată, cu inscripția Maria (Regina României) 1900; un program de *la Expoziția a dona* din Iași, de pe ulița Pașcanului (Cuza Vodă) alături de Petru Bacalu (Piața Unirii); ochelarii Principesei Elena Cuza, cu canafuri; fotografia mormântului lui Vasile Alecsandri de la Mîrcești; *Iașul văzută din dealul Sărării* (1860); un buciom; tabloul încoronării ca Rege și Regină a României, a M.M., L.L. Carol I și Elisabeta – 10 mai 1881; două scări de șea din timpul lui Ștefan cel Mare; o cană (oală de lut), formă primitivă găsită în pământ, în săpăturile făcute la Cucuteni-Iași; figură sfântă, găsită la o adâncime de 2m și jumătate într-o ogradă din bulevardul Brătianu din Iași când s-a făcut canalizarea Calcainei; un urciur (1835).

Ele trebuie să intre definitiv în stăpânirea Muzeului „Cuza-Vodă” din Iași, care are singur expunerea și întrebuințarea lor” (vezi *Anexa 7*).

*

Documentele păstrate până în prezent permit reconstituirea traseul trăsurilor lui Cuza Vodă, între diverse instituții ieșene. Trebuie să acceptăm că, inițial, aceste atelaje umpleau anexele reședinței domnești de pe strada Lăpușneanu; acestea se aflau în partea din spate a incintei, spre biserica Mitocul Maicilor; imaginea acelor acareturi s-a păstrat în unele fotografii făcute pe la 1917. Vreme de jumătate de secol nu cunoaștem unde au fost adăpostite trăsurile lui Cuza; nu este exclus să apară documente care să limpezească și acea perioadă. Înainte de 1920, trăsurile s-au păstrat în gospodărirea Mitropoliei Moldovei, care le-a depozitat, în cele din urmă, la Mănăstirea Cetățuia de lângă Iași. În 1921 trăsurile au fost aduse la nou înființatul Muzeul Municipal, aflat în incinta mănăstirii Golia din Iași. După desființarea acestui Muzeu, pe la 1939, trăsurile au rămas temporar în grija Arhivelor Statului, din incinta aceleiași mănăstiri. Ulterior trăsurile au fost retrase de Primăria Iași, care intenționa să le etaleze în cadrul Expoziției de la Copou. Ulterior, Primăria a depozitat trăsurile într-o șură de la Abatorul Comunal.

Sursele documentare amintite oferă câteva detalii privitoare la înfățișarea trăsurilor de care s-a servit cândva Domnitorul Unirii.

O descriere a trăsurilor care au aparținut lui Cuza Vodă a fost făcută de Rudolf Suțu, în scrisoare sa către N. Iorga din decembrie 1938) (*Anexa 2*).

Trăsura 1.

Era un cupeu ce a aparținut lui Cuza, având perna caprei acoperită cu postav albastru, brodată cu fir de aur și „marca” domnitorului. La Muzeul Unirii din Iași se păstrează o fotografie alb-negru a acestui cupeu, pe când era în stare foarte bună (Fig. 3). Cupeul era capitonat la interior și avea, la partea din față, două felinare pentru a lumina drumul pe timp de noapte. Se observă stema domnească, metalică, aplicată pe ușa trăsurii.

Probabil că aceasta era trăsura care, prin dimensiunile sale mici, permitea expunerea sa, în interiorul Muzeului Cuza Vodă. Rudolf Suțu (9 ianuarie 1939): „Știut însă că numai una din aceste trăsurii, în urma măsurărilor ce am făcut-o, ar putea fi așezată în o cameră a muzeului și anume în una din încăperile din fund” (*Anexa 3*).

Ne așteptam ca după montarea pieselor componente ale trăsurii de la Muzeul de Istorie să rezulte acest cupeu, ceea ce nu s-a confirmat. Nu se știe însă dacă cupeul mai există astăzi și care este locația sa actuală.

Trăsura 2.

Un cupeu de călătorie a lui Vodă, „care nu se deosebește de cupelele obișnuite, afară că pe lângă geamuri are jaluzele ca la ferestrele locuințelor”. Aceasta era destinată, probabil, lungilor deplasări între Iași și București, făcute foarte des în anii 1859-1862, când țara avea două capitale, două guverne și un singur domnitor.

Trăsura 3.

Aceasta era o caleașcă ce a aparținut lui Cuza Vodă, fiind oferită în dar de împăratul francez Napoleon III (Fig. 5). În scrisoare se arată că această caleașcă a fost lucrată la Paris, de furnizorul curții imperiale, Treffil. Rudolf Suțu preciza că „marca fabricii se poate vedea și acum pe mutelcele roților”. Este vorba de o trăsură deschisă, un landou, care se află astăzi în inventarul Muzeului de Istorie a Moldovei (nr. inv. 3879) și urmează să fie

suspusă unui proces restaurare. Din păcate, starea de conservare este foarte precară, ceea ce va face ca reconstituirea acestei trăsurii să fie destul de dificilă. Pe feneria trăsurii se poate vedea înscrisă marca „TRÉFFIL A PARIS” și, alături, un „N” ceea ce îi conferă autenticitatea (Fig. 6). După cum se vede, aceasta este o trăsură fabricată în Franța. Aceasta trebuie să fie trăsura dăruită lui Cuza Vodă de către împăratul Napoleon III.

În acest moment, trăsura are feneria aproape completă, dar este lipsită de roți; a fost recuperată și partea de lemn, dar care este destul de uzată. Din ceea ce se vede, aceasta a fost o trăsură deschisă (calească), cu doar două locuri, în partea din spate (landoul clasic avea două banchete de câte două locuri, dispuse față în față).

Pentru a putea reconstitui înfățișarea originală a caleștii, foarte utilă este o fotografie din 1935, în care este înfățișat noul mitropolit Nicodim Munteanu, care se deplasa, la ceremonia de înscăunare, cu o veche trăsură a lui Cuza Vodă¹³ (Fig. 4). La partea din spate a landoului se poate vedea că acesta era dotat și cu un semi-acoperiș pliat. Este posibil ca, în caz de vreme rea, landoul să fi fost protejat în întregime de un cupeu rabatabil. În fotografie se mai observă că landoul avea și două moderne felinare-faruri la partea din față.

Trăsura 4.

În aceeași scrisoare a lui Rudolf Șuțu mai este amintită și o trăsură de bagaje ce a aparținut lui Vodă Cuza, despre a cărei înfățișare nu avem cunoștință.

Trăsura 5.

1921 „Butca” Mitropolitului Meletie Istrate, cu cei trei M: M (Meletie), M (Mitropolit), M (Moldovei) este un cupeu clasic. Aceasta a rămas în proprietatea instituției eclesiastice, aflându-se astăzi la Palatul Sturdza de la Miclăușeni, devenit proprietate a Mitropoliei Moldovei (Fig. 7). Aceasta a fost restaurată și expusă în aer liber, sub un șopron acoperit al unei clădiri administrative anexe. Se poate vedea că este vorba despre un cupeu având pe portieră monograma „I.N.M.M” cu litere aurite. Literele amintite ar putea fi, mai curând, monograma mitropolitului Iosif Naniescu (1875-1902) decât a mitropolitului Meletie, așa cum s-a încetățenit. Este un cupeu fabricat la Viena, pe butucul roții putând fi văzută marca „Jacob Lohner Wien” (Fig. 8).

Trăsura 6.

O calească a familiei Roznovanu, cu care era condus Regele Carol I, de câte ori venea la Iași¹⁴, și cu care a fost condus duminică, 17 decembrie curent, noul Mitropolit Irineu al Moldovei. Din denumirea de „calească” deducem că era vorba despre o trăsură deschisă, cu patru locuri dispuse față în față, deci un *landou*. Scrisorile lui Rudolf Șuțu mai amintesc de „caleasca roznovănească, ce a servit acum patru zile la conducerea I.P.S.S. Irineu, noul Mitropolit al Moldovei, de la gară la Mitropolia Moldovei. Iași (20 decembrie 1939)”.

¹³ <http://fototecaortodoxiei.ziarullumina.ro/2140-mitropolitul-nicodim-munteanu-trasura-lui-cuza-voda-la-procesiunea-de-inscaunare>.

¹⁴ Se știe că cel care conducea landoul care îl purta pe regele Carol I de câte ori acesta vizita orașul Iași era birjarul Vasca, unul dintre scapeții din Păcurari. El primise de la rege chiar și o decorație, *pro motto*, pe care o purta cu mândrie. Vasca era angajat, de obicei, și de familia Keșco, urmașii Roznovenilor, pentru deplasările prin Iași. De aceea, este foarte probabil ca acest vestit birjar, cu o înfățișare frumoasă, să fi condus chiar trăsura menționată aici (cf. Rudolf Șuțu, *Iași de odinioară*, Iași, Editura Viața Românească, 1928, vol. II, p. 355 (cu un portret la p. 356).

Trăsura 7.

În același an, 1921, Muzeul Municipal de la Golia primește sub formă de donație de la I. Cristian, comerciant din Iași, o altă trăsură ce a aparținut lui Al. I. Cuza la Ruginoasa¹⁵. Despre soarta acesteia nu se mai știe nimic astăzi.

Cea mai ușor de identificat este *sania lui Cuza Vodă*, aflată astăzi în colecția Muzeului Unirii din Iași. Este o sanie joasă, de mici dimensiuni, lucrată exclusiv din lemn, cu banchetă din lemn, cu spătar. În sanie încăpeau cel mult două persoane (Fig. 9, 10).

*

În anul 1941, Comandamentul Militar al Municipiului Iași se interesa foarte insistent de trăsurile domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Acesta se adresa Mitropoliei Moldovei, la 23 septembrie 1941, cerând să le fie predate acele atelaje. Mitropolitul Irineu a răspuns că fosta trăsură a lui Cuza Vodă se păstra la Arhivele Statului de la biserica Golia, de unde Primăria le-a luat și expus la Expoziția de la Copou (1940, n.ns.). Înalțul ierarh arăta că „Sfânta Mitropolie n-are a se opune ca să fie luate de Muzeul Militar, numai să fie găsite unde ele se află”. În zilele următoare Comandamentul Militar s-a adresat Primăriei Iași, cu aceeași solicitare (28 septembrie 1941). Demersurile Armatei au avut succes, de vreme ce se știa că, în anul 1941, una din trăsurile lui Cuza se afla în custodia Comandamentului Militar din Iași și servea ca landou pentru transportul familiei regale¹⁶.

Pe baza informațiilor din corespondența susținută de Rudolf Suțu cu N. Iorga ca președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice și a lui N. Iorga cu Primăria Iași, putem reconstitui istoria trăsurilor lui Cuza Vodă. În primă fază, trăsurile au fost preluate de la Primăria Iași respectând legislația acelei epoci. Urmărind însă, în timp, traseul parcurs de acestea, putem afirma că o trăsură, cea oferită lui Cuza de împăratul Napoleon al III-lea se află în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei, una se află la Muzeul Militar Național, iar sania se află la Muzeul Unirii din Iași; soarta celorlalte două trăsuri urmează a fi cercetată în continuare.

¹⁵ *Ibidem*, fasc. 3 (1923), p. 216.

¹⁶ *Ibidem*, f. 167, 178.

ANEXE

NR. 1

Mitropolia Moldovei și Sucevei

Către,

Muzeul Municipal Iași

29 aprilie 1922

Domnule Președinte,

La adresa Domniei-Voastre nr. 3 a. c., avem onoarea a vă răspunde că acceptăm propunerea ce ne-o faceți, de a ridica de la Mănăstirea Cetățuia cele trei trăsuri ale Domnitorului Cuza Vodă și butca Mitropolitului Meletie, precum și pietrele mormântale aflate în curțile bisericilor din Iași, întrucât o găsim bună pentru conservarea acelor vechi rămășițe istorice.

Veți binevoi însă a cunoaște că butca Mitropolitului Meletie și pietrele mormântale sunt și rămân proprietatea Mitropoliei, și dacă se va înființa în Iași un muzeu bisericesc ele vor fi ridicate din Muzeul Municipal și așezate în muzeul bisericesc.

De primirea acestor obiecte de la Mănăstirea Cetățuia și de la epitropiile bisericești, se va lăsa câte o dovadă, semnată de delegatul Domniei-Voastre, lăsând acte la biserică; delegatul Domniei-Voastre se va pune în înțelegere cu P. C. Sa.

Primiți, vă rog, Domnule Președinte, asigurarea deosebitei Noastre considerațiuni și Arhiepiscopale binecuvântări.

† Pimen [Mitropolit]

Director, Pârvu

După „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași, 1922, fasc. II, p. 369-370.

NR. 2

Ministerul Cultelor și Artelor

Comisiunea Monumentelor Istorice

Muzeul Cuza-Vodă

Str. Lăpușneanu nr. 37

Iași

30 decembrie 1938, Iași

Domnule Președinte,

Am onoare a vă aduce la cunoștință următoarele, cari privesc Muzeul Cuza Vodă din Iași.

Domnul Reșident regal al ținutului Prut, a primit o adresă de la Dumneavoastră, cu referire la obiectele care au aparținut lui Vodă Cuza, din casa d-lui profesor Gh. Brătianu din Iași. Reșidența, care a închiriat această casă, nu s-a mutat încă în ea. La mutarea sa la București, domnul profesor G. Brătianu a lăsat în păstrarea Reșidenței, cu inventar în regulă, obiecte care au aparținut lui Vodă Cuza, printre altele: biroul său, fotolii, o bibliotecă mare cu cărți, cu cifru domnesc, arme etc.

Aceste prețioase obiecte nu și-ar avea locul decât într-un muzeu și anume în muzeul Cuza Vodă, am insistat și insist și acum pe lângă D(omnul) reșident din Iași ca în viitor să se gândească numaidecât să le dea muzeului nostru.

Deocamdată, Reșidența nemutându-se încă în noul ei local, unde sunt depozitate aceste obiecte, care îi sunt date în păstrare, rămâne ca, după ce D(omnul) reșident regal va trata cu domnul profesor G. Brătianu, să dispuie ca aceste obiecte, după insistențele noastre, să fie predate Muzeului.

O identică adresă a primit dăunăzi și Primăria Municipiului Iași, și anunța să predea Comisiunii Monumentelor Istorice obiectele care îi aparțin și care au legătură cu epoca lui Vodă Cuza. În adevăr, Primăria are depozitate la Abatorul comunal mai multe trăsură care au aparținut lui Vodă Cuza și familiei Roșnovanu din Iași. Am fost întrebat de Primărie ce fel de trăsură sunt acestea și am dat următoarele informații: este o cupea din timpul lui Cuza, cu perna caprei acoperită cu postav albastru, brodată cu fir de aur și marca Domnitorului. Deosebit, mai este o cupea de călătorie a lui Vodă, care nu se deosebește de cupele obișnuite, afară că pe lângă geamuri are zaluzele ca la ferestrele locuințelor. Mai este o caleașcă a lui Cuza Vodă, oferită de Împăratul Napoleon III. Această caleașcă a fost lucrată la Paris, de furnizorul curții imperiale Trefil. Marca se poate vedea și acum pe mutelcele roților. Și mai este o trăsură de bagaje tot a lui Vodă Cuza. Domnul primar al Iașului a dispus ca aceste trăsură să fie puse la dispoziția Comisiunii Monumentelor Istorice.

Domnul profesor A. C. Cuza, la care m-am prezentat și ieri, în vederea oferiței a trei copii de pe documentele aparținând lui Vodă Cuza, le va da pe acestea când vom avea un dulăpior special din sticlă, spre a fi în siguranță.

Am intrat în tratative cu domnul profesor A. D. Atanasiu pictor, ginerele pictorului decedat Stahi, pentru a da Muzeului, deocamdată sub formă de împrumut, după cum ați dispus dumneavoastră, apoi mai târziu să se cumpere aceste tablouri, dacă vor fi mijloace. Peste două zile, având numărul tablourilor și ce reprezintă ele, îmi veți permite să fac un raport special.

Directorul Muzeului

R. Suțu

Nr. 3

Ministerul Cultelor și Artelor

Comisiunea Monumentelor Istorice

Muzeul Cuza-Vodă

Str. Lăpușneanu nr. 37

Iași

9 ianuarie 1939, Iași

Domnule Președinte,

Primăria Municipiului Iași, prin adresa nr. 18 din ianuarie a. c., aduce la cunoștință că, în urma cererii Comisiunii Monumentelor Istorice de a i se încredința pentru Muzeu obiectele aflate în păstrarea Municipiului și care au aparținut Domnitorului Cuza, ne pune la dispoziție următoarele obiecte și anume : trăsură, caleașcă, cupea etc.

Trăsurile până acum erau depozitate într-o șură la Abatorul Comunal. Știm de mult de existența lor și, din vreme, am avut onoarea de a vă ruga ca, prin intervenția Dumneavoastră, ele să fie predate Muzeului nostru, ceea ce s-a făcut. Aducându-vă la cunoștință, am onoare a vă ruga să dispuneți. Știut însă că numai una din aceste trăsură, în urma măsurărilor ce am făcut-o, ar putea fi așezată în o cameră a muzeului și anume în una din încăperile din fund.

Director

R. Suțu

Domniei Sale

Domnului Președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice

București

NR. 4

*Ministerul Cultelor și Artelor
Comisiunea Monumentelor Istorice
Str. General Berthelot nr. 28, S II*

*Domnului Primar al Municipiului Iași
3 iulie 1939*

Domnule Primar,

Avem onoare a vă face cunoscut că s-a primit la Muzeul Cuza Vodă din Iași cele 22 obiecte cedate de la fostul Muzeu Municipal, pentru care vă aducem mulțumirile noastre cele mai vii. Pentru restul obiectelor ce urmează a ne fi cedate, vă rugăm să binevoiți a aproba să mai fie păstrate acolo unde se află, până vor putea fi depozitate în Muzeul Cuza Vodă.

*Președinte,
N. Iorga*

*Secretar Director General
Victor Brătuleanu*

Rezoluția, scrisă de mână, arată că „Domnul Tutunaru, chiar mâine dimineață, ora 8, veți lua contact cu Dl. R. Suțu și afla ce piese a predat Muzeului Cuza Vodă; de asemenea va vedea și raftu cu ce piese mai vrea să mai dea R. Suțu”.

Într-o altă notă, scrisă de mână de R. Suțu, pe acest document, se arată că „Obiectele care au făcut parte acest Muzeu au fost date în păstrare Arhivelor Statului din Iași, de unde am primit aceste obiecte.

„Restul de obiecte de la punctul 2, au fost cedate de Primăria Municipiului Iași, prin adresa nr. 18 din 2 februarie 1939, către Muzeul Cuza Vodă din Iași, și anume: trăsuri și landouri din timpul lui Cuza Vodă, cari sunt actualmente depozitate la Abatorul Comunal”.

ANI, Primăria Municipiului Iași,
Caziere, dosar 415, f. 24

NR. 5

*Ministerul Cultelor și Artelor
Comisiunea Monumentelor Istorice
Muzeul Cuza-Vodă
Str. Lăpușneanu nr. 37
Iași
12 iulie 1939, Iași*

Domnule Președinte,

La Primăria Municipiului Iași s-a primit adresa cu nr. 1461, din 3 iulie a. c., din partea Onor Comisiei Monumentelor Istorice, prin care se confirmă și se mulțumește Municipiului pentru cedarea a 22 obiecte care au aparținut fostului Muzeu Municipal din Iași muzeului Cuza Vodă din str. Lăpușneanu (adresa din 31 mai a. c., a muzeului Cuza Vodă către onor Comisiunea Monumentelor Istorice venim cu onoare a vă face cunoscut că Primăria Municipiului Iași, nu mai are nici un soi de proprietate asupra fostului Muzeu

Municipal – o parte de obiecte care au rămas de la acest muzeu, desființat, fiind în păstrarea Arhivelor Statului Iași. A rămas numai denumirea de fostul Muzeu Municipal și atâta).

Primirea obiectelor, în număr de 22, am confirmat la timp primirea lor cu inventar în regulă, pe care l-am înaintat d-lui Gh. Ungureanu, directorul Arhivelor Statului Iași, care are asupra sa împărțirea rămășițelor de obiecte ce mai sunt, de la fostul Muzeu Municipal. Numai în ce privește trăsurile, cupélele și caleașca care au aparținut Domnitorului Cuza, Primăria Municipiului Iași are stăpânire asupra lor.

În urma intervenției d-voastre personale, Domnule Președinte, Primăria Municipiului Iași a cedat Muzeului nostru „Cuza-Vodă”, aceste trăsuri (adresa Comisiunii Monumentelor Istorice către Primăria Mun. Iași, nr. 3101 din 1938), trăsuri ce actualmente sunt depozitate la Abatorul Comunal.

Adresele noastre nr. 2 din 9 ianuarie și nr. 24 din 1 mai 1939, aducând la cunoștință conținutul adresei Prim(ăriei) M(unicipiului) Iași, către muzeul nostru, prin care acestea se cedează muzeului. Am avut onoarea de a vă arăta atunci că aceste trăsuri nu ar putea fi depozitate la muzeul nostru, decât dacă s-ar face în curtea muzeului un adăpost special pentru așezarea lor.

Director

R. Suțu

Domniei Sale

Domnului Președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice

București

NR. 6

Primăria Municipiului Iași

23 septembrie 1939

Nr. 1388

12 iulie 1939

Domnule Șef,

După informațiile căpătate de la Dl. R. Suțu, prezenta greșit a fost îndreptată acestui sem¹⁷. La punctul 2 ni se pune în vedere că trăsurile și landoul pot fi păstrate în incinta Abatorului Comunal, unde se găsesc depozitate. Binevoii ca prezenta să fie restituită locului în drept, aparținând Arhivelor Statului. Semnat indescifrabil.

ANI, Primăria Iași, dosar 415, f. 24 verso

NR. 7

Ministerul Cultelor și Artelor

Comisiunea Monumentelor Istorice

Muzeul Cuza-Vodă

Str. Lăpușneanu nr. 37, Iași

Iași 20 decembrie 1939

Domnule Președinte,

¹⁷ Indescifrabil.

[Prin] adresele noastre numerele 2 din 9 ianuarie, 24 din 1 mai, 29 din 31 iunie și 45 din 12 iulie, am avut onoarea a vă aduce la cunoștință că, în urma intervenției Onor Com. Mon. Istorice către Primăria Municipiului Iași (adresa C. M. I. Nr. 3101-1939 către Primăria M. I.), această Primărie a cedat și a pus la dispoziție Muzeului Cuza Vodă din Iași următoarele obiecte, care deocamdată sunt adăpostite într-o șură la Abatorul Comunal: o caleașcă oferită Domnitorului Cuza de către împăratul Napoleon III, o caleașcă a familiei Roznovanu, cu care era condus Regele Carol I, de câte ori venea la Iași și cu care a fost condus duminică, 17 decembrie curent, noul Mitropolit Irineu al Moldovei, un cupen cu perna caprei cu postav albastru, brodată cu fir de aur, cu marca Domnitorului Cuza, o cupea de călătorie, trăsuri de bagaje etc.

Primăria Municipiului Iași, prin adresa nr. 18 din 2 ianuarie a. c., făcându-ne cunoscut că a cedat aceste obiecte muzeului nostru, ne-a comunicat să le luăm în primire. Din cauză că muzeul nu are deocamdată unde să le adăpostească, ele continuă să fie păstrate la Abatorul Comunal.

Aceste obiecte sunt deci ale muzeului nostru. O caleașcă, cea roznovenească, a servit acum patru zile la conducerea I.P.S.S. Irineu, noul Mitropolit al Moldovei, de la gară la Mitropolia Moldovei. Se mai vehiculează ideea ca aceste trăsuri să fie duse la Expoziția de la Copou, unde să fie adăpostite (1939).

De aceea, avem onoare, Domnule Președinte, de a vă ruga să bine voțiți a aproba să se poată face un cât de modest adăpost în ograda muzeului Cuza Vodă, unde să aducem toate aceste obiecte care ne-au fost cedate cu acte în regulă în urma intervenției d-voastre. Ele trebuie să intre definitiv în stăpânirea muzeului Cuza-Vodă din Iași, care are singur expunerea și întrebuințarea lor.

Directorul Muzeului

R. Suțu

Domniei Sale

Domnului Președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice

București

NR. 8

23 septembrie 1941

Sfânta Mitropolie a Moldovei și Sucevei

Onor, Comandamentul Militar al Municipiului Iași,

La adresa D.-Voastre nr. 5787/1941, prin care cereți a fi predate trăsurile lui Vodă Cuza Muzeului Militar, avem deosebită onoare a vă comunica că fosta trăsură a lui Cuza Vodă a fost luată de Primăria Iași. La început s-a păstrat la Arhivele Statului de la biserica Golia, de unde Primăria le-a luat și expus la Expoziția de la Copou. Unde se găsesc aceste trăsuri tot Primăria vă poate da relații.

Sfânta Mitropolie n-are a se opune ca să fie luate de Muzeul Militar, numai să fie găsite unde ele se află.

Cu binecuvântări arhieresti,

† Irineu, Mitropolitul Moldovei

ANI, Primăria Iași, dosar 438, f. 168 verso

NR. 9

28 septembrie 1941

Comandamentul Militar al Municipiului Iași

Către,

Primăria Municipiului Iași,

La (adresa) Nr. 47062, din 1941.

Am onoarea vă înainta adresa din față, a Sfintei Mitropolii Iași și vă rog a dispune să se cerceteze și să ni se dea relații unde se găsesc în prezent aceste trăsurile.

După cum afirmă Sft. Mitropolie, trăsurile ar fi la D-tră.

Cu rezultatul vă rog a ni se înnapoia întreaga corespondență.

Comandantul Militar al Municipiului Iași,

V. Popescu

ANI, Primăria Iași, dosar 438, f. 168

Fig. 1. Trăsura atribuită lui Cuza Vodă de la Muzeul Militar Național din București

Fig. 2. Trăsura lui Cuza Vodă, 1860 (ed. C. D. Pappasoglu, lith. de C. Danielis)

Fig. 3. Trăsură a lui Cuza Vodă (foto Muzeul Unirii Iași)

Fig. 4. Mitropolitul Nicodim în trăsură a lui Cuza Vodă, (Iași, 1935) (Fototeca Ortodoxiei Românești)

Fig. 5. Trăsura lui Cuza Vodă din colecția Muzeului de Istorie Iași, aflată în curs de restaurare (fotografiată la Ruginoasa, 2012)

Fig. 6. Marca de fabrică a trăsurii aflate la Muzeul de Istorie a Moldovei Iași (foto Bogdan Scânteie)

Fig.7. „Butca Mitropolitului Meletie” expusă la castelul Miclăușeni

Fig. 8. Marca trăsurii atribuite mitropolitului Meletie

Fig. 9 Sania lui Cuza Vodă (Muzeul Unirii Iași)

Fig.10. Sania lui Cuza Vodă (Muzeul Unirii Iași)

UN ENGOLPION MOLDOVENESC DE LA JUMĂTATEA VEACULUI AL XVII-LEA

Sorin Ulea¹

Piesa pe care doamna dr. Verona Gonța o oferă spre achiziție este un *engolpion*, adică un obiect de cult care era purtat la piept – după cum îl arată și denumirea grecească, *κόλπος* – de către episcopi, mitropoliți și patriarhi. Acesta este confecționat, potrivit tradiției, din argint, având forma ovală (73 mm x 63 mm) și se deschide în formă de triptic (120 mm pe lățime). În interiorul tripticului sunt prinse, pe un fond de catifea de culoare mov, trei piese din lemn traforat. Ele prezintă, într-o foarte fin lucrată sculptură miniaturală, 13 scene încadrate în vrejuri, care, deși foarte stilizate, derivă din optica Arborelui lui Iesei. Valoarea deosebită a acestei scene stă atât în programul teologic, complex și subtil, cât și în realizarea artistică.

Exegeză teologică

Programul tripticului este dominat central de o imagine a Sf. Treimi, ce ocupă partea de sus a ovalului. Iconografia foarte originală a acestei Treimi este specific moldavă, deoarece, așa cum am arătat într-unul din studiile mele, a fost alcătuită de eruditul și inventivul teolog Macarie, în 1530, pentru primul ansamblu de pictură exterioară realizat din porunca lui Petru Rareș la biserica Sf. Gheorghe din Hârlău, ctitoria lui Ștefan cel Mare. Aceasta se repetă apoi la toate bisericile cu pictură exterioară ulterioare, ajungând ca la Sucevița (1601) să fie repetată de trei ori la interior și o dată în pictura exterioară. Schema este simplă și expresivă: o banchetă din mijlocul căreia se ridică o cruce cu Dumnezeu Tatăl și Hristos, stând de o parte și de alta a crucii, iar Sfântul Duh, în chip de porumbel, este așezat în vârful acesteia. Autorul engolpionului a preferat viziunea simplificată, fără crucea din mijloc, dar la crucea ca atare nu a renunțat, după cum vom vedea imediat. Cât despre porumbelul din vârful, el s-a rupt și a sărit din compoziție, fără îndoială, în urma unei căderi a engolpionului, tot așa cum a căzut, de altfel, și câte o bucată din cele două scene de dedesubt.

Un fapt cu deosebire interesant și care este o inovație a autorului engolpionului, este acela că Dumnezeu Tatăl ține în mâna stângă, sprijinind-o de braț, o creangă ce simbolizează, în mod evident, Pomul Vieții, dar care este despărțită în trei ramuri, cu scopul de a accentua dogma trinitară. O altă inovație, la fel de sugestivă, este crucea pe care, în pandant cu creanga trinitară, o ține în mâna-i dreaptă și pe braț Dumnezeu Fiul, ca simbol al propriei jertfe.

¹ Acest text a fost redactat de istoricul Sorin Ulea, la 12 mai 1995, ca expertiză pentru oferta de achiziție făcută de doamna Verona Gonța, soția regretatului medievist Alexandru Gonța, către Muzeul Național de Artă a României din București. Ulterior, engolpionul a fost achiziționat de către Muzeul de Istorie a Moldovei din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” din Iași, la recomandarea istoricului Ioan Caproșu (S. I.).

Coborând spre dreapta privitorului, următoare scenă este Aducerea Fecioarei în templu, cu arhiereul în stânga ei și cu părinții, Ioachim și Ana, în dreapta.

Sub această scenă este Buna Vestire, care este și ea un unicat, deoarece între Sf. Gavriil și Fecioară alcătuitorul programului iconografic și-a permis încă o inovație: a pus în mâinile Fecioarei un vas în care îngerul vestitor introduce aceeași creangă cu trei ramuri pe care o ține, în scena Sf. Treimi, Dumnezeu Tatăl. Pomul vieții a fost adus, deci, să reprezinte noua Viață, adevărata Viață întru Hristos. Important de reținut este că această îmbinare a Pomului Vieții cu Treimea este și ea o îndrăzneță inovație teologică a episcopului Macarie, așa cum am arătat în lucrările mele. Totodată, trebuie spus că în scena Bunei Vestiri avem de-a face cu două episoade diferite în timp, dar contrase într-o singură compoziție. Căci, pe lângă Buna Vestire, norul de deasupra Fecioarei, care cade cu vârful vertical deasupra capului ei, reprezintă momentul ulterior al fecundării, prin Sfântul Duh.

Sub Buna Vestire, drept în axul vertical al ovalului, se află prezentarea lui Hristos în templu, din care însă se mai păstrează doar imaginea dreptului Simeon, cu brațele întinse spre a-l primi din mâinile Mariei pe pruncul Iisus. Din nefericire, imaginile celor două personaje făceau parte din bucățile ce au căzut, prin izbire, din engolpion.

Coborând acum din Treimea de sus spre stânga privitorului, ne întâmpină o primă scenă, care prezintă două personaje în veșminte episcopale. Este vorba despre un comentariu al Treimii, în sensul că cei doi episcopi îi reprezintă pe părinții bisericii, care în primele două sinoade ecumenice (Niceea 325 și Constantinopol 381) au elaborat foarte complexa dogmă a Treimii, sintetizând-o în Crez. Sub scena cu episcopi se văd doi apostoli purtând fiecare câte o cruce pe umeri. În plus, cel din stânga poartă, sub himation, un omofor din care se vede numai capătul de jos cu o cruce. Incongruența este numai aparentă, căci ingeniosul alcătuitor al programului iconografic știa că primii episcopi au fost apostolii și folosea orice prilej pentru a mai plasa o cruce care, după cum vom vedea, e leit-motivul întregului program.

Încheind aici sumara descriere și exegeză a scenelor ce bordează ovalul engolpionului, mai rămâne să ne oprim la compoziția din centrul său. În această scenă – din care s-a rupt o parte greu de reconstituit mental, prin ipoteze ce nu-și au locul aici – se mai păstrează patru personaje care, cu mâinile împreunate în rugăciune, pot fi numite *grupul rugătorilor*. Dar, întrucât privirile lor nu se îndreaptă în sus, spre Treime, ci spre centrul compoziției ar fi oșios a spune la ce anume se roagă.

Trecând la cele două jumătăți laterale ale engolpionului, să începem cu cea din dreapta privitorului, căci așa ne impune progresia programului teologic. Sus e este prezentată Schimbarea la Față, cu Moise și Ilie în picioare, de o parte și de alta a lui Hristos și cu cei trei apostoli – Petru, Ioan și Iacob – căzuți la pământ de spaimă și orbiti de lumina Taborică. O aluzie la Răstignire o prezintă medalionul alăturat al Fecioarei ce poartă – iarăși o inovație! – o cruce sprijinită pe umăr. Însă jertfa supremă a lui Hristos pe care o semnifică această cruce este văzută ca o deschidere spre viață, Viața întru Hristos, după cum certifică ramura din Pomul Vieții pe care o ține în mână și pe braț Maria Magdalena în medalionul inferior: „–Eu sunt viața lumii”.

De altminteri, în partea de sus a jumătății din stânga tripticului este plasat în direct pandant cu Schimbarea la Față, alt simbol expres și măreț al vieții: Învierea Domnului.

Întregul program se încheie în extremele de jos ale jumătăților tripticului. În dreapta apostolii Petru (cu o cheie enormă la șold) și Pavel (cu evanghelia în mână) susțin ambii o biserică („–Tu ești Petru și pe această piatră voi zidi biserica mea”). Biserica, o construcție foarte înaltă, ce derivă direct din Dragomirna, cu aceeași ușă în coasta absidei, cu aceleași ocnite înalte și cu acea înălțime a turelor, care aici sunt însă trei în loc de una, anume spre

a exalta, prin cele trei cruci, ostensibil de mari și grele, din vârfurile lor, dogma trinitară. Iar pentru ca exaltarea să fie încă mai evidentă, biserica se ridică, dominator, mult peste capetele celor ce o susțin. În pandant direct cu această scenă se află, la baza aripii din stânga a tripticului, imaginea Maicii Domnului Îndrumătoarea, în brațele căreia se află Hristos Emanuil, cu dreapta întinsă în binecuvântare, arată calea de urmat deschisă prin jertfa sa.

Totul în acest deosebit de interesant și luminos program iconografic, în care Jertfa este ferm prezentată, însă numai aluziv, este pus sub semnul Dumnezeirii slăvită în ipostazele Treimii.

O observație în plus este că, în afară de Dumnezeu Tatăl, Iisus, Maica Domnului, apostolii Petru și Pavel și cei doi apostoli cu cruci în mână, nici un alt personaj nu poartă nimb. Altă observație este că nicăieri în triptic nu apare nici măcar o literă pentru identificarea personajelor, ceea ce însă, datorită coerenței programului, nu împiedică descifrarea scenelor.

Și a treia observație: în nici o compoziție nu apare nici un fel de fundal arhitectonic.

Evaluare estetică

În legătură tocmai cu mesajul teologic luminos al programului iconografic analizat mai sus, trebuie spus că acest mesaj, deși isihast în esența sa, prin repetarea obsesivă a dogmei trinitare, nu are, totuși, nimic ascetic, din punctul de vedere al prezentării personajelor. Faldurile veșmintelor, precum și proporționarea acestor veșminte în ansamblul lor, pun în lumină robuste corpuri omenești, lipsite de orice urmă de mortificare. Din acest punct de vedere, *engolpionul urmează tradițiile picturii moldovenești din faza clasică* (secolele XV-XVI).

La acestea este de adăugat interesul sculptorului – care, departe de a fi un rustic, e un școlarizat artist – pentru viața interioară, pentru psihologia personajelor. Lucrul se vede în capacitatea de a imprima figurilor o expresivitate remarcabilă și adecvată rolului pe care-l joacă, în ciuda spațiului supranatural de care a dispus.

Iată câteva exemple: Dumnezeu Tatăl – implacabil; Iisus – întristat, cu capul aplecat; Ioachim – senin dar deferent; arhierul – solemn și pătruns de răspundere; Fecioara din Buna Vestire – uimită și ușor înfricoșată de veste, cum apare și în Noul Testament. O mențiune specială merită scena cu Patru și Pavel ținând în mâinile lor, așa cum am spus, o biserică nu numai foarte înaltă, dar și mult ridicată deasupra lor. Dacă Treimea din vârful ovalului este scena cea mai amplă ca dimensiuni, cea cu biserica este cea mai înaltă. Înălțimea aceasta nu este întâmplătoare, căci, astfel procedând, artistul și-a oferit o posibilitate în plus de a exprima eficient exaltarea dogmei trinitare de care ne-am ocupat în exegeza teologică.

Concluzii

Din toate cele mai de sus, concluziile vin de la sine.

1. Artistul care a realizat engolpionul este un exponent direct al școlii moldovenești de artă căci: a) Scena dominantă a Treimii este o inovație din anul 1530 a eruditului teolog și episcop moldovean Macarie, reluată sistematic la toate monumentele ulterioare și culminând cu Sucevița (1601); b) Îmbinarea temei Treimii cu Arborele Vieții (în diverse forme), îmbinarea specifică engolpionului, este și ea o inovație a lui Macarie, preluată de teologii care i-au urmat, până la numitul Varlaam, deci până după mijlocul secolului al XVII-lea; c) Viziunea arhitectonică a artistului este și ea moldavă, centrată chiar pe un

monument care a stârnit multă vâlvă în epocă: Dragomirna; d) Estetica artistului exprimă pe de o parte robustețea corpului uman, și pe de altă parte un model de drapare a acestuia ce se distinge net atât de convenționalismul sec al artei grecești postbizantine și a celei sud-slave contemporane, cât și de estetica rusească din secolele XVI-XVII, complet diferită de optica moldavă.

2. Fiind un remarcabil artist al vremii sale, trebuie observat totodată că, așa cum iarăși am arătat în lucrările mele, nu el, artistul, era chemat să stăpânească teologia și să alcătuiască, cu ajutorul ei, complexe programe iconografice. Aceasta era treaba teologului. Iar teologul, în cazul engolpionului, nu a putut fi altul decât însuși episcopul sau mitropolitul care l-a comandat pentru sine.

3. Dar engolpionul nepurtând data executării sale, se pune întrebarea când anume a fost realizat. Răspunsul nu întâmpină dificultăți. Cu extraordinar de bogatul său program teologic, Sucevița (1601) este cel mai solid punct de sprijin. Întrucât un număr oarecare de teme au fost aduse din alte țări decât Moldova și întrucât cele din sursă occidentală au fost adaptate spiritualității ortodoxe, o piesă ca engolpionul Treimii, în care scena Învierii Domnului este franc occidentală, dovedește, *ipso facto*, că ea se plasează la o anumită distanță în timp după Sucevița. Însă nici prea târziu, adică într-o vreme de dezagregare a principiilor de asamblare iconografică a programelor de tip bizantin. Dimpotrivă, prin impecabila sa coerență, programul engolpionului indică o epocă aflată încă sub scutul acelor principii. La același rezultat ne duce, de altminteri, și celălalt element occidental, preluat *tale quale*, din engolpion: nimbul triumfiar ce-l aureolează pe Dumnezeu Tatăl. Iată deci două patente nouăți occidentale, prinse însă, ca-ntr-un chihlimbar într-un sistem de gândire complet străin Occidentului. Și este binevenit să ne amintim aici de faimoasa *Mărturisire Ortodoxă* compusă de marele teolog Petru Movilă, mitropolitul Kievului. În această scriere, citită în sinodul panortodox din 1642 de la Iași, spre a deveni apoi a treia mărturisire de credință a bisericii ortodoxe – după *Crezul* sinoadelor ecumenice din secolul IV și după *Dogmatica* Sf. Ioan Damaschin din secolul VIII – autorul introdusese două teme curat catolice, dintre care una are chiar Purgatoriul. Nu este atât de relevant aici că sinodul – cu mitropolitul Varlaam de față și cu mari teologi din străinătate – a primit *Mărturisirea* lui Movilă, cu condiție eliminării celor două teze catolice, cât este important că unui teolog de talia europeană a lui Petru Movilă nu i s-a părut o mare îndrăzneală să introducă în opera sa asemenea teze. Cu cât era mai puțin semnificativă introducerea în iconografia unui engolpion a două elemente occidentale, care nu schimbau nimic din fundamentele teologiei Răsăritului!

Cu acestea am surprins, în mare, epoca în care a fost realizat engolpionul: mijlocul secolului al XVII-lea, cu posibile mici extinderi în urmă sau înainte.

*

Cred că din textul de față s-a desprins clar ideea că engolpionul Treimii este, atât prin complexitatea sa teologică, cât și prin arta cu care a fost lucrat, *un uncat*. Dar, valorii sale intrinsece i se adaugă și una extrinsecă, ce-i sporește însemnătatea. Căci această piesă a aparținut cunoscutului savant român care a fost Mihai Costăchescu, eminent editor și adânc comentator al documentelor medievale moldovenești de limbă slavonă și totodată folclorist de seamă, care – la o sută de ani distanță de Alecu Russo și Vasile Alecsandri – a cules cea de-a doua variantă celebră a *Mioriței*. Spre sfârșitul vieții sale, Mihai Costăchescu (pe care l-am cunoscut bine, deoarece mi-a fost timp de opt ani profesor de limba română la Liceul Național din Iași) i-a dăruit engolpionul Treimii istoricului Alexandru Gonța, pe care îl considera urmașul său. Alexandru Gonța a decedat în 1978. Apreciem că el nu a primit de la donator nici un fel de informații asupra modului în care acesta ajunsese în

posesia engolpionului, fapt care arată că nu cunoștea nimic semnificativ în legătură cu proveniența piesei. Căci un atât de meticulos și pasionat scotocitor al trecutului moldovenesc precum a fost Mihai Costăchescu, n-ar fi putut face un asemenea dar urmașului fără să-i transmită și tot ceea ce știa despre el.

Aceasta este, deci, valoarea extrinsecă a engolpionului oferit spre achiziționare de soția istoricului Alexandru Gonța, doamna Verona Gonța. Și acesta este și motivul pentru care socotesc, în ce mă privește, că, odată expus, engolpionul va fi firesc și instructiv să poarte o legendă de felul acesta: „Engolpionul Sf. Treimi. Donat de eminentul slavist și folclorist român Mihai Costăchescu urmașului său devotat, istoricul Alexandru Gonța, în semn de specială prețuire și încurajare”.

Fig. 1. Engolpionul deschis

Fig. 2 Engolpionul închis, fața

Fig. 3 Engolpionul închis, verso

UN POMELNIC SCRIS PE CERAMICĂ PROVENIT DE LA BISERICA DIN REDIU (30 MAI 1829)

Varvara M. Măneanu
Chirilă Enescu

Muzeul Regiunii Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin păstrează numeroase mărturii de civilizație colecționate înainte de 1918, care reflectă viața unor comunități din Vechiul Regat, dar și din a celor din ținuturile românești ce nu erau încă unite cu Țara, precum Banatul, Ardealul, Crișana și Maramureșul, Basarabia și Bucovina; acestora li se adaugă exponate provenite de la sud de Dunăre, ori din sânul minorităților turco-tătare, armenie, lipovene etc. De-a lungul anilor am încercat să facem cunoscute piesele din aceste colecții, valorificându-le atât expozițional cât și prin publicarea unor articole în periodice de specialitate¹. Pentru a comunica mai bine această diversitate a patrimoniului muzeului, trebuie să rememorăm un pasaj de istorie locală interbelică a orașului Turnu Severin, când aici a funcționat Muzeul „Dr. C. I. Istrati”². Acesta, prin structura patrimoniului și povestea constituirii sale, a avut un caracter național, iar în acea perioadă a avut un *Catalog*

¹ Varvara Magdalena Măneanu, *Colecția dr. C. I. Istrati – valorificarea ei în cadrul Muzeului Regiunii Porților de Fier: Ceramica transilvăneană*, în *Revista Muzeelor*, XXX, 1993, nr. 1, p. 49-50); Eadem, *O instituție culturală națională din trecutul Severinului: Muzeul „Dr. C. I. Istrati”*, în *Porțile de Fier*, I, nr. 1, 1996, p. 6-7.); Eadem, *Interferențe culturale româno-franceze în Colecția „Dr. C. I. Istrati”* (în „*Porțile de Fier*”, II, nr. 2, 1996, p. 10-11); Eadem, *Colecția istorico-etnografică „Maria Istrati-Capșa” la Tr-Severin. Catalogul cositoarelor*, în *Porțile de Fier*, an I, nr. 4, p. 11-13); Eadem, *Gaea sau Venus – o statueta din colecția „Maria Istrati-Capșa” – regăsită*, în *Porțile de Fier*, an II, nr. 1, 1997, p. 19-20; *Colecția Maria Istrati-Capșa, Arāmuri și alāmuri. Catalog*, în *Drobeta*, VIII, 1998, p. 211-220); Eadem, *Considerații privind evoluția ceramicii de secol XX din Oltenia și Muntenia*, în *Porțile de Fier*, III, nr. 1, 1998, p. 19-24; Eadem, *Un almanah rusesc de la începutul secolului XIX în biblioteca Muzeului Regiunii Porților de Fier*, în *Drobeta, Buletin științific trimestrial*, I, nr. 3-4, 1994, p. 38-39; Eadem, *Catalogul obiectelor de cult (I)*. *Pristolnice*, în *Drobeta*, X, 2001, p. 216-227; Eadem, *Catalogul obiectelor de cult (II)*, în *Drobeta*, XI, 2002, p. 443; Eadem, *Ceramica zgrăfitată din Bucovina*, în *Porțile de Fier*, V, nr. 1 (10), 2001, p. 10; Eadem, *Recipiente monetare în colecțiile Secției de artă populară a Muzeului Regiunii Porților de Fier*, în *Porțile de Fier*, V, nr. 1 (10), 2001, p. 20; Eadem, *Ceramică din Moldova în colecțiile Muzeului Regiunii Porților de Fier – proiect de expoziție*, în *Revista Muzeelor*, XXXX, 2004, nr. 1-2, p. 107; Eadem, *Dr. C. I. Istrati și antichitățile egiptene*, în *Porțile de Fier*, VI, nr. 1 (11), 2002, p. 25; Eadem, *Samovare rusești în colecțiile Muzeului Regiunii Porților de Fier*, în *Porțile de Fier*, an VII, nr. 1 (13), p. 24; Eadem, *Obiecte de artă decorativă monumentală din colecția Dr. C. I. Istrati, distinse cu diploma de onoare, clasa I, la Expoziția Generală Română, București, 1906*, în *Drobeta, arheologie-istorie*, XV, 2005, p. 236; Eadem, *Prezența minorității turco tătare la expoziția generală București 1906. Elemente de civilizație turco tătara la Muzeul Regiunii Porților de Fier*, în *Drobeta*, XVII, 2007, p. 257-265); Eadem, *Aspecte istorice etnografice privind olăritul în Argeș. Ceramica pictorului Ion Marinescu Vâlsan*, în *colecțiile Muzeului Regiunii Porților de Fier*, în *Porțile de Fier*, XIII, nr. 19, 2011, număr special consacrat a 190 de ani de la Revoluția de la 1821. p. 32-37); Mite Măneanu, *Noi date privind istoria României cuprinse într-un manuscris sârbesc din secolul al XVI-lea: Pomelnicul Mănăstirii Cruședol*, în *Mehedinți. Istorie și Cultură*, vol. 1, p. 49-53; Juan Petroi, *Ceramică ornamentală moldovenească*, în *Drobeta*, V, Turnu Severin, 1982, p. 125-129.

² Muzeul a evoluat de la colecția particulară *Maria Istrati Capșa*, devenită apoi *Colecția Dr. C. Istrati Capșa* și în cele din urmă, după 1925, ca *Muzeul Dr. C. I. Istrati*.

sumar, tipărit în 1932³. Catalogul a fost apreciat de Pompiliu Costescu, care l-a prezentat în revista de cultură „Boabe de Grâu”, din anul 1933⁴. Astfel, acest catalog a devenit o moștenire de preț pentru instituțiile culturale moștenitoare ale patrimoniului, transferat după desființarea muzeului amintit, în 1949.

În textul de față continuăm semnalarea prezenței de artefacte provenite din zone îndepărtate de Mehedinți, care au făcut parte din vechea colecție. Este vorba despre *un pomelnic scris pe ceramică*, provenind din Moldova, care este datat în anul 1829. Această piesă a făcut parte din inventarul Muzeului „Dr. C. I. Istrati”. Pomelnicul se afla expus în *Secțiunea Bisericească*, după cum rezultă din *Catalogul Muzeului „Dr. C. I. Istrati”*⁵, fiind considerat o raritate în rândul acestui tip de obiecte, legate de cultul creștin.

Încercăm să reconstituim traseul parcurs de acest pomelnic, realizat într-un centru de olărie din Moldova, până a ajuns în colecțiile Muzeului Regiunii Porților de Fier. Cel mai probabil acesta este unul dintre cele aproximativ 15 pomelnice expuse la secțiunea *Cultură*, din cadrul Expoziției Generale Române, organizată la București, în 1906 și care, după finalizarea evenimentului, au intrat în fondul Colecției „Dr. C. I. Istrati”, pe când acesta se afla încă la București⁶. După participarea sa la *Expoziția* amintită, constatăm că pomelnicul a fost inclus în fondul *Colecției Istrati*, al cărei comisar general a fost Dr. C. I. Istrati, fiind amintit apoi în patrimoniul Muzeul „Dr. C. I. Istrati”.

Acest mare colecționar și organizator de colecții muzeale a făcut apel la cei care trimiseseră artefacte pentru Expoziția din 1906 să doneze unele dintre exponate, pentru organizarea unui *Muzeu Național al tuturor Românilor*. Dr. Istrati a reușit să pună bazele acestui muzeu, având ca temelie colecția sa, *Istrati-Capșa*, precum și numeroase artefacte care fuseseră prezente în Expoziția din 1906. În lipsa unui local adecvat, fiind amenințate cu degradarea și dispariția, după moartea întemeietorului, acestea au fost aduse, prin grija marelui ctitor cultural severinean Theodor Costescu, fost student al Dr. Istrati, la Turnu Severin. În oraș tocmai se terminase construirea Palatului Cultural, în a cărui aripă de vest a fost instalat muzeul fondat de Dr. C. I. Istrati. Colecția avea aici condiții optime de conservare, etalare și valorificare muzeologică și științifică. În acest fel a ajuns și acest pomelnic la Turnu Severin.

Considerăm că acest pomelnic este o piesă rară, întrucât cele mai cunoscute pomelnice în literatura de specialitate și în muzee sunt cele scrise pe hârtie sau pe lemn⁷.

Pomelnicul la care ne referim se află înregistrat în Fondul Muzeului Regiunii Porților de Fier, Secția de istorie⁸; acesta este o placă de ceramică smălțuită, având scrisul zgrăfitat, pe fond alb, iar pe margini puncte de formă difuză, de culoare verde⁹; piesa are

³ Varvara Magdalena Măneanu, *O instituție culturală națională din trecutul Severinului: Muzeul Dr. C. I. Istrati*, în *Porțile de Fier, Revista Societății Naționale de Științe Istorice din România*, I, nr. 1, 1996, p. 2); Idem, Colecția istorico-etnografică Maria Istrati-Capșa, la Tr Severin, în *Porțile de Fier, Revista Societății Naționale de Științe Istorice din România*, an I, nr. 4, 1996, p. 11); *Catalogul Muzeului Dr. C. I. Istrati*, Tipografia Datina, Tr Severin, 1932, p. 32.

⁴ Pompiliu Costescu, *Palatul Cultural, Boabe de Grâu*, 1933, 3, IV, nr. 12, p. 727-745.

⁵ *Catalogul Muzeului „Dr. C. I. Istrati”*, p. 32.

⁶ *Catalogul Expoziției Generale Române*, București, 1906.

⁷ Mite Măneanu, *op. cit.*, p. 49-53; Varvara M. Măneanu, *Obiecte de cult creștin în Colecțiile Muzeului Regiunii Porților de Fier*, în *Drobeta*, XI-XII, p. 448; aici găsim un pomelnic pe o cruce de lemn, datat (1837), provenit de la preotul și cunoscutul folclorist Gh. Dumitrescu Bistrița, din Mehedinți.

⁸ Pomelnicul a fost înregistrat ca atare la 13. 06.1979, cu numărul de inventar IV-192.

⁹ Piesa a fost lucrată, se pare, într-un atelier de olărie ce confecționa cahle, cărămizi, țigle și plăci smălțuite decorative; pe *verso* se văd urme în lut de la mișcarea roții.

forma dreptunghiulară, cu latura îngustă ca bază, iar partea superioară este terminată în formă triunghiulară; în vârf este prevăzută cu un orificiu pentru agățare. Dimensiunile pomelnicului sunt: înălțimea 14 cm, lungimea 11,5 cm, lățimea 8 cm, grosimea 1 cm. În partea superioară, unde era agățătoarea, este ușor ciobită cu lipsă de material, dar se vede urma orificiului pentru agățare. Pomelnicul este în limba română, scris cu alfabet de tranziție și are următorul conținut : „*Vii: Dumitru, Paraschiwa. Morții: G(h)eorghe, Krăstena, Gavril, Maria și toți. 1829 mai 30, biserica la Rediu. Pomeniște părinte pe robii aceștia*”.

După cum se poate citi, pomelnicul a fost scris în data (sau pentru data) de 30 mai 1829¹⁰, când ar fi trebuit să fie citit, iar apoi cei înscrși în pomelnic, an de an, să fie pomeniți în mod special pentru *această dată*. Alegerea celor care au comandat acest pomelnic a fost ca el să fie scris pe suport de lut ars, care să nu fie afectat în caz de incendiu. Faptul că pomelnicul prezintă orificiu pentru agățat ne face să presupunem că acesta a fost destinat unei biserici de lemn, aparținând unei așezări din apropierea unui pâlce de pădure tânără. Așezarea respectivă a căpătat, cu timpul, denumirea *Rediu*, după cum arată și textul acestui pomelnic (și nu *Laredi*, cum eronat a fost deslușit în trecut).

Faptul că există multe așezări cu denumirea de „Rediu” sporește dificultatea de a identifica biserica „de la Rediu” căreia aparține pomelnicul în discuție. Putem însă presupune că acesta a aparținut unei biserici mai vechi, în locul căreia s-a ridicat alta la sfârșitul secolului al XIX-lea, în care s-a păstrat pomelnicul, până când a fost trimis la Expoziția organizată în 1906 la București.

Având în vedere unele date istorice ale satului Rediu Galian¹¹ putem avansa ipoteza că pomelnicul ar putea proveni de la Biserica cu hramul „Sfinților Împărați Constantin și Elena”, construită din bârne de stejar pe temelie de piatră. Aceasta a fost construită înainte de anul 1877, data nefiind cunoscută cu precizie. Se presupune că este ctitoria lui Ilie Smău, Gheorghe Popovici și Gheorghe Oncu. Probabil că pomelnicul a fost comandat de către Dumitru Galian (1812-1914), devenit mai târziu preot și ctitor al bisericii din același sat, cu hramul „Sfântul Dimitrie Izvorătorul de Mir”, care a fost construită în anul 1896, din cărămidă, pe temelie de piatră¹². Pomelnicul ar putea proveni și de la o veche biserică a satului Rediu-Mitropoliei, de lângă Iași. Acesta este un sat vechi, unde Mitropolia Moldovei a avut o moșie cu pădure (*rediu*) și o biserică ce era construită din lemn; din vechiul lăcaș a mai rămas astăzi doar piatra de la temelie. În zonă, la Popricani, a avut moșie Dimitrie Cantacuzino-Pașcanu, cel care a zidit biserica din Popricani, în anul 1812. S-ar putea ca el să fi comandat un pomelnic care să fie citit la biserica *de la Rediu*¹³, care ținea de Mitropolie. După dezafectarea acestui locaș, obiectele de cult au ajuns la Mitropolia Moldovei de unde pomelnicul a fost trimis la Expoziția din 1906.

Un alt Rediu de unde ar putea proveni obiectul este „Rediul Aldei” de lângă Iași (comuna Aroneanu); această așezare se situează la aproximativ 4 km de centrul comunei, pe direcția nord-est, pe versantul nordic al dealului cu același nume. Deși este atestat documentar din 1772, cu o biserică din 1718 ce avea hramul Sf. Ilie Tesviteanul, începuturile existenței satului se pierd în negura vremii. Biserica a suferit modificări și adăugiri în secolul al XIX-lea. Este posibil ca pomelnicul să fi fost comandat probabil cu ocazia unei noi târnosiri¹⁴.

¹⁰ De remarcat că 30 mai 1829 a căzut într-o zi de sâmbătă.

¹¹ Date preluate după Alexandru Losoczy, *Catalogul bisericilor din România*, <http://www.biserici.org>

¹² Date preluate după pr. Măcașu Octavian, <http://www.protoieriasului.ro>

¹³ Date preluate după Andi Daschievici, *Pietrele funerare de la Rediu-Mitropoliei*, Biblioteca Publică Popricani, <http://www.monumenteiasi.ro>. În pomelnic „rediu” apare scris cu literă mică.

¹⁴ Date preluate după Alexandru Losoczy, *Catalogul bisericilor din România*, <http://www.biserici.org>

La *Rediu*, comuna Rădăuți-Prut (jud. Botoșani), există o biserică construită la 1860, având hramul Sf. Gheorghe, dar hramul sărbătorit pe 9 mai¹⁵. Aceasta este posibil să fi fost construită pe locul alteia mai vechi. În acest caz, deși nu putem fi foarte siguri, tehnica de realizare a textului prin zgrăfitare, culorile utilitate, alb și verde ne pot sugera o îngustare a ariei de proveniență în nordul Moldovei, ce corespunde cu aria de răspândire a ceramicii zgrăfite de Bucovina¹⁶, din centre precum Rădăuți, Opoșnea, Kossov, Colomea.

Având în vedere cele arătate, putem susține că pomelnicul prezentat în aceste pagini este o piesă rară din punct de vedere al suportului, materialului și tehnicii în care este realizat. Cei trecuți în pomelnic – *Dumitru, Paraschiva, Gheorghe, Krâstena, Gavril, Maria și toți* – au fost legați spiritual de biserica la *Rediu*, având, probabil, calitatea de ctitori, căci în *rugămintea către preot* aceștia și-au manifestat dorința de a fi pomeniți anume la această biserică. Putem susține că acest pomelnic a fost realizat într-un atelier de olărie (fie țărănesc, fie unul de pe lângă o mănăstire) din regiunea Rădăuților, după similitudinea pe care o arată pomelnicul cu ceramica zgrăfită de Bucovina. După acuratețea scrisului, pomelnicul pare să fi fost redactat de un știutor de carte (monah, preot, călugăr), poate chiar într-un atelier de olărie pe lângă o biserică sau mănăstire din zona Rădăuților. Din păcate, nu am putut stabili cu exactitate biserica din care provine, având în vedere numeroasele așezări cu denumire de „Rediu”.

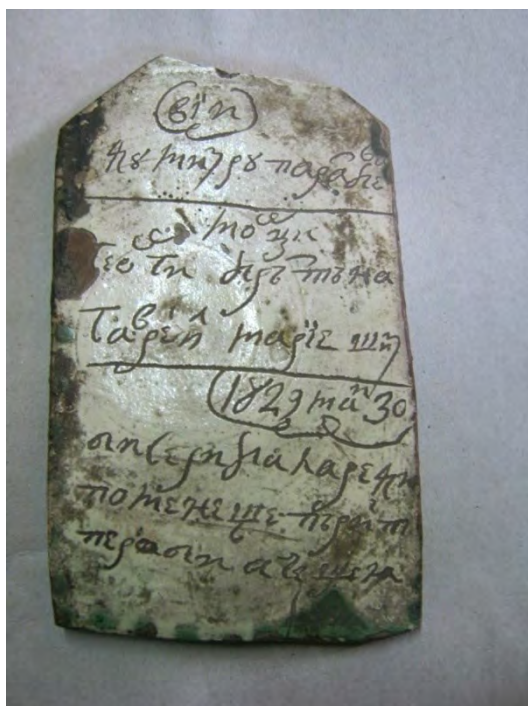

Fig. 1. Pomelnicul de la biserica din Rediu

Fig. 2. Pomelnicul de la biserica din Rediu

¹⁵ Date preluate după *Catalogul bisericilor din România*, www.biserici.org

¹⁶ Varvara Magdalena Măneanu, *Ceramica zgrăfită din Bucovina*, în *Porțile de Fier*, V, nr. 1 (10), 2001, p. 10.

PICTORUL ȘTEFAN DIMITRESCU ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI

Cătălin Pungă
Zamfira Pungă

Muzeele din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași au în patrimoniu un număr însemnat dintre lucrările ilustrului profesor și mai apoi rector al Academiei de Belle-Arte din Iași, Ștefan Dimitrescu¹. Artistul s-a remarcat prin activitatea artistică, dar și prin cea didactică. Atât opera, cât și activitatea sa de profesor, au beneficiat de atenția istoricilor de artă, care i-au dedicat mai multe studii și articole². În expoziția permanentă a Muzeului de Artă opera lui Ștefan Dimitrescu este bine reprezentată și cunoscută publicului.

Ceea ce a rămas aproape necunoscut este faptul că Muzeul de Istorie deține în patrimoniul său câteva caiete de schițe, desene, acuarele și fotografii, unele chiar inedite. Aceste obiecte au fost achiziționate de la fiica artistului, Margareta Wainberg din București, în anul 1974, fiind înregistrate la 36 de numere de inventar (5903-5938)³. Prin parcurgerea acestor schițe și documente pot fi reconstituite pagini mai puțin cunoscute din viața artistului.

Pictorul Ștefan Dimitrescu s-a născut la Huși, în anul 1886, într-o familie modestă. Rămas orfan de tată la o vârstă fragedă, viitorul artist a fost crescut de mama sa, de la care a moștenit un caracter integru, modestie, distincție și noblețe spirituală (Fig. 1). Viața aspră pe care destinul i-a hărăzit-o nu a întinat aceste trăsături, dar a modelat un caracter pe cât de tenace, pe atât de sensibil și plin de naturalețe⁴.

De la o vârstă fragedă, Ștefan Dimitrescu a dovedit reale calități artistice. De aceea, el a fost trimis la Iași unde, mai întâi, a luat lecții de violoncel la Conservator (1902). În anul următor, 1903, el a renunțat la muzică și s-a înscris la Școala de Arte Frumoase. Aici a fost discipol în clasa de pictură și compoziție a profesorilor Gh. Popovici și Emanuel Bardasare⁵. Printre colegii de studiu se numărau C. Bacalu, Launay, N. Tonitza (Fig. 4). Ambițios, muncitor și talentat, tânărul de 17 ani a primit o bursă de studiu. Cu toate acestea, el era nevoit să-și completeze veniturile cântând la violoncel prin localurile Iașului.

¹ Ștefan Dimitrescu, *Pinacoteca Națională din Iași*, în „Boabe de grâu”, 1932, p. 10-11.

² H. Blazian, *Pictorul Ștefan Dimitrescu*, în „Adevărul literar și artistic”, anul IX, seria II, nr. 499, 20 iunie, 1930, p. 8 și urm.; Ionel Jianu, *Ștefan Dimitrescu*, București, Ed. Științifică pentru Literatură și Artă, 1954, 38 p. +34 reproduceri; Beatrice Bednarik, *Ștefan Dimitrescu*, București, Ed. Meridiane, 1965, 9 p. +11 reproduceri; *Expoziția Ștefan Dimitrescu (1866-1933)*, Muzeul de Artă al RPR, 1959, 48 p. +17 reproduceri; Corneliu Baba, *Ștefan Dimitrescu*, în „Arta Plastică”, nr. 6, 1963, p. 320-323; Gh. Macarie, *Din corespondența lui Ștefan Dimitrescu*, în *SCLA, Arte plastice*, tom 24, 1977, p. 239-248; (Virginia Vasilovici), *Ștefan Dimitrescu*, Iași, Muzeul de Artă, f. a.

³ Registrul inventar, Rec. 16 din 1974, 8 februarie; Valoarea de achiziție a obiectelor a fost de 20390 lei.

⁴ *Ștefan Dimitrescu*, culegere alcătuită și studiu de Claudiu Paradais, București, Ed. Meridiane, 1978, p. 5.

⁵ ANI, Fond *Academia de Belle Arte*, dosar 17/1903-1904.

De altfel, acest instrument avea să rămână o pasiune constantă a vieții artistului. Se păstrează o fotografie în care artistul este înfățișat în atelier, alături de instrumentele de pictat și violoncelul său (Fig. 3).

Ștefan Dimitrescu și-a finalizat studiile artistice ieșene în anul 1908. În același an, el a participat la un concurs pentru obținerea altei burse, de astă dată la Paris, unde încerca să-și continue studiile. Din nefericire, acesta a pierdut concursul, fiind nevoit să renunțe pentru câțiva ani la visul parizian. Resemnat, dar nu definitiv, Ștefan Dimitrescu a ocupat mai multe posturi de profesor în învățământul mediu, în orașul Alexandria și la Liceul Spiru Haret din București.

În anul 1924 se întemeia la Iași Academia de Belle Arte de la a cărei inaugurare avem, în colecția Muzeului de Istorie, o interesantă fotografie. În grupul de personalități care sunt surprinse de aparat la acest marcant eveniment este prezent și Ștefan Dimitrescu (Fig. 6).

Anul 1927 aducea artistului o mare împlinire profesională, aceea de a fi numit profesor de compoziție la Academia de Arte Frumoase din Iași. În următorul an a fost numit chiar Rector al acestei instituții de învățământ artistic, funcție pe care a ocupat-o până în anul 1933⁶. Între profesorii care predau atunci la Academia de Arte din Iași se numărau: Al. Naum, care predă Estetica; A. Zamfirescu, profesor de Anatomie; O. Băncilă, profesor de Pictură; V. Costin profesor de Arte decorative; A. D. Atanasiu, care predă Caligrafia și didactica desenului; I. Mateescu, profesor de Modelaj; V. S. Cosmovici, profesor de Desen⁷.

În activitatea sa didactică Ștefan Dimitrescu a rămas fidel crezului artistic al propriei studenții, acela că pictura trebuie să se întoarcă la izvoarele sale, cele tradiționale românești și să se inspire din realitățile vieții simple⁸. Ca urmare, organizează pentru studenții săi excursii, preferând astfel, ca multe ore de curs să se desfășoare pe teren (Fig. 7, 8).

*

Activitatea artistică a pictorului poate fi structurată în câteva perioade distincte.

Putem, astfel, vorbi de o *perioada bizantină* care debutează în anul 1908. După terminarea studiilor, tânărul Ștefan Dimitrescu împreună cu bunul său prieten Nicolae Tonitza și uneori cu C. Bacalu, reușește să primească comenzi pentru a picta biserici, precum cele de la Agăș, pe valea Troțușului, Asău, Gheorghia, la Poeni, jud. Vaslui și mai apoi Netezești Ilfovului. Întreaga sa operă artistică va păstra, de altfel, constante afinități cu arta post-bizantină a monumentelor noastre religioase, fiind cunoscută pledoaria sa pentru înființarea unei Academii de artă bizantină⁹.

După anul 1911, când artistul pleacă pe propria cheltuială la Paris, putem vorbi de *perioada pariziană*. În capitala Franței tocmai se căutau, cu febrilitate, noi formule de exprimare artistică și se lansase moda futurismului. Grupul *Les Fauves* atrăgea câteva din cele mai însemnate talente ale generației tinere franceze¹⁰. Artistul s-a stabilit în

⁶ ANI, Fond *Academia de Belle Arte*, dosar 3, 4, 6/1928-1929; 146/1929; 276, 278/1930.

⁷ ANI, Fond *Academia de Belle Arte*, dosar 3/1928-1929.

⁸ Între piesele oferite de fiica artistului către Muzeul de Istorie a Moldovei Iași figurează și lucrări de seminar ale elevilor săi (nr. inv. 5923), precum și câteva însemnări manuscrise, (poate pretențios înregistrate ca și „caiete manuscrise”) privitoare la opera lui Nicolae Grigorescu și Gh. Panaiteanu-Bardasare (o singură filă). Ele conțin date biografice ale artiștilor, care urmau să ajute la susținerea orelor de curs (nr. inv. 5920, 5921, 5922).

⁹ H. Blazian, *op. cit.*, p. 8.

¹⁰ Virginia Vasilovici, *op. cit.*, p. 12-13.

Montmartre, unde a închiriat un atelier; în această perioadă el a urmat și studiile Academiei Libere de la Grande Chaumière. Artistul era captivat de impresionism și îl adora pe Cezanne, căruia, spunea el, îi datorăm „cea mai actuală lecție de construcție”; și lucrările lui Derain îl fascinează. Tinerețea petrecută prin localuri ieșene l-a apropiat de pictura lui Toulouse-Lautrec, de care se simțea influențat tematic și-i urmează stilul, realizând lucrări ca *Zei ai boemei din Montparnasse* sau *Femei pictori*¹¹. Pe aceeași linie, un desen prezent în colecția Muzeului de Istorie, reprezentând personaje în interiorul unui mic restaurant, semnat de Ștefan Dimitrescu are însemnarea „Paris, 1913” (fig. 9).

Primul Război Mondial a însemnat o experiență traumatizantă pentru tânărul artist. Proaspăt revenit de la Paris (1917), el s-a înrolat în grupul artiștilor plastici ce urmau să însoțească trupele românești pe front. Dramele soldaților și populației civile i-au marcat opera. Acum el a creat una dintre „cele mai nobile opere de artă produse de artiști europeni”, cum spunea prietenul său Nicolae Tonitza, *Morții de la Cașin*¹². O schiță de culoare la această valoroasă lucrare ar fi trebuit să fie piesa de rezistență a colecției pe care încercăm să o prezentăm. Cu o astfel de schiță de culoare Ștefan Dimitrescu a participat la *Expoziția artiștilor mobilizați*, deschisă în anul 1918, la Iași, în localul Școlii de Arte Frumoase. Lucrarea a fost admisă cu greu la selecția făcută de ofițerii din juriu, care o găseau lipsită de accente de înfierare a dușmanului. Și într-adevăr, aceasta era lipsită de o falsă exaltare patriotică, artistul rezumând totul la sentimentul adânc de umanitate¹³. Singurul care a susținut-o, cu entuziasm, a fost pictorul Costin Petrescu. El releva umanismul, virtuțile cromatice și compoziționale, propunând ca pictorul să execute o lucrare de mari dimensiuni, ceea ce Ștefan Dimitrescu a și făcut, în perioada următoare. Această pictură a fost expusă la București, în anul 1920. Lucrarea considerată a fi originalul a dispărut însă într-un incendiu, în anul 1938. Alte două variante se află astăzi la Muzeul Bruckenthal și la Muzeul Național de Artă București. Două dintre schițele executate pe front se păstrează la Biblioteca Academiei Române. O altă schiță, de mici dimensiuni, este cea aflată în colecția Muzeului de Istorie din Iași (nr. inv. 5915), reprodusă la sfârșitul acestui articol¹⁴ (Fig. 10). Presupunem a fi vorba, mai degrabă, de un detaliu al lucrării în discuție. Tonurile brun-roșcate și câteva linii ale desenului amintesc, oarecum, de atmosfera cunoscutei lucrări.

Arta lui Ștefan Dimitrescu – consacrată valorilor profund autohtone, ce-și găseau izvorul în arta populară românească – se concretizează în portrete de bărbați monumentali, gravi, „adânciți în ei înșiși”, sculpturali, sobri, cu linii ascuțite, dure, de o mare expresivitate. Oamenii sunt simpli țărani, mineri, sau muncitori în fabrici.

Autoportretul aflat la Muzeul de Istorie a Moldovei (nr. inv. 5903), un desen datat 1921, cu autograf, prezintă un bărbat după același model: chip cioplit parcă într-o materie dură, cu o privire hotărâtă, tăioasă, sfredelind adâncurile propriei ființe pentru a scoate la iveală bărbatul matur și hotărât în a-și împlini destinul (Fig. 13).

Lista exponatelor oferite de fiica artistului mai cuprinde și alte câteva portrete: cel al profesorului Petre Andrei, nr. inv. 5904 (Fig. 11) și cel al prietenei artistului, Lili Teodoreanu, nr. inv. 5910 (Fig. 12). Aceste lucrări dezvăluie valențele portretistice ale talentului său.

¹¹ Claudiu Paradais, *op. cit.*, p. 7.

¹² N. Tonitza, *Șt. Dimitrescu*, în „Arta și omul”, I, nr. 3, septembrie 1933, p. 37.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Este greu de spus care dintre ele a făcut parte din expoziția de la Iași, din anul 1918.

O schiță a lucrării *Cină în familie*, nr. inv. 5908 (Fig. 19) precum și un caiet de schițe (nr. inv. 5927) completează colecția ce a aparținut lui Ștefan Dimitrescu. Fără a fi spectaculoase, aceste schițe se numără printre piesele importante ale patrimoniului Muzeului de Istorie.

Ca peisagist, Ștefan Dimitrescu a pictat priveliști din Iași, Huși și din alte locuri din Moldova. Colecția noastră conține câteva schițe de peisaje din Iași dintre care le menționăm pe cele care prezintă *Valea Babluinului* (Fig. 20, 21).

Câteva din fotografiile din această donație îl prezintă pe artist alături de bunii săi prieteni, fondatori ai *Grupului celor patru*: N. Tonitza, Oscar Han și Francisc Șirato (Fig. 14). Grupul artistic a fost înființat în 1926 de cei patru mari artiști, hotărâți să rămână consecvenți vechilor țeluri ale Asociației „Arta Română”: de a crea o artă viguroasă, inspirată de realitățile poporului român, militantă, păstrând tradițiile culturii populare¹⁵.

Prima afirmare publică de valoare a lui Ștefan Dimitrescu a fost expoziția din anul 1916, de la Sala „Ileana”, din București, unde pictorul a expus 42 de tablouri în ulei și 23 desene, alături de prietenul său, N. Tonitza. În 1924 Dimitrescu a participat la *Bienala de la Veneția*; în 1925 a fost prezent cu lucrări la *Expoziția de artă românească veche și modernă* de la Paris; în 1929 a luat parte la o altă gală organizată la Barcelona, unde a obținut Marele Premiu și medalia de aur. În anul următor, la 1930, pictorul a participat la expozițiile organizate la Amsterdam și Haga, în 1930¹⁶.

Câteva fotografii îl înfățișează pe Ștefan Dimitrescu în atelier sau prezent în sălile de expoziții¹⁷. Acesta este surprins în Sala „Ileana”, printre lucrări expuse de membrii *Grupului celor patru*, la o expoziție organizată în anul 1926¹⁸ (Fig. 15-17), dar și în cea organizată în Sala „Regina Maria”, în anul 1928, cu precizarea, pe *verso*-ul fotografiilor, a unor lucrări precum: *Autoportret*, aflată în colecția col. S. Vintilă; *Poarta turcească*, colecția Jenița Ghica și *Nud în scaun cu covor* – aflată în colecția Ministerului Artelor, la acea vreme¹⁹.

Lista cu toate piesele intrate în patrimoniu Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași încheie aceste câteva rânduri privind viața și opera artistului²⁰. Prin realismul temelor abordate, prin sobrietatea caldă a paletelor sale coloristice, rafinată și discretă, cu adânci influențe autohtone, Ștefan Dimitrescu a rămas un reprezentant autentic al spiritului național, opera sa contribuind la „trezirea unui subconștient al neamului”²¹. Așa cum spunea N. Tonitza, „Pictura lui Ștefan Dimitrescu este o expresie curată a sufletului lui. Nimic mai mult, nimic mai puțin”²².

¹⁵ Asociația „Arta Română” fusese înființată în 1918; la 9 martie, aceasta avea ca membri pe Nicolae Dăărăscu, Camil Ressu, Dimitrie Paciurea, alături de N. Tonitza, Oscar Han și Ștefan Dimitrescu. Francisc Șirato se va alătura grupului după plecarea la București. Prima expoziție deschisă a fost într-o prăvălie din Iași, de pe Strada Lăpușneanu, la nr. 18, în patru camere. Apoi „Arta Română” se mută la București și capătă noi adepți: Pallady, Brâncuși, Jalea, Medrea, Gheață, Șirato. Se destramă din motive financiare, între 1924-1926.

¹⁶ Claudiu Paradais, *op. cit.*, p. 11-12.

¹⁷ Inv. 5931/14; 5931/15; 5931/20.

¹⁸ Sunt numerotate câteva lucrări.

¹⁹ Inv. 5931/30.

²⁰ Artistul s-a stins din viață, prematur, în anul 1933, fiind înmormântat la cimitirul „Eternitatea” din Iași.

²¹ Claudiu Paradais, *op. cit.*, p. 13.

²² N. Tonitza, *op. cit.* p. 31.

Lista obiectelor din donația „Ștefan Dimitrescu” aflate la Muzeul de Istorie a Moldovei Iași

- 5903 - *Autoportret, Șt. Dimitrescu, 17/25 cm.*
- 5904 - *Portret în creion semnat, Șt. Dimitrescu, reprezentând pe sociologul Petre Andrei, 32/26 cm.*
- 5905 - *Schiță în creion, semnată Șt. Dimitrescu și datată, Paris, 1913, 37/26 cm.*
- 5906 - *Schiță Iași, Palatul Administrativ, în creion, 32/25 cm (de fapt, o biserică).*
- 5907 - *Donă schițe de Șt. Dimitrescu, Valea Bahluiului, în tuș, 20/15cm, 32/25 cm.*
- 5908 - *Schiță, Cină de familie, în creion, 32/21 cm.*
- 5909 - *Flăcău recrut, în creion, 32/22,5 cm.*
- 5910 - *Schiță de Șt. Dimitrescu, Lili Teodoreanu (în creion), 32/23 cm.*
- 5911 - *Schiță, Steriadi, Iași, 1931, (creion).*
- 5912 - *Mănăstirea Neamț, acuarelă de Șt. Dimitrescu, 36,5/47,5 cm.*
- 5913 - *Acuarelă Turnul, 36,5/48 cm.*
- 5914 - *Bustul lui Șt. Dimitrescu, de Richard Hette.*
- 5915 - *Schiță culoare Morții de la Cașin, dimensiuni 29/39 cm.*
- 5916 - *Icoană pe lemn.*
- 5917 - *Vas de metal.*
- 5918 - *Vas de metal cu hartă.*
- 5919 - *Caiet de schițe ce a aparținut lui Șt. Dimitrescu.*
- 5920 - *Caiet manuscris Șt. Dimitrescu, dimensiuni 17/22 cm.*
- 5921 - *Manuscris Șt. Dimitrescu. Opera lui N. Grigorescu.*
- 5922 - *Manuscris Șt. Dimitrescu, Opera lui Bardasare (1 filă).*
- 5923 - *Lucrări de seminar ale elevilor, dimensiuni 9/16 și 13/22 cm.*
- 5925 - *Cărți de vizită (10 bucăți).*
- 5926 - *Legitimatie CFR a lui Șt. Dimitrescu (2 bucăți).*
- 5927 - *Carnet de schițe Șt. Dimitrescu, 16/10,5 cm.*
- 5928 - *Reproduceri foto după tablouri.*
- 5929 - *Fotografii expoziții alese (4 bucăți).*
- 5931 - *Fotografii „Grupul celor patru” și imagini din expoziții.*
- 5933 - *Fotografii Șt. Dimitrescu (3 bucăți).*
- 5934 - *Foto Șt. Dimitrescu la Baia Mare cu un grup de elevi (2 bucăți).*
- 5935 - *Foto Constituirea Academiei de Belle-Arte și studenți în curtea Academiei (2 bucăți).*
- 5936 - *Fotografii diverse (16 bucăți).*
- 5937 - *Pagină din ziarul „Hiena”, 24 decembrie 1923, cu desen de Șt. Dimitrescu.*
- 5938 - *Cataloage de expoziții (5 bucăți).*

Fig. 1. Ștefan Dimitrescu alături de mama sa

Fig. 2. Ștefan Dimitrescu în atelierul său

Fig. 3. Ștefan Dimitrescu în atelier, alături de pasiunile sale, pictura și violoncelul

Fig. 4. Șt. Dimitrescu, C. Bacalu, Launay, N.Tonitza, elevi, în 1908

Fig. 5. Șt. Dimitrescu foto (1920) cu autograf

Fig. 6. Inaugurarea Academiei de Belle Arte Iași, 1927 (Rotonda Academiei Mihăilene)

Fig. 7. Artistul împreună cu un grup de studenți și elevi în grădina Academiei de Belle-Arte Iași

Fig. 8. Profesorul Șt. Dimitrescu și un grup de studenți în excursie la Baia Mare

Fig. 9. Desen (Paris, 1913)

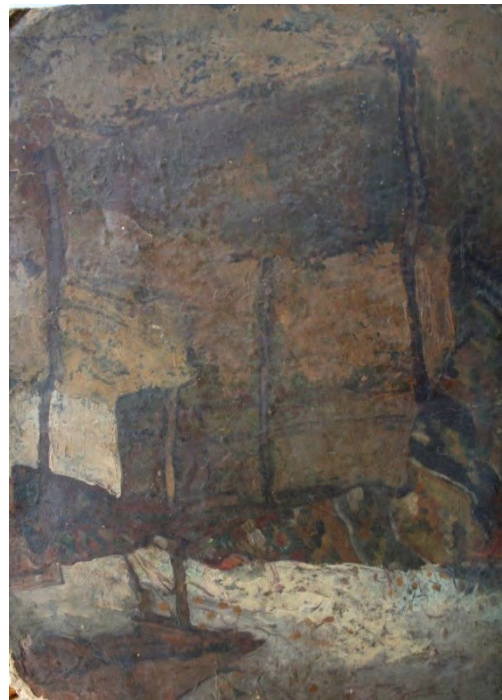

Fig. 10. Morții de la Cașin – schiță de culoare (detaliu)

Fig. 11. Portret. Petre Andrei

Fig. 12. Portret. Lili Teodoreanu

Fig. 13. Ștefan Dimitrescu. Autoportret

Fig. 14. Grupul celor patru (Șt. Dimitrescu, N. Tonitza, Oscar Han și Francisc Șirato)

Fig. 15. Lucrări expuse în Sala „Ileana” (1926)

Fig. 16. Lucrări de Șt. Dimitrescu și N. Tonitza, Sala „Ileana” (1926)

Fig. 17. Lucrări expuse în Sala „Ileana” (1926)

Fig. 18. Lucrări expuse în Sala „Ileana” (1926)

Fig. 19. Șt. Dimitrescu, *Cină în familie*

Fig. 20. Valea Bahluiului (1)

Fig. 21. Valea Bahluiului (2)